

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

О.М. Козакова
Е.М. Забарна

МАКРОЕКОНОМІКА

Підручник

Херсон
ОЛДІ-ПЛЮС
2018

УДК 330.101.54(075)
К59

Рекомендовано до друку Вченою радою
Одеського національного політехнічного університету
(протокол № 3 від 23.10.2018 р.)

Рецензенти:

Божедарник Т.Г. – д.е.н., професор кафедри менеджменту
Луцького національного технічного університету МОН України

Лайко О.І. – д.е.н., старший науковий співробітник, заступник
завідувача відділу міжрегіонального економічного розвитку
Українського Причорномор'я Інституту проблем ринку та
економіко-екологічних досліджень НАН України

К59 **Козакова О.М.**

Макроекономіка : підручник / О.М. Козакова, Е.М. Забарна. –
Херсон : Олді-плюс, 2018. – 428 с.

ISBN 978-966-289-243-7

Пропонований підручник з макроекономіки присвячений теорії і методології аналізу макроекономічних проблем та охоплює всі теми навчальної програми. Підручник виконано у двох частинах: теоретичний курс і практикум-тренінг. В першій частині в систематизованому, логічному порядку розкриваються теоретичні аспекти основних макроекономічних проблем і сучасні методи їх наукового аналізу. Теоретичні положення ілюструються схемами, графіками, рисунками, таблицями. Надаються основні інформаційні джерела. Друга частина містить основні поняття і терміни, завдання для самоконтролю, питання для самостійного опрацювання у формі рефератів (доповідей), тести та задачі (завдання). Підручник містить відповіді на запропоновані тести та розв'язання задач і відповіді на них.

Такий формат і зміст підручника має сприяти ефективному опануванню макроекономіки в контексті сучасних вимог до змісту і якості вищої освіти.

Підручник може бути рекомендований студентам економічних спеціальностей та викладачам вищих навчальних закладів, науковим та практичним працівникам.

УДК 330.101.54(075)

ISBN 978-966-289-243-7

© О.М. Козакова, 2018
© Е.М. Забарна, 2018

ЗМІСТ

ПЕРЕДУМОВА	8
------------------	---

Частина I

ТЕОРЕТИЧНИЙ КУРС ДИСЦИПЛІНИ «МАКРОЕКОНОМІКА»

Тема 1. Введення в макроекономіку

1.1. Становлення і розвиток макроекономіки як науки	10
1.2. Предмет і функції макроекономіки	14
1.3. Макроекономіка і економічна політика	17
1.4. Специфіка макроекономічного дослідження	19

Тема 2. Суспільне відтворення

2.1. Суспільне відтворення як основа національної економіки	29
2.2. Структура сукупного суспільного продукту, проблема його реалізації	32

Тема 3. Макроекономічні показники в системі національних рахунків

3.1. Становлення і сутність системи національних рахунків	48
3.2. Принципи обчислення макроекономічних показників	53
3.3. Валовий внутрішній продукт, методи його обчислення	56
3.4. Номінальний і реальний ВВП. Дефлятор	60
3.5. Валовий національний дохід і показники на чистій основі	61

Тема 4. Національний дохід і його використання

4.1. Сутність національного доходу	68
4.2. Розподіл і перерозподіл національного доходу	70
4.3. Фонд споживання і доходи населення	77
4.4. Показники розподілу доходів та рівня життя	80

Тема 5. Ринок благ.	
Споживання, заощадження та інвестиції	
5.1. Ринок благ і основні підходи до пропорцій суспільного продукту	85
5.2. Функції споживання і заощадження	88
5.3. Сутність інвестицій, основні підходи до їхнього формування	95
5.4. Кейнсіанська функція інвестицій	97
5.5. Мультиплікатор і акселератор	101
Тема 6. Модель сукупного попиту та сукупної пропозиції	
6.1. Сукупний попит, його складові	107
6.2. Сукупна пропозиція. Крива сукупної пропозиції	110
6.3. Рівновага сукупного попиту та сукупної пропозиції	115
Тема 7. Ринок грошей, його рівновага	
7.1. Сутність грошей. Зміст грошової маси	120
7.2. Ринок грошей, його функції	123
7.3. Пропозиція грошей	124
7.4. Попит на гроші	126
7.5. Рівновага на ринку грошей	132
Тема 8. Класична модель макроекономічної рівноваги	
8.1. Основні положення класичної моделі макроекономічної рівноваги	135
8.2. Праця як головний ресурс у класичній моделі рівноваги	139
8.3. Макроекономічна рівновага на ринку грошей, товарів та заощаджень	143
8.4. Загальна рівновага класичної макромоделі	146

Тема 9. Рівновага у моделі IS-LM

9.1. Основні положення кейнсіанської моделі макроекономічної рівноваги	149
9.2. Ринок товарів і платних послуг та його рівновага (крива Хікса-Хансена). Кейнсіанська модель товарного ринку	150
9.3. Ринок грошей та цінних паперів. Крива Хікса-Хансена для ринку грошей та цінних паперів	156
9.4. Рівновага на ринку робочої сили. Загальна модель Хікса-Хансена	158
9.5. Модель рівноваги відкритої національної економіки (Модель Манделла-Флемінга)	160
9.6. Модель макроекономічної рівноваги економіки України	162

Тема 10. Ринок праці. Зайнятість та безробіття

10.1. Ринок праці, його особливості	165
10.2. Рівновага на ринку праці	168
10.3. Зайнятість та її форми	172
10.4. Причини і форми безробіття	176
10.5. Наслідки безробіття. Державне регулювання ринку праці	181

Тема 11. Інфляція та антиінфляційна політика

11.1. Сутність інфляції, її причини та види	185
11.2. Наслідки інфляції. Крива Філіпса	193
11.3. Сутність та методи антиінфляційного регулювання економіки	197
11.4. Варіанти антиінфляційної політики	200

Тема 12. Економічне зростання

12.1. Сутність економічного зростання, його показники	204
12.2. Фактори і типи економічного зростання	208
12.3. Основні моделі економічного зростання	212
12.4. Економічний розвиток, його показники	216

Тема 13. Циклічність економічного розвитку	
13.1. Природа і специфіка економічних циклів	219
13.2. Промисловий цикл, його фази. Особливості сучасного циклу.	223
13.3. Довгі хвилі в економіці	228
Тема 14. Фіскальна політика держави	
14.1. Сутність, види та завдання фіскальної політики держави.	232
14.2. Бюджетна система. Державний бюджет, його стан та обмеження.	234
14.3. Державний борг та його вплив на національну економіку.	241
14.4. Взаємозв'язок монетарної та фіскальної політики держави.	243
Тема 15. Монетарна політика	
15.1. Механізм функціонування грошового ринку.	248
15.2. Центральний банк як суб'єкт монетарної політики та механізм створення грошей.	250
15.3. Сутність монетарної політики та її стратегії.	258
Тема 16. Макроекономічна політика у відкритій економіці	
16.1. Міжнародний поділ праці. Форми міжнародних відносин. Теорії міжнародної торгівлі.	265
16.2. Платіжний баланс. Зовнішньоекономічна політика національної економіки.	273
16.3. Рівновага товарного, грошового та зовнішнього ринків.	277

Частина II

ПРАКТИКУМ – ТРЕНІНГ З ДИСЦИПЛІНИ «МАКРОЕКОНОМІКА»

Тема 1.	Введення в макроекономіку	284
Тема 2.	Суспільне відтворення	291
Тема 3.	Основні макроекономічні показники в системі національних рахунків	299
Тема 4.	Національний дохід і його використання	307
Тема 5.	Ринок благ. Споживання, заощадження та інвестиції	315
Тема 6.	Модель сукупного попиту та сукупної пропозиції	323
Тема 7.	Ринок грошей, його рівновага	331
Тема 8.	Класична модель макроекономічної рівноваги	338
Тема 9.	Рівновага у моделі IS-LM	347
Тема 10.	Ринок праці. Зайнятість та безробіття	356
Тема 11.	Інфляція та антиінфляційна політика	364
Тема 12.	Економічне зростання	371
Тема 13.	Циклічність економічного розвитку	379
Тема 14.	Фіскальна політика держави	387
Тема 15.	Монетарна політика	394
Тема 16.	Макроекономічна політика у відкритій економіці	402
	Відповіді на тести	409
	Розв'язання та відповіді до задач	412
	СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	424

ПЕРЕДУМОВА

Розвиток трансформаційних процесів в сучасному світі обумовлює необхідність підготовки високопрофесійних, творчо мислячих фахівців, здатних вчитися, самостійно аналізувати соціально-економічні реалії та робити відповідні висновки. Важливу роль у цьому процесі відіграє пізнання фундаментальних основ функціонування і розвитку національного господарства, яке є об'єктом дисципліни «Макроекономіка».

Макроекономіка є наукою, яка досліджує закономірності функціонування національного господарства як єдиного організму, як системи відносин всієї національної економіки. Вивчення макроекономіки дає змогу не тільки пізнавати основні закони і категорії, але й застосовувати макроекономічні принципи до подій минулого та сучасного життя, розуміти перспективи економічного розвитку, фактори та механізми досягнення соціально-економічного прогресу держави. Це особливо важливо в умовах економічних зрушень, які відбуваються в Україні. Теоретичне усвідомлення об'єктивних тенденцій розвитку загальноцивілізаційного процесу дає можливість бачити єдність теорії і практики господарювання, зіставляти економічні процеси, з розумінням ставитися до всього раціонального з теоретичних і практичних надбань світової економічної думки.

У підручнику змістовно і обґрунтовано розкриваються основні макроекономічні проблеми. Висвітлюються особливості підходів класичної та кейнсіанської теорій до ключових питань макроекономіки. Теоретичні положення та моделі ілюструються схемами, графіками, таблицями.

Підручник складається з двох частин.

У першій частині висвітлені теоретико-методологічні положення макроекономіки. Досліджуються питання суспільного відтворення та його моделей; аналізуються основні макроекономічні показники та методи їхнього обчислення; дається обґрунтування факторів виробництва та розподілу національного доходу; аналізуються функції споживання, заощадження та інвестицій; досліджується функціонування агрегованих сегментів національної

економіки та концепції макроекономічної рівноваги на основі принципів класичної та кейнсіанської економічних теорій; розкриваються проблеми циклічного розвитку економіки та її економічного зростання, безробіття та інфляції; висвітлюються особливості фінансової та монетарної макроекономічної політики.

У другій частині підручника надано практикум-тренінг у відповідності до тем першої частини. Практикум містить питання, тести і задачі для самоконтролю. Для перевірки здобутих знань наведено відповіді на тести та розв'язання задач.

Такий формат і зміст підручника має сприяти ефективному та творчому опануванню дисципліни «Макроекономіка» в контексті сучасних вимог до змісту та якості вищої освіти. Рекомендується студентам та викладачам, науковцям та практичним працівникам.

ЧАСТИНА I

Теоретичний курс дисципліни «Макроекономіка»

Тема 1. Введення в макроекономіку

- 1.1. Становлення і розвиток макроекономіки як науки
- 1.2. Предмет і функції макроекономіки
- 1.3. Макроекономіка і економічна політика
- 1.4. Специфіка макроекономічного дослідження

1.1. Становлення і розвиток макроекономіки як науки

Макроекономіка – це особливий розділ економічної науки, в якому досліджується функціонування національної економіки як єдиного організму, як системи економічних відносин на рівні всього національного господарства.

У масштабах країни тісно переплітаються окремі галузі і регіони, виробники і споживачі, природні і трудові ресурси, попит и пропозиція товарів та послуг. Тільки з точки зору єдиного господарства можна зрозуміти такі явища, як безробіття, інфляція, інвестиційний клімат, бюджетний дефіцит і таке інше. Пов'язані з ними проблеми можна вирішувати тільки в масштабах всього суспільства, національної економіки як єдиного цілого.

Вперше на значення таких досліджень звернув увагу французький економіст Ф. Кене. Комплексно розглянув цю проблему К. Маркс. Він показав взаємозв'язок і взаємообумовленість всіх сфер функціонування суспільного господарства, виявив, що тільки на основі пропорційності забезпечується нормальний розвиток національної економіки в цілому. Було створено підґрунття теорій суспільного відтворення, реалізації суспільного

продукту, ціни виробництва, що пізніше склало основу макроекономічної теорії.

Макроекономіка, з одного боку, є нероздільною частиною економічної теорії, з другого, – відокремленою її частиною. Як самостійна наука макроекономіка виділилася із загальної економічної теорії приблизно на півстоліття пізніше за мікроекономіку. Мікроекономіка вивчає мотивацію поведінки виробників і споживачів, механізм їх взаємодії на ринках товарів і факторів виробництва. Певний час мікроекономіка була «самодостатньою» наукою, положення якої виходили з постулату класичної школи про рівновагу попиту та пропозиції на мікрорівні та автоматичне розповсюдження рівноваги на макрорівень.

Але, починаючи з 30-х років ХХ ст., це класичне положення було підірвано самим розвитком капіталістичної системи. Саме з цього часу починають формуватися особливий предмет і специфічний метод макроекономіки як самостійної науки.

Фундаментальне значення для становлення і розвитку макроекономіки як самостійної науки мали такі обставини:

- початок збору і систематизації агрегованих даних як основи для обчислення показників, що характеризують розвиток національної економіки в цілому. До їх числа відносяться такі показники як валовий внутрішній продукт, валовий національний дохід, національний дохід та його похідні. Необхідність отримання для їх обчислення потрібної інформації була усвідомлена в багатьох країнах під час першої світової війни (ведення бойових дій, акумуляція коштів тощо). В післявоєнні роки розвиток статистичних макроекономічних досліджень привів до створення системи національних рахунків, яка на сьогодні застосовується в багатьох країнах світу;

- Велика депресія 1929–1933 років, яка проявилася в значному спаді виробництва і зайнятості майже у всіх країнах світу. Результати Великої депресії суперечили теоретичним положенням класичної економічної школи відносно здібностей ринкового саморегулювання, усунення спаду виробництва та безробіття без втручання держави;

- виявлення на основі обробки статистичної інформації закономірностей економічного розвитку національного господарства, що свідчило про циклічні коливання в економіці,

піднесення та спади ділової активності. Це дало підставу для висновків щодо можливостей повторення за певних умов негативних явищ періоду Великої депресії. Треба було визначитися щодо цих умов та теоретично обґрунтувати економічну політику держави, спрямовану на запобігання різким коливанням національної та світової економіки.

Засновником сучасної макроекономічної теорії є англійський економіст Джон Мейнард Кейнс. Його основні ідеї були закладені в роботі «Загальна теорія зайнятості, процента і грошей» (1936 р.).

В умовах гострої соціально-економічної кризи початку 30-х років ХХ ст. рекомендації Кейнса мали велике практичне значення. Вони стосувалися безпосередньої участі держави в економічних процесах та ґрунтувалися на таких ключових положеннях:

- відмова від класичного постулату про саморегулювання ринкової економіки, яка не може гарантувати повну зайнятість, стабільність цін, високі темпи економічного розвитку. Звідси об'єктивна необхідність державного регулювання економіки;

- відмова від фундаментального положення класичної економічної теорії щодо визначальної ролі пропозиції (пропозиція породжує попит). Навпаки, визначальна роль у формуванні економічної кон'юнктури належить попиту (попит визначає пропозицію);

- відмова від автоматичного розповсюдження властивостей окремих елементів ринкової системи на макрорівень. Макросистема – це не тільки безліч малих підсистем, але вже і нова якість. Звідси розуміння національної економіки як системи, що має властивість емерджентності, тобто неможливості зведення її характерних рис до властивостей утворюючих її елементів. Прикладом емерджентності є обґрунтований Кейнсом «парадокс заощаджень», сутність якого в тому, що для всієї нації зростання заощаджень, на відміну від окремої людини, не призводить до збільшення багатства.

Вплив теорії Кейнса на розвиток економічної теорії був настільки значним, що всі подальші макроекономічні дослідження стали проводитися під впливом його ідей.

Ті вчені, які розвивали ідеї Кейнса, стали зараховувати себе до «кейнсіанців» або «некейнсіанців» в залежності від ступеня близькості їх поглядів його положенням. Сформувалася

кейнсіанська філософія макроекономіки (філософія макроекономіки – це сукупність принципів, складових побудови ефективної та стабільної економічної системи).

Ті вчені, які залишилися прихильниками класичної доктрини, сформували неокласичну школу в макроекономіці, яка включає багато напрямів, – неокласичний синтез, монетаризм, «теорію раціональних очікувань», «економіку пропозиції» тощо. Всі вони складають класичну філософію макроекономіки.

Прихильники Марксової теорії сформували марксистську філософію макроекономіки.

Між прихильниками цих філософій існують серйозні розбіжності щодо принципових питань функціонування національної економіки. Це торкається ролі ринкового механізму в національній економіці, рівня його ефективності, рівноваги в національному господарстві, рівня гнучкості цін і ставок заробітної плати, ролі очікувань в економіці тощо.

Згідно з **марксистською** філософією всі економічні системи, які ґрунтуються на товарній формі виробництва, є неефективними – вони є втіленням диспропорційності та стихійності. Ринковий механізм не може збалансувати національну економіку, він індукує економічні цикли і кризи, які по мірі усупільнення виробництва стають дедалі глибшими і руйнують економічну систему. Саме тому найефективнішу організацію національної економіки забезпечує народногосподарське планування на основі об'єктивно сформованої планомірності.

На погляд представників **класичної** філософії макроекономіки ринковий механізм автоматично створює найкращі умови для стабільності, збалансованості національної економіки та її економічного зростання. Державне ж регулювання підриває всі ці умови, блокує діяльність ринку, спричиняє негативні збурення в економіці.

Стрижнем **кейнсіанської** філософії макроекономіки є те, що ринкова система не має автоматичного механізму, який би забезпечував повну зайнятість ресурсів, повне завантаження виробничих можливостей. Разом з тим приватна власність, на якій ґрунтується ринкова система, є ефективною, як й інші форми власності, в тому числі, державна. Тому необхідна змішана економіка, в якій

співіснують різні сектори, типи і форми власності та відбувається державне регулювання макроекономічних процесів.

Таке різне розуміння економічних процесів характеризує макроекономіку як науку, яка ще не досягла належної цілісності, що зумовлює її складність і суперечливість.

1.2. Предмет і функції макроекономіки

Макроекономіка досліджує усю сукупність економічних суб'єктів, тобто національну економіку в цілому. Між тим виробництво життєвих благ в національній економіці відбувається в межах організаційного механізму, яким є економічна система. Саме економічна система є об'єктом макроекономіки.

Предмет макроекономіки обумовлений її об'єктом. Макроекономіка вивчає закономірності функціонування економічної системи, вона пояснює організаційний механізм національної економіки.

В економічній літературі існує багато визначень предмета макроекономіки. Всі їх можна звести до найбільш загального визначення.

Макроекономіка є наукою, яка вивчає механізм функціонування національної економіки як єдиного цілого. Це наука про спільну діяльність всіх економічних суб'єктів і узагальнюючі результати цієї діяльності.

Йдеться про глобальні, ключові проблеми функціонування і розвитку національної економіки. Серед вчених-економістів немає єдності думок з приводу кількості цих проблем. Одні виділяють три проблеми – зайнятість, інфляцію і економічне зростання, інші доводять їхню кількість до 2–3 десятків. Якщо дотримуватися «золотої середини», то можна виділити сім ключових макроекономічних проблем:

- формування обсягу і структури сукупного суспільного продукту;
- інфляцію;
- зайнятість;
- економічне зростання;

- економічний цикл;
- макроекономічну політику держави;
- вплив на національну економіку зовнішніх економічних зв'язків.

Сутність науки виявляється в функціях, які вона виконує. Макроекономіка виконує такі основні функції: пізнавальну, практичну, ідеологічну, методологічну.

Пізнавальна функція. Зміст її в тому, що макроекономіка покликана вивчати та пояснювати процеси і явища економічного життя суспільства, досліджувати умови і характер функціонування суспільного виробництва та його вплив на соціальні процеси. Проте макроекономіка не може обмежуватися простою констатацією тих чи інших фактів економічного життя. Вона покликана виявляти закономірності функціонування та розвитку економічної системи, форми їх прояву та механізм дії. Макроекономіка дає можливість зрозуміти, чому країни стикаються зі спадами та депресіями, нестабільністю цін, диференціацією в доходах, демонструють різні темпи економічного зростання тощо. Лише на основі всебічної реалізації цієї функції може бути виконана практична функція макроекономіки.

Практична функція макроекономіки виявляється в науковому обґрунтуванні економічної політики держави, в розробці рекомендацій для застосування принципів ефективного, раціонального господарювання.

Макроекономічний аналіз є основою економічної політики держави. Розробка способів управління внутрішніми та зовнішніми економічними змінними, застосування інструментів впливу на національну економіку, сприяння умовам стабільності та економічного зростання – все це потребує наукового підходу.

Макроекономіка допомагає розв'язувати чимало складних питань. Наприклад, чи треба підвищувати податки, щоб здолати дефіцит державного бюджету? Чи слід підвищувати мінімальну заробітну плату, щоб підняти рівень добробуту населення? Чи потрібно підтримувати курс гривні, чи економіка має більші вигоди при знеціненні грошей?

Водночас макроекономічна теорія не відгороджена від потреб підприємців та окремих індивідів. Всі основні макроекономічні

проблеми так чи інакше зачіпають їх інтереси. Дані про перспективи платоспроможного попиту, рух цін, динаміку зайнятості, темпи економічного зростання, процентні ставки, зміни в податковій політиці, – все це впливає на зміну добробуту кожної людини.

Не менш важлива роль макроекономіки у міжнародних відносинах. Паритети національних валют, стан платіжного балансу, економічної кон'юнктури різних країн є основними чинниками, що впливають на можливість взаємовигідної міжнародної співпраці.

В умовах трансформаційних змін в Україні практична функція макроекономіки полягає ще й в тому, щоб знайти більш раціональні шляхи виходу з кризи, обґрунтувати оптимальні напрями переходу до цивілізованої ринкової економіки. В цьому плані важливим є вивчення досвіду світового розвитку, запозичення на цій основі прогресивних форм реалізації закономірностей економічної системи стосовно соціально-економічних умов в Україні.

Ідеологічна функція макроекономіки полягає у формуванні економічного мислення, економічної психології та економічної культури людей. Вивчення макроекономіки дає цілісне уявлення щодо закономірностей функціонування економіки на національному та всесвітньому рівнях, сприяє можливості прийняття раціональних господарських рішень, що відповідають сучасним реаліям економіки. Макроекономіка сприяє усвідомленню того, що лише в результаті наполегливої праці, ефективного господарювання, дисциплінованості, відповідальності за результати своєї діяльності можна забезпечити гідне життя.

Методологічна функція полягає в тому, що сформульовані макроекономікою наукові положення щодо механізму функціонування національної економіки та її понятійно-категоріального апарату використовуються як методологічна база іншими економічними науками.

1.3. Макроекономіка і економічна політика

Закономірності функціонування і розвитку національної економіки не реалізуються автоматично. Управління економічною системою здійснюється державою через відповідну економічну політику. Термін «політика» від грецького означає «мистецтво управляти».

Економічна політика – це цілеспрямована система економічних заходів держави на розвиток економіки, розроблена на основі пізнаних економічних законів. Економічна політика покликана відображати інтереси всього суспільства, усіх його соціальних груп і має бути націлена на зміцнення національної економіки та національної безпеки в цілому.

Економічна політика здійснюється через господарчий механізм. Саме господарчий механізм забезпечує взаємозв'язок усіх елементів економічної системи, зумовлює збереження її цілісності, стійкості та переведення в новий якісний стан на основі реалізації тенденцій її розвитку.

Господарчий механізм – це сукупність різноманітних методів та форм впливу на розвиток економіки та підвищення її ефективності. Це спосіб ведення господарства, його організації.

У створенні і вдосконаленні господарчого механізму мають враховуватися багато численні фактори – досягнення науково-технічного прогресу, екологічні, психологічні фактори тощо. Проте його зміст визначається вимогами об'єктивних економічних законів розвитку виробничих відносин. Тому ефективність, дієвість економічної політики, системи управління національним господарством в цілому залежить від того, наскільки повно і чітко економічна політика відображає ці вимоги.

Саме економічні закономірності, характер і механізм їх дії вивчає макроекономіка. Отже, щоб бути ефективною, економічна політика має спиратися на концепції, моделі, рекомендації, які розробляються макроекономікою (рис. 1.1). Будь-які спроби в економічній діяльності на макрорівні обійти вимоги макроекономічних закономірностей обертаються значними економічними втратами, неспроможністю передбачити наслідки економічних зрушень, своєчасно вносити корективи.

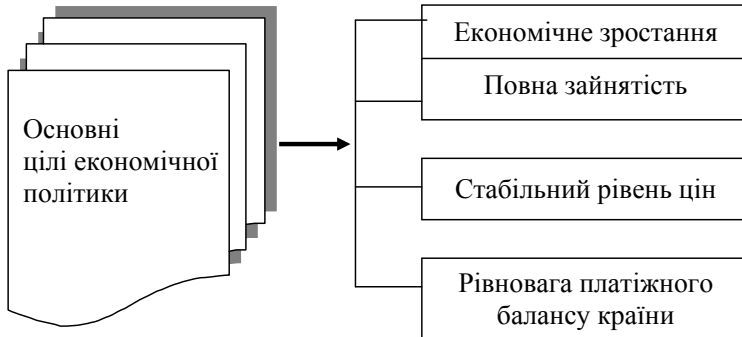
Повільний характер економічних реформ в Україні, негативні наслідки господарських заходів є результатом того, що вони досить часто носять вольовий, випадковий, безсистемний характер і, як правило, суперечать вимогам економічних законів. Здебільшого копіюються західні зразки, не враховуючи конкретні соціально-економічні умови України. Нерідко економічні рішення приймаються окремими особами, тими чи іншими владними структурами в їхніх інтересах.

Між тим, економічна політика повинна бути спрямована на узгодження економічних інтересів всіх категорій населення країни. Вираз «політика є концентроване відображення економіки» означає залежність політики від рівня реалізації економічних інтересів людей. Саме через економічні інтереси політика досягає свідомості людей і потрапляє в економіку. Сигналом до перегляду політики

Рис. 1.1 – Місце макроекономіки в системі управління економічною системою

служать труднощі в розвитку економіки. Тому економічна політика має сприяти розвитку системи виробничих відносин, що вимагає осмислення основних економічних цілей суспільства (рис. 1.2).

Рис. 1.2 – Основні економічні цілі суспільства

Тлумачення цілей може мати відмінності в моделях, програмах, методах реалізації. Проте головним є визначення того, яким повинне бути суспільство, чого воно має прагнути, яка ідеологія, тобто система цінностей (політичних, етичних, релігійних тощо) закладається в його основу.

1.4. Специфіка макроекономічного дослідження

Специфічність предмета макроекономіки зумовлює особливості її методу. **Метод** – це спосіб, шлях підходу до вивчення предмета дослідження.

Господарська діяльність в національній економіці надзвичайно різноманітна. Тисячі фірм і домашніх господарств, державні інститути і представники іноземного сектора в процесі своєї діяльності ухвалюють самостійні господарські рішення щодо виробництва і реалізації, споживання і накопичення, стягування різних платежів та їх отримання. Між тим, в результаті їхньої взаємодії формуються стійкі економічні зв'язки, що характеризують закономірності розвитку національної економіки.

Знаходження цих закономірностей потребує особливого підходу, особливої філософії макроекономічного дослідження. Перед макроекономікою стоїть завдання надати загальну картину, схему устрою національної економіки. Звідси особливість макроекономічного дослідження – функціонування національної економіки розглядається з позицій, які виключають деталізацію, пов'язану з особливостями окремих секторів економіки, поведінкою окремих суб'єктів господарювання. Це потребує використання як загальних показників, так і специфічних методів дослідження.

Макроекономіка використовує різноманітні загальні величини, які можна класифікувати наступним чином:

- ендогенні і екзогенні;
- показники запасу і потоку;
- натуральні і вартісні;
- абсолютні і відносні;
- номінальні і реальні.

Ендогенні (внутрішні) – це змінні, які треба пояснити.

Екзогенні (зовнішні) змінні приймаються як задані із зовні. До екзогенних змінних найчастіше відносять державні видатки, ставки оподаткування, величину пропозиції грошей. До ендогенних змінних – обсяг національного виробництва, рівень зайнятості, рівень інфляції тощо.

Показники запасу – це статичні величини, які вимірюють кількість чого-небудь на певний момент часу. Наприклад, кількість зайнятих в національній економіці на певну дату, кількість грошей в економіці, обсяг капіталу, державний борг країни.

Показники потоку є динамічними величинами, що вимірюють кількість чого-небудь за одиницю часу, здебільшого за рік. Наприклад, кількість людей, що втратили роботу за рік, обсяг інвестицій в національну економіку за рік, зміну сукупних доходів населення, дефіцит бюджету.

Між запасами і потоками в економіці існує певний взаємозв'язок. Як правило, зміни в одних величинах супроводжуються відповідними змінами в інших. Запас дорівнює нагромадженню за певний час потокам. Потік дорівнює різниці між запасами на початок і кінець періоду. Проте запаси і потоки можуть змінюватися і незалежно один від одного. Наприклад, якщо гроші

залишаються у населення або на рахунках в банках, то збільшення кількості грошей в економіці не призводить до збільшення потоків доходів і витрат.

Натуральні змінні вимірюють величини у різних фізичних одиницях.

Вартісні показники вимірюють величини в грошах. Вони можуть визначатися у постійних цінах (цінах базового періоду) або у поточних цінах (цінах поточного періоду).

Абсолютні змінні представлені показниками натуральними та вартісними, **відносні** показники надаються у відсотках.

Номінальні показники виражаються в грошах. Наприклад, номінальний валовий внутрішній продукт як ринкова вартість кінцевих товарів і послуг, вироблених за рік, чи номінальна заробітна плата як кількість грошей, яку отримує працівник за свою працю.

Реальні показники є величинами змінними, які вимірюють фізичну, а не грошову кількість. До реальних змінних належать кількісні змінні та відносні. Так, реальний валовий внутрішній продукт вимірює кількість кінцевих товарів і послуг, вироблених протягом року (кількісний показник), реальна заробітна плата вимірює обсяг життєвих благ, які працівник може купити на номінальну заробітну плату (відносна величина).

Макроекономіка використовує як загальні методи економічної теорії, так і специфічні. Головним загальним методом економічної теорії є метод сходження від абстрактного до конкретного, який включає такі складові як аналіз і синтез, кількісний і якісний аналіз, єдність історичного і логічного, індукцію і дедукцію, математичні методи і прийоми, економічний експеримент.

До специфічних методів макроекономіки належать методи агрегування, моделювання та принцип рівноваги.

Метод агрегування (від латинського «агрегат» – сукупність) означає, що особливості економічних явищ і поведінки господарюючих суб'єктів досліджуються як сукупність процесів і дій в цілому. Це означає, що відносно однакові господарські одиниці об'єднуються в єдиний господарюючий суб'єкт. Наприклад, ринок благ розглядається як єдине ціле всіх ринків товарів і послуг; ринок праці досліджується як єдність регіональних, галузевих, професійних та інших ринків робочої сили.

З точки зору агрегування все національне господарство складається з чотирьох макроекономічних суб'єктів або секторів (рис. 1.3).

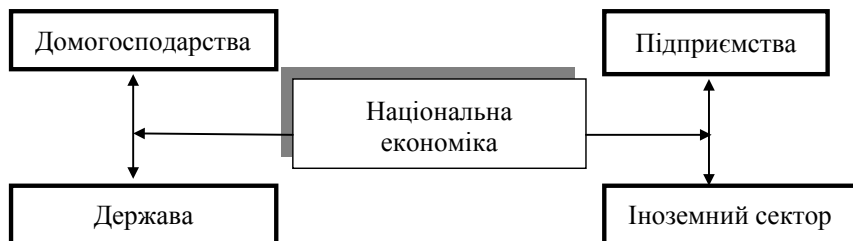

Рис. 1.3 – Суб'єкти національної економіки

Сектор домашніх господарств містить усі приватні господарства країни, діяльність яких спрямована на задоволення власних потреб за таким принципом – максимальне споживання при мінімумі витрат. Цей сектор формує пропозицію факторів виробництва і попит на блага, отримує дохід, сплачує податки, споживає і заощаджує.

Підприємницький сектор представляє сукупність усіх фірм, зареєстрованих в межах країни. Економічна активність проявляється в попиті на фактори виробництва, у пропозиції благ та здійсненні інвестування. У своїй діяльності підприємницький сектор прагне максимізації прибутку за найменшими видатками.

Державний сектор включає всі державні інститути та установи і створює такі суспільні блага як національна безпека, фундаментальна наука, освіта, культура, послуги інфраструктури тощо. Як макроекономічний суб'єкт держава виробляє і закуповує блага, стягує податки, інвестує, формує пропозицію грошей та виплачує трансферти – платежі, до яких належать соціальні виплати (пенсії, стипендії тощо) та субвенції (фінансова допомога окремим галузям, регіонам, підприємствам або окремим власникам).

Закордонний сектор містить всі економічні суб'єкти, що є за межами даної країни, а також іноземні державні інститути. Вплив закордону на вітчизняну економіку здійснюється головним чином через взаємний обмін товарами, послугами, капіталом та національними валютами.

Метод моделювання є формалізованим описом процесів і явищ з метою виявлення функціональної залежності між ними. Сконструйований образ, який описаний за певними правилами та виражений певною мовою, називають моделлю.

Економічна модель – це абстракція, за допомогою якої можна спрощено описати істотні сторони чи властивості економічної системи та виявити принципові економічні зв'язки.

За формою подання економічні моделі поділяються на вербальні (словесно-описові), математичні та графічні. В математичних моделях залежності між економічними змінними виражаються у вигляді функцій. **Функція** – це математичне пояснення, яке відображає залежність однієї змінної (набору змінних) від іншої (інших). У графічних моделях залежність між змінними описується прямими чи кривими лініями.

В моделях використовують два види економічних змінних – ендогенні та екзогенні. **Метою** моделювання є пояснення розвитку ендогенних змінних при дії на них екзогенних величин (рис. 1.4). При цьому відмінність між екзогенними і ендогенними змінними є відносною. Те, що в одній моделі задано, в іншій – потрібно визначити. Ті самі змінні в одних економічних концепціях трактуються як ендогенні, в других – як екзогенні.

В залежності від характеру припущень і конкретних задач дослідження виділяють основні типи моделей:

– за тривалістю процесів – короткострокові, довгострокові і дуже тривалі моделі. Критерієм короткострокових моделей

Рис. 1.4 – Механізм дії моделі

є припущення щодо негнучкості цін і неповного використання виробничих ресурсів. Такі моделі фіксують період в кілька місяців чи рік-два. Довгострокові моделі досліджують період в кілька років чи близько десятиліття, в якому ціни є гнучкими, а ресурси повністю використовуються у виробництві. Дуже тривалі моделі досліджують період протяжністю кількох десятиліть, для якого прийнятим є припущення про зміну обсягів ресурсів і технологій;

– за ступенем обсягу економічних зв'язків – закриті моделі, в яких не враховується дія закордону на національну економіку, і відкриті моделі, де ця дія враховується;

– за характером фактору часу розрізняють статичні моделі, які фіксують економічний процес лише в його вихідному і кінцевому станах, і динамічні моделі, в яких вирішальним приймається фактор часу. В цьому плані динамічні моделі поділяються на коротко-, середньо- та довгострокові.

Принцип рівноваги ґрунтується на припущенні, що має місце баланс економічної системи в цілому. Це означає, що забезпечується рівність обсягів виробництва і продажу, доходів і витрат, сукупного попиту і сукупної пропозиції, що свідчить про макроекономічну ефективність на рівні національного господарства.

У реальній дійсності в ринковій економіці така загальна рівновага не є досяжною. Це частковий випадок, що характеризує ідеальний стан конкурентної економіки. Але використання макроекономічних моделей рівноваги дає змогу досліджувати економіку як єдине ціле, виявляти, до якого ідеалу повинна вона наблизитися, розкривати причини, що заважають досягти макроекономічної рівноваги в конкретних соціально-економічних умовах.

Принцип рівноваги базується, насамперед, на концепції загальної економічної рівноваги швейцарського економіста Л. Вальраса. Сутність концепції Вальраса (закону Вальраса) полягає в таких положеннях:

1) якщо на всіх ринках, окрім одного, існує рівновага, то і останній ринок перебуває у стані рівноваги; 2) сума операцій кожного суб'єкта на всіх агрегованих ринках дорівнює нулю, оскільки існує баланс доходів на одних ринках з витратами на інших ринках; 3) досягнення рівноваги базується на умовах досконалої конкуренції за незмінності нецінових факторів попиту і пропозиції.

Вся система ринків в макроекономіці зведена до чотирьох основних агрегованих ринків:

- ринок благ як сукупність всіх ринків товарів і послуг;
- ринок цінних паперів – сукупність всіх ринків цінних паперів, які приносять єдину ставку процента;
- ринок праці як сукупність всіх ринків праці, де об'єктом купівлі-продажу є сукупна робоча сила;
- ринок грошей – сукупність всіх ринків грошей.

Кожен з цих ринків займає у структурі національної економіки особливе місце і виконує специфічні функції. Взаємозв'язок між ними утворює механізм руху економіки і відображається в макроекономічних моделях. Рівновагу на агрегованих ринках можна простежити за параметрами попиту і пропозиції.

Попит і пропозиція на ринку благ зводяться до попиту і пропозиції валового внутрішнього продукту (ВВП), який прийнято позначати Y , де Y^d – попит, Y^s – пропозиція. Ціни різних благ зводяться до середньої величини ціни благ, яка носить назву «загальний рівень цін» (P). Рівноважні величини представлені P_0 і Y_0 . Графічно ринок благ представлений на рис. 1.5.

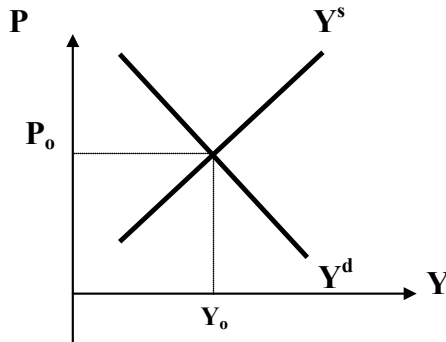

Рис. 1.5 – Ринок благ

Попит і пропозиція на ринку цінних паперів (B^d і B^s) визначають величину ціни всіх цінних паперів (P), в яких би формах вони не були представлені. Ціна пов'язана оберненою залежністю зі ставкою процента (r). (Відомо, що курс акції є величиною, що дорівнює

діленню дивіденду на ставку процента). Рівновага представлена двома величинами – $1/r_0$ і B_0 (рис. 1.6).

Попит і пропозиція на ринку праці також досліджуються як однорідні, що визначають ставку заробітної плати – W (в реальній дійсності кваліфікація працівників і ставки оплати праці неоднорідні). На графіку ринок праці представлений кривою попиту N^d і кривою пропозиції N^s , їхня рівновага визначається величинами W_0 і N_0 (рис. 1.7).

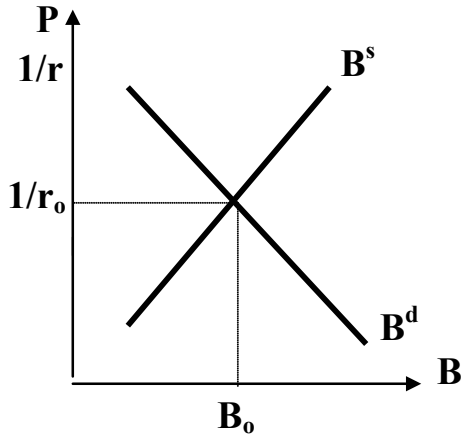

Рис. 1.6 – Ринок цінних паперів

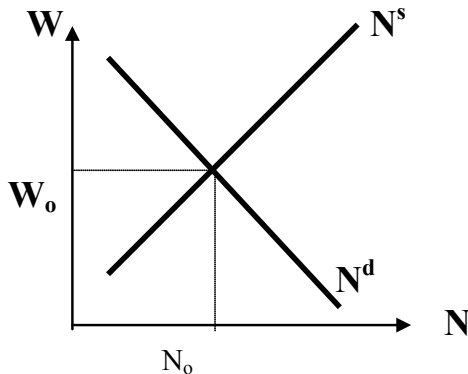

Рис. 1.7 – Ринок праці

Попит на гроші M^d та їхня пропозиція M^s , що розглядається як дана величина, характеризують ринок грошей. Ціна володіння грошима співвідноситься з доходом від цінних паперів, тобто залежить від ставки процента. Це обумовлено тим, що володіння грошима означає відмову від процента, який могли б принести цінні папери, якби відбувся обмін грошей на них. Відповідно, рівновага представлена величинами r_0 і M_0 (рис. 1.8):

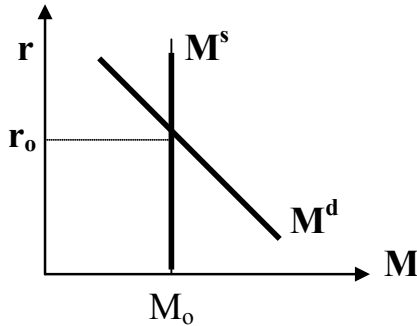

Рис. 1.8 – Ринок грошей

Очевидно, що у кожного з ринків, взятого окремо від інших, є дві рівноважні величини як результат рівності попиту і пропозиції. Якщо звести воедино всі макроекономічні ринки, розглянути їх не ізольовано один від одного, то для загальної макроекономічної рівноваги одночасним є рівновага обсягів (Y_0, B_0, N_0) і рівновага цін (P_0, W_0, r_0). Пояснюється це тим, що попит на блага (Y^d) пов'язаний зі ставкою процента (r), а пропозиція благ (Y^s) залежить від ставки номінальної заробітної плати (W), тобто ринок благ може аналізуватися лише у взаємозв'язку з величинами $r = r_0$ і $W = W_0$. Аналогічно, ринок праці можна розглядати лише у взаємозв'язку із загальним рівнем цін ($P = P_0$), ринок грошей і ринок цінних паперів – із рівнем цін і ВВП ($P = P_0; Y = Y_0$). Сукупний попит і сукупну пропозицію всіх благ можна виразити через їх ціни, звідси макроекономічна рівновага представлена такою рівністю:

$$PY^d + 1/rB^d + WN^d + rM^d = PY^s + 1/rB^s + WN^s + rM^s; \quad (1.1)$$

Трансформувати формулу можна у такому вигляді:

$$P(Y^d - Y^s) + 1/r (B^d - B^s) + W (N^d - N^s) + r (M^d - M^s) = 0. \quad (1.2)$$

Згідно з законом Вальраса, якщо є рівновага на $n-1$ ринках, то рівновага повинна бути і на n -му ринку. Тому для макроекономічного аналізу достатньо «задовольнитися» трьома агрегованими ринками.

Розглянуті методи макроекономічного дослідження дозволяють визначити закономірності національної економіки як єдиного цілого, як механізму функціонування всього національного господарства.

Рекомендована література по темі 1

1. Базилевич В.Д., Базилевич К.С., Баластрик Л.О. Макроекономіка: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2007. – С. 16–32.
2. Бутук А.И. Макроэкономика: Учеб. пособие / А.И. Бутук. – К.: Знання, 2004. – С. 11–18.
3. Економічна теорія: макро- і мікроекономіка: Навч. посіб. / За ред. З. Ватаманюка, С. Панчишина. – К.: Альтернативи, 2001. – С. 118–124.
4. Манків, Грегори Н. Макроекономіка / Пер. з англ.; Наук. ред. пер. С. Панчишина. – К.: Основи, 2000. – С. 34–45.
5. Поповенко Н.С., Забарная Э.Н., Скорик Н.Л. Макроэкономика и экономическая политика. Учеб. пособ. / Н.С. Поповенко, Э.Н. Забарная, Н.Л. Скорик – Одесса: ТЭС, 2007. – С. 8–16.
6. Сакс Дж.Д., Ларрен Ф.Б. Макроэкономика. Глобальный подход / Пер. с англ. – М.: Дело, 1996. – С. 20–38.
7. Солонінко К.С. Макроекономіка: Навч. посіб. / К.С. Солонінко. – К.: ЦУЛ, 2002. – С. 6–27.

Тема 2. Суспільне відтворення

- 2.1. Суспільне відтворення як основа національної економіки
- 2.2. Структура сукупного суспільного продукту, проблема його реалізації
- 2.3. Моделі суспільного відтворення

2.1. Суспільне відтворення як основа національної економіки

Основою життя суспільства є матеріальне виробництво, де створюються необхідні засоби існування людини. Проте одним актом процес виробництва не завершується. Так само, як людство не може перестати споживати, воно не може перестати виробляти. Виробництво має безперервно повторюватися, тобто всякий суспільний процес виробництва є в той же час і процесом відтворення.

Суспільне відтворення – це процес суспільного виробництва в постійному зв'язку і в безперервному потоці свого відновлення. Суспільне відтворення є основою формування і розвитку національної економіки. Воно завжди виступає в певній суспільній формі, оскільки в будь-якому суспільстві відтворюються не лише фактори виробництва і матеріальні блага, але й виробничі відносини. Відтворення охоплює всі чотири фази суспільного виробництва: власне виробництво як процес створення матеріальних благ, розподіл, обмін та споживання. Всі фази знаходяться у взаємозв'язку, проте характер відтворення залежить від характеру виробництва.

Розрізняють просте і розширене відтворення (рис. 2.1).

Просте відтворення означає, що виробництво з року в рік здійснюється в незмінних масштабах, вся створена додаткова вартість (додатковий продукт) спрямовується на задоволення особистих потреб. **Розширене** відтворення означає, що виробництво з року в рік відновлюється у зростаючих масштабах. Джерелом розширення є додатковий продукт, що передбачає розподіл його на дві частини: 1) на особисте споживання (фонд споживання), 2) на додаткове придбання засобів виробництва та робочої сили (фонд нагромадження). Розширене відтворення, що засноване на машинній тех-

ніці, є умовою прогресивного розвитку суспільства. Виділяють також **звужене** відтворення, яке означає відновлення процесу виробництва в скороченому обсязі.

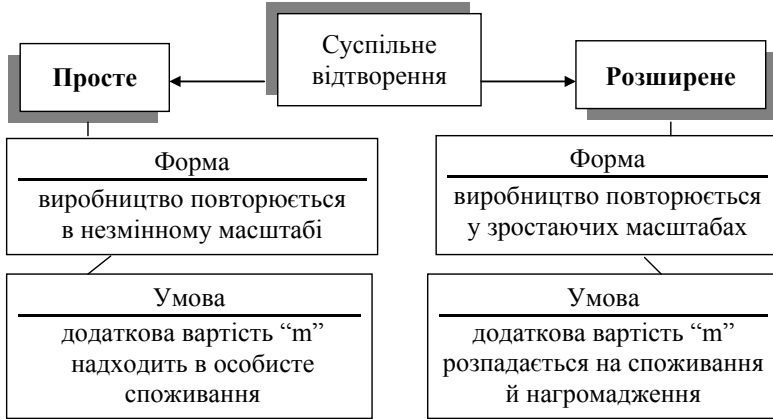

Рис. 2.1 – Види суспільного відтворення

В реальній дійсності види відтворення взаємодіють з переважним розвитком одного з них. В докапіталістичних формаціях переважало просте відтворення, підприємницькій системі властиве розширене відтворення. В окремі періоди економічного розвитку може мати місце звужене відтворення (під час економічних криз, воєн тощо). В цілому рух економічного розвитку є процесом відновлення виробництва у все більших масштабах та якісно нових формах. Розрізняють два види розширеного відтворення – екстенсивне та інтенсивне (рис. 2.2).

Екстенсивне відтворення означає розширення виробництва шляхом кількісного збільшення факторів виробництва при незмінній технічній основі, що не змінює продуктивну силу праці. **Інтенсивне відтворення** означає розширення виробництва за рахунок вдосконалення технологічного способу виробництва (використання нової техніки, нових технологій, нових форм організації виробництва), що зумовлює зростання продуктивної сили праці.

Суспільне відтворення в підприємницькій системі набуває форми відтворення суспільного капіталу, оскільки безпосереднім

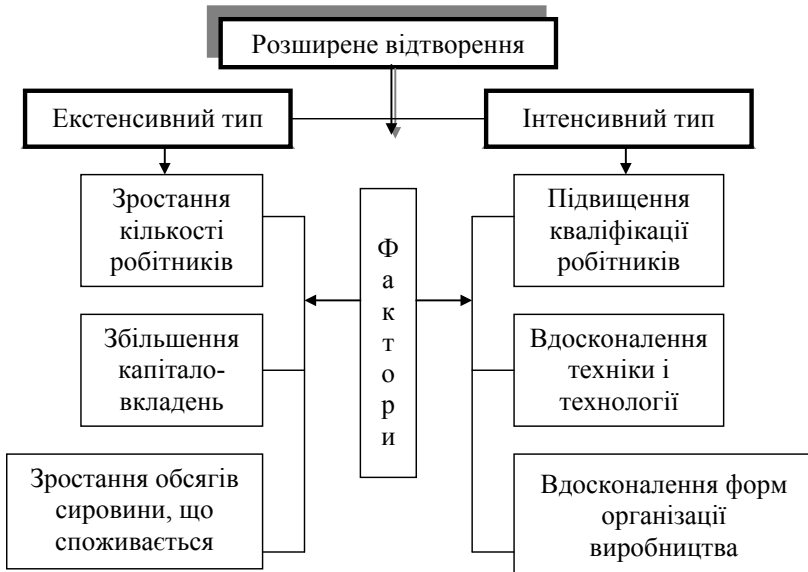

Рис. 2.2 – Типи і фактори розширеного відтворення

мотивом і метою виробництва стає виробництво додаткової вартості, самозростання капіталу.

Суспільний капітал – це сукупність взаємозв’язаних індивідуальних капіталів, утворюючих в своєму русі кругообіг. Кругообіг кожного з індивідуальних капіталів завдяки суспільному поділу праці переплітається один з одним і таким чином утворюється рух всього суспільного капіталу, його кругообіг. Так, автомобільна промисловість залежить від машинобудівних, сталеливарних, хімічних та інших виробництв; сталеливарна промисловість – від поставок руди, вугілля тощо.

Отже, функціонування національної економіки обумовлює взаємозв’язок і взаємообумовленість окремих галузей і регіонів, виробників і споживачів, попиту і пропозиції. Тільки за умови дотримання між ними певних пропорцій забезпечується безперервний кругообіг суспільного капіталу. Це можливо лише в результаті реалізації сукупного суспільного продукту як результату суспільного відтворення.

2.2. Структура сукупного суспільного продукту, проблема його реалізації

Сукупний суспільний продукт є найбільш узагальнюючим показником виробничої діяльності в національній економіці.

Сукупний суспільний продукт – це маса різних товарів, створених працею сукупного виробника у різних сферах і галузях виробництва за певний проміжок часу, як правило, за рік. Сукупний суспільний продукт в умовах ринкової економіки має натурально-речовинну, вартісну та функціональну структури (рис. 2.3).

За натурально-речовинною структурою суспільний продукт поділяється на дві групи – засоби виробництва і предмети споживання. Засоби виробництва (машини, інструменти, сировина, паливо тощо) ідуть у виробниче споживання і знову повертаються в процес виробництва як необхідний елемент його відтворення та подальшого розширення. Предмети споживання призначені для особистого використання і тому в процесі виробництва більше участі не беруть. Відповідно до цього економічного призначення все суспільне виробництво поділяється на два підрозділи: I підрозділ – виробництво засобів виробництва; II підрозділ – виробництво предметів споживання. Такий поділ характеризує процес відтворення будь-якого суспільства (був вперше запропонований К. Марксом). На сьогодні виділяють ще III підрозділ – виробництво послуг та IV підрозділ – виробництво засобів оборони.

Вартісна структура суспільного продукту, як і продукту індивідуального капіталу, складається із трьох елементів: суми вартості спожитого постійного капіталу (с), еквівалента вартості змінного капіталу (v) і додаткової вартості (m). Як відомо, c – стара вартість, $v + m$ – нова вартість.

У процесі відтворення різні частини сукупного суспільного продукту виконують різні функції. **За функціональним** призначенням сукупний продукт поділяється на: фонд заміщення, необхідний продукт і додатковий продукт.

Фонд заміщення (ФЗ) – це частина сукупного суспільного продукту, за рахунок якої відновлюються спожиті (зношені) засоби виробництва. За натурально-речовинною формою це засоби та предмети праці. Після реалізації сукупного продукту ця частина

має повернутися у виробництво, щоб забезпечити початок нового виробничого циклу.

Необхідний продукт (НП) є частиною сукупного продукту, яка призначена для відтворення робочої сили безпосередніх працівників. На поверхні явищ в підприємницькій системі вона виступає у формі заробітної плати, яка йде на придбання одягу, продуктів харчування, житла, задоволення соціальних та духовних потреб.

Рис. 2.3 – Структура сукупного суспільного продукту

Додатковий продукт (ДП) є частиною сукупного продукту, яка виступає в підприємницькій системі у формі прибутку і призначена для забезпечення суспільних потреб – розширення виробництва, створення резервних і страхових фондів тощо).

Отже, функціональна структура сукупного суспільного продукту представлена сукупністю трьох його форм:

$$\text{ССП} = \text{ФЗ} + \text{НП} + \text{ДП} \quad (2.1)$$

Необхідний і додатковий продукт у сукупності складають **чистий продукт** суспільства (сукупний суспільний продукт за мінусом фонду заміщення). На стадіях розподілу і перерозподілу чистий продукт виступає як **національний дохід**. Національний дохід за кінцевим використанням поділяється на дві частини – фонд споживання і фонд нагромадження. **Фонд споживання** є частиною суспільного продукту, яка йде на задоволення матеріальних та духовних потреб людей. До споживання вона надходить у вигляді оплати праці, доходів підприємців, різноманітних соціальних виплат. **Фонд нагромадження** – це частина суспільного продукту, яка йде на нагромадження (розширення) виробництва.

Якщо чистий продукт більше фонду споживання, то має місце розширене відтворення та економічне зростання, якщо чистий продукт дорівнює фонду споживання, то має місце просте відтворення. Чим більше різниця між чистим продуктом і фондом споживання, тим більше можливостей для розвитку продуктивних сил національної економіки.

Результатом розширеного відтворення все більше стає накопичення державою матеріальних і духовних благ – національного багатства. Національне багатство виступає як підсумок суспільного відтворення за всю історію розвитку національної економіки та його суттєвий фактор. Якщо суспільство не може вийти за рамки простого відтворення, то воно «проідає» своє майбутнє і його матеріальну основу – національне багатство.

Національне багатство – це сукупність матеріальних і духовних благ, які має в своєму розпорядженні суспільство на певну дату, і які створені працею людей за весь попередній період розвитку суспільства.

До складу національного багатства входять:

- основні і оборотні виробничі фонди;
- невиробничі основні фонди (школи, лікарні, житлові будинки і т. д.);
- природні ресурси, що використовуються;
- особисте майно населення;
- інформація, що відображає накопичені знання і цінності культурного, наукового і ділового життя.

Визначена структура сукупного суспільного продукту обумовлює складність процесу відтворення на рівні суспільства.

Центральною проблемою суспільного відтворення є проблема реалізації сукупного суспільного продукту.

Коли йдеться про індивідуальне виробництво (на рівні підприємства, фірми), то проблема реалізації стоїть на другому плані і так чи інакше вирішується. Головне на мікрорівні в умовах підприємницької системи – це збільшення вартості. Тому для індивідуального підприємця характер споживної вартості (що виробляти – нафту чи цукор?) не має значення, аби був прибуток. Йому не доводиться дбати про виробництво засобів виробництва, які необхідні для його підприємства, – він їх купує на ринку. Так само знайдуться споживачі, які куплять створений товар, тобто кругообіг капіталу може постійно повторюватись.

Коли ж йдеться про суспільне виробництво, де маємо справу з сукупною пропозицією і сукупним попитом, то проблема реалізації постає повною мірою. Від її вирішення залежить ритмічність суспільного відтворення, його безперервність. Процес суспільного відтворення може відбутися, якщо кожному відновленню виробництва передує реалізація сукупного продукту. Це означає, що суспільне господарство повинно само себе забезпечити необхідними як засобами виробництва, так і предметами споживання. При цьому мають бути чіткі співвідношення (пропорції) між натуральними, вартісними та функціональними частинами сукупного продукту. Маса вироблених засобів виробництва і предметів споживання повинна відповідати сукупному попиту на них – треба замістити спожиті засоби виробництва у попередньому виробничому циклі, забезпечити як розширення виробництва, так і зростаючі потреби населення у предметах споживання.

Саме тому проблема реалізації сукупного суспільного продукту є головною проблемою суспільного відтворення. На ринку вся створена сукупність товарів і послуг має отримати суспільне визнання. Це обумовлює дотримання чіткої пропорційності у структурі сукупного суспільного продукту. Кожна частина вартості сукупного суспільного продукту відповідно до свого функціонального призначення повинна знайти ту частину, яка замінить її за натурально-речовинною формою.

Таким чином, сутність проблеми реалізації створеного сукупного суспільного продукту полягає в тому, щоб кожній його частині знайти заміну по вартості, натурально-речовинній формі та функціональному призначенню. Лише за наявності такої пропорційності можливий нормальний рух відтворення суспільного виробництва як основи національної економіки.

2.3. Моделі суспільного відтворення

Проблема реалізації сукупного суспільного продукту аналізується за допомогою спрощених схем – макроекономічних моделей рівноваги.

Уперше в економічній теорії спробу показати схематично процес відтворення на макрорівні зробив французький економіст, засновник школи фізіократів Ф. Кене. Його знаменита праця «Економічна таблиця» є першим досвідом макроекономічного аналізу. Сам термін «відтворення» був уперше використаний Ф. Кене. Його ідеї лежать в основі балансів міжгалузевих зв'язків, що складаються в багатьох країнах світу і відіграють значну роль в управлінні національним господарством.

Макроекономічна модель Кене – це гіпотетична, побудована на припущеннях схема відтворення сукупного суспільного продукту. Кене виходив із таких тез:

- продуктивною працею є лише праця в землеробстві;
- вся нація складається із трьох класів: продуктивного класу, який представлений землеробами, що створюють чистий продукт суспільства; клас власників, хто отримує чистий продукт (король, сеньйори, церква) та безплідний клас – всі ті, хто не належить до

землеробства, але перетворюють сільськогосподарський продукт в іншу натуральну форму (ремісники, робітники, торговці);

- відтворення відбувається в незмінних масштабах;
- ціни на продукти залишаються незмінними;
- не береться до уваги вплив зовнішньої торгівлі.

Згідно з моделлю Кене, процес обігу складається з обігу товарів і грошей. У сферу обігу вступають річний землеробський продукт вартістю 3 млрд ліврів (французька грошова одиниця того часу), створений продуктивним класом; промислова продукція на 2 млрд ліврів, створена безплідним класом; гроші в формі орендної плати за землю на 2 млрд ліврів, які отримали земельні власники в попередньому періоді. Процес обігу розпадається на п'ять актів (рис. 2.4), в результаті яких реалізовано промислової продукції на 2 млрд ліврів і сільськогосподарської продукції на 3 млрд ліврів.

Продуктивний клас має 2 млрд ліврів для оренди та на 1 млрд ліврів промислової продукції для заміщення зношеного основного капіталу. Землевласники мають для особистого споживання

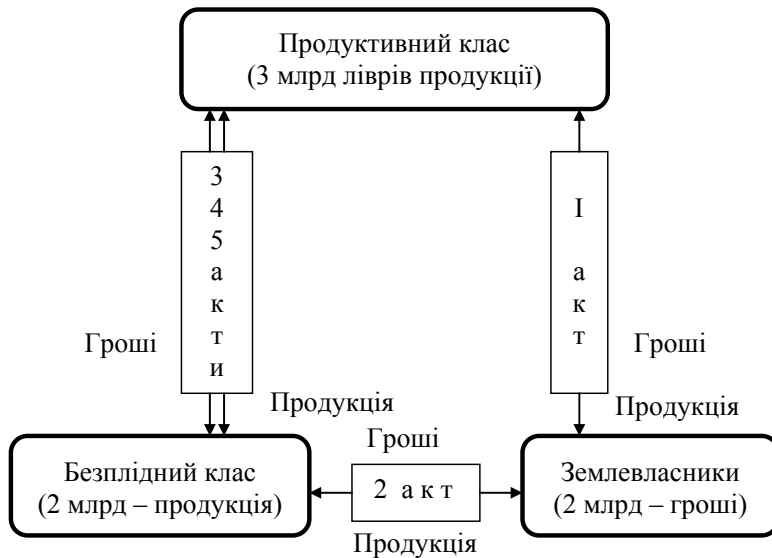

Рис. 2.4 – Модель відтворення Ф. Кене

продовольство і промислові вироби по 1 млрд ліврів. Безплідний клас має сільськогосподарську продукцію для виробничих потреб і для особистого споживання по 1 млрд. Всього на кінець періоду суспільство має 2 млрд ліврів, промислової продукції на 2 млрд та на 3 млрд ліврів сільськогосподарської продукції. Таким чином, для відтворення є всі необхідні умови – відновлюється виробництво як матеріальних благ, так і виробничих відносин, як на рівні кожного з класів, так і в цілому в суспільстві.

Хоча дана модель Кене була внутрішньо суперечливою, проте в ній закладена важлива ідея макроекономічного аналізу – процес відтворення і реалізації може безперервно здійснюватися лише за умови дотримання певних макроекономічних пропорцій.

Теорія відтворення Ф. Кене послужила однією із головних опор для схем відтворення К. Маркса, яка в свою чергу заклала основи сучасної макроекономічної теорії.

Для спрощення теоретичного аналізу в Марксовій теорії були зроблені такі припущення:

- капіталістичне відтворення розглядається у «чистому» вигляді, з позиції двох класів – підприємців і найманих працівників;
- виключається вплив зовнішньої торгівлі;
- всі товари реалізуються по вартості;
- всі виробничі ресурси, у тому числі засоби праці, здійснюють повний обіг за один виробничий цикл, який дорівнює року;
- між галузями і сферами капіталістичного виробництва має місце пропорційність.

Аналіз умов реалізації починається з простого відтворення як складової частки розширеного відтворення. При простому відтворенні додатковий продукт цілком йде до фонду особистого споживання підприємців. Яким чином відбувається відшкодування спожитого капіталу по вартості і в натуральній формі, яким чином цей процес переплітається із споживанням додаткової вартості підприємцями і заробітної плати найманих робітників? На ці питання відповідають схеми простого відтворення.

В I підрозділі авансований капітал дорівнює 5000, із них 4000с і 1000v; у II підрозділі – 2500, із них 2000с і 500v. Норма додаткової вартості – 100%. За такими параметрами до кінця року капітал перетворюється на товарний капітал в обох підрозділах:

I підрозділ: $4000c + 1000v + 1000m = 6000$ – засоби виробництва, які надходять до виробничого споживання;

II підрозділ: $2000c + 500v + 500m = 3000$ – предмети споживання, які надходять до особистого споживання.

Для відновлення процесу виробництва необхідно відшкодувати по вартості і натуральній формі спожиті засоби виробництва, які мають форму постійного капіталу. Постійний капітал I підрозділу в $4000c$ відшкодовується шляхом обміну усередині цього підрозділу – взаємозв'язані галузі виробництва обмінюються засобами виробництва між собою (машинобудівники купляють метал, металурги – машини і т. д.).

Решта частки продукту I підрозділу по вартості $1000v$ і $1000m$ у цьому підрозділі не можуть бути реалізованими, оскільки за натуральною формою це засоби виробництва, а за функціональним призначенням – засоби, що призначені для споживання підприємців і найманих працівників. Тому засоби виробництва на суму 2000 обмінюються на товари II підрозділу, які за натурально-речовинною формою є предметами споживання.

Частка продукту II підрозділу $500v$ і $500m$ реалізується усередині цього підрозділу, оскільки наймані працівники і підприємці використовують свої доходи для придбання предметів споживання.

Частка продукту, що залишилася у II підрозділі – $2000c$ не може бути реалізована усередині цього підрозділу. За вартістю це постійний капітал II підрозділу, проте він існує у вигляді предметів споживання. Ця частка знаходить своє відшкодування в I підрозділі.

Таким чином, умови реалізації при простому відтворенні такі:

1. Основна умова:

$$I(v + m) = IIc \quad (2.2)$$

2. Вартість продукту I підрозділу дорівнює вартості постійного капіталу обох підрозділів:

$$I(c + v + m) = Ic + IIc \quad (2.3)$$

3. Вартість продукту II підрозділу дорівнює новоствореній вартості обох підрозділів:

$$\text{II}(c + v + m) = \text{I}(v + m) + \text{II}(v + m) \quad (2.4)$$

Даний аналіз показує, що реалізація ССП і саме відтворення в цілому можливе за наявності певної пропорційності як між підрозділами ССП, так і усередині кожного з них.

Розширене відтворення вимагає інших співвідношень між I та II підрозділами ССП. Обов'язковою умовою розширеного відтворення має бути нерівність:

$$\text{I}(v + m) > \text{II}c \quad (2.5)$$

Дана нерівність припускає, що при розширеному відтворенні частка додаткової вартості I підрозділу не вступає в обмін із II підрозділом, а використовується для збільшення постійного капіталу самого I підрозділу.

Другою умовою розширеного відтворення має бути нерівність:

$$\text{I}(c + v + m) > \text{I}c + \text{II}c \quad (2.6)$$

Ця нерівність пов'язана з тим, що за рахунок продукту I підрозділу здійснюється не лише відшкодування спожитого постійного капіталу обох підрозділів, але й приріст його в цілях розширення виробництва.

I третя обов'язкова умова:

$$\text{I}(v + m) + \text{II}(v + m) > \text{II}(c + v + m) \quad (2.7)$$

Дана умова обумовлена тим, що при розширеному відтворенні лише частка створеної вартості йде на особисте споживання найманих працівників і підприємців, інша частка додаткової вартості перетворюється на додатковий постійний капітал – додаткові засоби виробництва.

Аналіз розширеного відтворення ССП дозволяє зробити такі висновки:

– процес розширеного капіталістичного відтворення неминує веде до розширення внутрішнього ринку (це витікає з третьої умови реалізації ССП);

- провідна роль в суспільному виробництві належить I підрозділу, оскільки воно забезпечує засобами виробництва всі галузі виробництва (накопичення в II підрозділі визначається розмірами накопичення в I підрозділі);
- розширене відтворення в умовах НТП означає більш швидке зростання I підрозділу у порівнянні з II підрозділом. Ця закономірність визначається законом переважного зростання засобів виробництва порівняно з виробництвом предметів споживання.

Значення цих висновків не слід розуміти спрощено. Так, за радянських часів реалізація положення щодо переважного розвитку виробництва засобів виробництва мала своїм наслідком поступове звуження об'єктивних основ для розширеного відтворення населення та підвищення його життєвого рівня. Між тим закономірність переважного зростання I підрозділу діє в умовах не кількісного накопичення засобів виробництва, а безперервного їх вдосконалення.

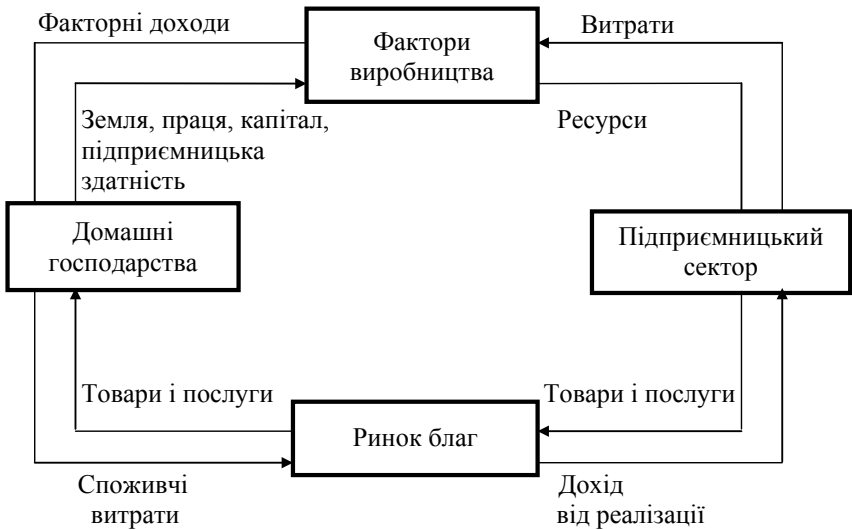
Для сучасного відтворення є характерними деякі особливості, обумовлені поглибленням суспільного поділу праці та прискоренням науково-технічного прогресу. По-перше, сучасне відтворення охоплює не тільки матеріальне виробництво, але й нематеріальну сферу. Виробництво нематеріальних послуг і благ в сукупності своїх галузей представляє III підрозділ відтворювального процесу. По-друге, для сучасного відтворення суттєву роль відіграє сфера військової економіки, яку виділяють в IV підрозділ суспільного відтворення. Разом з тим III і IV підрозділи самі по собі ніяких матеріальних благ споживчого і виробничого призначення не виробляють (виняток – конверсія). Матеріальним джерелом їх існування є сукупний суспільний продукт, створений в I та II підрозділах суспільного виробництва.

Ідея забезпечення пропорційності в розвитку суспільного виробництва лежить в основі сучасного макроекономічного дослідження. Спільним для багатьох моделей макроекономічної рівноваги є визнання того, що суспільне виробництво може ефективно функціонувати лише за певної збалансованості основних його складових.

У сучасній західній економічній теорії пропорційність виробництва на рівні національної економіки розглядається на базі моделі

економічного кругообігу. Основою моделі економічного кругообігу є взаємозв'язок запасів і потоків.

Найпростіший варіант моделі економічного кругообігу – це модель простого відтворення в закритій економіці без участі держави та іноземного сектора. Модель описує рух потоків благ і ресурсів (факторів виробництва), а також грошових потоків між домашніми господарствами і підприємницьким сектором (рис. 2.5).

Рис. 2.5 – Модель закритої економіки без участі держави (просте відтворення)

Оскільки зв'язки в ринковій економіці здійснюються через купівлю-продаж, то всі блага мають двояку форму свого виразу – натурально-речовинну і вартісну (грошову). На рис. 2.5 напрямки їхнього руху є протилежними: натурально-речовинна форма (реальні потоки благ і ресурсів) представлена за годинниковою стрілкою (внутрішнє коло), вартісна форма (грошові потоки) – проти годинникової стрілки (зовнішнє коло).

Начальним пунктом економічного кругообігу є домогосподарства. Домогосподарства для задоволення своїх потреб у благах пропонують підприємствам (фірмам) фактори виробництва – землю,

робочу силу (працю), капітал, підприємницьку здатність і одержують доходи у вигляді ренти, заробітної плати та прибутку. Разом з тим, домогосподарства є кінцевим пунктом обігу, оскільки виробництво функціонує заради задоволення потреб. Основним утворюючим елементом кругообігу є підприємства. Вони отримують фактори виробництва, виробляють необхідні домогосподарствам продукти і послуги та реалізують їх.

У даній моделі потоки, що поєднують домашні господарства і підприємницький сектор, рівні між собою. Домашні господарства одержують дохід, який повністю споживають. Підприємці здійснюють витрати на оплату факторів виробництва, використовують їх та виробляють певний обсяг благ, який повністю споживається домашніми господарствами.

Рівновага в моделі має такий вигляд:

$$Y = C, \quad (2.8)$$

де Y – величина доходу в суспільстві або сукупна пропозиція в економіці;

C – величина витрат в суспільстві або сукупний попит в економіці.

Наступний варіант моделі економічного кругообігу пов'язаний з розширенням відтворенням. Розширене відтворення буде мати місце, якщо ввести в модель «сектор майна» (рис. 2.6). Для спрощення аналізу взаємозв'язків між домашніми господарствами і підприємницьким сектором можна виключити внутрішнє коло моделі – рух потоків благ і ресурсів у натурально-речовинній формі.

«Сектор майна» – це абстрактна категорія, що характеризує реальний процес акумуляції заощаджень суспільства і виступає як своєрідна «скринька» в національній економіці. Її джерелом є нерозподілений прибуток та амортизаційні відрахування підприємств, а також заощадження домашніх господарств, які споживають не весь свій дохід.

Якщо заощадження суспільства спрямовані на інвестування (капіталовкладення в матеріальне виробництво), то має місце розширене відтворення. Частка заощаджень, що йде на розширення

виробництва, становить чисті інвестиції. Частка заощаджень, що йде на заміну зношеного устаткування, становить інвестиції заміщення чи реноваційні інвестиції. Вся макроекономічна система перебуває в рівновазі:

$$Y = C + I, \quad (2.9)$$

де I – інвестиції.

Рис. 2.6 – Модель закритої економіки без участі держави (розширене відтворення)

Якщо ввести в модель сектор «держава», то маємо наступний варіант моделі економічного обігу, де коло взаємозв'язків розширюється (рис. 2.7). Держава здійснює витрати у вигляді замовлень підприємницькому сектору; є виробником благ (поштові послуги, реалізація космічних програм і т. ін.); стягує податки, виплачує трансфертні платежі тощо; здійснює заощадження як різницю між надходженнями у вигляді податків та різних платежів і витрат.

Домашні господарства сплачують державі прямі податки, різного роду виплати і одержують від держави дохід у формі заробітної плати (працівники бюджетної сфери) і трансфертних платежів у вигляді пенсій, стипендій, різних допомог.

Підприємства платять державі прямі і непрямі податки, одержують від держави трансфертні платежі у вигляді субвенцій, податкових пільг, пільгових позик тощо.

Рис. 2.7 - Модель закритої економіки з участю держави

Пропорційність у закритій економіці з участю держави має такий вигляд:

$$Y = C + I + G, \quad (2.10)$$

де G – державні витрати.

Кругообіг відкритої національної економіки ускладнюється додаванням ще одного суб'єкта господарювання – іноземного сектора, який пов'язаний з іншими секторами за допомогою експорту і імпорту. Різниця між експортом і імпортом називається **ЧИСТИМ ЕКСПОРТОМ**.

Умови пропорційності (рівноваги) відкритої економіки мають такий вигляд:

$$Y = C + I + G + N \quad (2.11)$$

де N_x – чистий експорт.

Дане рівняння називають **основною макроекономічною тотожністю**. Ліва сторона є сукупним продуктом суспільства або сукупною пропозицією, права – ілюструє сукупний попит в економіці або визначення сукупного продукту суспільства за видатками.

Розглянуті моделі суспільного відтворення мають в своїй основі ідею пропорційності в розвитку суспільного виробництва. Саме пропорційність, рівновага обумовлює стабільне, ефективне використання економічної «енергії» суспільства, оптимальну реалізацію його інтересів. Тому макроекономічна рівновага – це ключова проблема економічної політики будь-якої держави. Використання макроекономічних моделей відтворення дає можливість знаходити та оцінювати ті різноманітні порушення рівноваги, які мають місце в реальній економіці, приймати ефективні економічні рішення з приводу їх усунення і реалізації оптимальних шляхів розвитку суспільства. Стабілізація економіки України потребує саме такого підходу.

Рекомендована література по темі 2

1. Базилевич В.Д., Базилевич К.С., Баластрик Л.О. Макроекономіка: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2007. – С. 40–54.
2. Башнянин Г.І., Лазур П.Ю., Медведєв В.С. Політична економія: Підручник / Г.І. Башнянин, П.Ю. Лазур, В.С. Медведєв. – К.: Ніка-центр, 2000. – С. 376–383.
3. Бутук А.И. Макроэкономика: Учеб. пособие / А.И. Бутук. – К.: Знання, 2004. – С. 26–36.
4. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підруч. / Відп. ред. Г.Н. Клишко. – К.: Знання-Прес, 2002. – С. 263–265.
5. Селищев А.С. Макроэкономика / А.С. Селищев. – СПб.: Питер, 2001. – С. 21–27.
6. Тарасевич Л.С., Гребенников П.И., Леусский А.И. Макроэкономика: Ученик / Л.С. Тарасович, П.И. Гребенников, А.И. Леусский. – М.: Юрайт-Издат, 2003. – С. 38–41.
7. Экономическая теория: Учебн. / Под ред. В.И. Видяпина, А.И. Добрынина, Г.П. Журавлевой, Л.С. Тарасевича. – М.: ИНФРА, 2000. – С. 369–373.

Тема 3. Макроекономічні показники в системі національних рахунків

- 3.1. Становлення і сутність системи національних рахунків
- 3.2. Принципи обчислення макроекономічних показників
- 3.3. Валовий внутрішній продукт, методи його обчислення
- 3.4. Номінальний і реальний ВВП. Дефлятор
- 3.5. Валовий національний дохід і показники на чистій основі

3.1. Становлення і сутність системи національних рахунків

В економічній теорії та господарській практиці для вирішення макроекономічних проблем використовують різні показники сукупного суспільного продукту. В своєму взаємозв'язку і взаємозалежності вони утворюють основу і структуру національного рахівництва.

Національне рахівництво – це, з одного боку, система національних рахунків, а з другого, – важливий інструмент державного регулювання макроекономічних процесів.

Засновником методу національного рахівництва вважається Франсуа Кене. Теоретичні розробки основних принципів, закладених Кене, продовжив К. Маркс при аналізі суспільного процесу відтворення. Але протягом тривалого часу національне рахівництво в господарській практиці не застосовувалося. Зведені економічні показники обчислювалися поза системою господарських взаємозалежностей.

Лише у 30-ті роки ХХ ст. в окремих країнах (Англія, Франція, Голландія) починають створювати національні рахунки. Теоретичним фундаментом національного рахівництва стали роботи вчених-економістів Дж.М. Кейнса, К. Кларка, С. Коваля, В. Леонтьєва, С. Кузнеца.

Системна робота по створенню системи національних рахунків (СНР) ведеться в період після закінчення Другої світової війни – на початку 50-х років ХХ століття. Необхідність відновлення зруйнованої економіки, зростаюча інтернаціоналізація національного

господарства та перспективи європейської інтеграції зумовили формування міжнародної системи національного рахівництва. Створюються Міжнародні стандарти СНР Організації Об'єднаних Націй (перша версія – 1952–1953 рр., друга – 1968 р., третя – 1993 р.), які являють собою основу стандартизації міжнародної та національної макроекономічної статистики. На сьогодні національні рахунки складаються в більш ніж 100 країнах світу.

У централізованій економіці (за часів радянської системи) застосовувалося національне рахівництво під назвою «система балансу народного господарства» (СБНГ). Це була перша у світовій статистиці система макроекономічних розрахунків. Перший баланс був складений в СРСР за 1923–1924 господарський рік як народно-господарський план, який був представлений у вигляді таблиці міжгалузевих балансів. Згодом СБНГ послужила прообразом міжгалузевих балансів, розроблених в США відомим американським економістом В. Леонтєвим.

Між тим, система балансу народного господарства була слабо зорієнтована на ринкову економіку, що проявлялося у такому:

- розрахунки показників мали місце лише в сфері матеріального виробництва, процеси і особливості нематеріальної сфери недооцінювалися;
- поза увагою залишався вплив на суспільне відтворення таких видів діяльності як фінансові важелі, кредитні ресурси, рух доходів тощо;
- зв'язки в економіці простежувалися на рівні матеріально-речовинних потоків, тобто кількісних параметрів;
- у розрахунки включалося проміжне споживання, що вело до подвійного рахунку.

Система національних рахунків долає вищезазначену обмеженість системи балансу народного господарства і суттєво відрізняється від неї.

Система національних рахунків (СНР) – це система взаємопов'язаних макроекономічних показників, які характеризують найважливіші результати і пропорції розвитку національної економіки, зорієнтованої на ринкові відносини. Це статистична модель ринкової економіки, яка містить упорядковану макроекономічну інформацію. Вона стосується таких аспектів:

- враховуються всі господарські суб'єкти, пов'язані із виробництвом матеріальних та нематеріальних кінцевих товарів і послуг, – юридичні особи та домогосподарства;
- враховуються всі економічні операції, пов'язані з виробництвом та рухом національного продукту і національного доходу – розподілом та перерозподілом, процесом нагромадження в масштабах суспільства та іншими складовими економічного процесу;
- враховуються всі економічні активи і зобов'язання, що становлять національне багатство країни.

Основні положення СНР визначаються такими параметрами (рис. 3.1):

1. Суспільний продукт поділяється на дві групи – товари і послуги. У свою чергу товари і послуги поділяються на ринкові

Рис 3.1 – Параметри системи національних рахунків

і неринкові. Ринкові – це такі товари і послуги, що надаються комерційними структурами і передбачають платність. Неринкові – надаються державними органами, некомерційними структурами безоплатно або з певними пільгами.

2. Економіка поділяється на такі сфери:

- нефінансові корпорації (реальний сектор виробництва);
- фінансові корпорації (банки, страхові компанії тощо);
- сфера загального державного управління (органи державної, регіональної та місцевої влади);
- домашні господарства (фізичні особи як споживачі та некорпоративні суб'єкти – ремісники, кустарі та ін.).

3. Всі суб'єкти економіки поділяються на резидентів і нерезидентів. Резиденти – це всі господарючі суб'єкти на території даної країни незалежно від їх національної належності і громадянства. Нерезиденти – господарючі суб'єкти на території інших країн.

4. Основними типами суспільних виробників і споживачів є:

- домогосподарства;
- підприємства;
- держава;
- іноземці.

5. Всі підприємства за організаційно-правовою формою поділяються на три види: одноосібне господарство, партнерство, корпорація. Одноосібне господарство – це така форма організації підприємництва, коли рішення приймаються одноосібно одним власником, який несе особисту відповідальність за результати господарювання. Партнерство – форма підприємництва, коли рішення приймаються спільно двома чи більшим числом підприємців, які несуть солідарну відповідальність. Корпорація – форма організації підприємництва на основі акціонерної власності.

Головна мета СНР – впорядкування показників, які характеризують найважливіші результати та пропорції економічного розвитку країни. Для цього за кожним з макроекономічних суб'єктів і національним господарством в цілому складається система рахунків, побудованих за типом бухгалтерських балансів на підприємстві. Використовується бухгалтерський принцип подвійного запису: видатки – доходи. З одного боку, це баланс виробництва

і споживання товарів і послуг, з іншого – процес створення, розподілу і перерозподілу доходів.

Сучасна СНР ООН містить більше 500 різних стандартних рахунків, які дають детальну класифікацію макроекономічних показників відповідно до того чи іншого критерію. Усі рахунки цієї системи поділяють на такі класи:

- I клас – це рахунки, які характеризують основні макроекономічні пропорції: рахунок валового внутрішнього продукту та витрат на нього, рахунок національного доходу і його розподілу, рахунок фінансування капітальних витрат, рахунок зовнішніх операцій;
- II клас – рахунки стосовно виробництва, споживання та капіталоутворення окремих продуктів і послуг;
- III клас – рахунки доходів, витрат і фінансування капітальних вкладень.

Сутність моделі СНР розкривається через логіку побудови балансових таблиць макроекономічних показників, де запис кожного показника здійснюється двічі – за ресурсами (кредит або надходження) і використанням (дебет або видатки).

Розрізняють чотири балансових таблиці (рис. 3.2).

Перша балансова таблиця показує взаємозв'язки та пропорції між надходженням та розподілом валового внутрішнього продукту. Друга таблиця показує використання доходів, отриманих у процесі виробництва. Третя – джерела фінансування капітальних вкладень. Четверта балансова таблиця відбиває структуру торгового балансу країни.

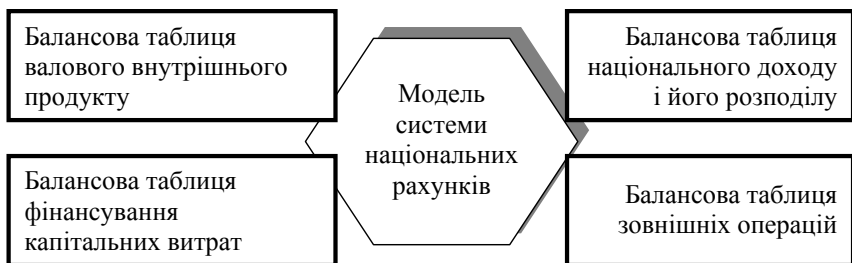

Рис. 3.2 – Структура моделі національних рахунків

Таким чином, система національних рахунків дозволяє забезпечити:

- інформаційну основу для всебічного, комплексного аналізу процесу створення і використання національного продукту та національного доходу;
- базу для зіставлення економічних показників країни з показниками інших країн;
- основу для прийняття господарських і політичних рішень на національному та міжнародному рівнях.

Перехід України на СНР сприятиме:

- забезпеченню більш широкої, орієнтованої на ринкову економічну систему макроекономічну інформацію, яка необхідна для розробки виваженої економічної політики;
- запровадженню універсальної стандартної статистичної «мови», яка необхідна для подання даних в міжнародні економічні організації;
- налагодженню міжнародного економічного співробітництва, входженню в міжнародний поділ праці, у систему світових економічних зв'язків;
- підвищенню рівня статистичного аналізу, макроекономічного прогнозування, міжнародного зіставлення соціально-економічних показників.

3.2. Принципи обчислення макроекономічних показників

Розкриття змісту макроекономічних показників на основі системи національних рахунків обумовлює ряд принципів їх обчислення, до яких належать такі:

1. До поняття «виробництво» відносять результати економічної діяльності всіх господарських одиниць: підприємств, організацій та установ як сфери матеріального виробництва, так і сфери послуг; особистих підсобних господарств населення; окремих осіб, зайнятих бізнесом. Тобто враховуються будь-які економічні операції, що приносять дохід, у тому числі і в невиробничій сфері. Так, банківська позика, що приносить процент,

вважається такою ж операцією, як і виробництво, наприклад, картоплі.

2. Вимірювання вартості всіх товарів та послуг здійснюється за поточний період часу, як правило, за рік.

3. Для обчислення загальної вартості різних товарів і послуг використовуються ринкові ціни. Ринкові ціни показують, скільки споживачі готові заплатити за товар чи послугу. Припустимо, що в економіці вироблено товар А, кількістю у 2 одиниці, та товар В, кількістю у 3 одиниці, які мають різну вартість. Товар А коштує 120 грн, а товар В – 135 грн. У цьому разі загальна вартість становитиме 645 грн (ціна товару А * кількість товару А + ціна товару В * кількість товару В).

4. Не враховується реалізація вироблених раніше і уживаних товарів (старих будинків, автомобілів тощо), реалізація товарів із створених раніше запасів, отже вони не є частиною виробництва поточного періоду (року).

5. Не враховуються невиробничі фінансові операції. До них належать: державні трансфертні платежі (видатки держави на соціальне страхування, допомогу з безробіття, пенсії, стипендії тощо); приватні трансфертні платежі (щомісячні суми, які студенти отримують з дому, чи разові дари від родичів і таке інше); операції з цінними паперами (купівля-продаж акцій, облігацій тощо). Їх неврахування зумовлено тим, що особи, які одержують трансферти, не роблять внеску до поточного виробництва, також і операції з цінними паперами безпосередньо не впливають на зростання поточного виробництва.

6. Враховується вартість лише кінцевої продукції і не враховується вартість проміжної продукції. **Кінцева продукція** – це товари та послуги, які купляють споживачі для кінцевого використання. **Проміжна продукція** – це товари і послуги, які проходять подальшу переробку або перепродаються, перш ніж потрапити до кінцевого споживача. Урахування вартості проміжної продукції при обчисленні макроекономічних показників призвело б до спотворення реальної величини виробленого продукту (багато-разового подвійного рахунку). Наприклад, залізна руда, видобута з надр землі, перш ніж перетворитись у продукт кінцевого споживання – автомобіль, проходить кілька стадій обробки: збагачення

руди, виробництво чавуну, виробництво сталі, виробництво прокату, нарешті виробництво автомобіля. Вартість, яка створюється на кожній із стадій, є **доданою вартістю** до тієї вартості, яка була створена на попередній стадії. Тому вартість продукції ще визначають як суму доданої вартості, створеної всіма виробниками за певний період часу. Вона дорівнює вартості кінцевої продукції. У свою чергу додана вартість розкладається на:

- вартість спожитого основного капіталу (амортизацію);
- заробітну плату до сплати податків з нарахуваннями на соціальне страхування;
- прибутки підприємств;
- відсоток на позиковий капітал;
- ренту;
- непрямі податки на бізнес.

7. Не враховується виробництво продуктів і послуг домашніми господарствами для внутрішнього споживання;

8. Враховується приписана вартість. Приписана вартість – це вартісна оцінка продуктів і послуг, які не продаються на ринку і тому не мають ринкової ціни. До приписаної вартості відносять насамперед послуги у житловій сфері. Це приписана орендна плата. Вона враховується як для родин (осіб), що являються наймачами житла, так і для власників житла, бо вони користуються тими ж самими послугами. Приписування вартості відбувається також, коли оцінюють послуги, які надає держава, – діяльність депутатів, поліції, пожежників тощо.

9. Не враховується вартість товарів і послуг, вироблених і проданих у тіньовій економіці. Тіньова економіка – це та виробнича діяльність, яка приховується від держави, щоб уникнути оподаткування, чи діяльність, яка заборонена законом.

Наведені принципи національного рахівництва використовуються для обчислення всіх основних макроекономічних показників.

3.3. Валовий внутрішній продукт, методи його обчислення

Серед основних макроекономічних показників центральним є валовий внутрішній продукт (ВВП). ВВП – це основа системи національних рахунків. Саме ВВП найчастіше використовується для аналізу стану національної економіки та економічної політики держави.

Валовий внутрішній продукт характеризує кінцевий результат виробничої діяльності суб'єктів національної економіки – резидентів. Це кінцевий продукт, вироблений у межах даної країни за певний період часу, без урахування закордонних відділень і філіалів окремих фірм. ВВП є загальним обсягом національного виробництва і витрат на придбання вироблених товарів й послуг та сукупним доходом нації.

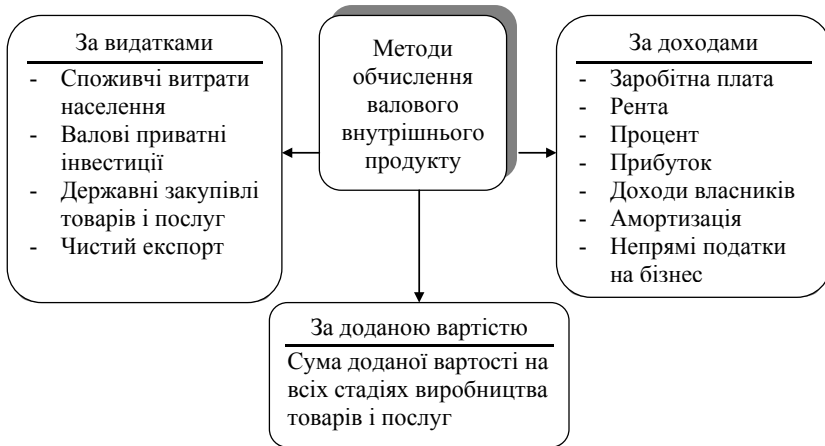
В основі обчислення ВВП полягає теза про рівність виробленого і реалізованого кінцевого суспільного продукту. Рівність випливає з того факту, що в кожній економічній операції є покупець і продавець – витрати одного є доходами другого (кожна гривня витрат покупця стає гривнею доходу продавця). Внаслідок купівлі-продажу кінцевого суспільного продукту одні господарські одиниці отримують доходи від продажу продукції, інші – несуть видатки на їх придбання. Тому обчислення ВВП здійснюється як сума витрат (видатків) на купівлю всього обсягу виробленої в даному році продукції – метод кінцевого використання, та сума доходів, отриманих від виробництва всього обсягу продукції даного року – розподільчий метод.

Виділяють також метод обчислення ВВП за доданою вартістю – виробничий метод (рис. 3.3).

Метод за витратами ґрунтується на тому, що весь кінцевий продукт купується домогосподарствами, підприємцями, державою та закордонними споживачами. За методикою ООН кінцеве використання ВВП складається із таких компонентів: споживчі витрати населення, валові внутрішні приватні інвестиції в національну економіку, державні закупівлі товарів і послуг, чистий експорт.

Споживчі витрати населення (С) – це сукупність витрат домогосподарств на закупівлю товарів і послуг. Вони складаються із

Рис. 3.3 – Методи виміру ВВП

витрат на товари поточного споживання (продукти харчування, одяг тощо), товари тривалого користування (автомобілі, побутова техніка тощо) та послуги.

Валові внутрішні приватні інвестиції (І) – це вартість товарів, куплених для майбутнього використання. Вони складаються із інвестицій заміщення та чистих інвестицій. Джерелом інвестицій заміщення є амортизаційні відрахування, джерелом чистих, що йдуть на створення нових виробничих потужностей, – прибуток.

За натурально-речовинним змістом валові приватні інвестиції складаються із витрат на виробничі інвестиції, інвестиції в житлове будівництво та інвестиції в запаси.

Виробничі інвестиції – це інвестиції в основний капітал, а саме закупки машин, обладнання, верстатів. Сюди ж відносяться і витрати фірм на придбання нових виробництв та будівництво.

Інвестиції в житлове будівництво – це витрати домогосподарств на купівлю нового житла. Включення їх до інвестицій пояснюється тим, що житлові приміщення можуть здаватися в оренду і приносити дохід.

Інвестиції в запаси – це приріст вартості товарних запасів підприємств. До товарних запасів належать сировина і матеріали, незавершене виробництво і будівництво, готова продукція. Якщо

запаси зменшуються, то величина інвестицій в запаси віднімається, і навпаки.

Державні закупівлі товарів і послуг (G) – це витрати держави на виробництво товарів і послуг (загальне управління, оборона, освіта, охорона здоров'я тощо) та на всі види прямих закупок ресурсів, включаючи робочу силу. Єдиним видом державних витрат, що не входять до сукупних витрат, є трансфертні платежі. Це пояснюється тим, що трансфертні платежі є формою перерозподілу державних витрат і виділяються не в обмін на товари і послуги, а безкоштовно. Врахування трансферних платежів призводило б до подвійного обліку.

Чистий експорт (Nx) – це сальдо між витратами іноземців на закупівлю товарів даної країни і витратами країни на закупівлю іноземних товарів, тобто різниця між експортом та імпортом.

Отже, ВВП (Y) за витратами є сумою всіх чотирьох компонентів витрат країни:

$$Y = C + I + G + Nx \quad (3.1)$$

Метод за доходами складається із доходів всіх суб'єктів господарської діяльності та розподільних засобів, які не пов'язані з виплатою доходів і не набувають форму доходу. Виділяють п'ять компонентів факторних доходів: заробітна плата найманих робітників, рента, процент, прибуток корпорацій, доходи власників.

Заробітна плата найманих працівників (W) – найбільша стаття сукупних доходів. Сюди відноситься заробітна плата, виплачувана фірмами тим, хто пропонує працю, а також низка додаткових виплат підприємців до різних фондів (на соціальне страхування, соціальне забезпечення, медичне обслуговування тощо).

Рента (R) – це доходи, які отримують домогосподарства і фірми від нерухомого майна (землі, будівель), включаючи приписану орендну плату за проживання у власному житлі.

Процент (r) – являє собою виплати грошового доходу поставальникам грошового капіталу в кредит, у позику.

Прибуток корпорацій (P) – складається із таких компонентів:

- податки на прибуток – частка прибутку, яку отримує держава;

– дивіденди – частка прибутку, яка виплачується акціонерам як дохід на акції;

– нерозподілений прибуток корпорацій – направляється на збільшення активів фірм (інвестиції в основний капітал, придбання цінних паперів, зростання коштів на рахунках в банках тощо).

Доходи власників – це доходи (прибуток) некорпоративного підприємницького сектора (одноосібні господарства, партнерства).

До виплат, які не набувають форми доходів, але входять в склад ВВП за доходами, включають амортизаційні відрахування і непрямі податки на бізнес.

Амортизаційні відрахування (D) – це відрахування на створення грошового фонду, що відшкодовує зношення основного капіталу протягом року.

Непрямі податки на бізнес (T) – це акцизний збір, податок з продажу, податок на додану вартість, ліцензійні платежі та платежі за патенти, мито. Вони входять у структуру витрат виробництва і додаються до ціни товару. Тягар цих податків перекладається на споживачів. Оскільки ці податки мають сплачуватися державі раніше, ніж будуть оплачені факторні доходи, то вони належать до тих витрат, які не пов'язані з виплатою доходів.

Отже, розрахунок ВВП за доходами має такий вигляд:

$$Y = W + R + r + P + D + T \quad (3.2)$$

Метод за доданою вартістю будується на визначенні внеску кожного з виробників у створенні ВВП. У цьому випадку додана вартість визначається як різниця між виручкою від реалізації продукції фірми (підприємства) і вартістю сировини, матеріалів, спожитих у виробництві даної продукції. ВВП на основі доданої вартості є сумою доданої вартості, створеною на всіх стадіях виробництва товарів і послуг.

Величина ВВП при обчисленні за трьома методами має бути однаковою. Цю рівність можна розглядати у вигляді тотожності: обсяг витрат у даному році дорівнює обсягу доходів даного року.

Вибір крайною методів обчислення ВВП визначається особливостями її статистики.

3.4. Номінальний і реальний ВВП. Дефлятор

Інфляційний процес ускладнює достовірність динаміки ВВП, темпів його зростання, оскільки ВВП характеризує як вартісний (грошовий) стан виробництва, так і його матеріально-речовинний (фізичний) стан. Інакше кажучи, на динаміку ВВП впливають як зміни у фізичному обсязі виробленої продукції, так і зміни рівня цін. Якщо, наприклад, ВВП виріс на 2% на рік, то це необов'язково означає, що обсяг виробленої в країні продукції збільшився також на 2%. Протягом року могли зрости ціни, причому швидше, ніж виробництво. У цьому зв'язку розрізняють номінальний і реальний ВВП.

Номінальний валовий внутрішній продукт – це ВВП, розрахований за поточними ринковими цінами. Номінальний ВВП одночасно віддзеркалює як кількість вироблених товарів і послуг, так і рівень їх цін. Він дає поточну грошову оцінку всіх товарів і послуг, вироблених в економіці. Тобто, такий розрахунок не дає уяви про те, чи змінився фізичний обсяг товарів і послуг, чи відбулося зростання внаслідок інфляційного процесу.

Реальний валовий внутрішній продукт – це ВВП, обчислений у постійних (базових) цінах. Цей показник дає змогу судити про зміни у фізичному обсязі продукції. Реальний ВВП утворюється із суми фізичного обсягу кожної групи товарів, вироблених у поточному році, помноженому на ціни базового року.

Тим самим реальний ВВП показує, як змінилася б вартість всіх вироблених в країні товарів і послуг, якби змінилася їхня кількість при незмінних цінах. Тому реальний ВВП є більш точним показником економічної діяльності країни у порівнянні з номінальним ВВП, бо характеризує дійсний стан справ в національній економіці.

Зв'язок між номінальним та реальним ВВП називають дефлятором ВВП:

$$\text{Дефлятор ВВП} = \frac{\text{Номінальний ВВП}}{\text{Реальний ВВП}} \quad (3.3)$$

Дефлятор характеризує динаміку загального рівня цін в економіці – темп зростання ринкових цін поточного періоду у порівнянні з

базовим періодом. Звідси інша назва дефлятора – загальний індекс цін, який отримав назву «індекс Пааше» (за прізвищем німецького вченого Г. Пааше). Проте цей показник не слід плутати з індексом споживчих цін (ІСЦ), який отримав назву «індекс Леспейреса» (за прізвищем німецького науковця Е. Леспейреса). Дефлятор враховує зміну цін товарів як споживчого, так й інвестиційного призначення в умовах зміни структури виробництва і споживання. Індекс Леспейреса враховує зміну цін товарів і послуг тільки споживчого призначення за незмінного кошика товарів і послуг. ІСЦ є відношенням між ціною споживчого кошика в розрахунковому періоді до ціни аналогічного споживчого кошика в базовому періоді.

Визначення дефлятора дозволяє поділити номінальний ВВП на дві складові: одна вимірює кількість продукції (реальний ВВП), інша – ціни (дефлятор ВВП).

$$\text{Звідси: Номінальний ВВП} = \text{Реальний ВВП} \cdot \text{Дефлятор ВВП}$$

Розраховане номінальне значення ВВП служить основою для визначення всіх інших показників сукупного суспільного продукту, а також показників, що характеризують розподіл національного доходу.

3.5. Валовий національний дохід і показники на чистій основі

Система національного рахівництва містить макроекономічні показники, які відрізняються від ВВП деякими складовими. Це валовий національний дохід (ВНД), чистий національний дохід (ЧНД), національний дохід (НД), загальний особистий дохід, використовуваний дохід. Для розуміння співвідношення цих показників треба додавати або віднімати від ВВП різні компоненти (рис. 3.4).

Узагальнюючим показником функціонування національної економіки є валовий національний дохід.

Валовий національний дохід (ВНД) є вираженням суми первісних доходів, що отримані резидентами даної країни за певний

період часу як у межах національної території, так і за кордоном, за мінусом доходів, переданих за кордон. Валовий внутрішній дохід відображає сукупну вартість первісних доходів всіх секторів економіки, отриманих на основі національного капіталу, розташованого і за межами країни. Різниця між ВНД і ВВП полягає у тому, що ВНД розглядається як показник доходів, ВВП – як показник виробництва.

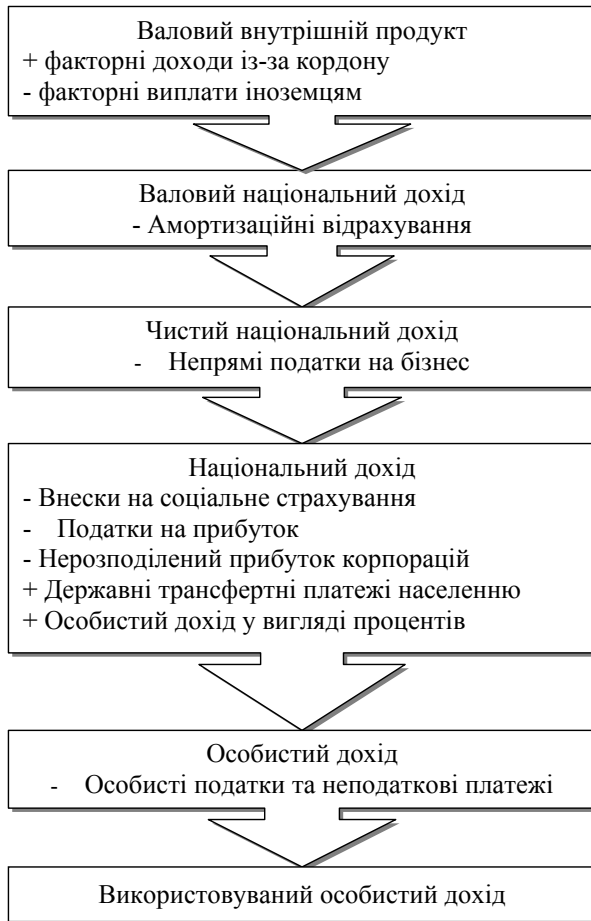

Рис. 3.4 – Основні макроекономічні показники

Щоб отримати валовий національний дохід, треба додати надходження факторних доходів (заробітна плата, прибуток, рента) з-за кордону і відняти виплати факторних доходів іноземцям:

$$\text{ВНД} = \text{ВВП} + \text{Факторні доходи з-за кордону} - \text{Виплати факторних доходів іноземцям.}$$

Наприклад, якщо резидент Франції володіє житловим будинком у Лондоні, то отриманий ним рентний дохід є частиною ВВП Великобританії, оскільки зароблений саме там. Проте цей рентний дохід, як виплата факторного доходу іноземцю, не враховується у ВНД Великобританії.

У повністю закритій економіці ВНД завжди дорівнює ВВП. У відкритій економіці різниця між ними виникає внаслідок різниці між рівнем розвитку іноземних фірм на території країни (філії, відділення, спільні підприємства, використання іноземних працівників) і рівнем участі національного капіталу в різних формах виробничої діяльності за кордоном. ВНД більше ВВП, коли доходи власників факторів виробництва, що використовуються за кордоном, більше доходів власників іноземного капіталу, що використовується в національній економіці.

Окремо виділяють такий показник як **валовий національний наявний дохід** (ВННД). Він визначається як сума ВНД і сальдо поточних трансфертів, отриманих із-за кордону (сальдо поточних трансфертів – це різниця між поточними платежами, які перерозподіляються на міждержавному рівні).

Незважаючи на те, що показники ВВП і ВНД є головними у системі національних рахунків, вони не зовсім точно відображають обсяг річного виробництва і суму первісних доходів в економіці. Останні завищені на величину амортизаційних відрахувань та непрямих податків.

Амортизаційні відрахування – це частка вартості, яка створена не в поточний період часу, а в попередній. Вона втілена в перенесеній протягом поточного року вартості засобів праці (устаткування, виробничі будівлі, споруди). У системі національного рахівництва амортизаційні відрахування ще називають споживанням основного капіталу, які складають приблизно 10% вартості ВВП.

Для виміру того обсягу, який суспільство дійсно додало в результаті своєї річної економічної діяльності (чистий результат економічної діяльності), використовують показник чистого національного доходу.

ВНД за вирахуванням амортизаційних відрахувань показує **чистий національний дохід (ЧНД)**.

$$\text{ЧНД} = \text{ВНД} - \text{Амортизаційні відрахування}$$

ЧНД відбиває ринкову оцінку кінцевої продукції, що йде у споживання після заміни списаного устаткування. Іншими словами, цей показник можна визначити як такий, що показує розмір факторних доходів, за допомогою яких був створений ЧНД. Це доходи від власності на робочу силу, землю, капітал та підприємницьку здатність.

Наступний крок в дослідженні макроекономічних показників пов'язаний з непрямыми податками. Крім прямих видатків на виробництво (закупівлю факторів виробництва) підприємці несуть і непрямі видатки, що отримали назву непрямі податки на бізнес, які складають приблизно до 10% ЧНД. Вони є різницею між ціною, яку платять за товар споживачі, і ціною, яку отримують фірми.

Якщо від вартісної оцінки ЧНД відняти непрямі податки на бізнес, отримаємо **національний дохід (НД)**:

$$\text{НД} = \text{ЧНД} - \text{Непрямі податки на бізнес}$$

Національний дохід – це зароблений дохід, який характеризує чистий приріст благ за рік в країні.

З погляду споживачів ресурсів, тобто виробників, національний дохід є вимірником їхніх витрат на виробництво (сума цін факторів виробництва). З погляду постачальників ресурсів національний дохід є вимірником їхніх доходів від виробництва. Тому національний дохід може бути визначений не тільки шляхом вищезазначеного вирахування, а й шляхом складання доходів, які одержують всі власники факторів виробництва.

Залежно від способу отримання доходів виділяють п'ять компонентів національного доходу (аналогічно компонентам доходів ВВП за розподільним методом):

- оплата праці найманих працівників – це заробітна плата і додаткові виплати працівникам;
- рентні доходи, які отримують власники нерухомості, включаючи і умовно нараховану орендну плату;
- чистий процент – сума процента, який виплачують вітчизняні фірми за вирахування суми отриманих ними процентів, плюс сума процентних надходжень від резидентів інших країн;
- прибуток корпорацій – прибуток, який привласнюють корпорації після всіх виплат найманим працівникам і кредиторам;
- доходи власників – дохід некорпоративного підприємницького сектора.

Важливим макроекономічним показником у системі національного рахівництва є особистий дохід.

Особистий дохід – це отриманий дохід, що показує кількість грошей, які надійшли в особисте споживання.

Відмінності між особистим доходом і національним доходом визначаються такими обставинами. По-перше, частка національного доходу, яка складається з внесків на соціальне страхування і частки прибутку корпорацій (податки на прибуток і обсяг нерозподіленого прибутку корпорацій), не надходить до населення. По-друге, частка доходу надходить до окремого домогосподарства не у вигляді факторних доходів, а у вигляді трансфертних платежів держави, які визначаються чинними нормативними актами і соціальним положенням домогосподарства, а не його участю у виробництві суспільного продукту. По-третє, слід враховувати процент, отриманий домогосподарствами як особистий дохід.

За допомогою корегувань національного доходу можна визначити особистий дохід. Особистий дохід населення вираховується шляхом віднімання від національного доходу суми всіх доходів, які не виплачуються населенню (внесків на соціальне страхування, податок на прибуток корпорацій, нерозподілений прибуток корпорацій), і додавання доходів у вигляді трансфертних платежів і процента. Звідси особистий дохід дорівнює:

$$\begin{aligned} \text{Особистий дохід} = & \text{Національний дохід} \\ & - \text{Внески на соціальне страхування} \\ & - \text{Податки на прибуток} \\ & - \text{Нерозподілений прибуток корпорацій} \\ & + \text{Трансфертні платежі населенню} \\ & + \text{Особистий дохід у вигляді процента} \end{aligned}$$

Особистий дохід є основою для визначення використовуваного особистого доходу. Використовуваний дохід характеризує ту частину особистого доходу, яку населення може витратити на свій розсуд після виконання своїх фінансових зобов'язань перед державою. Для його розрахунку з особистого доходу слід відняти прямі податки громадян (подушний податок, податок на прибуток в некорпоративному секторі економіки, податок на майно, податок на спадщину) і неподаткові платежі (паркування машин, тощо).

$$\begin{aligned} \text{Використовуваний дохід} = & \text{Особистий дохід} - \\ & - \text{Прямі податки громадян і неподаткові платежі.} \end{aligned}$$

Визначені макроекономічні показники дозволяють дати кількісну оцінку результатів функціонування національної економіки, рівня її розвитку. Очевидно, що чим ефективніше національна економіка, тим вище рівень національного багатства країни і більше можливостей для підвищення добробуту населення, особистих доходів громадян.

Між тим, валовий національний дохід і його похідні безпосередньо не характеризують якісну сторону добробуту населення. Вони не відображають характер формування і розподіл доходів, їхню диференціацію. Крім того, існують фактори, в результаті дії яких зростання обсягів виробництва не обов'язково призводить до підвищення добробуту суспільства (надзвичайне споживання обмежених ресурсів, забруднення навколишнього середовища тощо).

Рекомендована література по темі 3

1. Базилевич В.Д., Базилевич К.С., Баластрик Л.О. Макроекономіка: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2007. – С. 58–65.
2. Башнянин Г.І., Лазур П.Ю., Медведєв В.С. Політична економія: Підручник / Г.І. Башнянин, П.Ю. Лазур, В.С. Медведєв. – К.: Ніка-центр, 2000. – С. 367–375.
3. Бутук А.И. Макроекономика: Учеб. пособие / А.И. Бутук. – К.: Знання, 2004. – С. 122–131.
4. Економічна теорія: макро-і мікроекономіка: Навч. посіб. / За ред. З. Ватаманюка, С. Панчишина. – К.: Альтернативи, 2001. – С. 134–141.
5. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підруч. / Відп. ред. Г.Н. Климко. – К.: Знання-Прес, 2002. – С. 268–272.

Тема 4. Національний дохід і його використання

- 4.1. Сутність національного доходу
- 4.2. Розподіл і перерозподіл національного доходу
- 4.3. Фонд споживання і доходи населення
- 4.4. Показники розподілу доходів та рівня життя

4.1. Сутність національного доходу

Інтегруючим показником всіх видів доходів є національний дохід. Національний дохід характеризує рівень економічного розвитку країни. Це той економічний ефект, який досягається суспільним виробництвом на певному етапі його розвитку. Це джерело, яке забезпечує існування і розвиток суспільства.

Як відомо, результатом національного виробництва є сукупний суспільний продукт. Його вартість складається з двох частин – старої перенесеної вартості (c) і нової вартості, створеної в процесі виробництва даного продукту ($v + m$). Стара перенесена вартість повертається у виробництво у вигляді фонду заміщення, а новостворена вартість отримала назву національного доходу. Отже, кількісно національний дохід є різницею між сукупним суспільним продуктом і фондом заміщення.

Національний дохід має вартісну і натурально-речовинну форми. За вартістю національний дохід становить сукупність чистого продукту всіх галузей національного виробництва. За натурально-речовинною формою це є сукупність всіх вироблених у суспільстві за рік предметів споживання, а також частка виготовлених за цей час засобів виробництва, яка використовується для розширеного відтворення. За функціональним призначенням національний дохід має використовуватися суспільством на особисте споживання та задоволення суспільних потреб (розширення виробництва, вирішення духовних, соціальних, екологічних проблем, забезпечення національної безпеки). Таким чином, величина національного доходу – найважливіший макроекономічний показник, що характеризує потенційні можливості суспільства.

Протягом кількох століть серед вчених-економістів ведеться дискусія щодо джерел національного доходу. Чи створює чиновник, поліцейський, вчений певну частку національного доходу? Різні школи економічної теорії по-різному відповідають на це питання.

Західна економічна наука розглядає національний дохід як дохід, що створюється у всіх сферах національної економіки. За вартістю він являє собою суму доходів всіх учасників ринкового господарства, що знайшло своє відображення в системі національних рахунків.

У вітчизняній економічній теорії і практиці єдиним джерелом доходів, в яких би формах вони не виступали, розглядається праця безпосередніх робітників I і II підрозділів суспільного виробництва. Праця створює нову вартість, яка розподіляється між учасниками національного господарства в залежності від розподілу факторів виробництва. Саме тому сутність національного доходу і його подальший рух визначаються як нова вартість, створена в галузях матеріального виробництва (промисловості, сільському господарстві, будівництві, частково на транспорті, частково у зв'язку).

Очевидно, що суспільство завжди зацікавлено в збільшенні національного доходу. Тому всі фактори, які сприяють збільшенню масштабів виробництва, підвищенню його ефективності, є і факторами зростання національного доходу. Це стосується і факторів в нематеріальній сфері – науці, культурі, медицині тощо.

До **основних факторів** зростання національного доходу належать:

- кількість живої людської праці, витраченої у сфері матеріального виробництва. Чим більше праці задіяне суспільством протягом року у виробництві, тим більшим є національний дохід. Збільшення кількості праці може бути досягнуто за рахунок зростання числа зайнятих працівників у виробництві, тривалості робочого дня та інтенсивності праці;

- підвищення продуктивності суспільної праці. Це найбільш важливий фактор зростання національного доходу. При цьому збільшується національний дохід не за його вартісним вираженням, а в натуральному обсязі, що втілюється в більшій кількості різноманітних споживчих вартостей;

– економія на постійному капіталі. Цей фактор, як і попередній, впливає на натуральний обсяг національного доходу.

4.2. Розподіл і перерозподіл національного доходу

Суспільство, якщо воно намагається розвиватися, не має права використовувати вироблений річний сукупний суспільний продукт тільки на споживання. Частка продукту повинна повернутись у виробництво на відшкодування спожитих засобів виробництва. Це, як відомо, стара вартість, яка існувала до початку даного процесу виробництва у вигляді певної кількості засобів праці та предметів праці. І лише те, що створюється протягом року заново і що називають національним доходом, може піти на задоволення особистих потреб громадян та забезпечення суспільних потреб. Щоб це здійснити, необхідно розподілити національний дохід.

Розподіл національного доходу – це сукупність відносин між безпосередніми учасниками виробництва з приводу новоствореної вартості, тобто процес щодо визначення частки кожного господарюючого суб'єкта в національному доході («суспільному пирозі»).

Розподіл національного доходу має вирішальне значення для розвитку національної економіки. Пропорції розподілу безпосередньо впливають на особисті доходи людей, визначають матеріальний і соціальний статус окремих осіб та соціальних груп населення. Характер розподілу національного доходу обумовлює темпи економічного зростання країни. Тому проблема розподілу і утворення доходів членів суспільства завжди була у центрі уваги економічної думки. Як формується частка кожного господарюючого суб'єкта, відповідно до яких принципів, пропорцій чого? На ці запитання намагалося відповісти багато вчених-економістів.

Поява теорії розподілу відноситься до XVII ст. (до того здійснювався лише кількісний аналіз розподілу доходів – особливо помітна в цьому плані праця У. Петті «Політична арифметика»). Термін «розподіл» широко використовується Ф. Кене в «Економічній таблиці». Міркування про те, як створюються і розподіляються багатства суспільства, мають місце у праці А. Тюрго «Ефемеріди

громадянина». Класики політичної економії А. Сміт і Д. Рікардо проблему розподілу пов'язували з трудовою теорією вартості.

Розрізняють чотири основні економічні теорії розподілу:

- трудову теорію вартості;
- теорію факторів виробництва;
- соціологічну теорію розподілу;
- егалітаристську (зрівняльну) теорію розподілу.

Трудова теорія вартості. Окремі елементи цієї теорії розроблені У. Петті, А Смітом, Д. Рікардо, Дж. Міллем. Так, А. Сміт зробив важливий висновок, що творцем усіх цінностей є праця («праця – батько багатства»). Проте найбільш послідовно і цілісно трудова теорія розподілу розроблена К. Марксом.

Згідно з теорією К. Маркса, розподіл є продуктом виробництва як за результатами виробництва, так і за його суспільною формою. Маркс розрізняє розподіл в широкому і вузькому сенсі. В широкому розумінні розподіл є розподілом факторів виробництва – засобів виробництва і робочої сили за різними видами діяльності і галузями виробництва. У вузькому розумінні – це розподіл предметів споживання. Отже, розподіл здійснюється і в процесі виробництва, і в процесі обміну (за товарного виробництва процес обміну є процесом купівлі-продажу на ринку).

У виробництві здійснюється розподіл факторів виробництва і доходів – додаткової вартості і заробітної плати. Додаткова вартість ділиться між різними групами капіталістів (залежно від їхніх функцій в суспільному виробництві) і розпадається на прибуток, процент і земельну ренту. В обміні розподіл засобів виробництва здійснюється залежно від доходів підприємців і цін на фактори виробництва, а розподіл споживчих товарів – в залежності від доходів населення і ринкових цін на предмети споживання.

Трудова теорія розподілу К. Маркса показує антагоністичний характер капіталістичного суспільства. Національний дохід повністю створюється найманими працівниками, а значна частка його у вигляді прибутку і його форм привласнюється власниками факторів виробництва. Частка їхніх доходів по мірі розвитку капіталізму збільшується, частка доходів трудящих відповідно знижується. Все це означає наявність і зростання експлуатації та антагонізм між найманою працею і капіталом. Здається, що сучасний етап

розвитку країн, які переходять на ринкові відносини, у тому числі й Україна, свідчить саме про такий характер капіталістичного виробництва і розподілу.

Теорія факторів виробництва. Основи її закладені французьким економістом Ж.Б. Сеєм. Його теорія трьох факторів виробництва (праці, капіталу, землі) була направлена на спростування тези А. Сміта щодо єдиного джерела всіх доходів – праці. Нинішнім часом ця теорія в різних інтерпретаціях домінує в індустріально розвинених країнах.

Згідно з цією теорією окрім праці, така ж роль у створенні національного доходу належить капіталу і землі. Тому вартість національного доходу являє собою суму різних доходів. Кожен фактор виробництва, беручи участь у створенні благ, приносить своєму власнику частку вартості, еквівалентну витратам на той чи інший фактор. Так, заробітна плата є винагородою за послугу праці робітника, рента – за послугу землі, прибуток – за послугу капіталу. Прибуток в свою чергу розпадається на дві частки – підприємницький дохід як винагорода за підприємницьку діяльність і процент як винагорода за власність на капітал. Звідси доходи різних суспільних груп розглядаються як незалежні один від одного, зміна одних не впливає на зміну інших. Цим підкреслюється відсутність антагонізму між класами, соціальними групами і загальна зацікавленість у зростанні національного доходу та національного багатства.

Соціологічна теорія розподілу. Її засновником є французький економіст Ж. Маршаль. Ця теорія не відкидає теорію факторів виробництва, але критикує її авторів за неувагу до таких соціальних чинників як співвідношення класових сил, соціально-економічну структуру суспільства тощо, які впливають на характер розподілу. Сам розподіл національного доходу уявляється представникам даної теорії як боротьба «однорідних груп» суспільства (все населення країни розбито на професійні групи) за частку в сукупному суспільному продукті. Арбітром в цій боротьбі має виступати держава. Шляхом перерозподілу доходів держава має надавати економічним суб'єктам доходи, незалежно від їхнього внеску в створення сукупного продукту.

Егалітаристська теорія зародилася декілька століть назад як один з напрямів утопічного соціалізму. Ця теорія передбачає

принцип абсолютної рівності в розподілі національного доходу. Затверджуються не тільки ідеологічні, соціальні, але й економічні переваги такого підходу – максимально можлива сукупна корисність в суспільстві. Ця можливість полягає в тому, що споживачі витрачають свої доходи в першу чергу на ті блага, які мають найбільшу граничну корисність, потім – на блага з меншою граничною корисністю і т. п. Такий розподіл використовувався на практиці як політика «військового комунізму» в Росії (1917–1921) та «культурна революція» в Китаї (1966–1976). Такий розподіл призводив до підриву системи мотивацій і стимулів до праці, до втрат в продуктивності праці та в обсязі суспільного продукту.

У рамках визначених теорій існує багато концепцій розподілу національного доходу, які суттєво різняться між собою. Так, в розвинених країнах Заходу (особливо США, Японії) панує ліберальна концепція, заснована на теорії трьох факторів виробництва Ж.Б. Сея, яка виходить з того, що державне втручання в розподіл доходів недоцільно.

Більшість західноєвропейських країн не сприймають такого підходу і практикують концепцію соціальної держави (ФРН, Франція), концепцію масштабного перерозподілу доходів (Швеція), згідно з якими держава несе відповідальність за забезпечення гідних умов життя для своїх громадян.

У колишньому СРСР частка населення в національному доході визначалася його участю в суспільно корисній праці. Орієнтиром політики доходів проголошувалося безперервне зростання рівня життя населення при поступовому зближенні рівнів і структур доходів різних соціальних груп. Зниження диференціації в доходах здійснювалося в основному під тиском централізованих державних заходів. Це підривало трудовий принцип розподілу, знижувало трудову мотивацію.

Трансформаційні процеси в Україні внесли суттєві зміни в систему розподільчих відносин. Принцип розподілу за працею поступився місцем ринковим формам розподілу доходів – розподіл за факторами виробництва. Проте економічних умов для ефективного володіння факторами виробництва, ефективною підприємницької та трудової діяльності поки ще не створено. При цьому незначна частка населення країни оволоділа значною долею

національного багатства, що зумовило значну диференціацію в суспільстві за доходами, соціально-економічну нестабільність і гостре соціальне неблагополуччя.

У процесі розподілу національного доходу на рівні первинних господарських ланок (підприємств, фірм) формуються первинні або основні доходи. Такий розподіл отримав назву функціональний розподіл, а доходи називають факторними доходами, оскільки кожен з них пов'язаний з певним фактором виробництва.

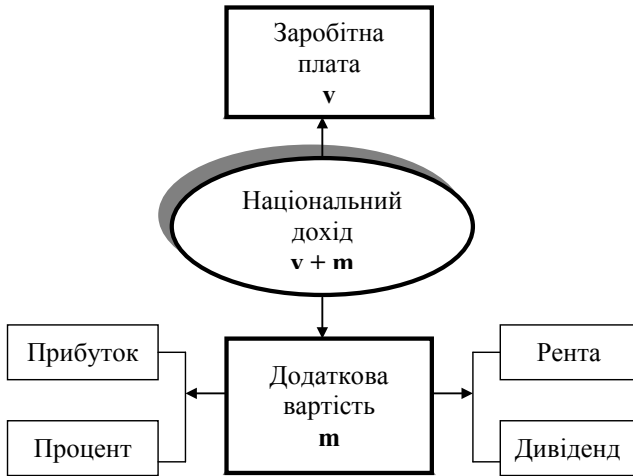
Отже, **первинні доходи** – це доходи, які привласнюються в обмін на надання факторів виробництва без урахування їхнього подальшого перерозподілу. В основі первинних доходів лежить еквівалент вартості змінного капіталу або робочої сили та додаткова вартість. Вони набувають таких специфічних форм доходів як заробітна плата найманих працівників, прибуток корпорацій, позичковий процент, рентний дохід, дивіденд, а також доходи власників (доходи некорпоративного сектора як комбінація заробітної плати, прибутку, процента і ренти).

Функціональний розподіл доходів обумовлений розподілом самих факторів виробництва між класами, соціальними групами тощо. Тобто у привласненні тієї чи іншої форми доходу відбувається економічна реалізація власності на належний фактор виробництва. Звідси і відповідне співвідношення первинних доходів у складі національного доходу. Питома вага належить заробітній платі найманих працівників. Частка найманих працівників, що володіють єдиним фактором виробництва – своєю робочою силою в розвинених країнах складає 87–93% чисельності працездатного населення.

Таким чином, у результаті розподілу національного доходу утворюються доходи безпосередніх учасників ринкової системи (рис. 4.1).

Між тим, існує сфера нематеріального виробництва, а також особи, які не беруть участь в ринкових відносинах. Їхні доходи формуються в результаті перерозподілу національного доходу.

Перерозподіл національного доходу – це сукупність економічних відносин між учасниками сфери матеріального виробництва і представниками нематеріальної сфери та особами, які не є учасниками ринкових відносин, з приводу вторинного привласнення національного доходу.

Рис. 4.1 – Розподіл національного доходу

Перерозподіл доходів здійснюється державою за принципом вертикального розподілу. В результаті формуються **вторинні** або **похідні** доходи. Похідні доходи мають не лише власники факторів виробництва, але й особи, що не беруть участі в господарських відносинах, – непрацездатні, безробітні тощо.

Механізм перерозподілу доходів включає в себе різноманітні канали фіскальної (фіск від лат. «казна») та соціальної політики. Набір цих каналів залежить від рівня розвитку національної економіки (рис. 4.2).

В результаті розподілу та перерозподілу національного доходу на всіх рівнях населення, підприємств та установ утворюються кінцеві доходи. Їхня реалізація пов'язана із заключною стадією руху національного доходу – його використанням в процесі споживання та нагромадження (рис. 4.3).

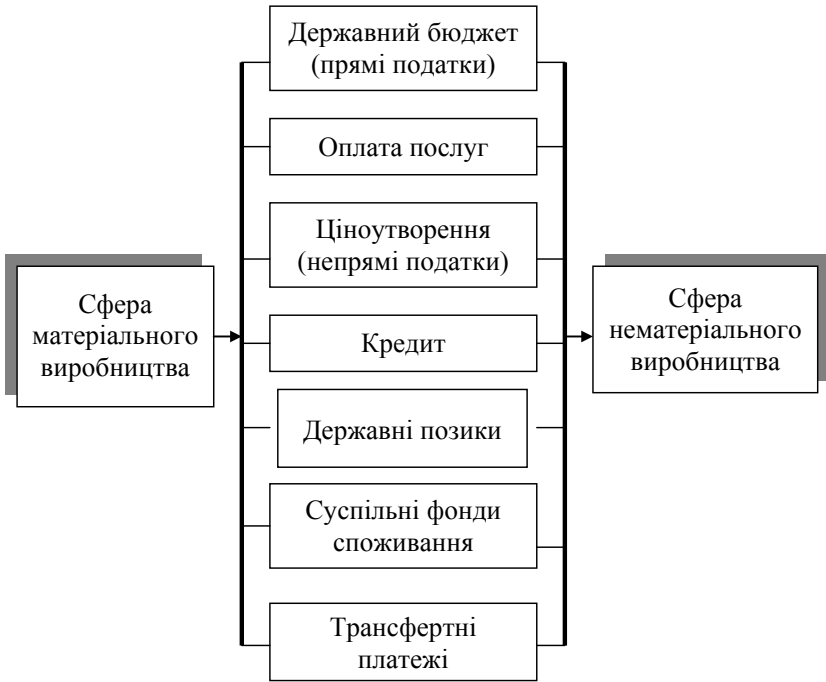

Рис. 4.2 – Механізм перерозподілу національного доходу

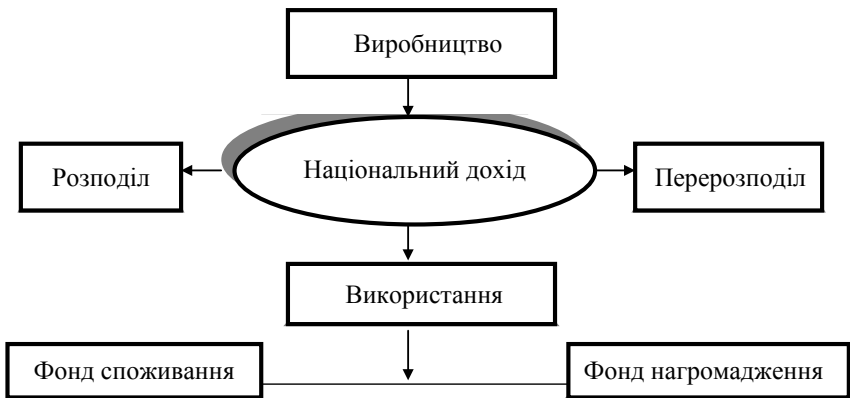

Рис. 4.3 – Стадії руху національного доходу

4.3. Фонд споживання і доходи населення

Кінцевим пунктом будь-якого виробництва є споживання. Споживання завершує виробництво і з нього починається нове виробництво. Розрізняють два види споживання:

- виробниче як споживання засобів виробництва у процесі виробництва, що відбувається переважно з фонду заміщення;
- особисте як споживання предметів споживання та послуг з фонду споживання національного доходу.

Фонд споживання у вартісній формі – це сума всіх доходів населення, які використовуються для придбання товарів і послуг, духовних та соціальних благ, а також надходження в заклади і організації сфери нематеріального виробництва, що обслуговують населення. У натурально-речовинній формі фонд споживання представлений масою матеріальних, духовних та соціальних благ, що призначені для споживання населення та обслуговування процесу споживання.

Відповідно до такого змісту фонд споживання призначений для задоволення особистих потреб людей на суспільно-необхідному рівні та обслуговування населення культурно-освітніми і навчально-науковими закладами, службами управління, здоров'я, охорони тощо. Це зумовлює відповідну структуру фонду споживання (рис. 4.4).

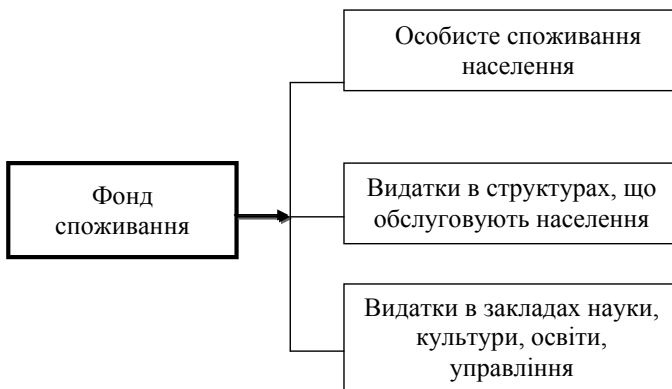

Рис. 4.4 – Структура фонду споживання

Значну частку у фонді споживання становить особисте споживання населення. У сучасних умовах в Україні, коли відбувається звуження соціальних функцій держави (скорочення видатків на освіту, культуру, науку, охорону здоров'я тощо) питома вага особистого споживання у фонді споживання зростає.

Між тим, національне виробництво лише тоді функціонує нормально, коли в процесі розподілу і перерозподілу національного доходу фонд споживання формується згідно зі всіма складовими його функціонального призначення. Це дає змогу, по-перше, задовольняти ті потреби, які є найбільш суспільно значущими і тому мають бути доступними для всіх членів суспільства (освіта, культура, охорона здоров'я, екологія), по-друге, вирішувати проблеми соціального захисту населення.

Таким чином, фонд споживання, з одного боку, має поповнюватися такою кількістю споживчих товарів і послуг, яка задовольнятиме сукупні потреби суспільства, а з іншого, – населенню треба мати такий рівень доходів, який дасть можливість ці товари і послуги придбати.

Виділяють різні види доходів населення: особисті доходи, грошові і натуральні, номінальні і реальні, економічні та соціальні, трудові і нетрудові.

Особисті доходи чи доходи домогосподарств – це грошові або натуральні надходження, отримані або зароблені домогосподарствами за певний період часу, як правило, за рік.

Основними складовими **грошових** доходів є заробітна плата, доходи від підприємницької діяльності та власності (прибуток, процент, рента, дивіденд) та соціальні трансферти (пенсії, стипендії, грошові допомоги).

До **натуральних** доходів відноситься продукція від особистих господарств, вироблена для власного споживання, а також натуральні виплати і надходження з суспільних фондів споживання, фондів кооперативних господарств тощо.

Усі грошові доходи, отримані домогосподарствами, без урахування оподаткування і зміни цін, називають номінальними особистими доходами. Якщо з номінальних особистих доходів відняти особисті податки та неподаткові платежі, то маємо номінальні використовувані доходи.

Номінальні використовувані доходи – це та частка грошового доходу, якою домогосподарства можуть розпоряджатися на свій розсуд. Вони ідуть на споживання та заощадження.

Для вимірювання динаміки купівельної спроможності доходів обчислюють реальні доходи. **Реальні доходи** – це кількість матеріальних і духовних благ, які реально можна придбати на номінальні використовувані доходи. Реальні доходи залежать від номінальних доходів, цін на товари і тарифів на послуги. Основним видом грошового доходу найманих працівників є заробітна плата. Номінальна заробітна плата – це сума грошей, отримана працівником за певний проміжок часу (тиждень, місяць і т. д.). Реальна заробітна плата – це номінальна заробітна плата, скоригована на інфляцію. Наприклад, якщо номінальна заробітна плата зросла за рік на 15%, а рівень цін піднявся на 13%, то реальна заробітна плата зросла лише на 2% (15% - 13%). Якщо темп інфляції перевищує темп зростання заробітної плати, то реальна заробітна плата знижується.

За характером надходжень доходи поділяються на економічні та соціальні. **Економічні доходи** – це доходи, які отримують домогосподарства на основі права власності на певний фактор виробництва – робочу силу, засоби виробництва, землю, капітал. Відповідно економічні доходи виступають в різних формах, але джерело в них усіх одне – праця. Праця створює нову вартість (національний дохід), яка розподіляється між членами суспільства в залежності від власності на той чи інший фактор виробництва (рис. 4.5).

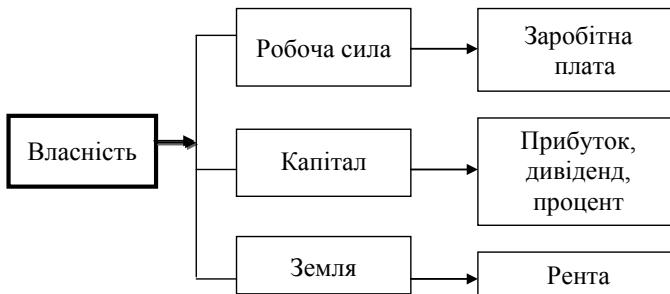

Рис. 4.5 – Форми доходів населення

Соціальні доходи – це доходи, які надходять від держави незалежно від права власності на фактори виробництва. Сюди відносяться компенсації безробітним, виплати по соціальному страхуванню, допомоги малозабезпеченим, багатодітним, пенсії тощо.

За способом привласнення всі доходи поділяються на **трудові**, одержані від праці, та **нетрудові**, які не залежать від трудових зусиль.

В умовах ринкової трансформації економіки України відбуваються суттєві зміни у структурі доходів населення. Насамперед, це помітне зниження частки заробітної плати в доходах населення та частки соціальних трансфертів. Робоча сила як головний фактор виробництва ще не набула відповідної вартісної оцінки, а соціальна сфера недостатнє корегується державою.

4.4. Показники розподілу доходів та рівня життя

Функціональний розподіл доходів з самого початку обумовлює нерівність особистих доходів людей. Нерівність доходів носить назву **диференціація доходів**. Диференціація доходів має місце в усіх економічних системах і визначається насамперед нерівністю розподілу приватної власності на засоби виробництва та правовими нормами в державі, які визначають передачу власності. Серед інших причин нерівності в доходах є відмінності в здібностях, освіті, кваліфікації, працьовитості та ініціативи, схильності до ризику, походження, розмір і склад сім'ї тощо.

Нерівність доходів деякими економістами розглядається як позитивний фактор, спрямований на стимулювання економічного прогресу. Проте в економічній теорії превалює точка зору про необхідність досягнення більшої рівності доходів в суспільстві.

Виділяють три найбільш впливові напрями сучасної економічної думки, які обґрунтовують необхідність скорочення нерівності в суспільстві:

- соціалістичне вчення, яке базується на трудовій теорії розподілу, і виступає проти «незароблених» доходів і т. ін.;
- індивідуалістичні концепції, що затверджують гідність особи і пов'язане з цим право кожної людини на соціальний мінімум;

– кейнсіанська концепція, яка доводить, що нерівність ослаблює платоспроможний попит населення і стримує економічне зростання.

На початку ХХ ст. у всіх розвинених країнах отримала розвиток політика перерозподілу доходів, що направлена на більш справедливий розподіл національного доходу.

Перерозподіл доходів здійснюється державою за принципом вертикального розподілу національного доходу через фіскальну та соціальну політику. Але перерозподіл доходів лише частково вирішує проблему диференціації доходів і є не стільки передачею доходів від багатих до бідних, скільки інструментом посилення влади держави.

Для вимірювання нерівності в розподілі доходів між різними групами населення в економічній теорії використовується **крива Лоренца** – на ім'я американського економіста Макса Лоренца.

По горизонталі, на осі абсцис, відкладені п'ять рівних за чисельністю груп домогосподарств (сімей), кожна з яких охоплює 20% населення, а по вертикалі, на осі ординат, – її частка в особистому доході за відповідний рік. Якби в розподілі доходів існувала абсолютна рівність, то 20% населення мали 20% від сукупного доходу, 40% населення – 40% доходу і т. д. Лінія ОЕ (бісектриса) демонструє абсолютну рівність у розподілі доходів. У реальній дійсності доходи розподіляються нерівномірно. Лінія ОABCDE або крива Лоренца відхиляється від бісектриси, показуючи нерівність. Чим більше відхилення від лінії ОЕ, тим більше нерівність в розподілі доходів (рис. 4.6).

Ступень нерівності в доходах вимірює показник, названий коефіцієнтом Джіні – на ім'я італійського економіста К. Джіні. **Коефіцієнт Джіні (G)** обчислюють на підставі кривої Лоренца як відношення площі фігури між бісектрисою ОЕ і кривою Лоренца (позначається буквою Т) до площі трикутника ОЕФ, утвореного горизонтальною віссю та правою ординатою:

$$G = T : OEF \quad (4.1)$$

Ситуація абсолютної нерівності простежується на межі рисунку, протилежній початку системи ординат, коли 1% населення має

100% доходу. При коефіцієнті G , близькому до нуля, суспільство перебуває в стані абсолютної зрівнялівки, при $G=1$ – у стані «убокої більшості» і «надбагатої меншини» (рис. 4.6). Цивілізована ринкова економіка виключає подібні крайнощі.

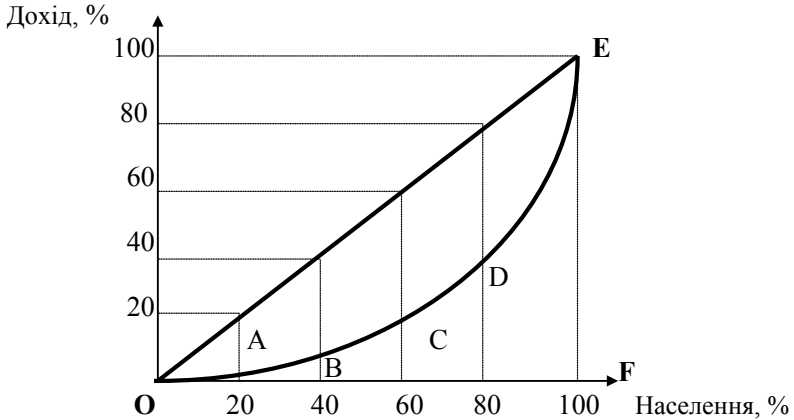

Рис. 4.6 – Крива Лоренца

Тим часом, багатство в суспільстві розподіляється значно більш нерівномірно у порівнянні з доходами. Так, найбідніші 40% сімей США володіють лише 0,1% багатства країни, а найбагатші 20% населення – понад 85%. Середні 20% сімей володіють менше ніж 4% сукупного багатства.

Між характером розподілу доходів і їхнім рівнем існує певна залежність. Ця залежність отримала назву «**закон Парето**» – на ім'я італійського економіста В. Парето. Закон Парето означає, що розподіл низьких доходів має схильність до різких, непередбачених коливань. При досягненні достатньо високого рівня доходів розподіл набуває сталого характеру. Цей закон підтверджує той факт, що соціальна стабільність в суспільстві є результатом високого рівня добробуту населення.

Особисті доходи населення оцінюються як показники **економічного добробуту**. Економічний добробут має свою кількісну та якісну визначеність.

Кількісною характеристикою добробуту є **рівень життя**. Це показник, який піддається прямому кількісному вимірюванню в грошових або натуральних одиницях. За методикою ООН рівень життя характеризується системою показників, що складається з 12 основних груп. Серед них народжуваність і смертність, рівень зайнятості та умови праці, доходи та витрати населення, вартість життя, рівень освіти і культури. Виділяють також інформаційні показники – ВВП і національний дохід на душу населення.

Рівень життя характеризує середні умови життя людей. Між тим структура населення згідно з його доходним статусом неоднорідна. Існують як високозабезпечені верстви населення, так і малозабезпечені. Малозабезпечені верстви – це та категорія людей, які отримують доходи, менші за прожитковий мінімум.

Прожитковий мінімум – це набір товарів і послуг, розрахований на основі норм споживання та забезпечення населення першочерговими життєвими благами. Базою для визначення прожиткового мінімуму є споживчий кошик. Споживчий кошик являє собою набір благ, необхідних для задоволення основних фізіологічних та соціально-культурних потреб середньостатистичної сім'ї.

Прожитковий мінімум використовується для встановлення мінімального рівня доходів сімей, мінімального розміру заробітної плати, пенсій, стипендій та інших соціальних виплат і пільг.

До споживчого кошику в розвинутих країнах за діючої офіційною методикою включається 425 різних найменувань товарів та послуг. Їхня грошова оцінка регулярно корегується згідно з динамікою цін. В Україні на сьогодні має місце тенденція до зростання прожиткового мінімуму, що пояснюється не скільки реальним підвищенням рівня життя, скільки зростанням рівня цін. За таких умов більшість населення України знаходиться за межею бідності. Ця ситуація свідчить про нагальну необхідність здійснення серйозної економічної та соціальної політики, яка б використовувала різні інструменти перерозподілу національного доходу – диференційоване оподаткування доходів, страхування від безробіття і втрати працездатності, індексування доходів в умовах інфляції, надання належної допомоги малозабезпеченим тощо.

Якісна характеристика економічного добробуту населення не піддається прямому кількісному вимірюванню і виражається

в категорії **якість життя**. Сюди відносяться оцінка змістовності праці і відпочинку, якості споживання, житла, задоволення потреб у спілкуванні, знаннях, творчості тощо.

Рекомендована література по темі 4

1. Башнянин Г.І., Лазур П.Ю., Медведєв В.С. Політична економія: Підручник / Г.І. Башнянин, П.Ю. Лазур, В.С. Медведєв. – К.: Ніка-центр, 2000. – С. 397–414.
2. Бутук А.И. Экономическая теория: Учеб. пособие / А.И. Бутук. – К.: ВИКАР, 2001. – С. 131–141.
3. Економічна теорія: макро- і мікроекономіка: Навч. посіб. / За ред. З. Ватаманюка, С. Панчишина. – К.: Альтернативи, 2001. – С. 153–156.
4. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підруч. / Відп. ред. Г.Н. Климко. – К.: Знання-Прес, 2002. – С. 246–260.
5. Экономическая теория: Учебн. / Под ред. В.И. Видяпина, А.И. Добрынина, Г.П. Журавлевой, Л.С. Тарасевича. – М.: ИНФРА, 2000. – С. 589–597.

Тема 5. Ринок благ. Споживання, заощадження та інвестиції

- 5.1. Ринок благ і основні підходи до пропорцій суспільного продукту
- 5.2. Функції споживання і заощадження
- 5.3. Сутність інвестицій, основні підходи до їх формування
- 5.4. Кейнсіанська функція інвестицій
- 5.5. Мультиплікатор і акселератор

5.1. Ринок благ і основні підходи до пропорцій суспільного продукту

У системі національного ринку центральною ланкою є ринок благ. Результати і закономірності його функціонування багато в чому визначають стан інших ринків – ринку праці, ринку грошей, ринку цінних паперів.

Ринок благ – це сукупність відносин з приводу купівлі-продажу всіх товарів і послуг, вироблених в національній економіці протягом певного періоду, як правило, за рік, і призначених для кінцевого використання.

Відомо, що на основі системи національних рахунків вся сума створених у країні кінцевих товарів і послуг вимірюється показниками суспільного продукту – ВВП, ВНД, ЧНД та НД. Тому ринок благ може бути визначений як сукупність відносин, пов'язаних з купівлею-продажем виробленого в країні за рік суспільного продукту.

Покупцями на ринку благ є чотири макроекономічні суб'єкти:

- домогосподарства, які формують попит споживачів (С);
- підприємці, які формують попит на інвестиції (І);
- держава, яка закуповує продукцію підприємницького сектора для виробництва суспільних благ та формування державних інвестицій (G);
- попит закордону, який залежить від співвідношення цін на вітчизняні і закордонні товари та валютного курсу – попит на чистий експорт (Nx).

Таким чином, формується сукупний попит (AD) і його структура:

$$AD = C + I + G + N_x \quad (5.1)$$

Це формула сукупного попиту і одночасно основної макроекономічної тотожності. Оскільки передбачається, що система знаходиться в стані рівноваги, то сукупний попит дорівнює сукупній пропозиції (AS) або величині суспільного продукту чи сукупного доходу (Y):

$$AD = AS = Y = C + I + G + N_x \quad (5.2)$$

Якщо суспільний продукт вимірюється національним доходом, то йдеться про відносини на ринку благ, пов'язані з купівлею-продажем тільки тих кінцевих товарів і послуг, які призначені для споживання (C) і нагромадження (капіталовкладень, тобто інвестицій – I). Між цими складовими на ринку благ формуються певні пропорції, а також виявляються певні закономірності їхнього впливу на обсяг і динаміку самого суспільного продукту.

Виявлення сутності цих пропорцій потребує ряд припущень (абстракцій):

- національна економіка розглядається як внутрішня економіка – процеси, пов'язані з експортом і імпортом, не беруться до уваги;
- ринковий механізм розглядається в чистому вигляді – не береться до уваги економічна діяльність держави;
- всі заощадження визначаються лише з боку домогосподарств – заощадження в підприємницькому секторі не враховуються;
- попит на інвестиції розглядається тільки з боку підприємницького сектора;
- види суспільного продукту, які вимірюються на чистій основі (ЧНД, НД, особистий дохід, використований дохід), приймаються як тотожні одне одному, оскільки їхня різниця залежить від політики держави (податки, трансферти) та підприємницьких заощаджень.

Виділяють два основних підходи до аналізу пропорцій суспільного продукту – класичний і кейнсіанський.

Класична економічна теорія (неокласична) ідеалізує ринковий механізм суспільного відтворення. В її основі лежить закон Сея. Згідно з законом Сея пропозиція породжує свій власний попит. Таке положення будується на простій ідеї – сам процес виробництва товарів створює дохід, який дорівнює вартості вироблених товарів. Це означає, що виробництво будь-якого обсягу продукції автоматично забезпечує дохід, необхідний для закупівлі всієї продукції на ринку. Тим самим, ринок зрівнює попит з пропозицією і вся продукція повністю реалізується – виробникам залишається лише виробляти товари, а закон Сея гарантує їхню реалізацію. Одержувачі доходу витрачають лише свій дохід і витрачають його повністю на придбання благ.

Якщо ж одержувачі доходу здійснюють заощадження, то зберігають їх, на погляд класиків, таким чином, щоб мати дохід у вигляді процента (банківські вклади, цінні папери).

Між тим, заощадження порушують потоки «доходи-видатки». Частка збереженого доходу не знаходить відображення в сукупному попиті. В результаті мають місце непродані товари, скорочення виробництва, безробіття та зниження доходів. На думку класиків, все це компенсується інвестиціями, джерелом яких є заощадження. Грошовий ринок через ставку проценту гарантує рівність заощаджень та інвестицій. Тому кожна збережена грошова одиниця буде інвестована підприємцями і усуне будь-яку недостатність сукупного попиту. На думку класиків, економіка подібна гігантській ванні, в якій обсяг води відповідає випуску продукції та зайнятості, а будь-який витік через трубу заощаджень повертається у ванну через кран інвестицій. Звідси висновок – підвищення заощаджень в суспільстві сприяє зростанню багатства і доходу нації.

Кейнсіанська економічна теорія кардинально відрізняється від класичної теорії. Центральним її положенням є те, що макроекономічна рівновага не забезпечується самим ринком як саморегульованою системою. Навпаки, збалансованість економіки більше випадкова, ніж закономірна, оскільки відсутня синхронність в прийнятті основних рішень суб'єктів господарювання щодо заощаджень та інвестицій. Тим самим, спростовується теза, на якій заснований класичний підхід, а саме, автоматичне регулювання ставки процента і формування на цій основі

співвідношення споживання і заощаджень, заощаджень та інвестицій на основі закону Сея.

Основним питанням кейнсіанського макроекономічного аналізу є питання взаємоув'язки між запланованими видатками і суспільним продуктом. Чи зможуть сформувати відокремлені один від одного плани видатків споживачів і фірм-виробників достатній попит на товари і послуги в умовах економіки повної зайнятості? Це вимагає іншого підходу до співвідношень між сукупним доходом, споживанням, заощадженнями та інвестуванням.

5.2. Функції споживання і заощадження

Споживання (C) – це сума грошових коштів, яка витрачається на придбання населенням (домогосподарствами) споживчих благ, що використовуються індивідуально і спільно для задоволення матеріальних і духовних потреб.

Формування обсягу і структури споживання в поточному періоді є проблемою міжчасового вибору споживачів. Домогосподарства вибирають між споживанням сьогодні та збільшенням споживання в майбутньому. Можливість збільшення споживання в майбутньому залежить від заощаджень у теперішньому часі.

Тому **заощадження (S)** – це відкладене споживання. Оскільки заощадження є частиною доходу, що використовується, то справедлива тотожність

$$Y^v = C + S, \quad (5.3)$$

де Y^v – використовуваний дохід.

Таким чином, проблема споживчого вибору на макрорівні – це проблема розподілу використовуваного доходу на споживання і заощадження. Вирішення цієї проблеми вимагає з'ясування питання, які фактори головним чином впливають на вибір споживачів, тобто визначають функції споживання і заощадження.

Функція споживання – це залежність між споживанням і його визначальним чинником. **Функція заощадження** – залежність між заощадженням і визначальним його чинником.

Класики економічної теорії вважали, що споживачі використовують заощадження так, щоб вони приносили процент. Чим вище ставка процента, тим більше у людей стимулів для заощаджень і, навпаки. Звідси, заощадження є зростаючою функцією від процентної ставки, а споживання – спадною функцією (оскільки споживання і заощадження в сумі складають використовуваний дохід). Тобто головним чинником, який визначає вибір між споживанням і заощадженнями, на думку класиків, є ставка процента. При цьому істотну роль грає реальна ставка процента, а не номінальна.

Номінальна ставка – це процент, який виплачують інвестори за взяті в позику гроші, **реальна ставка** – це номінальна ставка, скорегована на інфляцію. Так, якщо номінальна ставка дорівнює 8%, рівень інфляції – 3%, то реальна ставка складає 5%.

Кейнсіанська точка зору базується на тому, що головним чинником, визначальним рівень споживання, є використовуваний дохід домогосподарств. Це пов'язано з дією основного «психологічного закону» Кейнса, згідно з яким люди схильні збільшувати своє споживання із зростанням доходу, але не в тій мірі, в якій зростає дохід. Поточне споживання для людей завжди більш привабливе, ніж споживання в майбутньому. Тому споживання є зростаюча функція від поточного використовуваного доходу домогосподарств:

$$C = f(Y^v) \quad (5.4)$$

Реальна процентна ставка, на погляд Кейнса, не має вирішальної дії щодо вибору домогосподарств – вона нівелюється між тимчасовою перевагою поточного споживання. Це торкається і низки інших факторів, що впливають на споживання – величини багатства домогосподарств, рівня цін, споживчої заборгованості, рівня оподаткування, очікувань споживачів щодо майбутньої зміни рівня цін, доходів, податків. Названі фактори є або незначними, або взаємно виключають одне одного. Тому при побудові кейнсіанської функції споживання вони приймаються за стабільні. Їхні зміни розглядаються як зсуви кривої споживання.

Кількісний зв'язок між споживанням, заощадженням і використуваним доходом кейнсіанська теорія визначає за допомогою таких факторів як гранична схильність до споживання та гранична схильність до заощадження.

Гранична схильність до споживання (MPC) показує, яку частку від кожної одиниці свого додаткового використуваного доходу домогосподарства направляють на приріст споживання. Тобто це частка споживання в кожній додатковій грошовій одиниці доходу. Кількісно гранична схильність до споживання вимірюється як відношення будь-якої зміни у споживанні до тієї зміни у величині доходу, яка спричинила цю зміну:

$$MPC = \frac{\Delta C}{\Delta Y^y} \quad (5.5)$$

Оскільки кожна додаткова одиниця доходу розподіляється домогосподарствами між споживанням і заощадженнями, то MPC обмежена інтервалом від нуля до одиниці. Якщо $MPC = 0$, то весь приріст доходу йде на заощадження, якщо $MPC = 1$, то весь приріст доходу споживається.

Гранична схильність до заощадження (MPS) – це частка заощадження в кожній додатковій грошовій одиниці використуваного доходу. Це відношення будь-якої зміни в заощадженнях до тієї зміни у доході, яка спричинила цю зміну в заощадженні:

$$MPS = \frac{\Delta S}{\Delta Y^y} \quad (5.6)$$

Сума MPC і MPS завжди дорівнює одиниці, так як приріст доходу може йти або на споживання, або на заощадження:

$$MPC + MPS = 1 \quad (5.7)$$

Кейнсіанська теорія виділяє також середню схильність до споживання і середню схильність до заощадження.

Середня схильність до споживання (APC) – це частка споживання у використуваному доході:

$$APC = \frac{C}{Y^v} \quad (5.8)$$

Середня схильність до заощадження (APS) – це частка заощадження у використуваному доході:

$$APS = \frac{S}{Y^v} \quad (5.9)$$

Сума цих показників також дорівнює одиниці:

$$APC + APS = 1 \quad (5.10)$$

За умови зростання використуваного доходу середня схильність до споживання зменшується, а середня схильність до заощадження зростає.

В цілому, кейнсіанська функція споживання має такий вигляд:

$$C = C_0 + MPC \cdot Y^v, \quad (5.11)$$

де C_0 – величина автономного споживання.

Автономне споживання – це величина, яка не залежить від поточного використуваного доходу та має місце, коли дохід дорівнює нулю. Споживання здійснюється за рахунок скорочення накопиченого майна – продажі цінних паперів, предметів тривалого користування, нерухомості, ювелірних виробів тощо.

Функція заощадження будується шляхом віднімання від використуваного доходу функції споживання і має вигляд:

$$S = Y^v - C = -C_0 + (1 - MPC) \cdot Y^v = -C_0 + MPS \cdot Y^v \quad (5.12)$$

Графічно кейнсіанська функція споживання представлена на рис. 5.1. На осі абсцис відкладається дохід, на осі ординат – споживання. Якби споживання відповідало доходу, то це відобразалося в будь-якій точці, що лежить на бісектрисі. Але збігу величин споживання і доходу немає. З функції споживання видно, що споживання може бути не тільки менше доходу, але

й перевищувати його. Тому крива споживання відхиляється від бісектриси.

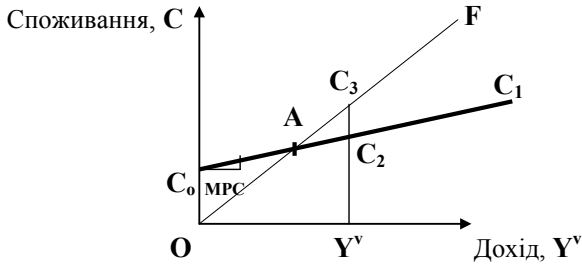

Рис. 5.1 - Функція споживання

Точка А відображає ситуацію, коли споживання і дохід збігаються, тобто, заощадження дорівнюють нулю. Це є **точка нульового заощадження** або **порогового доходу**. Зліва від точки А – негативне заощадження, де споживання перевищує дохід. Праворуч від точки А – позитивне заощадження, де споживання менше доходу. Накил кривої споживання показує граничну схильність до споживання (MPC). Величина споживання визначається відстанню від осі абсцис до кривої споживання, а величина заощадження – відстанню від кривої споживання до бісектриси. Так, за рівнем доходу Y^v_1 відрізок C_1C_2 показує розміри споживання, а відрізок C_2C_3 – розміри заощадження.

Графічно функція заощадження представлена на рис. 5.2. Гранична схильність до заощадження (MPS) характеризується

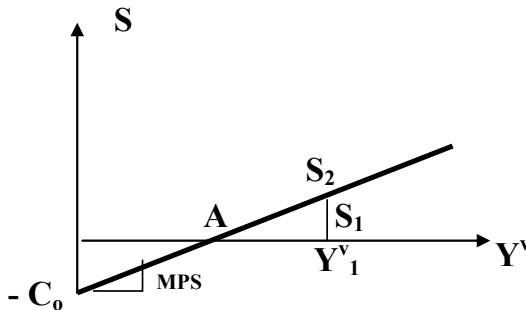

Рис. 5.2 - Функція заощадження

нахилом кривої заощадження до осі абсцис. Точка А є точкою нульового заощадження, коли дохід і споживання дорівнюють одне одному. Якщо дохід знаходиться в будь-якій точці, правіше за точку А, то частка доходу зберігається. За рівнем доходу Y^v_1 відрізок S_1S_2 показує розмір заощадження.

Кейнсіанські функції споживання і заощадження «працюють» лише в короткостроковому періоді. У довгостроковому періоді закономірності до зниження середньої схильності до споживання і зростання середньої схильності до заощадження із зростанням доходу в реальній дійсності не виявляються. Значення цих показників достатньо стабільні.

Ця суперечність між теорією і практикою вирішується посткейнсіанським розвитком теорії споживчого вибору. Найбільш відомі у цьому плані концепції міжчасового вибору споживачів І. Фішера, гіпотези життєвого циклу Ф. Модільяні і постійного доходу М. Фрідмана.

У реальній дійсності споживачі визначають обсяг споживання з огляду не лише на свій поточний використовуваний дохід, а й на інші фактори. Ці фактори заохочують домогосподарства споживати менше чи більше за кожного можливого рівня доходу. Тим самим криві споживання і заощадження переміщуються.

До основних факторів, що не пов'язані з доходом, і впливають на споживання та заощадження, належать: майно або багатство, рівень цін, очікування споживачів, споживча заборгованість, оподаткування.

Чим більше багатство, тим менше стимулів до заощадження і більше до споживання. Така залежність отримала назву «**ефект багатства**» або «**ефект майна**». Це означає, що зростання багатства зміщує криву заощадження вниз, а криву споживання – вгору. Як правило, такі зміщення незначні, бо величина багатства домогосподарств із року в рік змінюється несуттєво. Проте історія знає різкі коливання багатства домогосподарств, що пов'язано з кризами, фінансовими крахами на фондових біржах і таке інше, що різко змінює добробут багатьох домогосподарств і знижує споживання.

Зміна рівня цін змінює реальну вартість багатства. Якщо рівень цін піднявся, наприклад на 10%, то реальна вартість фінансових коштів знижується на 10% за інших рівних умов. Зменшення

реального багатства знижує стимули до споживання і підвищує схильність до заощадження.

Очікування домогосподарств пов'язані з майбутніми цінами, грошовими доходами, наявністю товарів. Вони можуть суттєво вплинути на поточні видатки і заощадження. Так, очікування зростання цін і дефіциту товарів призводить до підвищення поточного споживання і зниження заощадження. Очікування зниження доходів в майбутньому і достатку товарів веде до зниження споживання і зростання заощаджень.

Якщо споживча заборгованість велика (20–25% від рівня доходу), то споживачі будуть скорочувати поточне споживання і збільшувати заощадження, щоб знизити заборгованість. Навпаки, якщо заборгованість низька, то рівень споживання підвищується.

Податки сплачуються як за рахунок споживання, так і за рахунок заощадження. Тому зростання податків знижує і споживання, і заощадження.

Аналіз факторів, що впливають на функції споживання і заощадження, дозволяє зробити такі висновки:

- треба розрізняти зміни в величинах споживання та заощадження і зміни в самих споживанні та заощадженні. Перші зміни спричинені одним фактором, а саме зміною використовуваного поточного доходу домогосподарств, другі – всіма факторами, не пов'язаними з доходом. Зміна величини споживання характеризує переміщення із однієї точки в другу на кривій споживання. Зміну самого споживання характеризує зміщення кривої споживання. Так, зростання споживання зміщує криву споживання вгору, зниження споживання – вниз. Аналогічно відбувається з кривою заощадження;

- із зміною перших чотирьох факторів криві споживання і заощадження зміщуються в протилежних напрямках. Із зміною п'ятого фактора – оподаткування, криві споживання і заощадження зміщуються в одному напрямку;

- криві споживання і заощадження залишаються в основному незмінними, поки держава не вживатиме будь-яких заходів щодо зміни економічної ситуації в країні (зміни в бюджетній, соціальній політиці, політиці оподаткування тощо). Незмінність кривих споживання і заощадження зумовлена тим, що на рішення

домогосподарств (споживати чи заощаджувати) впливають насамперед звички, соціальний статус, спосіб життя. Крім того, факторів, що не пов'язані з доходом, дуже багато, їхні зміни часто діють в протилежних напрямках і тому взаємно урівноважуються.

5.3. Сутність інвестицій, основні підходи до їхнього формування

Розподіл доходів на споживання і заощадження зумовлює подальший рух процесу суспільного відтворення, пов'язаного з інвестуванням. Йдеться про закономірності формування пропорцій між заощадженнями та інвестиціями. Урахування цих закономірностей в економічній політиці держави дозволяє підвищувати стабільність національної економіки.

Інвестиції – це видатки на оновлення виробництва та його нагромадження. До складу інвестицій, як відомо, входять інвестиції в основний капітал, інвестиції у запаси та інвестиції у житлове будівництво.

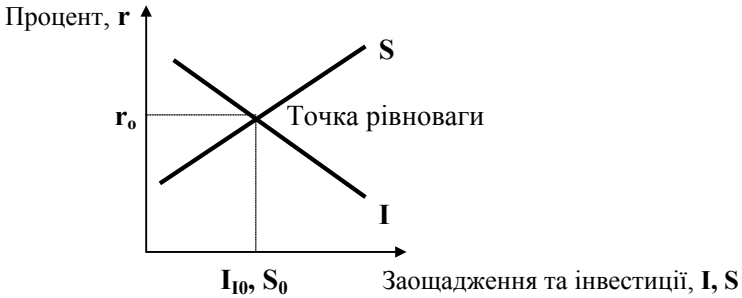
Інвестиції в основний капітал та в житлове будівництво називають **капіталовкладеннями**. Це **реальні інвестиції**, пов'язані з оновленням виробництва та введенням нових технологій, нових засобів і предметів праці. До реальних інвестицій не відносяться видатки на придбання цінних паперів. Рух цінних паперів означає тільки переміщення вже існуючих фінансових активів з рук в руки.

Джерелом інвестицій є заощадження, які нагромаджуються, як частина доходу, що залишається невикористаною на поточні потреби.

Як відомо, класичний і кейнсіанський підходи до пропорцій суспільного продукту є різними, що торкається і пропорцій між інвестиціями та заощадженнями.

Класики економічної теорії розглядають інвестиції як величину, що дорівнює заощадженням. Ця рівність встановлюється через регулювання ставки процента. Одержувачі доходів тримають заощадження не в ліквідній формі, а в формі, що приносить дохід у вигляді процента. Чим вище ставка процента, тим більше розмір заощаджень і, навпаки. Тому функція заощаджень

домогосподарств (S) буде зростаючою. Підприємці ж здійснюють інвестиції, як правило, за рахунок позикових засобів (кредиту), за які й платять процент. Чим вище процент, тим менше у підприємців бажання брати кредит. Функція інвестицій підприємців (I) буде спадною (рис. 5.3).

Рис. 5.3 – Рівновага процентної ставки, заощаджень та інвестицій

Різностримовані економічні інтереси домогосподарств і підприємців стикаються на ринку грошових коштів, де пропозиція представлена заощадженнями, попит – інвестиціями, ціна – процентом. Результатом їхньої взаємодії є встановлення «рівноважного» процента (r_0), прийнятого для всіх. Рівноважний процент є такою платою, за якою величина заощаджень, що інвестуються, збігається з величиною позикових інвестицій (I_{10}, S_0).

Таким чином, класичний механізм відтворення будується на пріоритеті сукупної пропозиції та має таку логіку: **«дохід – заощадження – інвестиції»**. Приріст доходу стимулює зростання заощаджень, заощадження перетворюються на інвестиції, інвестиції збільшують обсяг виробництва і зайнятості, внаслідок чого знову зростає величина доходу і все поновлюється. При цьому ринкова економіка через вільне ціноутворення «автоматично» позбавляється всіх негативних проблем, не потребуючи регулюючої ролі держави.

Кейнсіанська теорія виходить з пріоритету сукупного попиту і тому механізм суспільного відтворення має таку логіку: **«дохід –**

споживання – інвестиції». Це зовсім інша інтерпретація залежності «заощадження – інвестиції». По-перше, відкидається теза про вільне ціноутворення і регулювання інвестицій та заощаджень тільки через ставку процента. По-друге, доводиться, що прямої обумовленої відповідності між обсягами заощаджень та інвестиціями не існує, оскільки ці процеси здійснюються різними економічними суб'єктами і в різних цілях. Заощадження формуються насамперед споживачами, інвестиції – виробниками. Домогосподарства зберігають в цілях забезпечення старості, страховки «про чорний день», придбань нерухомості тощо. Фірми зберігають для розширення виробництва та збільшення прибутку. Крім того, заощадження надходять до інвесторів через посередників (банки, фінансові компанії, фондові біржі), які керуються своїми економічними інтересами. Тим самим, існує «розрив» між заощадженнями та інвестиціями. По-третє, інвестиції розглядаються як наймінливіший компонент сукупних видатків. Це обумовлено впливом на них багатьох факторів і незбігу їх з чинниками заощаджень. Мінливість інвестицій, на думку кейнсіанців, є першопричиною коливань сукупних попиту і пропозиції, економічних криз, неповної зайнятості тощо. Саме тому в кейнсіанській теорії інвестицій центральне місце посідає питання, які чинники визначають наміри фірм щодо збільшення свого основного капіталу і товарних запасів?

5.4. Кейнсіанська функція інвестицій

На обсяг і динаміку інвестицій найбільш істотно впливають такі чинники, як реальний обсяг національного доходу, очікувана норма чистого прибутку та реальна ставка процента. Залежно від їхньої ролі у формуванні попиту на інвестиції розрізняють похідні та автономні інвестиції.

Похідні інвестиції – це інвестиції, що зумовлені стійкою зміною попиту на товари і послуги. **Автономні інвестиції** – це інвестиції за незмінного попиту на блага. Вони здійснюються з метою більшого прибутку через впровадження нової техніки, нових технологій, підвищення якості продукції.

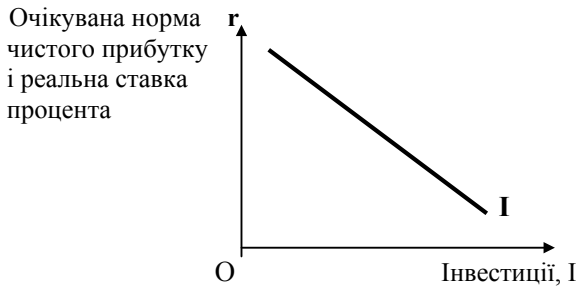
Механізм формування стимулів до похідних інвестицій такий. Зростання попиту на товари і послуги веде за інших рівних умов до зростання цін, що стимулює розширення пропозиції на ринку благ. За незмінного обсягу виробництва це можливо за рахунок зменшення товарних запасів. Коли запаси фірм виснажуються, а збільшення попиту зберігає стійку тенденцію, зростає зацікавленість у збільшенні обсягів виробництва. Якщо виробничі потужності використовуються повністю й ефективно, то випуск додаткової продукції може бути забезпечений лише за рахунок чистого інвестування, тобто збільшення виробничих потужностей. За умови стійкого скорочення попиту на блага така залежність розвивається у зворотному напрямі. Таким чином, **функція похідних інвестицій** є функцією національного доходу.

Механізм формування стимулів до здійснення автономних інвестицій такий. Якщо очікувана норма прибутку перевищує реальну ставку процента, то інвестування буде прибутковим. Якщо ж реальна ставка процента перевищує очікувану норму прибутку, інвестування є не вигідним.

Припустимо, що інвестиції на суму 100 тис. грн повинні принести фірмі реальну норму чистого прибутку 10%, а номінальна ставка процента складає 15%. На перший погляд, інвестиції є не вигідними. Але припустимо, що рівень інфляції складає за рік 10%. Це означає, що інвестор буде платити гривнями, купівельна спроможність яких зменшилася на 10%. Якщо номінальна ставка дорівнює 15%, то реальна складе лише 5%. У нашому прикладі реальна ставка процента менше очікуваної норми прибутку. Отже, інвестиції є вигідними для фірми.

На рівні національної економіки слід розглядати сукупний попит на інвестиційні товари всього підприємницького сектора, тобто брати до уваги рішення всіх фірм щодо оцінки очікуваної норми прибутку. Треба з'ясувати, яка буде сумарна вартість всіх інвестиційних проектів, здатних принести ту чи іншу очікувану норму чистого прибутку. Інвестиції будуть здійснюватися лише у тому разі, якщо норма чистого прибутку буде перевищувати реальну ставку процента. Таким чином, **функція автономних інвестицій** є функцією очікуваної норми чистого прибутку та реальної ставки процента.

Графічно функція автономних інвестицій зображена на рис. 5.4.

Рис. 5.4 – Функція автономних інвестицій

Дана модель інвестиційних рішень має важливе значення для макроекономічної політики держави. Держава може змінювати ставку процента і впливати таким чином на пропозицію грошей. За високої ставки процента будуть здійснюватися тільки ті інвестиційні проекти, які забезпечують найвищу очікувану норму чистого прибутку. Рівень інвестицій буде невеликим. За умови зниження ставки процента вигідними стають проекти, від яких очікувана норма чистого прибутку є меншою. Відповідно рівень інвестицій зростає.

Функція автономних інвестицій відображає зміну величини попиту на інвестиції. Якщо змінюється сам попит на інвестиції, то це спричиняє зміщення кривої інвестицій. Інтегруючим фактором, що впливає на зміну попиту на інвестиції, є гранична схильність до інвестування.

Гранична схильність до інвестування показує, наскільки одиниць зміниться обсяг інвестицій при зміні очікуваної норми чистого прибутку (ставки реального процента) на одну одиницю:

$$I_r = \frac{\Delta I}{\Delta r} \quad (5.13)$$

Між тим гранична схильність до інвестування є нестійким показником. На нього впливає низка факторів. До основних факторів відносяться: зміна витрат виробництва та їхня невизначеність,

податки на бізнес, розмір капіталовкладень. На перспективність впровадження інвестицій також впливають загальна економічна і політична ситуація в країні, стан зовнішньої торгівлі, валютний курс, зміни в структурі попиту населення, розміри доходів населення, смаки, переваги тощо.

В Україні в 90-х роках ХХ ст. відбувся «обвал» інвестиційних видатків. До цього призвели, з одного боку, фактори, пов'язані із залежністю вітчизняної економіки від економіки інших країн, а з другого – негативні явища перехідної економіки (прорахунки уряду, високі податки, високі ставки проценту, недосконалість законодавчої бази, корумпованість).

Отже, інвестиції залежать від багатьох факторів і тому мають високий ступінь нестабільності. Крім того, вони «чутливі» до тих факторів, які не впливають на рішення домогосподарств споживати чи зберігати. Все це означає, що інвестиції та заощадження не збігаються.

В результаті відбувається процес, який отримав, за теорією Кейнса, назву «**парадокс бережливості**». Його сутність в тому, що прагнення домогосподарств до заощаджень призводить до зменшення доходу нації. Це відноситься, насамперед, до країн з достатньо високим рівнем економічного розвитку в умовах неповної зайнятості. Логіка цього процесу така: зростання доходів домогосподарств призводить до зростання середньої схильності до заощаджень, що викликає скорочення схильності до споживання, зменшення сукупного попиту, скорочення обсягів виробництва, зниження рівня інвестицій, зростання безробіття, спад рівня національного доходу та зниження доходів різних категорій населення. Саме тому, на думку кейнсіанців, політика стимулювання заощаджень шкідлива для економіки. Для зростання доходу нації необхідно стимулювати сукупний попит, що сприяє розширенню виробництва та зростанню інвестицій.

5.5. Мультиплікатор і акселератор

Узгодження споживання, заощаджень та інвестицій відбувається через мультиплікатор Кейнса. **Сутність концепції мультиплікатора** в тому, що між зміною автономних інвестицій і зміною суспільного продукту існує стійка залежність. Зміна інвестицій змінює рівноважну величину сукупного доходу, що призводить до вирівнювання заощаджень та інвестицій.

Мультиплікатор (множник) – це коефіцієнт, що показує залежність зміни доходу від зміни інвестицій, а саме, на скільки одиниць зміниться обсяг доходу при зміні витрат на інвестиції на одну одиницю:

$$M = \frac{\Delta Y}{\Delta I} \quad (5.14)$$

де M – мультиплікатор Кейнса;
 ΔY – зміна сукупного доходу;
 ΔI – зміна інвестиційних витратків.

Враховуючи, що

$\Delta Y = \Delta C + \Delta I$, вираз мультиплікатора можна трансформувати таким чином:

$$M = \frac{\Delta Y}{\Delta I} = \frac{\Delta Y}{\Delta Y - \Delta C} \quad (5.15)$$

Розділивши чисельник і знаменник на ΔY , отримаємо

$$M = \frac{1}{1 - \frac{\Delta C}{\Delta Y}} = \frac{1}{1 - MPC} = \frac{1}{MPS} \quad (5.16)$$

Дана формула показує, що мультиплікатор є величиною, оберненою граничній схильності до заощадження. Знаючи величину граничної схильності до заощадження або величину граничної схильності до споживання, можна визначити приріст сукупного доходу за будь-якої зміни інвестицій:

$$\Delta Y = M \cdot \Delta I = \left(\frac{1}{1 - MPC} \right) \cdot \Delta I = \frac{1}{MPS} \cdot \Delta I \quad (5.17)$$

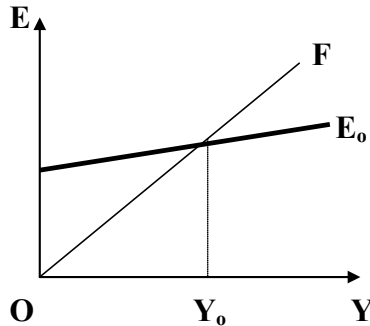
Дана формула мультиплікатора показує зв'язок між зміною доходу і зміною інвестицій в статистиці. Динаміка зв'язку між цими величинами характеризується мультиплікаційним ефектом.

Мультиплікаційний ефект у ринковій економіці означає, що приріст інвестицій приводить до багатократного приросту сукупного доходу. Економісти порівнюють ефект мультиплікатора з камінням, кинутим у воду, який спричиняє кола на воді. Інвестиції, які «кинуті» в економіку, спричиняють ланцюгову реакцію у вигляді зростання доходу і зайнятості. Окрім первинного ефекту, виникає вторинний і подальші ефекти, тобто «вливання» інвестицій в одній сфері викликає розширення виробництва та зайнятості в інших сферах. Чим далі розходяться кола під впливом приросту інвестицій, тим менше приріст доходу. Завершується цей процес, коли новий додатковий приріст доходу стає нескінченно малою величиною. Мультиплікаційний ефект виявляє себе лише в умовах економіки неповної зайнятості (якщо всі ресурси суспільства задіяні повністю, то звідки можна поповнювати додаткову робочу силу і виробничі потужності?).

Отже, в результаті мультиплікаційного ефекту посилюється процес дії приросту інвестицій на зростання доходу нації та зайнятості в суспільстві. Ця обставина має важливе значення для економічної політики держави. Ринковий механізм не може забезпечувати стабільний і достатній приріст інвестицій, який би сприяв зростанню доходу та зайнятості. Між тим, держава, стимулюючи сукупний попит (збільшуючи витрати, зменшуючи податки, знижуючи ставку процента), впливає на приріст інвестицій і приріст сукупного доходу. При цьому має значно більшу віддачу – зростання сукупного доходу перевищує видатки. Це означає прискорене розширення виробництва та зростання зайнятості.

Графічна інтерпретація концепції мультиплікатора дається на основі статичної короткострокової моделі Кейнса «доходи – витрати» (рис. 5.5).

Відомо, що основною умовою на ринку благ є рівновага між виробленим сукупним доходом і сукупними видатками. На осі

Рис. 5.5 – Модель «доходи – витрати»

абсцис відкладається величина сукупного доходу (Y), на осі ординат – сукупні витрати (E), які є сумою інвестицій і споживання (всі інші витрати вважаються незмінними). Стан, за якого вся величина виробленого доходу буде спожита населенням і фірмами, тобто дорівнювати їхнім витратам, відображається у вигляді бісектриси (OF). У будь-якій точці бісектриси витрати дорівнюють величині доходу, тобто рівень доходу на бісектрисі є рівнем його рівноважного стану:

$$Y = C + I \tag{5.18}$$

З урахуванням функції споживання рівновага сукупного доходу може бути представлена у такому вигляді:

$$Y = C + I = C_0 + MPC \cdot Y + I \tag{5.19}$$

Ця рівновага характеризується точкою перетину кривої E_0 – кривою сукупних витрат (функція споживання плюс витрати на інвестиції) з бісектрисою:

Такий перетин характеризує рівноважний обсяг доходу і називається «кейнсіанським хрестом». Подібну назву отримала і сама модель мультиплікаційного ефекту.

Приймаючи криву E_0 ($C + I$) за основу і MPC за постійну величину, з’ясуємо, що відбудеться в економіці, якщо підприємці змінять свої інвестиційні плани (рис. 5.6).

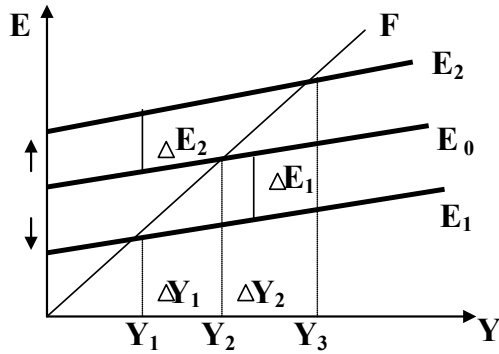

Рис. 5.6 – Модель мультиплікатора Кейнса

При зменшенні інвестицій рівноважний обсяг національного виробництва (сукупного доходу) скорочується – крива витрат зсувається вниз з положення E_0 у положення E_1 . При збільшенні інвестицій, рівноважний обсяг виробництва збільшується – крива витрат зсувається вгору з положення E_0 в положення E_2 . В обох випадках зміна рівноважного обсягу виробництва перевищує зміну інвестицій – $\Delta Y_1 > \Delta E_1$ і $\Delta Y_2 > \Delta E_2$. Така модель ілюструє мультиплікаційний ефект.

Таким чином, результатом дії мультиплікатора є забезпечення в точці рівноважного доходу рівності заощаджень та інвестицій. Ця рівність встановлюється шляхом пристосування сукупного попиту і сукупної пропозиції. Водночас її виникнення означає завершення періоду приведення в рівноважний стан сукупного доходу з сукупними видатками.

Якщо ефект мультиплікатора показує взаємозв'язок між збільшенням інвестицій і зростанням суспільного продукту (сукупного доходу) в одному й тому ж періоді t , то **ефект акселератора** полягає в тому, що масштаби інвестування в періоді t залежать від збільшення суспільного продукту в періоді t_{-1} у порівнянні з періодом t_{-2} або приросту ВВП в t_{-1} періоді:

$$I_t = A \cdot (Y_{t-1} - Y_{t-2}) = A \cdot \Delta Y_{t-1} \quad (5.20)$$

де I_t – обсяг інвестицій в періоді t ;

A – акселератор;

ΔY_{t-1} – приріст ВВП в t_{-1} періоді.

Акселератор (прискорювач) – це показник, що характеризує залежність зміни інвестицій від зміни доходу, тобто співвідношення між приростом капіталу і приростом випуску:

$$A = \frac{\Delta I}{\Delta Y} \quad (5.21)$$

Механізм ефекту акселератора такий. Автономні інвестиції, як відомо, не залежать від обсягу національного доходу. Вони здійснюються головним чином в результаті технічних нововведень. Через ефект мультиплікатора автономні інвестиції сприяють зростанню суспільного продукту чи сукупного доходу. Це означає пожвавлення ділової активності, збільшення зайнятості, підвищення граничної схильності до інвестування у різноманітних груп підприємців. Збільшуються похідні інвестиції, які залежать від динаміки ВВП. Будучи «накладеними» на автономні інвестиції, вони посилюють економічне зростання, прискорюючи його.

Розглянуті ефекти мультиплікатора і акселератора показують нелінійність, складність взаємодії сукупних величин споживання, інвестування та доходу. Аналіз даних ефектів широко використовується в західній теорії і практиці господарювання для пояснення коливань економічної діяльності, аналізу рівноваги національної економіки та обґрунтування економічної політики держави.

Рекомендована література по темі 5

1. Базилевич В.Д., Базилевич К.С., Баластрик Л.О. Макроекономіка: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2007. – С. 144–149, 164–176.

2. Економічна теорія: макро- і мікроекономіка: Навч. посіб. / За ред. З. Ватаманюка, С. Панчишина. – К.: Альтернативи, 2001. – С. 164–171, 179–188.

3. Манків, Грегори Н. Макроекономіка / Пер. з англ.; Наук. ред. пер. С. Панчишина. – К.: Основи, 2000. – С. 454–481.

4. Поповенко Н.С., Забарная Э.Н., Скорик Н.Л. Макроэкономика и экономическая политика. Учеб. пособ. / Н.С. Поповенко, Э.Н. Забарная, Н.Л. Скорик – Одесса: ТЭС, 2007. – С. 40–55.

5. Савченко А.Г. Макроекономіка: Підручник / А.Г. Савченко. – К.: КНЕУ, 2005. – С. 77–84.

6. Сакс Дж.Д., Ларрен Ф.Б. Макроэкономика. Глобальный подход / Пер. с англ. – М.: Дело, 1996. – С. 106–210.

7. Солонінко К.С. Макроекономіка: Навч. посіб. / К.С. Солонінко. – К.: ЦУЛ, 2002. – С. 71–88.

Тема 6. Модель сукупного попиту та сукупної пропозиції

- 6.1. Сукупний попит, його складові
- 6.2. Сукупна пропозиція. Крива сукупної пропозиції
- 6.3. Рівновага сукупного попиту та сукупної пропозиції

6.1. Сукупний попит, його складові

Наступний крок аналізу – виявлення умов формування рівноваги на ринку благ. Оскільки ринку благ належить визначальна роль у системі взаємозв'язаних ринків, то такий аналіз припускає абстрагування від процесів формування процентних ставок, обмінного курсу, грошової маси та інших макроекономічних показників. Вони розглядаються як екзогенні.

Під **сукупним попитом** розуміють заплановані видатки всіма макроекономічними суб'єктами на придбання всіх кінцевих товарів і послуг, створених в національній економіці. Це величина реального обсягу національного продукту, який покупці бажають купити за кожним можливим рівнем цін.

Відомо, що основними компонентами видатків агрегованих секторів економіки є споживчі витрати домогосподарств (C), інвестиційні витрати приватного сектора (I), державні закупівлі (G), чистий експорт (NX). Сукупний попит в цілому може бути представлений як сума вказаних елементів:

$$Y^d = C + I + G + NX \quad (6.1)$$

На відміну від розрахунку ВВП (ВНД) за видатками і доходами у загальний обсяг сукупного продукту при аналізі рівноваги включаються тільки чисті інвестиції, призначені для збільшення реального капіталу в національній економіці. Інвестиції заміщення (реноваційні інвестиції) виключаються з аналізу рівноваги. Це обумовлено відмінностями у функціональному призначенні чистих і реноваційних інвестицій та в джерелах їхнього фінансування. Джерелом чистих інвестицій є заощадження домогосподарств

і нерозподілений прибуток корпорацій, джерелом інвестицій заміщення – амортизаційні відрахування. Реноваційні інвестиції замінюють діючий капітал у міру його вибуття, чисті інвестиції призначені для розширення виробництва.

Обсяг запланованих видатків на все кінцеві товари і послуги, що випускаються в національній економіці, обумовлений низкою факторів. До них відносяться всі фактори, що впливають на величину кожного з компонентів сукупного попиту. Це доходи домогосподарств, розміри оподаткування, загальний рівень цін в країні, очікувана підприємцями норма чистого прибутку і реальна ставка процента, сукупність соціально-економічних і політичних факторів, що визначають обсяг державних видатків, фактори, що впливають на величину чистого експорту (обмінний курс валют, митні збори).

Але основними факторами, що впливають на величину сукупних видатків, є дохід населення і загальний рівень цін в країні. В залежності від них існує два підходи до аналізу сукупного попиту.

Перший підхід полягає в тому, що сукупний попит розглядається як функція (залежність) реального сукупного доходу (Y):

$$AE = AE(Y), \quad (6.2)$$

де AE – величина сукупного попиту.

Рівень цін і всі інші фактори передбачаються незмінними.

За другого підходу сукупний попит розглядається як функція загального рівня цін в країні. Ця залежність отримала назву «**крива сукупного попиту**»:

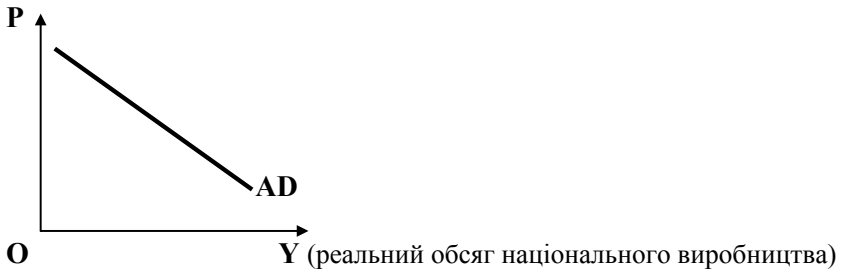
$$AD = AD(P), \quad (6.3)$$

де AD – величина сукупного попиту,

P – загальний рівень цін.

Рівень реальних доходів та всі інші фактори приймаються як незмінні (їхні зміни викликають зсув кривої сукупного попиту).

Найбільше признання отримала залежність сукупного попиту від загального рівня цін (рис. 6.1).

Рис. 6.1 – Функція сукупного попиту

Теоретичне обґрунтування такої спадної залежності будується на характеристиці трьох ефектів, обумовлених зміною загального рівня цін. Йдеться про ефект процентної ставки, ефект багатства та ефект імпортних закупівель.

Ефект процентної ставки. При підвищенні рівня цін підвищується попит на гроші. При незмінному рівні грошей в обігу це обумовлює зростання процентної ставки. Зростання процентної ставки, у свою чергу, знижує стимули до інвестування і споживчих витрат. Інвестори не зацікавлені в малоприбуткових інвестиційних проектах, споживачі – в отриманні кредитів для закупівлі дорогих товарів тривалого користування.

Ефект багатства. Зростання цін знижує реальну вартість фінансових активів (банківських внесків, облігацій), що приносять фіксований дохід їхнім власникам. В свою чергу, це веде до скорочення витрат споживачів. Вони через знецінення заощаджень починають економити на видатках, прагнучи відновити колишній рівень багатства.

Ефект імпортних закупівель. Підвищення загального рівня цін у певній країні буде сприяти імпорту та скороченню величини експорту. Ціни на іноземні товари стануть для споживачів привабливішими, конкурентоспроможність іноземних товарів на світовому товарному ринку підвищиться. Навпаки, іноземні споживачі будуть утримуватися від купівлі більш дорогих, ніж раніше, товарів певної країни. Зниження експорту і збільшення імпорту викличе скорочення чистого експорту і, тим самим, загального обсягу сукупного попиту.

При зміні нецінових факторів сукупного попиту крива попиту буде зміщуватися вліво або вправо. Зсув кривої вправо означає збільшення сукупного попиту. При скороченні сукупного попиту відбувається зсув кривої попиту вліво.

6.2. Сукупна пропозиція. Крива сукупної пропозиції

Під **сукупною пропозицією** розуміють суму всіх вироблених в країні кінцевих товарів і послуг, які фірми готові запропонувати протягом певного періоду часу за кожного можливого рівня цін. Тобто, йдеться про реальний обсяг національного виробництва за різними значеннями індексу цін на кінцеві товари і послуги. Така залежність носить назву «**крива сукупної пропозиції**».

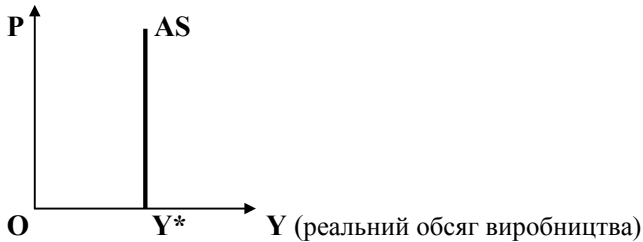
Положення кривої сукупної пропозиції (характер впливу рівня цін на реальний обсяг національного виробництва) залежить перш за все від тривалості терміну часу, який розглядається. У цьому зв'язку розрізняють довгострокову і короткострокову криві сукупної пропозиції. Критерієм розмежування короткострокових і довгострокових періодів у макроекономіці є гнучкість цін.

У **довгостроковому** періоді передбачається, що всі ціни на товари, послуги і ресурси є гнучкими і змінюються в одній і тій же пропорції. При цьому вважається, що в економіці всі ресурси повністю задіяні, тому їхні обсяги не змінюються. Такі припущення відповідають періоду часу в декілька років.

У **короткостроковому** періоді передбачається, що ціни не є гнучкими, а ресурси у виробництві не задіяні повністю. Тому збільшення обсягів виробництва не пов'язано із зростанням цін. Негнучкість цін часто розглядається як найважливіша причина економічних коливань, які мають місце в окремі місяці року або в окремі роки.

У довгостроковому періоді фірми, виходячи з очікувань пропорційної зміни цін на товари і ресурси, не зацікавлені збільшувати обсяги виробництва. Їхні витрати при зростанні рівня цін зростають у тій же пропорції, що й ціни. Ті ж фірми, які за повною зайнятістю намагаються розширити виробництво, пропонують більш високу

ціну на ресурси, ніж інші фірми. Це означає, що ресурси і додатковий обсяг продукту, які отримують одні фірми, втрачатимуть інші. В результаті ціни на ресурси і ціни на товари збільшаться, а реальний обсяг національного виробництва залишиться незмінним. Тому функція сукупної пропозиції (AS) в довгостроковому періоді має вигляд вертикальної прямої (рис. 6.2). Реальний обсяг випуску продукції, що визначає положення кривої (Y^*), є **потенційним** або **природним** рівнем національного виробництва – всі ресурси в економіці використовуються повністю, має місце повна зайнятість чи природний рівень безробіття.

Рис. 6.2 – Функція сукупної пропозиції в довгостроковому періоді

Проте пристосування зміни цін на ресурси до зміни цін на кінцеву продукцію відбувається поступово. В реальній дійсності ціни на ресурси протягом короткострокового періоду часу залишаються незмінними. Так, заробітна плата може бути стабільною до закінчення терміну трудового контракту або внаслідок масового безробіття.

Таким чином, якщо фірми розраховують на певну стабільність в зміні цін на ресурси, то у міру збільшення сукупного попиту вони будуть збільшувати обсяги виробництва за рівнем товарних цін, який склався. Тому функція сукупної пропозиції (AS) у короткостроковому періоді буде мати вид горизонтальної прямої (рис. 6.3, а).

Якщо ж фірми розраховують, що при зростанні сукупного попиту ціни на ресурси будуть зростати в меншій пропорції, ніж товарні ціни, функція сукупної пропозиції буде мати висхідний вигляд (рис. 6.3, б).

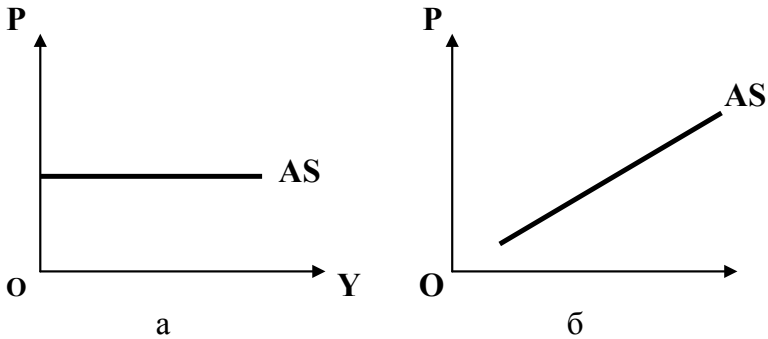

Рис. 6.3 – Короткострокова функція сукупної пропозиції

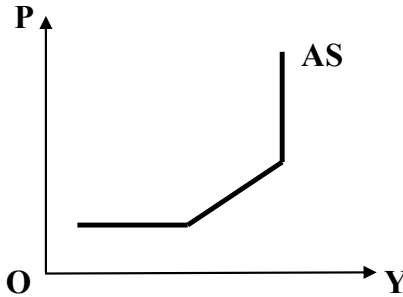

Рис. 6.4 – Крива сукупної пропозиції

Розглянуті ситуації в довгостроковому і короткостроковому періодах дозволяють представити в загальному вигляді криву сукупної пропозиції. Крива сукупної пропозиції показує залежність реального обсягу національного виробництва від різних рівнів цін. Вона складається з трьох відрізків – горизонтального, висхідного і вертикального (рис. 6.4).

Горизонтальний відрізок кривої сукупної пропозиції називається **«кейнсіанським»** (саме в кейнсіанській теорії розглядається функціонування економіки в короткостроковому періоді при збереженні стабільності цін). Цей відрізок фіксує реальний обсяг національного виробництва, який значно менше природного. Тобто не використовується значна кількість ресурсів, має місце неповна зайнятість, економіка перебуває в стані спаду або депресії. Розширення виробництва може здійснюватися

підприємцями без побоювання того, що підвищаться ціни або видатки на виробництво.

Вертикальний відрізок називається «**класичним**» (функціонування економіки в довгостроковому періоді при гнучкості цін і повної зайнятості є предметом розгляду класичної теорії). Цей відрізок характеризує економіку на рівні своїх виробничих можливостей. Подальше збільшення виробництва в цей період неможливе.

Висхідний відрізок називається **проміжним** (він не отримав назви на ім'я якої-небудь економічної школи, оскільки непропорційна зміна цін на товари і ресурси в короткостроковому періоді є предметом розгляду як неокласичного, так і неокейнсіанського напрямів).

Проміжний відрізок характеризує економіку на тому етапі розвитку, коли збільшення реального обсягу національного продукту супроводжується зростанням цін. Наближення економіки до повної зайнятості поєднується з виникненням так званих вузьких місць. Це означає, що повна зайнятість виникає нерівномірно і не в один і той же час. В одних галузях економіки виявляються повністю зайнятими всі трудові ресурси і виробничі потужності, в інших – має місце їхній дефіцит. З розширенням виробництва деякі підприємці можуть привертати додаткові ресурси за більш високою ціною (підвищувати заробітну плату працівникам, платити більші гроші постачальникам сировини). Між тим, інші підприємці вимушені використовувати старіше і менш ефективне устаткування, наймати менш кваліфікованих працівників, що за інших рівних умов також підвищує витрати виробництва на одиницю продукції. Збільшені витрати підприємці компенсують підвищенням цін на свою продукцію.

Таким чином, розглянута крива сукупної пропозиції встановлює залежність між рівнем цін і реальним обсягом національного виробництва, за інших рівних умов.

Разом з тим, на обсяг національного виробництва впливають **нецінові фактори**, що веде до зміщення кривої сукупної пропозиції. Всі нецінові фактори сукупної пропозиції можна звести до трьох груп. Це:

- зміна обсягу вживаних ресурсів;
- зміна продуктивності ресурсів;
- зміна правових норм (зміна рівнів податків з підприємств, субвенцій, зміна характеру державного регулювання).

Всі ці фактори мають одну загальну особливість – їхня зміна змінює і витрати на одиницю продукції за даного рівня цін.

Зменшення витрат на одиницю продукції зміщує криву сукупної пропозиції вправо, що вказує на збільшення сукупної пропозиції. На проміжному і класичному відрізках це означає, що за даного рівня цін всі разом узяті підприємства будуть виробляти більший реальний обсяг національного продукту, ніж раніше. На кейнсіанському відрізку буде зниження цін за різними рівнями національного виробництва.

Збільшення витрат на одиницю продукції зміщує криву сукупної пропозиції вліво, що вказує на зменшення сукупної пропозиції. Це означає, що за даного рівня цін всі підприємства будуть виробляти менший обсяг національного продукту, ніж раніше (класичний і проміжний відрізки кривої), або будуть призначати більш високі ціни за різними рівнями національного виробництва (кейнсіанський відрізок).

Так, зменшення обсягу вживаних ресурсів або підвищення їхньої продуктивності веде до скорочення витрат. Збільшення податків, зростання ступеня регулювання економіки призводить, за інших рівних умов, до збільшення витрат. Ці фактори викликають зсув всієї кривої сукупної пропозиції.

Проте, є фактори, які впливають на криву сукупної пропозиції частково, зміщуючи короткострокові відрізки кривої вправо або вліво. Так, підвищення цін на ресурси може викликати зсув кейнсіанського і проміжного відрізків кривої AS вліво, не змінюючи положення класичного відрізка.

Різкі, несподівані переміщення кривої сукупної пропозиції або кривої сукупного попиту внаслідок впливу зовнішніх екзогенних факторів називаються **економічними збуреннями** або **шоками**. Збурення в сукупному попиті нерідко виникають внаслідок дій уряду – зменшення податків, зростання державних видатків, відповідної політики центрального банку. Прикладом збурення сукупного попиту може служити упровадження і широке застосування

кредитних карток. Збурення сукупної пропозиції простежується за умов раптової зміни у витратах виробництва, наприклад, різке зростання цін на сировину, чи створення нових монополістичних об'єднань і обмеження конкуренції тощо.

Збурення підривають нормальне функціонування національної економіки, оскільки обсяги виробництва і зайнятість відхиляються від природного рівня. Економіку, що вийшла за природний рівень виробництва, називають **перегрітою**. Економічну політику держави, спрямовану на зменшення рівня економічних коливань у короткостроковому періоді і наближенню економіки до природного стану, називають **стабілізаційною політикою**.

6.3. Рівновага сукупного попиту та сукупної пропозиції

Для аналізу механізму формування рівноважного обсягу виробництва в умовах, коли ціни змінюються, використовується модель «сукупний попит – сукупна пропозиція». Дана модель дозволяє виявити специфіку пристосування економіки до стану рівноваги в короткостроковому і довгостроковому періодах.

Графічно рівноважний стан (відповідно рівноважний рівень цін і рівноважний реальний обсяг виробництва) відображається точкою перетину кривих AD і AS (рис. 6.5). Механізм його формування

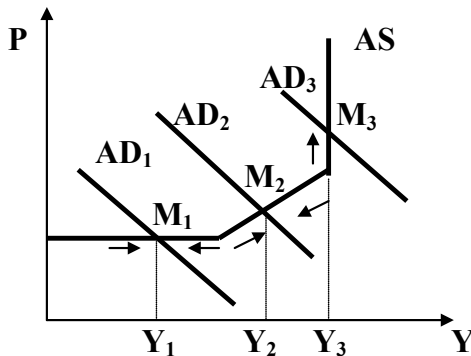

Рис. 6.5 – Модель «сукупний попит – сукупна пропозиція»

визначається тим, на якому із відрізків крива сукупної пропозиції перетнеться з кривою сукупного попиту.

На рис. 6.5 показані три можливі ситуації макроекономічної рівноваги (точки M_1 , M_2 , M_3). Стан рівноваги визначається точкою M_1 за високого рівня безробіття і негнучкості цін; точкою M_2 – в умовах неповної зайнятості, наявності «вузьких місць» і відставання темпів зростання заробітної плати порівняно з темпами зростання товарних цін; точкою M_3 – в умовах повної зайнятості.

Згідно з кейнсіанською теорією величина реального обсягу виробництва за абсолютної стабільності цін і наявності великого числа безробітних (Y_1) називається **ефективним попитом**. Якщо підприємці переоцінять ефективний попит і вироблять більше, вони будуть змушені знижувати обсяги виробництва. Якщо вироблять менше, то будуть збільшувати обсяги до тих пір, поки випуск не досягне величини ефективного попиту. Таким чином, домінуючу роль у формуванні рівноважного обсягу виробництва відіграє сукупний попит. Тому державі слід проводити політику експансії, спрямовану на розширення сукупного попиту.

Згідно з класичною теорією рівноважне значення обсягу національного виробництва визначається сукупною пропозицією. Сукупний попит впливає лише на рівень цін. Якщо сукупний попит зростає, то рівень цін підвищується, якщо скорочується, – рівень цін спадає. Звідси висновок про недоцільність державного втручання в економіку. Експансіоністська політика призводить до інфляційного зростання цін, а рестрикційна політика, спрямована на зменшення сукупного попиту, – до дефляції в економіці.

Представники неокласичного і неокейнсіанського напрямів вважають, що в короткостроковому періоді на формування рівноважного обсягу національного виробництва впливають і сукупний попит, і сукупна пропозиція. Це відповідає ситуації, за якою поведінка фірм описується висхідною кривою сукупної пропозиції.

На положення кривих сукупного попиту і пропозиції, як відомо, впливають нецінові фактори. Вони зміщують дані криві, що призводить до зміни рівноваги та має низку наслідків. Наслідки зміни у сукупному попиті при незмінній сукупній пропозиції залежать від того, на якому відрізку кривої сукупної пропозиції знаходиться національна економіка.

Зростання сукупного попиту (зсув кривої AD вправо) призводить до таких змін: на кейнсіанському відрізку збільшується реальний обсяг виробництва і зайнятість, рівень цін не змінюється; на класичному – реальний обсяг виробництва не змінюється, а рівень цін зростає; на проміжному – зростають рівень цін і реальний обсяг виробництва.

Різде зростання рівня цін, що пов'язане із зростанням сукупного попиту на проміжному та класичному відрізках кривої AS, призводить до інфляції попиту. **Інфляція попиту** – це інфляція, яку генерують збурення у сукупному попиті.

Зменшення сукупного попиту (зсув кривої AD вліво) по логіці даної моделі повинно було б викликати зворотні тенденції: на кейнсіанському відрізку рівноважний обсяг виробництва зменшується, рівень цін зостається тим же; на класичному – ціни падають, реальний обсяг виробництва залишається незмінним; на проміжному – зменшується і обсяг виробництва, і рівень цін.

Але в реальній економіці діє фактор, який ускладнює ситуацію. Він носить назву «ефект храповика» (храповик – механізм, який дозволяє крутити колесо тільки вперед). **Ефект храповика** полягає в тому, що ціни легко зростають із зростанням сукупного попиту, але при його зменшенні є негнучкими щодо зниження. Дію ефекту такого механізму показано на рис. 6.6 (для спрощення аналізу маємо абстрагуватися від проміжного відрізка). Коли сукупний попит розширюється з AD_1 до AD_2 , то рівновага переміщується з точки E_1 до точки E_2 . Рівноважний рівень цін зростає. Проте, коли сукупний попит зменшується з AD_2 до AD_1 , то ціни не знижуються з такою легкістю, як піднімалися. Економіка не повертається до свого первісного рівноважного стану в точці E_1 . Збережеться новий, вищий рівень цін P_2 , а реальний обсяг виробництва зменшиться до Y_3 .

При незмінному сукупному попиті розширення сукупної пропозиції (зсув кривої AS вправо) призводить до зростання реального обсягу виробництва і зменшенню рівня цін, за умови зменшення сукупної пропозиції (зсув кривої AS вліво) – до зменшення обсягу виробництва і зростання цін (рис. 6.7). Підвищення цін, пов'язане зі зменшенням сукупної пропозиції, призводить до інфляції витрат. **Інфляція витрат** – це інфляція, яку генерує збурення сукупної пропозиції.

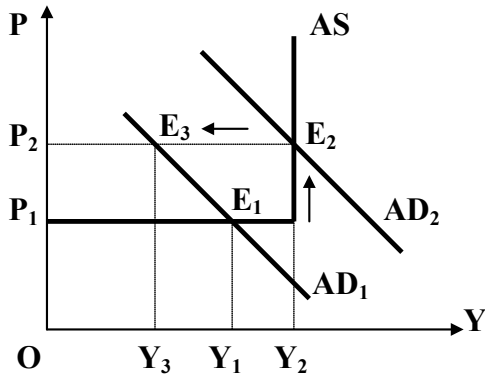

Рис. 6.6 – Ефект храповика

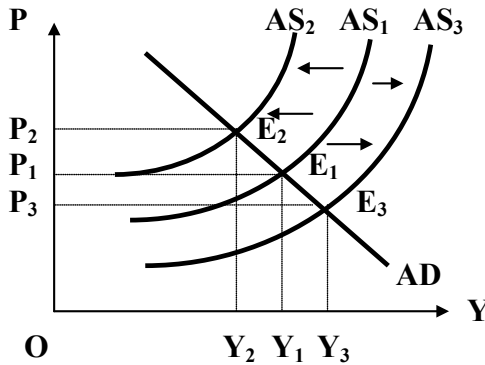

Рис. 6.7 – Наслідки збурень сукупної пропозиції

Таким чином, модель «сукупний попит – сукупна пропозиція» характеризує механізм формування рівноважного рівня виробництва. Вона служить основою для аналізу таких важливих макроекономічних проблем як інфляція та безробіття.

Рекомендована література по темі 6

1. Базилевич В.Д., Базилевич К.С., Баластрик Л.О. Макроекономіка: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2007. – С. 108–140.
2. Економічна теорія: макро- і мікроекономіка: Навч. посіб. / За ред. З. Ватаманюка, С. Панчишина. – К.: Альтернативи, 2001. – С. 238–258.
3. Поповенко Н.С., Забарная Э.Н., Скорик Н.Л. Макроэкономика и экономическая политика. Учеб. пособ. / Н.С. Поповенко, Э.Н. Забарная, Н.Л. Скорик – Одесса: ТЭС, 2007. – С. 56–64.
4. Савченко А.Г. Макроекономіка: Підручник / А.Г. Савченко. – К.: КНЕУ, 2005. – С. 87–108.
5. Сакс Дж.Д., Ларрен Ф.Б. Макроэкономика. Глобальный подход / Пер. с англ. – М.: Дело, 1996. – С. 67–95.

Тема 7. Ринок грошей, його рівновага

- 7.1. Сутність грошей. Зміст грошової маси
- 7.2. Ринок грошей, його функції
- 7.3. Пропозиція грошей
- 7.4. Попит на гроші
- 7.5. Рівновага на ринку грошей

7.1. Сутність грошей. Зміст грошової маси

Гроші є важливим елементом макроекономічної теорії та економічної політики. Вони – невід’ємна частина повсякденного життя, один з основних факторів, що визначають не тільки благополуччя окремого індивіда і домогосподарства, а й процвітання економічної системи. Гроші є засобом вираження вартості всіх благ в умовах розвиненого ринкового господарства. З грошами пов’язані проблеми інфляції, кон’юнктурних коливань в економіці, механізмів встановлення рівноваги на ринках благ, праці, цінних паперів.

Існує багато визначень грошей, які надаються різними економічними школами, починаючи від марксистів і закінчуючи новими класиками. В загальному визначенні **гроші** – це загальний еквівалент, платіжний засіб, сукупність різноманітних фінансових активів. Однозначним є те, що гроші мають ліквідність, тобто здатність швидко і без втрат вартості обмінюватися на будь-які блага (цінності, активи).

Сутність грошей проявляється в їхніх функціях. Згідно з теорією Маркса функції грошей слід розглядати у тій історичній послідовності, в якій вони виникали: міра вартості, засіб обігу, засіб нагромадження, засіб платежу та світові гроші. На сьогодні більшість економістів виділяють три функції грошей: міру вартості, засіб обігу, засіб нагромадження.

Міра вартості грошей полягає у тому, що вартість благ виражається у формі ціни. Тобто гроші виступають як орієнтир, загальний вимірвач, в якому відбиваються ціни усіх благ.

Засіб обігу представляє гроші як посередник в обміні товарів, де покупна спроможність грошей виражається за номіналом. Звідси

повноцінні гроші (срібні, золоті у свій час) можуть бути замінені неповноцінними грошима – знаками вартості. В результаті обмін благ за наявності грошей має вигляд: Т–Д–Т. Альтернативою використання грошей в якості засобу обміну є бартер: Т–Т.

Засіб нагромадження представляє гроші як засіб збереження цінності. В умовах існування золотого стандарту цю функцію виконували тільки повноцінні гроші (золоті). В сучасних умовах особливість грошей зберігати цінність переноситься як на всі види грошей, так і на інші активи – акції, облігації, нерухомість, витвори мистецтва, тобто на все те, що становить багатство.

Як результат історичного процесу розвитку обміну гроші виступають в готівковій і безготівковій формах з різним ступенем їхньої ліквідності, швидкістю обігу, функціональною роллю в економіці, що потребує вимірювання грошової маси. **Грошова маса** – це сукупність всіх грошових засобів, що знаходяться в господарстві та забезпечують обіг товарів і послуг в національній економіці за певний час. В структурі грошової маси виділяють активну та пасивну частину. До **активної** частини відносяться гроші, які реально обслуговують господарський обіг в країні (монети, паперові гроші, поточні рахунки). До **пасивної** частини – грошові накопичення, залишки на рахунках, які потенційно можуть служити розрахунковими засобами. Особливе місце в структурі грошової маси належить «квазігрошам» (від лат. quasi – нібито). **Квазігроші** – це ліквідні активи, які не функціонують безпосередньо як засоби платежу, але можуть швидко і без значних фінансових втрат перетворитися в готівкові гроші або транзакційні депозити, тобто невеликі строкові та заощаджувальні рахунки, депозитні сертифікати, акції інвестиційних фондів.

Вимірювання грошової маси здійснюється через загальні показники, які отримали назву грошові агрегати. **Грошові агрегати** – це складові елементи грошової маси, які розрізняються за порядком убування ступеню ліквідності (так, готівкові гроші є абсолютно ліквідними, строкові депозити – менш ліквідними). В різних країнах грошові агрегати мають свої особливості, що зумовлено як загальним рівнем економічного розвитку національної економіки, так і політикою центрального банку.

В Україні, починаючи з 1993 року, Національний банк виділяє такі грошові агрегати:

- M_0 – це готівка, що знаходяться в обігу (поза банківською системою);
- M_1 – готівка + депозити до запитання (населення, підприємств в ощадбанках, комерційних банках);
- $M_2 = M_1 +$ строкові депозити в національній та іноземній валюті (кошти на рахунках капітальних вкладень підприємств і організацій, кошти держстраху, валютні заощадження);
- $M_3 = M_2 +$ кошти клієнтів за трастовими операціями банків (крупні строкові вклади, довгострокові інвестиції) та ощадні вкладення.

Найбільш ліквідним агрегатом є M_0 , найменш ліквідним M_3 . Агрегати M_2 і M_3 не являються грошима у повному розумінні, оскільки їх неможливо безпосередньо використовувати для операцій купівлі-продажу. Їхнє вилучення пов'язано з певними умовами: їх можна «викинути» на ринок товарів і послуг в короткі строки та через них накопичувати гроші.

Найбільш повними агрегатами грошової пропозиції в розвинених країнах визнають агрегати L і D . Агрегат L наряду з M_3 включає інші ліквідні активи, такі як короткострокові державні цінні папери. Їх називають ліквідними, так як вони без особливих зусиль можуть бути перетворені в наявну грошову масу. Агрегат D включає всі ліквідні засоби і закладні, облігації та інші аналогічні кредитні інструменти.

Вважається, що неможливо *a priori* визначити, який із грошових агрегатів «краще визначає кількість грошей». Тільки емпіричні дослідження можуть дати відповідь, що є найбільш «дієвим», тобто яка кількість грошей має вирішальний вплив на макроекономічні змінні (національні резерви, загальний рівень цін тощо).

Грошова маса, яку має в розпорядженні національне господарство для здійснення операцій обміну і платежу, залежить від пропозиції грошей та попиту на гроші. Пропозиція і попит на гроші визначають обсяг і кон'юнктуру грошового ринку.

7.2. Ринок грошей, його функції

Ринок грошей – це ринок кредитних операцій, на якому попит на гроші та пропозиція грошей визначають рівень процентної ставки, тобто «ціну» грошей. На грошовому ринку гроші не продаються і не купуються як це має місце на ринку благ. У цьому специфіка ринку грошей. Гроші обмінюються на інші ліквідні активи за альтернативною вартістю, яка вимірюється номінальною ставкою процента.

Ринок грошей формується в результаті взаємовідносин суб'єктів, що забезпечують взаємодію пропозиції грошей і попиту на гроші. До таких суб'єктів відносяться:

- позичальники, що представлені нефінансовими фірмами та державними установами, які беруть позики для забезпечення своїх потреб;
- кредитори, до яких відносяться домогосподарства, підприємства, держава, які мають фінансові надлишки;
- фінансові посередники, які представляють банківський сектор та небанківські фінансові установи (страхові компанії, кредитні спілки, пенсійні фонди, лізингові компанії тощо).

Грошовий ринок – це короткостроковий ринок кредитних операцій (до 1 року), на якому попит на гроші та їх пропозиція визначають рівень процентної ставки, тобто плату за право користуватися грошовими коштами.

Грошовий ринок виступає як механізм перерозподілу грошових засобів між секторами і суб'єктами економіки, балансує окремі грошові потоки і грошовий обіг в цілому. Він виконує наступні функції:

- об'єднує збереження населення, держави, приватного сектору, іноземних інвесторів для створення потужних грошових фондів;
- трансформує ці засоби в позичковий капітал, який забезпечує фінансування підприємств;
- направляє частину мобілізованих засобів на міжбанківський ринок, що забезпечує постійність кредитної системи;
- надає займи державним органам для вирішення соціально-економічних проблем та покриття бюджетного дефіциту.

Так грошовий ринок дозволяє здійснювати накопичення, обіг, розподіл та перерозподіл грошового капіталу між всіма сферами національної економіки.

Механізм дії грошового ринку здійснюється в результаті взаємодії попиту і пропозиції на гроші, а ключовою його функцією є збалансування попиту і пропозиції грошей та формування ринкового рівня процента як ціни грошей.

7.3. Пропозиція грошей

Пропозиція грошей – це реальна грошова маса в обігу, тобто сукупність платіжних засобів, що обертаються в країні в даний період часу.

Пропозиція грошей знаходить своє відображення в грошових агрегатах. Фактично пропозиція грошей визначається агрегатом M_1 , де готівкові гроші являються зобов'язанням центрального банку, а чекові депозити – комерційних банків.

Пропозицію грошей забезпечує центральний банк (в Україні Національний банк), але в реальній дійсності у її формуванні беруть участь і комерційні банки та небанківський сектор, який включає і домогосподарства.

На пропозицію грошей впливають такі фактори:

1) величина грошової бази (H). **Грошова база** включає запаси всієї готівки, яка перебуває в обігу поза банківської системи (готівка в обігу і в касах), та суму резервів комерційних банків, які зберігаються у центральному банку. Саме через грошову базу центральний банк визначає і контролює пропозицію грошей. Збільшення або зменшення грошової бази у свою чергу супроводжується відповідно мультикативним розширенням або скороченням пропозиції грошей комерційними банками. Коефіцієнт відношення пропозиції грошей до грошової бази одержав назву **грошового мультиплікатора** (k). Він визначає суму, на яку збільшується пропозиція грошей при збільшенні грошової бази на одну грошову одиницю;

2) норма резервування депозитів у центральному банку (a). **Депозити** – це кошти чи цінні папери, що віддані на збереження

банкам або іншим фінансово-кредитним установам. Депозити комерційних банків, що зберігаються в центральному банку, набувають форму резервів банківської системи. Розрізняють обов'язкові резерви, надлишкові та фактичні. **Обов'язкові резерви** передбачають мінімальний розмір депозитів, який комерційні банки мають зберігати у центральному банку на безпроцентній основі. Ці резерви виконують страхову функцію для депозитів (клієнти не повинні постраждати при банкрутстві банку). **Надлишкові резерви** – це залишки комерційних банків, які комерційні банки залишають собі. **Фактичні резерви** представляють суму обов'язкових та надлишкових резервів. **Норма резервування** депозитів визначається відношенням загальних резервів комерційних банків до депозитів і встановлюється центральним банком;

3) величина надлишкових резервів комерційних банків (b). Надлишкові резерви є джерелом створення нових депозитів. Має бути такий обсяг надлишкових резервів, який би відповідав обсягу кредитів, що заплановані банком для надання клієнтам.

4) співвідношення між готівкою та депозитами (y). Структуру зберігання населенням ліквідних коштів у вигляді їхнього розподілу між готівковими грошима та коштами на поточних депозитах відображає коефіцієнт депонування грошей. **Коефіцієнт депонування** – це відношення попиту на готівку до депозитів.

Отже, обсяг пропозиції грошей перебуває у прямій залежності від обсягу грошової бази та в оберненій залежності від норми резервування, величини надлишкових резервів та коефіцієнта депонування. Кількість грошей в країні збільшується, якщо зростає грошова база, знижуються норма резервування депозитів, скорочуються надлишкові резерви комерційних банків та зменшується доля готівкових грошей в загальній сумі кредитів комерційних банків, і навпаки.

Якщо величини H і a визначаються політикою центрального банку (є екзогенними величинами), то величини b і y (ендогенні величини) визначаються ставкою процента (i) та є спадними функціями. Це означає, що із зростанням ставки процента у комерційних банків посилюється зацікавленість у зниженні надлишкових резервів, а у домогосподарств – частки готівкових грошей в складі їхнього багатства.

Характер впливу зазначених факторів на грошову масу різний. Якщо зміни H і a впливають на кількість грошей центрального банку за його межами, то зміна ставки процента і відповідно зміна величин b і u впливає на швидкість обігу грошової маси. Очевидно, що прискорення швидкості обігу грошей є тотожним збільшенню їхньої кількості, і навпаки.

Таким чином, функція пропозиції грошей має такий вигляд:

$$M = k(a, b(i)), y(i) H \quad (7.1)$$

Графік функції пропозиції грошей представлений на рис. 7.1.

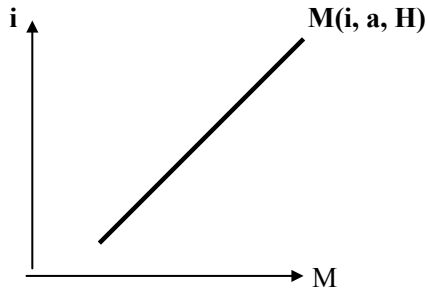

Рис. 7.1 – Функція пропозиції грошей

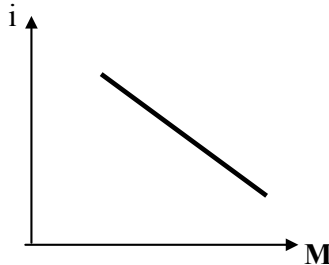
Чим вище ставка процента, тим більше буде пропозиція грошей за незмінної грошової бази і фіксованої норми резервів комерційних банків. Якщо грошова база зростатиме, то крива пропозиції грошей буде зрушуватися вправо, при зменшенні – вліво. Якщо норма резервування підвищиться, то крива буде зміщатися вліво, при зменшенні норми відбудеться зміщення вправо.

7.4. Попит на гроші

Попит на гроші – це попит на реальну грошову масу. Він включає попит на гроші для угод і попит на гроші як активи, що впливає відповідно з двох функцій грошей – засобу обігу і засобу нагромадження.

Попит на гроші для угод (трансакційний попит) пояснюється необхідністю володіння грошима у формі готівки чи коштів на поточних рахунках комерційних банків (інших фінансових інститутів) в цілях здійснення запланованих (незапланованих) купівель і платежів. Такий попит знаходиться в прямій залежності від номінального ВВП. Чим більше загальна грошова вартість благ, що знаходяться в обігу, тим більше потрібно грошей для угод.

Попит на гроші як активи визначається прагненням отримати дохід у формі дивідендів чи процентів і знаходиться в оберненій залежності від рівня процентної ставки. В цьому аспекті перед власниками грошей стоїть альтернатива: зберігати свою вартість у формі грошей чи у формі фінансових активів. Чим вище ставка процента, тим більше альтернативна вартість грошей, тобто тим більше доходу втрачають власники грошей від їхнього зберігання. Така залежність відображається кривою попиту на гроші (рис. 7.2).

Рис. 7.2 – Крива попиту на гроші

Крива попиту на гроші відображає загальну кількість грошей, яку населення та фірми бажають мати для угод та придбання акцій і облігацій за кожної можливої величини процентної ставки.

Такі загальні положення щодо попиту на гроші. Між тим, існують різні теоретичні моделі попиту на гроші. Виділяють два основних підходи до аналізу попиту на гроші – класичний та кейнсіанський.

Класична концепція попиту на гроші базується на кількісній теорії грошей і пов'язує попит на гроші головним чином з реальним

доходом. Класична теорія розглядає тільки трансакційний попит на гроші, тобто попит на гроші для угод (для поточних платежів) у проміжках між моментами отримання доходу. Вважається, що гроші не є багатством, вони не мають самостійної цінності, тобто виступають як нейтральні. Їхня маса (M) впливає лише на рівень цін на товари (P) та розмір середньої номінальної заробітної плати (W), але не визначає обсяг реального продукту (Q), зайнятості (R) та реальної заробітної плати $\left(\frac{W}{P}\right)$.

При цьому поточні платежі розглядаються як такі, що дорівнюють національному доходу, а частота отримання доходу дорівнює швидкості обігу грошей.

Виділяють два варіанти кількісної теорії грошей.

Перший варіант представлений моделлю американського економіста І. Фішера. Рівняння обміну між товарною і грошовою масою має такий вигляд:

$$MV = PQ \quad (7.2)$$

де M – грошова маса;

V – швидкість обігу грошей;

P – рівень цін;

Q – обсяг національного виробництва.

Звідси попит на гроші дорівнює

$$M = PQ / V \quad (7.3)$$

Другий варіант кількісної теорії грошей представлений так званим кембриджським рівнянням. Вчені Кембриджського університету А. Маршалл, А. Пігу, на відміну від І. Фішера, досліджували не об'єктивні, а суб'єктивні фактори формування попиту на гроші, зокрема, мотиви нагромадження грошей індивідуальних учасників виробництва. Згідно з їхнім підходом сукупний попит на гроші всіх економічних суб'єктів становить

$$M = kPQ, \quad (7.4)$$

де M – грошова маса;

k – пропорція між номінальним доходом і бажаними грошовими залишками (частина PQ , яку люди бажають зберігати у формі готівки);

P – рівень цін в економіці;

Q – сукупний реальний дохід.

При співставленні рівнянь першого і другого варіантів кількісної моделі грошей проявляється їхня подібність. Математично це виглядає так: $PQ = M/k$; $k = 1/V$; $V = 1/k$. Між тим, V – це швидкість обігу грошей, а $1/k$ – величина грошових запасів. Виходить, що добуток кількості грошей і швидкості їхнього обігу дорівнює добутку рівня цін і обсягу виробництва, тобто маємо $MV = PQ$.

Отже, за класичною теорією величина попиту на гроші залежить від таких факторів:

- рівня цін. Чим вищим є рівень цін за іншими рівними умовами, тим вищим є попит на гроші, і навпаки;
- реального обсягу виробництва. Із зростанням обсягів виробництва збільшуються реальні доходи населення, що викликає зростання угод (платежів) та потребує більше грошей;
- швидкості обігу грошей. Очевидно, що всі фактори, що впливають на швидкість обігу грошей, будуть впливати і на попит на гроші.

Кейнсіанська модель попиту на гроші базується на теорії переваги ліквідності. Як вважав Дж. Кейнс, є три мотиви, які спонукають людей зберігати частину їхнього багатства готівкою: операційний мотив, мотив перестороги та спекулятивний мотив.

Операційний (трансакційний) мотив пов'язаний з проведенням операцій щодо купівлі-продажу та залежить від інтервалу часу між моментом отримання та використання грошових коштів. Чим коротший цей інтервал, тим попит на гроші менший, і навпаки.

$$M_1 = \tau P Q \quad (7.5)$$

де M_1 – операційний попит на гроші;

τ – лаг (запізнення) між отриманням та використанням грошових коштів;

P – рівень цін;

Q – обсяг виробництва.

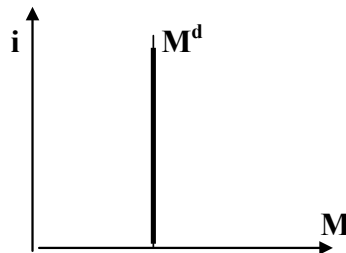
Мотив перестороги обумовлений потребами в грошах на майбутні непередбачувані, непрогнозовані витрати. Це спонукає людей робити заощадження певної частки доходу. Обсяг попиту на гроші за цим мотивом залежить від обсягу непередбачуваних платежів, який, в свою чергу, залежить від обсягу доходу (прямо пропорційно) і не залежить від ставки процента.

$$M_2 = M_2 (Y) \quad (7.6)$$

Отже, оскільки попит на гроші за операційним мотивом та мотивом перестороги не залежать від ставки процента, то на графіку (рис. 7.3) такий попит має вигляд вертикальної лінії за певної величини доходу.

Спекулятивний мотив – це мотив зберігання грошей, який виникає при бажанні уникнути втрат капіталу, що пов'язано із зберіганням активів у формі облігацій у періоди очікуваного підвищення норми позичкового процента. Норма процента (i) є вирішальним фактором спекулятивного попиту, який перебуває до неї у зворотній залежності.

$$M_3 = M_3 (i) \quad (7.7)$$

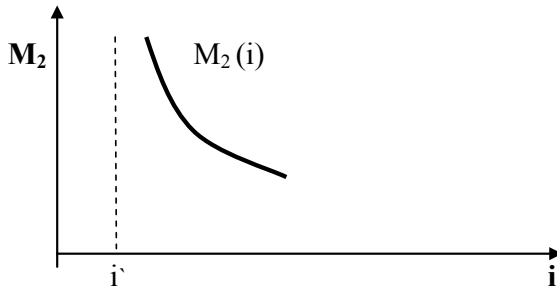

Рис. 7.3 – Попит на гроші за операційним мотивом і мотивом перестороги

За низької норми процента спостерігається високий курс цінних паперів. Це, у свою чергу, знижує стимули до вкладання в цінні папери ліквідних коштів, так як існує високий ризик падіння курсової вартості за умови зростання норми процента, і навпаки.

$$\text{Курс акцій} = \frac{\text{дивіденди}}{\text{норма процента}} 100\% \quad (7.8)$$

Існує така ставка процента (i), за якої економічні суб'єкти перестають вкладати гроші в цінні папери. Йдеться про дуже низьку ставку процента, в результаті чого спекулятивний попит на гроші необмежено зростає. Виникає так званий ефект абсолютної ліквідності, який отримав назву «ліквідного капкану» (рис. 7.4).

Рис. 7.4 – Залежність спекулятивного попиту від ставки процента

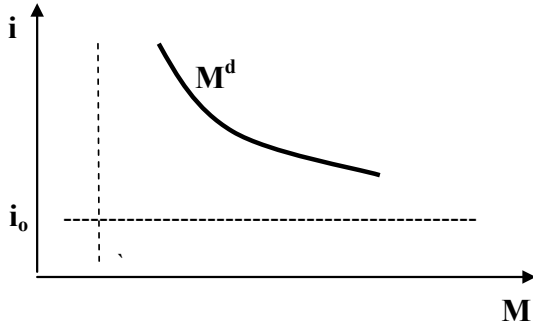
Загальний попит на гроші, за теорією Кейнса, визначається як рівнем доходу (Y) так і рівнем процентної ставки (i). Функція сукупного попиту на гроші у кейнсіанській моделі має вигляд

$$M^d = M^d(Y, i) \quad (7.9)$$

Графічно така залежність загального попиту представлена на рис. 7.5.

Із графіка видно, що крива попиту не опускається нижче мінімальної ставки процента (i_0) і не торкається осі (i). Це зумовлено тим, що попит на гроші за мотивом перестороги та операційний попит не пов'язані з процентною ставкою, а залежать від доходу.

Сучасна теорія попиту на гроші поєднує класичну і кейнсіанську моделі. Вона розглядає як широкий спектр активів, які можуть бути включені в портфелі господарських суб'єктів, так і широкий спектр мотивів, які зобов'язують зберігати гроші. Фактори попиту

Рис. 7.5 – Загальний попит на гроші за кейнсіанською моделлю

на гроші пов'язують з реальним доходом, рівнем цін, реальною ставкою процента та передбаченим рівнем інфляції. Так, наприклад, в основі сучасної моделі Баумоля-Тобіна лежить транзакційний попит на гроші. За допомогою цієї моделі можна визначити, яку суму грошей в середньому за певний період економічний агент може зберігати готівкою (в залежності від свого доходу), виходячи із співвідношення збитків у вигляді недоотриманого на цю суму банківського процента і вартості оцінки економії часу від меншої кількості відвідувань банку. Одночасно вирішується питання, як часто слід переводити активи з однієї форми в іншу.

7.5. Рівновага на ринку грошей

На ринку грошей встановлюється рівновага, коли кількість грошей, що знаходиться в обігу (M^s), дорівнює обсягу попиту на них (M^d).

Згідно з **класичною теорією** гроші не є багатством і тому не представляють собою частки майна. Вони використовуються тільки в якості грошей для угод. Тому умовою рівноваги на ринку грошей є формула кількісної теорії грошей:

$$M = PQ/V \quad (7.10)$$

чи більш конкретно, виходячи з вищезазначеного аналізу,

$$M(a, H) = PY/V \quad (7.11)$$

Оскільки швидкість обігу грошей є величиною розрахунковою, а величина реального національного доходу визначається технологією виробництва і рівнем зайнятості, то параметром, що забезпечує рівновагу на ринку грошей, є рівень цін, який змінюється прямо пропорційно зміні кількості грошей (рис. 7.6).

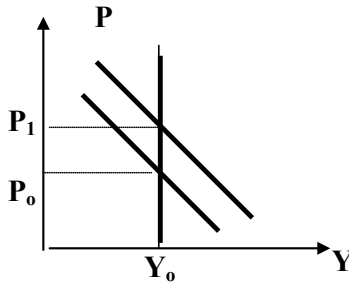

Рис. 7.6 – Рівновага на ринку грошей в класичній теорії

В кейнсіанській концепції на грошовому ринку в результаті взаємодії попиту і пропозиції визначається не рівень цін, а ціна грошей – ринкова ставка процента. Рівновага на ринку грошей можлива лише за певної відповідності значень ставки процента і реального національного доходу. Графічно це має вигляд (рис. 7.7).

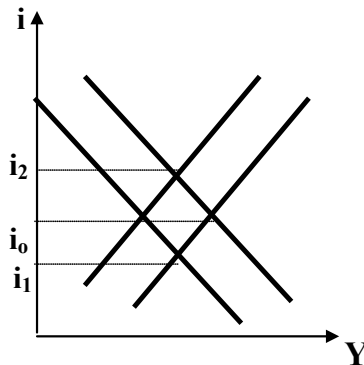

Рис. 7.7 – Рівновага на ринку грошей в кейнсіанській теорії

За грошовою базою H_0 і національного доходу Y_0 ставка процента (рис. 7.7) прийме значення i_0 . Якщо грошова база збільшиться до H_1 за умови того ж самого доходу Y_0 , то ставка процента знизиться до i_1 . Зростання доходу до Y_1 за грошовою базою H_0 підніме ставку процента до i_2 .

Головним інструментом дослідження процесів, що відбуваються на грошовому ринку та в процесі його взаємодії з іншими макроекономічними ринками, в кейнсіанській концепції є крива LM (LM – Liquidity preference-Money – перевага ліквідності-гроші). Ця крива представляє безліч комбінацій реального національного доходу і ставки процента, за яких на ринку грошей має місце рівновага. У темі 9 буде проаналізовано рівновагу за моделлю IS-LM.

Рекомендована література по темі 7

1. Базилевич В.Д., Базилевич К.С., Баластрик Л.О. Макроекономіка: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2007. – С. 244–279.
2. Економічна теорія: макро- і мікроекономіка: Навч. посіб. / За ред. З. Ватаманюка, С. Панчишина. – К.: Альтернативи, 2001. – С. 306–311.
3. Манків, Грегори Н. Макроекономіка / Пер. з англ.; Наук. ред. пер. С. Панчишина. – К.: Основи, 2000. – С. 183–193.
4. Сакс Дж.Д., Ларрен Ф.Б. Макроекономіка. Глобальный подход / Пер. с англ. – М.: Дело, 1996. – С. 364–392.
5. Селищев А.С. Макроекономіка / А.С. Селищев. – СПб.: Питер, 2001. – С. 175–212.
6. Экономическая теория: Учебн. / Под ред. В.И. Видяпина, А.И. Добрынина, Г.П. Журавлевой, Л.С. Тарасевича. – М.: ИНФРА, 2000. – С. 512–524.

Тема 8. Класична модель макроекономічної рівноваги

- 8.1. Основні положення класичної моделі макроекономічної рівноваги*
- 8.2. Праця як головний ресурс у класичній моделі рівноваги*
- 8.3. Макроекономічна рівновага на ринках грошей, товарів та заощаджень*
- 8.4. Загальна рівновага класичної макромоделі*

8.1. Основні положення класичної моделі макроекономічної рівноваги

Макроекономічна рівновага є ключовою категорією економічної теорії та економічної політики, що характеризує збалансованість, пропорційність економічних процесів: виробництва та споживання, пропозиції та попиту, виробничих видатків і результатів, матеріально-речових та фінансових потоків. Порушення макроекономічної рівноваги призводить до дестабілізації національної економіки, про що свідчать такі макроекономічні показники як рівень зайнятості, інфляції, рівень виробництва, рівень добробуту населення. Так, період кризи характеризується високим рівнем безробіття, низькими доходами населення, падінням виробництва, за якого економічна рівновага не може бути тотожною докризовому стану. Виникає об'єктивна необхідність стабілізації економічної системи, її збалансованості.

Принцип рівноваги є головним економічним принципом аналізу національної економіки. Цей принцип виступає як постулат щодо рівноваги на тому чи іншому агрегованому ринку, а також щодо загальної рівноваги (закон Вальраса) на всіх взаємопов'язаних між собою ринках (благ, грошей, праці, цінних паперів).

Різні макроекономічні школи по-різному трактують умови досягнення і функціонування рівноваги на окремих ринках та загальної рівноваги на всіх ринках. Передує їм класичний підхід до проблеми макроекономічної рівноваги.

Класична модель макроекономічної рівноваги бере початок у працях А. Сміта, Ж.-Б. Сея та Дж.С. Міля та оформлена результатами досліджень представників Кембриджської (А. Маршаллом, А. Пігу, Д. Робертсом, Р. Хутрі) і Лозаннської шкіл (Л. Вальрасом, В. Парето).

Класична точка зору основана на тезі про ринкову систему як зрілу, саморегулюючу систему, яка характеризується повною зайнятістю всіх факторів виробництва, гнучкістю цін і заробітної плати, а також раціональною поведінкою економічних суб'єктів і тому не потребує державного втручання в економіку. Ринкова система захищена від спадів, оскільки механізми саморегуляції постійно приводять обсяг виробляємої продукції до рівня, який відповідає повній зайнятості. Інструментами саморегуляції є ціни, заробітна плата, процентна ставка, коливання яких в умовах конкуренції сприяє вирівнюванню попиту і пропозиції на товарному, грошовому ринках та ринку праці.

Характеристика конкурентної ринкової системи в класичній моделі базується на таких гіпотезах:

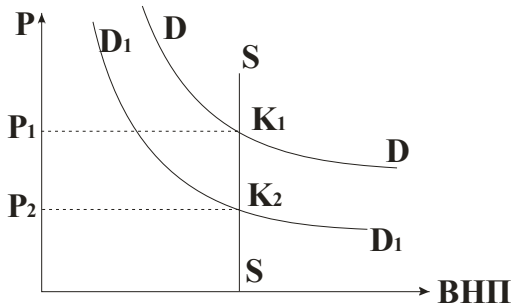
- пропозиція створює попит (згідно з законом Сея);
- інвестиції дорівнюють заощадженням. Вони заповнюють будь-які прогалини у попиті, викликані заощадженнями, переключачи частину купівель з предметів споживання на ресурси і врівноважуючи сукупний попит із сукупною пропозицією. Тим самим проблема надвиробництва усувається і забезпечується повна зайнятість;
- співвідношення цін і заробітної плати є еластичним. Будь-яке зниження сукупного попиту супроводжується не скороченням пропозиції товарів, а падінням цін на них, не допускаючи незайнятості ресурсів. Падіння цін, що знижує прибутковість, спонукає підприємців для підтримки рентабельності бізнесу до зменшення цін на ресурси, у тому числі й на заробітну плату. Це забезпечує повну зайнятість і відсутність змушеного безробіття.

Отже, прибічники класичного підходу наголошують на існуванні в економіці могутніх сил самокоригування, коли ціни й заробітна плата гнучкі, тому економіка швидко досягає тривалої рівноваги за повної зайнятості. Заробітна плата і ціни можуть вільно пересуватися угору та вниз, відображаючи баланс між попитом і пропозицією. Сукупна пропозиція при цьому має вигляд вертикальної

прямої, що свідчить про потенційний об'єм виробництва валового національного продукту (ВНП). Зниження ціни тягне за собою зниження заробітної плати і тому повна зайнятість зберігається, скорочення величини реального ВНП не відбувається. Вся продукція буде продана за іншими цінами. Тобто зниження сукупного попиту веде не до зниження ВНП і зайнятості, а лише до зниження цін.

Зниження цін супроводжуватимуся розширенням сукупного попиту і обсяг національного виробництва повертається до природного (рис. 8.1).

Рис. 8.1 – Класичний погляд на взаємодію сукупного попиту і сукупної пропозиції:

- де SS – сукупна пропозиція;
- DD – сукупний попит;
- D_1D_1 – новий сукупний попит.

У точці K_2 на рис. 8.1 знову відновлюється повна зайнятість за іншого рівня цін – P_2 . Отже, за класичним підходом зміни в сукупному попиті помічаються на рівні цін, що не впливає на обсяг національного виробництва й зайнятості. Тому вважається, що економічна політика держави може здійснювати свій вплив лише на рівень цін, а не на об'єм виробництва і зайнятості. Втручання держави в регуляцію об'єму виробництва та зайнятості є небажаним.

Таким чином, класична модель макроекономічної рівноваги – це короткострокова модель, яка описує спосіб досягання економічного оптимуму без державного втручання в економіку через взаємодію ринків ресурсів, товарів, грошей та заощаджень (інвестицій). Вона припускає:

- абсолютну еластичність заробітної плати і цін;
- висування на перший план сукупної пропозиції у якості мотора економічного зростання;
- здатність ринкового механізму до збалансування сукупного попиту і сукупної пропозиції лише на рівні повної зайнятості і повного використання інших факторів виробництва;
- постійно діючу тенденцію до співпадіння об'єму сукупної пропозиції і потенційних можливостей економіки.

Класична модель макроекономічної рівноваги – це замкнена модель економічної системи, на яку не впливає зовнішній ринок. Вона базується на таких основних положеннях:

- вихідним пунктом у встановленні рівноваги є ринок праці (головний ресурс – робоча сила). Формування загальної економічної рівноваги у реальному секторі економіки належить саме ринку праці, оскільки на ньому, на думку класиків, існує повна зайнятість (за наявності природного безробіття);

- гроші є нейтральними. Їхня маса впливає тільки на рівень цін на блага і на розмір номінальної заробітної плати, але не визначає обсягів реального продукту та реальної заробітної плати. Тому ринки благ і грошей не є взаємопов'язаними і функціонують самі по собі.

Звідси побудова класичної моделі рівноваги як результат взаємодії ринків ресурсів, благ і грошей включає такі фрагменти:

- виробнича функція має вигляд $Q = F(R)$;

- рівновага на ринку праці виходить з рівності $R^D \left(\frac{W}{P} \right) = R^S \left(\frac{W}{P} \right)$;

- рівновага на ринку благ має вигляд: $S(i) = I(i)$.

де R – кількість зайнятих;

W – національна заробітна плата;

P – рівень цін;

$\left(\frac{W}{P} \right)$ – реальна заробітна плата;

$R^D \left(\frac{W}{P} \right)$ – попит на робочу силу;

$R^S \left(\frac{W}{P} \right)$ – пропозиція робочої сили;

$S(i)$ – функція заощаджень, що залежна від ставки процента (i);

$I(i)$ – функція інвестицій, що залежна від ставки процента (i).

Таким чином, класична модель ілюструє принцип саморегулювання: економіка знаходиться в стані рівноваги, державі немає необхідності втручатися в регулювання сукупного попиту і сукупної пропозиції. Гнучкість цін, заробітної плати, ставки процента забезпечують автоматичне приведення системи у стан рівноваги, що веде до ситуації повного і раціонального використання ресурсів.

8.2. Праця як головний ресурс у класичній моделі рівноваги

Робоча сила виступає як головний ресурс в класичній макроекономічній моделі рівноваги, а ринок робочої сили – найважливіший ресурсний ринок.

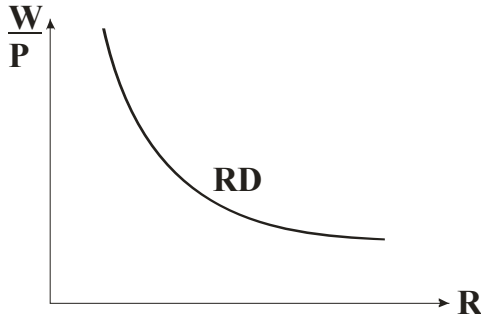
Класична теорія припускає побудову функцій сукупного попиту на працю та сукупної пропозиції праці відповідно до умов ринку досконалої конкуренції. Ці функції отримуються шляхом агрегування функцій попиту окремо взятих підприємств та функцій пропозиції окремих робітників. Суб'єктами попиту на працю виступає бізнес і держава, суб'єктами пропозиції – домашні господарства.

На ринку досконалої конкуренції кількість найманих робітників визначається двома показниками – реальною заробітною платою і вартістю (в її грошовому виразі) граничного продукту праці. Із збільшенням кількості найманих робітників відбувається зменшення величини граничного продукту. Залучення додаткової одиниці праці зупиняється тоді, коли вартість граничного продукту буде дорівнювати величині заробітної плати.

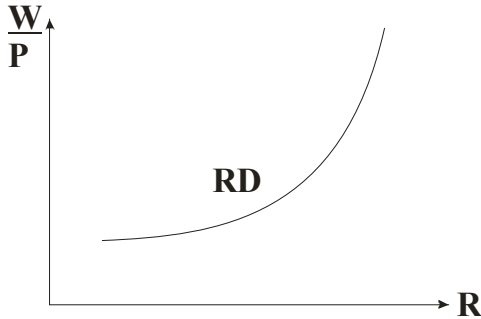
Функціональна залежність між величиною заробітної плати і розміром попиту на працю виражається в кривій попиту на працю (рис. 8.2).

Кожна точка на кривій RD показує, яким буде попит на працю за певного рівня заробітної плати. Конфігурація кривої попиту та її негативний уклін показують, що більш низькому рівню заробітної плати відповідає більший попит на працю, і навпаки.

Функціональна залежність між величиною заробітної плати і розміром пропозиції праці має протилежний вигляд (рис. 8.3).

Рис. 8.2 – Крива попиту на працю як відображення збиткової граничної доходності праці

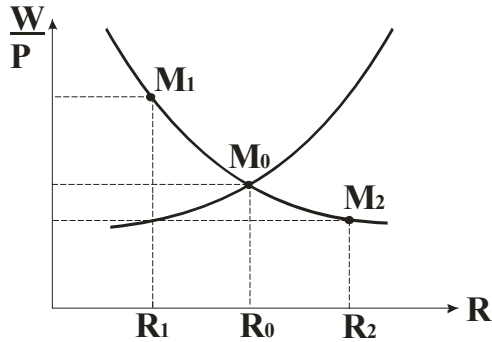

Рис. 8.3 – Крива пропозиції праці як відображення збільшених витрат упущених можливостей використання праці

Крива пропозиції праці показує, що при зростанні рівня реальної заробітної плати збільшується пропозиція праці, а при її зниженні -пропозиція праці знижується.

В результаті взаємодії попиту і пропозиції на робочу силу на ринку ресурсів досягається рівноважна заробітна плата (W) і рівноважна зайнятість (R) – рис. 8.4.

Точка M_0 показує, що певний рівень реальної заробітної плати відповідає рівню пропозиції праці. В положенні такої рівноваги повністю працевлаштовані всі робітники, які готові пропонувати свої послуги за певну заробітну плату. Тому точка M_0 визначає положення повної зайнятості.

Рис. 8.4 – Рівновага на ринку робочої сили за класичною моделлю

При тимчасовому підвищенні реальної заробітної плати (точка M_1) починає діяти механізм очищення ринку від зайвої пропозиції робочої сили. При зниженні реальної заробітної плати до точки M_2 діє механізм очищення ринку від зайвого попиту. Обидві ці ситуації (безробіття і наявність незайнятих робочих місць) в умовах ринку досконалої конкуренції не можуть бути стійкими, вони піддаються корекції з боку ринкового механізму до напрямку відновлення положення повної зайнятості. Графічний аналіз досконалої конкуренції на ринку праці показує неможливість тривалого безробіття, а саморегулювання ринку робочої сили забезпечує ефективну повну зайнятість.

Для характеристики ринку ресурсів використовується виробнича функція, яка в класичній моделі рівноваги відображає зв'язок між ресурсами (факторами) виробництва та реальним продуктом, тобто сукупною пропозицією:

$$Q_r = F(R, K, T)$$

- де Q_r – реальний ВВП;
- R – праця;
- K – капітал;
- T – технологічний процес;
- $F(R, K, T)$ – виробнича функція.

В умовах певної технології виробництва збільшення будь-якого з факторів при незмінності інших, починаючи з їхньої певної складеної комбінації, передбачає скорочення приросту виробництва.

Для короткострокового періоду традиційно приймається змінним лише фактор праці, всі інші ресурси (капітал, технології) залишаються постійними, тому ринок ресурсів в класичній моделі рівноваги зводиться до ринку робочої сили, а реальний національний продукт (Q_r) розглядається як функція ресурсу праці $Q_r = F(R)$ (рис. 8.5).

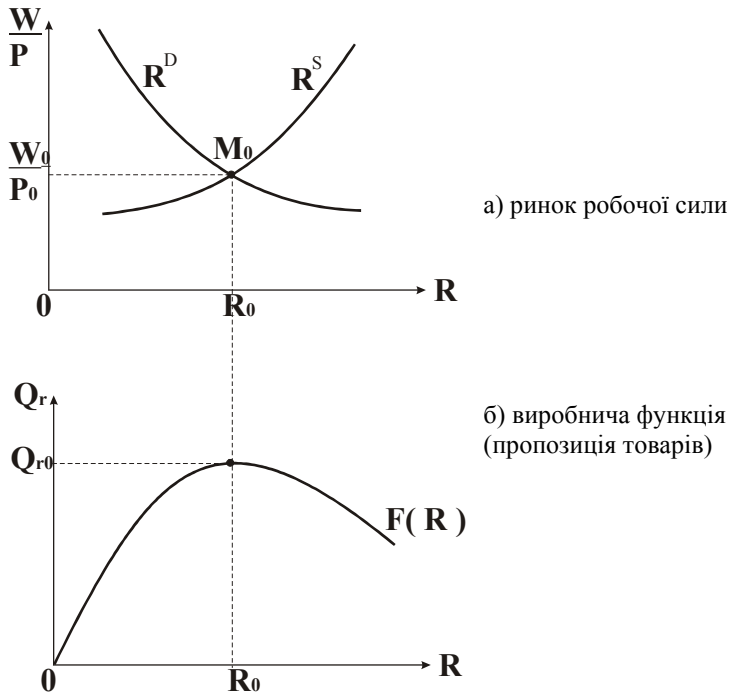

Рис. 8.5 – Рівновага ринку ресурсів

Таким чином, на основі виробничої функції при визначенні на ринку праці рівноважної зайнятості за умов повної зайнятості, можна підрахувати рівноважний обсяг виробництва або обсяг національного доходу.

8.3. Макроекономічна рівновага на ринку грошей, товарів та заощаджень

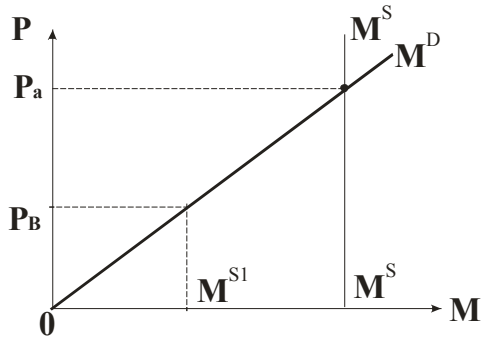
Згідно з класичною моделлю макроекономічної рівноваги, можна проаналізувати процеси, які проходять на інших ринках, а саме – ринку грошей, ринку товарів та ринку заощаджень. Класична економічна теорія стверджує, що гроші не є багатством, не мають самостійної цінності, тобто виступають як нейтральні. Їхня маса (M), як вже зазначалось, впливає лише на рівень цін на товари (P) та розмір середньої номінальної заробітної плати (W), але не визначає обсяг реального продукту (Q_r), зайнятості (R) та реальної заробітної плати $\left(\frac{W}{P}\right)$.

Класична теорія попиту на гроші може бути представлена математично у вигляді системи з трьох рівностей, які тісно пов'язані з кембриджським рівнянням, а саме: $M = kPQ$, де M – номінальна маса грошей; k – пропорція між номінальним доходом і бажаними грошовими залишками; P – абсолютний рівень цін; Q – реальний дохід.

Це рівняння характеризує: по-перше, попит на номінальні грошові замітники $M^d = kPQ$; по-друге, функцію пропозиції грошей: $M^s = \bar{M}^s$, де $\bar{M}^s$ – пропозиція грошей, яку контролює держава; по-третє, умови рівноваги на грошовому ринку: $M^s = M^d$, тобто запланований попит на гроші повинен бути рівним запланованій пропозиції грошей для підтримки стану рівноваги.

Таким чином, класична модель макроекономічної рівноваги грошового ринку, базується на твердженні, що сукупний попит на гроші – це функція рівня грошового доходу, а пропозиція грошей є екзогенною фіксованою величиною, тобто встановлюється автономно, незалежно від попиту на гроші. Графічно ця модель представлена на рис. 8.6:

На графіку відображена залежність попиту на гроші від рівня цін (P). Чим вище рівень цін, тим більший попит на гроші. Уквіт кривої попиту на гроші залежить від рівня доходу, який фіксований в умовах повної зайнятості. Зростання доходів визиває більшу еластичність попиту на гроші, про що свідчить більш пологий уквіт кривої попиту.

Рис. 8.6 – Рівновага ринку грошей

Крива пропозиції грошей (M^S) відображена вертикальною лінією оскільки ця величина не залежить від рівня цін.

Класична рівновага грошового ринку знаходиться в точці перетину кривих попиту і пропозиції грошей, коли ціни встановлюються на рівні P_a . Якщо загальний рівень цін знизиться до величини P_b , то виникає надлишкова пропозиція грошей ($M^S - M^{S1}$). В такому випадку гроші знецінюються і відбувається підвищення цін, яке приближається до рівня P_a . Так проявляється тенденція до підтримки автоматичної рівноваги на ринку грошей.

Таким чином, грошовий ринок за класичною моделлю рівноваги – це лише інструмент формування загального рівня цін. Ця рівновага передбачає, що за певної пропозиції грошей є тільки номінальний продукт, який задовольняє таку пропозицію. Збільшення пропозиції грошей призводить до збільшення номінального валового продукту.

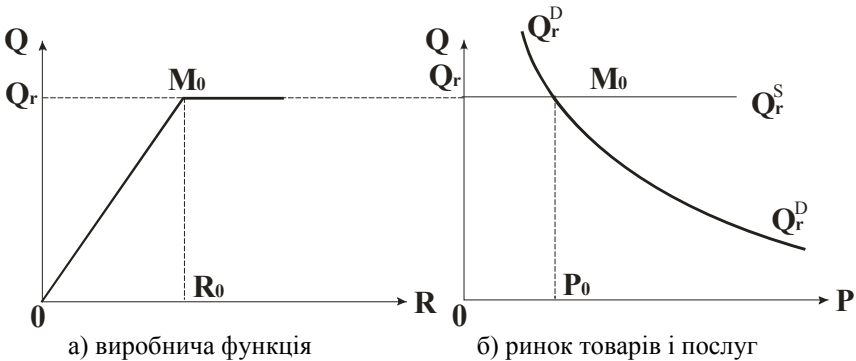
Макроекономічна модель за класичною теорією ринку товарів виходить із таких особливостей рівноваги:

- сукупний попит на реальний продукт (Q_D) розглядається як обернена (спадна) функція від загального рівня цін (P);
- пропозиція (Q_S) товарів виступає повністю нееластичною відносно ціни.

Сукупна пропозиція товарів визначається виробничою функцією і залежить не від загального рівня цін, а від залучених ресурсів (робочої сили): $Q_{реал} = F(R)$.

Цю залежність можна відобразити графічно (рис. 8.7).

Рис. 8.7 – Рівновага ринку товарів

де M_0 – точка рівноваги;

Q_r – рівноважний реальний дохід;

R_0 – чисельність зайнятих в умовах рівноваги;

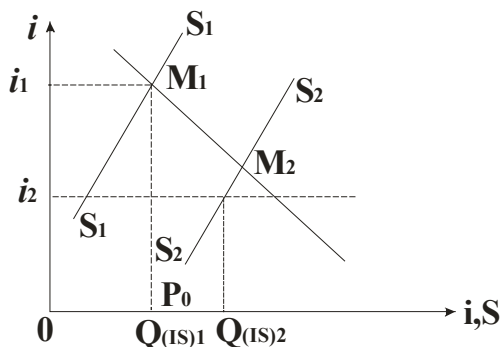
P_0 – рівноважний рівень цін.

Таким чином, при скороченні сукупного попиту обсяг виробництва падає, але підприємці без втрат для себе можуть знижувати товарні ціни і знову збільшувати обсяг виробництва до рівня, який відповідає повній зайнятості.

Ринок заощаджень формується за рахунок накопичення частини доходів. Класична економічна теорія стверджує, що якщо навіть споживачі і зберігають гроші, то рівновага встановлюється за допомогою такої гнучкої величини як процентна ставка. За її допомогою гроші вилучаються із заощаджень (S) і направляються в інвестиції (I), тобто у виробництво. Тому кошти на заощадження дорівнюють коштам на інвестиції ($S = I$).

Винагородою за збереження коштів виступає процент: чим вище його ставка, тим більше коштів піде на інвестування. Якщо споживачі скорочують попит на товари і збільшують заощадження, то за даної процентної ставки з'являються нереалізовані товари. Тоді підприємці починають скорочувати виробництво і знижувати ціни. Одночасно спадає процентна ставка, оскільки попит на фінансові ресурси для інвестицій скорочується. В такій ситуації заощадження починають зменшуватися (процентна ставка падає і низькі ціни стимулюють споживання), а інвестиції починають зростати

завдяки здешевленню кредиту. В результаті за нової процентної ставки загальна ринкова рівновага поновлюється на рівні обсягу виробництва, який відповідає повній зайнятості. Цей процес відображається графічно (рис. 8.8).

Рис. 8.8 – Рівновага ринку заощаджень та інвестицій
 де i – процентна ставка;
 i – інвестиції;
 S – заощадження;
 Q_{is} – обсяг інвестицій та заощаджень.

Таким чином, процентна ставка є таким економічним інструментом, який визначає розподіл національного реального доходу на заощадження та інвестиції.

8.4. Загальна рівновага класичної макромоделі

Загальна макроекономічна рівновага – це стан економіки, за якого на всіх агрегованих ринках одночасно встановлюється рівновага. Сукупний попит дорівнює сукупній пропозиції і ніхто з учасників ринку не бажає змінювати обсяги купівель та продажів.

Визначення умов загальної макроекономічної рівноваги досліджуються для кожного ринку окремо, а потім виводяться умови досягнення рівноваги на всіх ринках одночасно на основі закону Вальраса. Як вже зазначалося (тема 1), цей закон характеризує

основний економічний принцип: якщо на всіх ринках, крім одного, існує рівновага, то і останній ринок знаходиться у рівновазі. Рівновага характеризується як стан, за якого ефективний попит і пропозиція виробничих послуг є рівними, постійною стійкою є ціна на ринку товарів, продажна ціна товарів дорівнює витратам, втіленим у виробничих послугах. Дві перші умови належать до рівноваги обміну, третя – до рівноваги виробництва. В цілому, рівновагу в економіці можна досягнути тільки через ринковий механізм, тобто через обмін, де основним інструментом є ціни. Вирівнювання попиту і пропозиції на ринках відбувається за допомогою пошуку взаємоприйнятних цін, які є цінами рівноваги.

Таким чином, класична модель макроекономічної рівноваги передбачає:

- рівновага на ринку ресурсів (робочої сили) встановлюється в умовах повної зайнятості;
- виробнича функція в сполученні з ринком робочої сили показує той реальний обсяг виробництва (пропозиції), який забезпечує повне використання ресурсів;
- ринок грошей не впливає на величину реального продукту, але визначає номінальний продукт;
- пропозиція на ринку товарів визначається виробничою функцією, тому виступає як екзогенна (певна) величина, яка не залежить від рівня цін;
- на ринку заощаджень (інвестиції) встановлюється ставка процента, яка регулює розподіл сукупного попиту на споживання та інвестиції.

Отже, згідно з класичною моделлю макроекономічної рівноваги:

- 1) у національній економіці ніколи не буває макроекономічних втрат, пов'язаних із безробіттям, тобто зумовлених недостатнім сукупним попитом;
- 2) макроекономічна політика, яка спрямована на зміну сукупного попиту, не впливає на рівень безробіття та обсяг національного виробництва.

Класична концепція макроекономічної рівноваги як довгострокової тенденції економіки базується на двох механізмах: зміни норми процента, за допомогою якої заощадження приводяться відповідно до інвестицій, та варіації рівня цін і заробітної

плати, які корегують всі порушення рівноваги, які можуть відбутися в економіці.

Коли економіка знаходиться у стані загальної рівноваги в умовах досконалої конкуренції, вона тим самим досягає економічного оптимуму.

В кінці 20-х початку 30-х років ХХ ст. ринкова економіка зазнала довгострокову макроекономічну нерівновагу. Класична економічна теорія у тому вигляді, в якому вона сформувалась, не змогла дати адекватне пояснення кризовим процесам. Таке пояснення спробував дати Дж.М. Кейнс та його послідовники у моделі IS-LM рівноваги національного ринку.

Рекомендована література по темі 8

1. Базилевич В.Д., Базилевич К.С., Баластрик Л.О. Макроекономіка: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2007. – С. 236–241.
2. Манків, Грегори Н. Макроекономіка / Пер. з англ.; Наук. ред. пер. С. Панчишина. – К.: Основи, 2000. – С. 213–215.
3. Поповенко Н.С., Забарная Э.Н., Скорик Н.Л. Макроэкономика и экономическая политика. Учеб. пособ. / Н.С. Поповенко, Э.Н. Забарная, Н.Л. Скорик – Одесса: ТЭС, 2007. – С. 65–68, 95–100.
4. Селищев А.С. Макроэкономика / А.С. Селищев. – СПб.: Питер, 2001. – С. 337–339.

Тема 9. Рівновага у моделі IS-LM

- 9.1. Основні положення кейнсіанської моделі макроекономічної рівноваги
- 9.2. Ринок товарів і платних послуг та його рівновага (крива Хікса-Хансена). Кейнсіанська модель товарного ринку
- 9.3. Ринок грошей та цінних паперів. Крива Хікса-Хансена для ринку грошей та цінних паперів
- 9.4. Рівновага на ринку робочої сили. Загальна модель Хікса-Хансена
- 9.5. Модель рівноваги відкритої національної економіки (Модель Мандела-Флемінга)
- 9.6. Модель макроекономічної рівноваги економіки України

9.1. Основні положення кейнсіанської моделі макроекономічної рівноваги

Кейнсіанська модель макроекономічної рівноваги кардинально відрізняється від класичної моделі. Центральним її положенням є те, що макроекономічна рівновага не забезпечується ринковою системою як само регульованою системою. Ринкова економіка не має автоматичного механізму, який би забезпечував повну зайнятість, повне завантаження виробничих можливостей, стабільний рівень цін, високі темпи економічного зростання. Ринкова економічна модель сама по собі не є збалансованою, рівноважною і сталою. Рівновага, на думку Кейнса, є рідкісним випадком в економіці. Щоб наблизитися до неї, необхідно перш за все регулювати сукупний попит шляхом підвищення ефективності інвестиційних процесів з боку підприємств і держави. Саме держава має виступати в якості гаранта збалансованого розвитку економічної системи на основі постійного регулювання економіки.

Отже, кейнсіанська модель макроекономічної рівноваги базується на інших припущеннях у порівнянні з класичною моделлю рівноваги. До них можна віднести такі:

- національна економіка розглядається як система, якій не притаманна гнучкість цін і заробітної плати;

- на відміну від класиків, економічні суб'єкти розглядаються як такі, що діють нерационально та є схильними до грошових ілюзій;
- гроші представляють собою певний вид багатства, а не є тільки розрахунковий матеріал, як це стверджують представники класичної теорії. Тому не приймається принцип класичної дихотомії (дихотомія від грец. – поділ на дві частини), за якого ринки благ і грошей розглядаються як самостійні, не пов'язані один з одним;
- на відміну від класиків, які центральним елементом в системі ринків вбачають ринок факторів виробництва (серед них вирішальним є ринок праці), в кейнсіанській моделі головна роль належить ефективному попиту, що формується на ринках благ і грошей;
- відкидається класичний підхід щодо автоматичного регулювання ставки процента і на цій підставі «автоматичного» співвідношення споживання, заощаджень та інвестицій;
- формування рівноваги на всіх агрегованих ринках розглядається за неповної зайнятості на ринку праці;
- в якості вихідного елемента кейнсіанської моделі рівноваги виступає система IS-LM, яка визначає рівноважну ставку процента і обсяг ефективного попиту.

9.2. Ринок товарів і платних послуг та його рівновага (крива Хікса-Хансена). Кейнсіанська модель товарного ринку

Ринок товарів і платних послуг – це система економічних відносин між продавцями та покупцями щодо руху товарів і послуг, які задовольняють *споживчий* та *інвестиційний* попит макроекономічних суб'єктів.

Споживчий попит – це платоспроможний попит домогосподарств на:

- товари довгострокового використання (автомобілі, предмети побуту і ін.);
- товари поточного використання (продукти, їжа тощо);
- послуги (комунальні послуги, охорона здоров'я, освіта, тощо).

Інвестиційний попит – це попит підприємств на блага з метою поновлення зношеного капіталу та збільшення реального.

Ринок товарів та платних послуг можна класифікувати наступним чином.

1. За характером продажів:
  - оптовий;
  - роздрібний.
2. З урахуванням асортименту товарів:
  - замкнутий ринок, де представлено товари лише після першого виробника;
  - насичений ринок, де велика кількість схожих товарів різних виробників;
  - ринок широкого асортименту, де є низка видів товарів, що пов'язані між собою та орієнтовані на задоволення однієї або декількох (пов'язаних між собою) потреб;
  - змішаний ринок, де є різні товари, що не пов'язані між собою та ін.

Основою взаємодії підприємств та домашніх господарств на ринку товарів і платних послуг є пропорція, в якій дохід (Y) розподіляється на споживання (C) та заощадження (S)

$$Y = C + S. \quad (9.1)$$

З точки зору національного ринку, **споживання** – то є індивідуальне та спільне використання благ, яке спрямоване на задоволення матеріальних та духовних потреб людини. Залежність споживання від доходу можна описати степеневою функцією:

$$C = \lambda \cdot Y, 0 < \lambda < 1 \quad (9.2)$$

де λ – коефіцієнт еластичності, що показує на скільки процентів зміниться споживання за умови, що дохід зміниться на 1%.

Заощадження – це економічний процес, що пов'язаний з інвестуванням. Це частина доходу, яка залишається невикористаною після відрахувань коштів підприємств на поточні виробничі потреби, а у домогосподарств – на споживчі потреби. Інвестиції (I) здійснюються підприємствами з метою розширення виробництва та збільшення прибутку. Як правило $S > I$.

Рівновага на ринку товарів та платних послуг в закритій економіці досягається, коли пропозиція заощаджень дорівнює інвестиційному попиту.

Найбільш розповсюдженим графічним зображенням ринку товарів та платних послуг є графік Хікса-Хансена (рис. 9.1). Побудова графіка Хікса-Хансена для товарного ринку має низку особливостей та умов.

Пропозиція заощаджень (**S**):

$$S = S(Y). \quad (9.3)$$

Залежність між заощадженнями та доходами є прямою.

Інвестиційний попит (**I**) є функцією від ринкової норми процента (**i**):

$$I = I(i). \quad (9.4)$$

Залежність між інвестиційним попитом та процентом є зворотною – чим більший процент, тим менший інвестиційний попит. Рівновагу на ринку товарів та платних послуг можна зобразити формулою:

$$S(Y) = I(i). \quad (9.5)$$

Умови побудови графіків надані на рис. 9.1:

Умови рівноваги товарного ринку у відкритій економіці з урахуванням діяльності держави, можна виразити формулою:

$$I = S - \Delta ZB - G, \quad (9.6)$$

де **I** – інвестиції;

S – заощадження;

ΔZB – зовнішньоторговельне сальдо;

G – державні витрати.

Побудова кейнсіанської моделі макроекономічної рівноваги товарного ринку виходить з того, що вирішальний вплив на ринковий продукт та зайнятість має попит на товари. Рівновага попиту

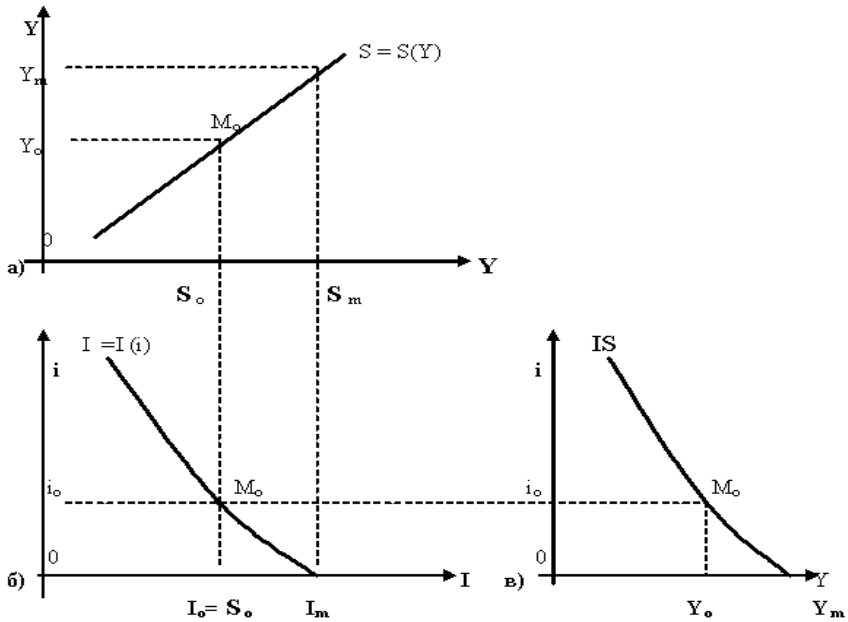

Рис. 9.1 - Графік Хікса-Хансена для товарного ринку

а) графік Збер = Збер (НД). Умови: $\begin{cases} Y > S; \\ S = S(Y). \end{cases}$

б) графік $I = I(i)$. Умови: $\begin{cases} 0 < i < \infty; \\ I = I(i); \\ \text{якщо } i = 0, \text{ то } I = I_m; \\ \text{якщо } i \rightarrow \infty, \text{ то } I \rightarrow 0; \\ \text{якщо } i = i_0 \rightarrow I_0 = S_0; \\ \text{(рівновага)} \\ 0 < I < I_m \end{cases}$

в) графік $IS = Y(i)$. Умови: $\begin{cases} Y = Y(i); \\ \text{якщо } i = i_0, \text{ то } Y = Y_0; \\ \text{якщо } i = 0, \text{ то } Y = Y_m; \\ S = S(Y); \\ I = I(i). \end{cases}$

та пропозиції на товари може бути досягнута навіть за неповної зайнятості. В такій моделі:

- ціни розглядають як незмінні величини;
- припускають, що рівень ставки проценту є величиною постійною;
- аналізують закриту економіку (без впливу закордону).

Спрощена кейнсіанська модель рівноваги (без урахування впливу держави) має вигляд (рис. 9.2).

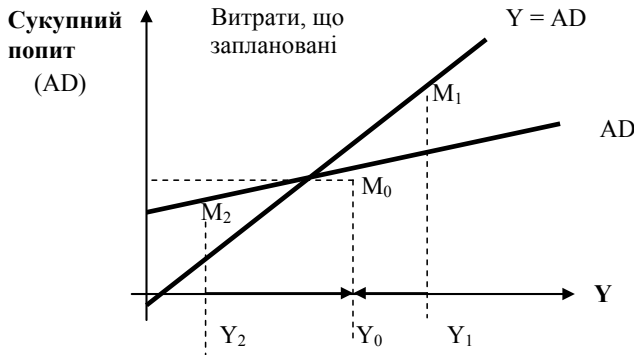

Рис. 9.2 – Кейнсіанський хрест

Графічне зображення цієї моделі прийнято називати «кейнсіанським хрестом». Вихідними пунктами побудови «хреста» є:

- 1) $Y = AD$ – загальні умови рівноваги;
- 2) $AD = C + I$ – структура сукупних витрат;
- 3) $C = C_0 + MPC \cdot Y$ – функція споживання;
- 4) $I = I_0$ – функція інвестицій;
- 5) $AD = C_0 + I_0 + MPC \cdot Y$ – виходить з (2), (3), (4);
- 6) $Y = AD = C_0 + I_0 + MPC \cdot Y$ – виходить з (1), (5).

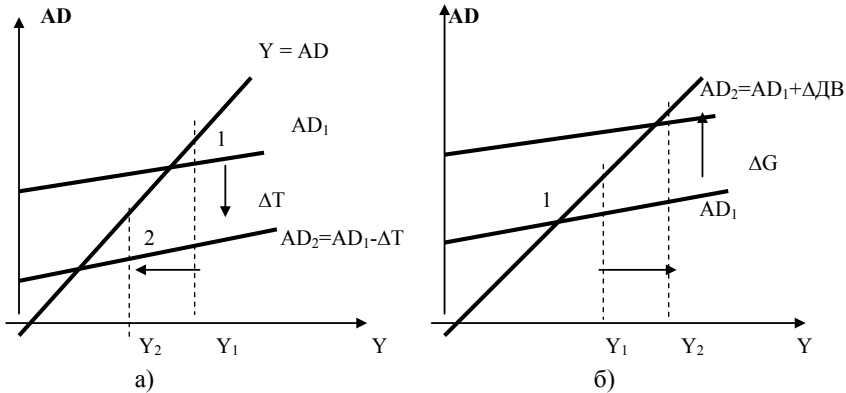
де C_0 – автономне споживання;

MPC – гранична схильність до споживання;

I_0 – рівноважні інвестиції.

Заплановані витрати (рис. 9.2) відрізняються від фактичних на величину перевищення виробленої продукції, що непередбачено для продукції, яка реалізована, або навпаки.

Модель рівноваги з урахуванням держави, як утримувача податків має декілька інший вигляд (рис. 9.3).

Рис. 9.3 – Загальна кейнсіанська модель макроекономічної рівноваги

Основні положення побудови наведених графіків:

- 1) $Y = AD$ – загальна умова рівноваги;
- 2) $AD = C + I + G$ – структура сукупних витрат;
- 3) $C = C_0 + MPC \cdot (Y - T)$ – функція споживання;
- 4) $I = I_0$ – функція інвестицій;
- 5) $G = G_0$ – державні витрати (const);
- 6) $Y = AD = C_0 + I_0 + MPC(Y - T) + G_0$ – виходить з (1)–(5).

Рис. 9.3, а) відображає вплив податкової системи на макроекономічну рівновагу. З самого початку рівновазі відповідає т.1, але зміни в податках (ΔT) переводять точку макроекономічної рівноваги в т.2. Отже, т.2 відповідає іншому обсягу Y , якій дорівнює величині Y_2 . На рис. 9.3, б) відображено вплив державних витрат на сукупний випуск продукції (ΔG). При змінах G макроекономічна **рівновага переходить** з т.1 до т.2. При цьому т.2 відповідає $AD_2 = AD_1 + \Delta G$ і Y_2 . Таким чином, рівновага товарного ринку змінюється під впливом обсягів податків і державних витрат.

Залежність між державними витратами (G) та загальним виробництвом (Y) визначається **мультиплікатором державних витрат** (k_G):

$$k_G = \frac{1}{1 - MPC} \quad (9.7)$$

Залежність між змінами податків (ΔT) та загальним виробництвом (Y) визначається **мультиплікатором податків (k_T)**:

$$k_T = \frac{MPC}{1 - MPC} \cdot \quad (9.8)$$

9.3. Ринок грошей та цінних паперів. Крива Хікса-Хансена для ринку грошей та цінних паперів

Грошовий ринок – це ринок короткострокових кредитних операцій (до 1 року), на якому попит на гроші та їхня пропозиція визначають рівень процентної ставки (тобто *ціну грошей*). Ринок грошей утворюється в результаті взаємодії національного банку з комерційними, а також в наслідок взаємодії комерційних банків.

Фінансові процеси на ринку грошей та цінних паперів охоплюють лише сальдо заощаджень та інвестицій. *Попит на гроші* формують комерційні банки, підприємства, домогосподарства та держава. *Пропозицію грошей* забезпечує центральний банк.

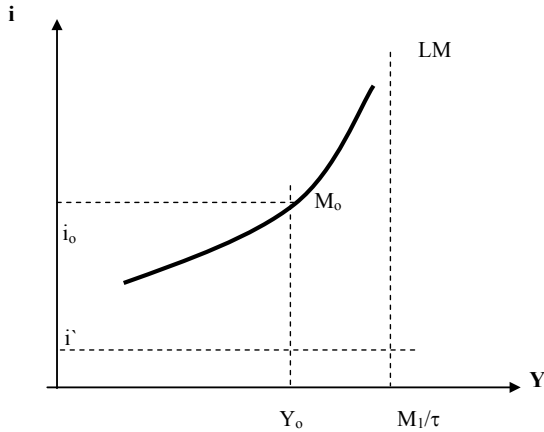
Попит на гроші визначається бажанням економічних суб'єктів мати у власному розпорядженні певну величину платіжних засобів (касу). Розрізняють три основних мотиви попиту на гроші: операційний, спекулятивний та мотив перестороги, що вже було розглянуто в темі 7.

Умови загальної рівноваги на ринку грошей та цінних паперів можна записати у вигляді формули:

$$M_n = M_1 + M_2 = \tau \cdot P \cdot Q + M_2(i) \text{ при } i > i^*, \quad (9.9)$$

де M_n – пропозиція грошей;
 i^* – «ліквідний капкан».

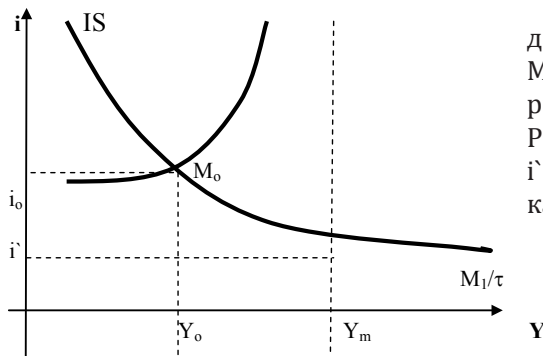
Графік Хікса-Хансена для даного ринку наведений на рис. 9.4.

Рис. 9.4 – Грошова крива

Точка M_0 – це точка рівноваги, якій відповідає рівноважна процентна ставка (i_0) та рівноважний обсяг виробництва (Y_0).

Загальна рівновага за незмінного рівні цін (P) на ринку товарів та послуг, грошей і цінних паперів можлива за умови збереження рівноваги на кожному з них. Узагальнений графік Хікса-Хансена поєднує дві криві рівноваги – криву «інвестиції-збереження» (IS) та «грошову криву» (рис. 9.5). Таким чином, загальна рівновага товарного та грошового ринків за умови незмінних цін ($P = \text{const}$) визначається нормою процента (i).

де $Y_m = Y(i=0)$;
 $M_0 (Q_0; i_0)$ – точка
 рівноваги;
 $P = \text{const}$;
 $i\hat{}$ – «ліквідний
 капкан».

Рис. 9.5 – Модель «IS» – «LM»

9.4. Рівновага на ринку робочої сили. Загальна модель Хікса-Хансена

Ринок робочої сили представляє собою систему економічних відносин між його суб'єктами з приводу купівлі-продажу трудових послуг, які пропонуються найманими робітниками за цінами, що складаються під впливом попиту та пропозиції. Суб'єктами ринку робочої сили є наймані працівники та роботодавці. Об'єктами ринку робочої сили є умови прийняття на роботу та якість трудових послуг.

Під **попитом на робочу силу (L^D)** розуміють платоспроможну потребу роботодавців в трудових послугах робітників певних професій та кваліфікацій. Під **пропозицією робочої сили (L^S)** розуміють різноманіття та якість трудових послуг, які пропонуються для реалізації на ринку.

Зрозуміло, що при формуванні попиту та пропозиції робочої сили на ринку формується ціна попиту та ціна пропозиції відповідно. *Ціна попиту* на робочу силу виступає у вигляді максимально припустимої, з точки зору підприємця (роботодавця), ставки заробітної плати для найманих робітників. *Ціна пропозиції* виступає у вигляді мінімальної ставки заробітної плати, яка задовольняє тих, хто наймається на роботу.

Таким чином, **рівновага на ринку робочої сили** встановлюється тоді, коли попит на робочу силу дорівнює її пропозиції ($L^D = L^S$) та рівень заробітної плати задовольняє як роботодавців, так і найманих працівників (рис. 9.6).

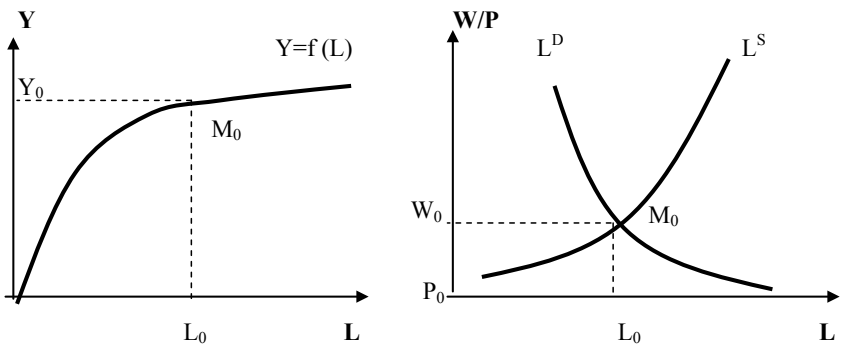
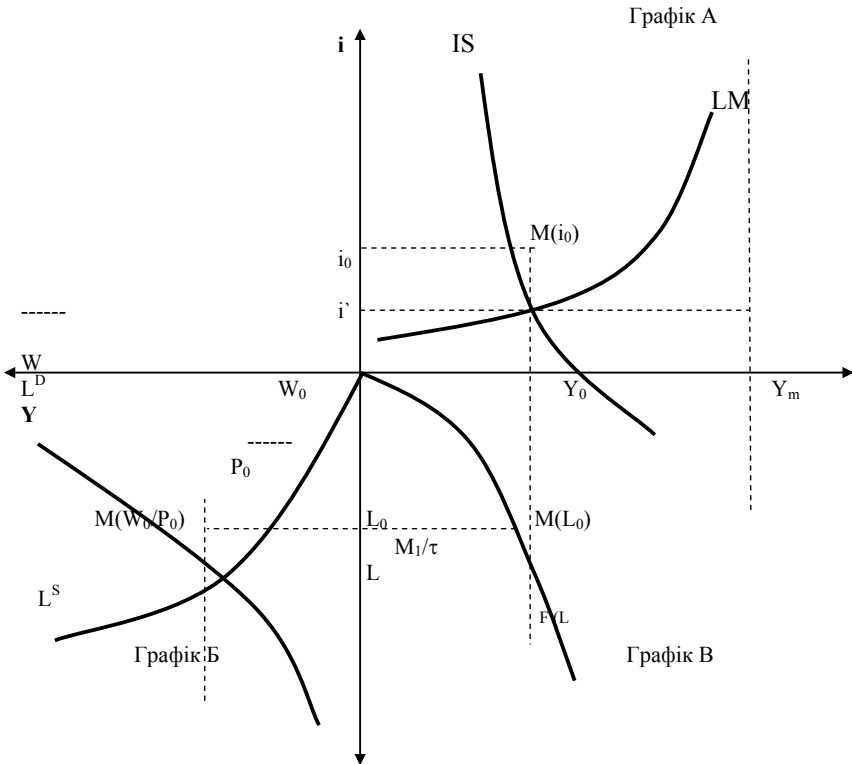

Рис. 9.6 – Рівновага ринку робочої сили

Умовами рівноваги на ринку робочої сили є система рівнянь:

$$\begin{cases} L^D = F^S; \\ L^S = Y = F(L) - \text{виробнича функція}; \\ Y = W/P - \text{реальна заробітна плата}; \\ L^D = L(W/P). \end{cases} \quad (9.10)$$

Рис. 9.7 – Графік Хікса-Хансена для ринків товарів і платних послуг, грошового та робочої сили

Графік А – узагальнений графік Хікса-Хансена рівноваги товарного та грошового ринків

Графік Б – показує взаємозв'язок між випуском продукції та рівнем зайнятості

Графік В – розкриває взаємозв'язок між рівнем зайнятості та реальною заробітною платою

Загальна модель Хікса-Хансена для ринків робочої сили, товарного та грошового, має такий вигляд (рис. 9.7), де рівноважний обсяг виробництва (Y_0) визначає обсяг попиту на робочу силу (L_0), який у свою чергу формує рівень реальної заробітної плати (W_0 / P_0).

9.5. Модель рівноваги відкритої національної економіки (Модель Манделла-Флемінга)

Відкрита економіка передбачає вплив заграниці, експортно-імпортних операцій на зміни в механізмі функціонування національної економіки.

Модель Манделла-Флемінга розрахована на відкриту економіку держави, яка не здатна суттєво впливати на Світову ставку процента (тобто визначати її). В основі побудови вказаної моделі лежить модель Хікса-Хансена «IS» – «крива грошей», яка доповнюється такими показниками як чистий експорт (Че); світова процентна ставка (i^*); курс національної валюти (e) (рис. 9.8).

Формалізовано таку модель можна записати у вигляді:

$$\begin{cases} Y = Y(i, e, m'); \\ S(Y) + Z(Y, m') = Z + E(i^*, e) - \text{крива грошей}; \\ i = i^*. \end{cases} \quad (9.11)$$

де m' – гранична схильність до імпорту;

Z – імпорт;

E – експорт;

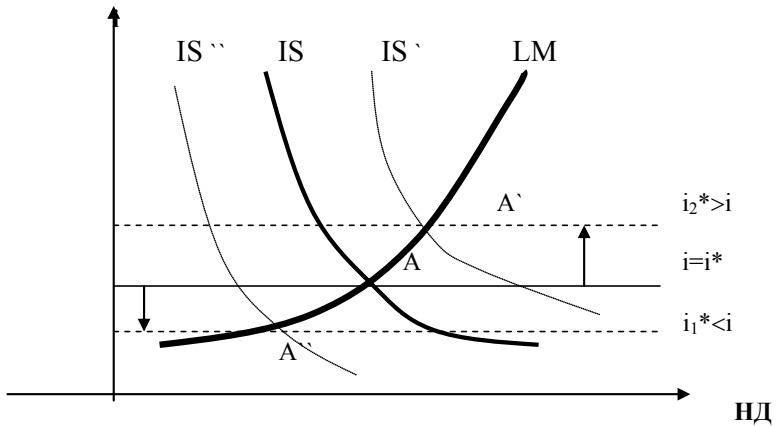
i^* – світова ставка процента, яка є екзогенною величиною;

$M^p(Y, i)$ – попит на гроші;

S та Z – зростаючі функції від доходу, тому $S = S(Y)$; $Z = Z(Y)$.

Заощадження та експорт є функціями, що збільшуються від доходу. Лінія $i = i^*$ (рис. 9.8) відповідає вітчизняній ставці процента (i) та дорівнюється до світової (i^*). Вважається, що вітчизняна ставка процента тяжіє до світової та коливається біля неї, але не впливає на її рівень.

Рис. 9.8 – Модель рівноваги Мандела-Флемінга

Таким чином, *економічний зміст* руху лінії «IS» відповідно до моделі Манделла-Флемінга виражає таке:

- коли світова ставка процента є меншою за вітчизняну, тобто $i^* < i$, іноземні інвестори зацікавлені у вкладанні інвестицій до економіки держави. Це призводить до збільшення попиту на національну валюту та до відповідного курсу (e);
- від ставки процента і курсу валюти одночасно залежить лише крива «інвестиції-збереження», тому що саме ця крива рухається;
- якщо курс національної валюти зростає, лінія IS рухається вліво;
- коли $i^* > i$, тоді інвестори намагаються вивезти капітал з держави, курс валюти зменшується і лінія IS зміщується вправо.

9.6. Модель макроекономічної рівноваги економіки України

Становлення в Україні цивілізованих ринкових відносин та формування відповідних механізмів господарювання обумовлює певні особливості формування моделі макроекономічної рівноваги в такий період. Модель «сукупний попит – сукупна пропозиція» матиме такий вигляд (рис. 9.9).

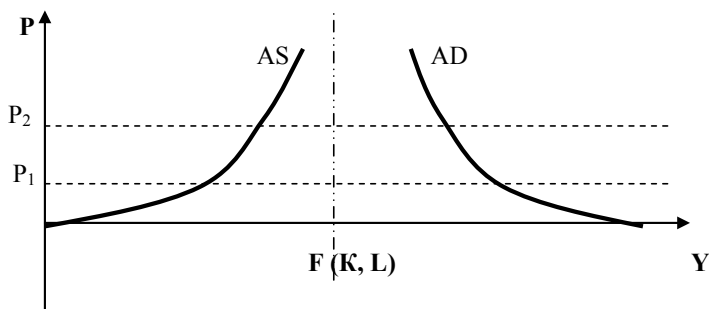

Рис. 9.9 – Модель AS-AD в економіці України

Особливості моделі AS-AD:

$$\left\{ \begin{array}{l} AS < Y(K, L); \\ AD > Y(K, L); \\ \text{Не існує ціни } (P), \text{ за якої } AS(P) = AD(P); \\ P = P(P^*). \end{array} \right. \quad (9.12)$$

де $Y(K, L)$ – потенціальний обсяг ВВП;

P^* – інфляція;

K – капітал;

L – праця;

P – рівень цін.

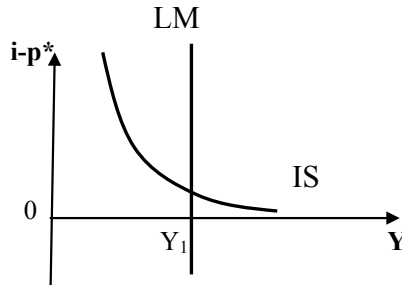
Сукупний попит представляє собою функцію, що є зворотною ціні, а сукупна пропозиція – пряму функцію, але $AD(P) > AS(P)$, тому рівновага не встановлюється. Потенційний обсяг

виробництва – $Y = F(K, L)$ за умови наявності ресурсів, на графіці зображено пунктирною лінією, що є перпендикулярною осі x (ВВП). Лінія **AS** частково знаходиться в другому квадранті (від’ємна величина Y), що відображає той факт, що виробництво частки продукції є збитковим і можливо лише тільки за умови державних дотацій.

$AS < F(K, L)$, тому що має місце:

- монополізація виробництва (при зниженні доходів монополісти обмежують обсяги виробництва);
- ірраціональна структура національної економіки;
- відсутність зацікавленості в інвестиціях (інфляція, що дестимулює податкову та бюджетну політику, є вагомим політичним фактором). Крім того, інфляційне зростання обмежує заощадження та інвестиції, що стримує сукупну пропозицію.

Модель макроекономічної рівноваги **IS-LM** в умовах української економіки також має свої особливості (рис. 9.10).

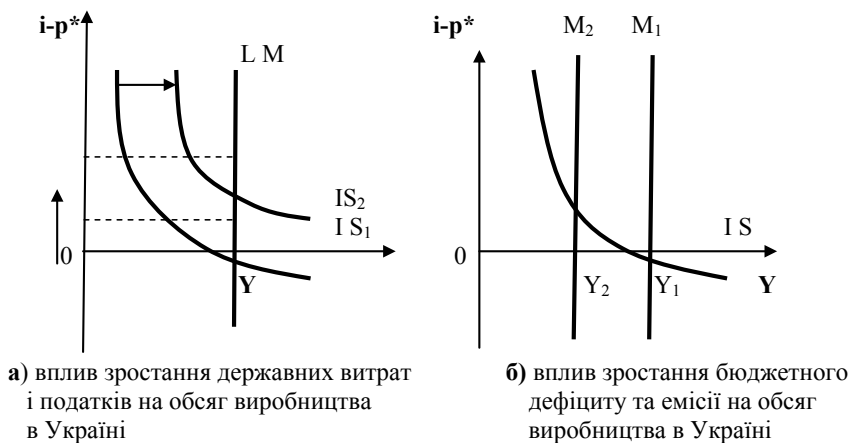

Рис. 9.10 – Модель економіки України в перехідний період

Серед таких особливостей:

- рівень цін не є постійним;
- графік грошей залежить від реального обсягу виробництва (Y), $i-p^*$ (p^* – рівень інфляції) та цін;
- крива IS залежить від Y , $i-p^*$, p ;
- лінія грошей в наведеній моделі (рис. 9.11) є паралельною осі $(0; i-p^*)$, що зумовлено наступним: якщо $\Delta M > \Delta C$, то збільшення AD спонукає збільшення Q , а якщо $\Delta P > \Delta M$, то скорочення AD спонукає зниження Y .

Важливою проблемою для України на сьогодні є скорочення державних витрат та бюджетного дефіциту, що також впливає на економічну рівновагу (рис. 9.11).

Рис. 9.11 – Вплив бюджетної політики на модель IS-LM в Україні

Рекомендована література по темі 9

1. Базилевич В.Д., Базилевич К.С., Баластрик Л.О. Макроекономіка: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2007. – С. 218–235.
2. Манків, Грегорі Н. Макроекономіка / Пер. з англ.; Наук. ред. пер. С. Панчишина. – К.: Основи, 2000. – С. 287–307.
3. Поповенко Н.С., Забарная Э.Н., Скорик Н.Л. Макроэкономика и экономическая политика. Учеб. пособ. / Н.С. Поповенко, Э.Н. Забарная, Н.Л. Скорик – Одесса: ТЭС, 2007. – С. 81–95.
4. Селищев А.С. Макроэкономика / А.С. Селищев. – СПб.: Питер, 2001. – С. 230–247.

Тема 10. Ринок праці. Зайнятість та безробіття

- 10.1. Ринок праці, його особливості
- 10.2. Рівновага на ринку праці
- 10.3. Зайнятість, її форми
- 10.4. Причини і форми безробіття
- 10.5. Наслідки безробіття. Державне регулювання ринку праці

10.1. Ринок праці, його особливості

Ринок праці – це сукупність економічних відносин щодо організації сукупної робочої сили, її купівлі-продажу та використання. Це соціально-економічна форма руху робочої сили, особливий спосіб включення її в економічну систему.

В умовах ринкової економіки робоча сила є товаром. Як будь-який товар робоча сила має такі властивості як споживчу вартість та вартість. Щодо них складається система відносин між головними суб'єктами ринку – продавцями (власниками) робочої сили та її покупцями (роботодавцями).

Основними складовими ринку праці, як і кожного ринку, є попит, пропозиція, конкуренція і ціна. **Попит на робочу силу** – це платоспроможна потреба роботодавців щодо трудових послуг працівників певних професій і кваліфікації. **Пропозиція робочої сили** представлена чисельністю осіб, які потребують працевлаштування і погоджуються надати свої трудові послуги за умов певного рівня заробітної плати. **Конкуренція** на ринку праці – це суперництво з боку робітників за більш вигідні умови отримання робочого місця, а з боку підприємців, – за залучення високопрофесійних спеціалістів та більш кваліфікованих робітників. **Ціна робочої сили** є грошовим виразом вартості робочої сили у формі заробітної плати, механізм формування якої складається під впливом попиту, пропозиції та конкуренції.

Між тим, ринок праці відрізняється від інших ринків своєю специфікою, пов'язаною з особливостями формування і функціонування товару «робоча сила». Носіями робочої сили є живі люди, які мають психофізіологічні, соціальні, культурні, релігійні, політичні

та інші особливості. Ці особливості суттєво впливають на економічні інтереси, мотивацію, рівень трудової активності людей, що безпосередньо відображається на ринку праці та наділяє його специфічними ознаками.

Перш за все специфіка ринку праці проявляється в динамічному характері процесів під впливом дії низки факторів, більшість з яких формується за межами даного ринку. До факторів, що впливають на динаміку ринку праці, відносяться:

- природнокліматичні та географічні фактори;
- демографічні фактори (кількість і структура населення, вага економічно активного населення, обсяги і напрями міграційних потоків тощо);
- економічні (рівень суспільного поділу праці, структурні зміни у виробництві, рівень інфляції, стан конкуренції та монополізму тощо);
- соціальні фактори (рівень і якість життя, відношення і мотивація до праці, рівень розвитку профспілкового руху, громадських організацій тощо);
- організаційні (рівень наукової організації праці, виробництва та управління, рівень організації роботи державної служби зайнятості, бірж праці, ефективність рішень з боку держави тощо);
- правові фактори (рівень розробленості законів і нормативних актів, що регулюють діяльність на ринку праці, – умови найму і звільнення, режим праці та відпочинку, потоки міграції населення тощо).

Так, попит на робочу силу безпосередньо зумовлений обсягом і структурою виробництва, станом його науково-технічного рівня та розвитком пріоритетних напрямків, кон'юнктурою ринків благ, грошей, капіталів, розвитком малого та інноваційного бізнесу. Пропозиція робочої сили безпосередньо знаходиться під впливом демографічних факторів, системи мотивацій та стимулів до праці, розвитку ринку житла, видатків на отримання і підвищення освіти та кваліфікації. Конкуренція на ринку робочої сили зумовлена низкою факторів демографічного, виробничого, соціального та інституціонального характеру. Ціна робочої сили залежить від сукупності факторів, що визначають формування вартості робочої сили, а також рівень та динаміку цін і тарифів на блага.

Специфікою ринку праці є недосконалий характер конкуренції. Суб'єктами ринку праці є підприємці та наймані працівники, професійні спілки та держава, які в залежності від ситуації на ринку можуть впливати на рух процесів. Ринок праці може характеризуватися монополією, коли пропозиція робочої сили представлена багатьма працівниками, а попит – однією або декількома фірмами. У цьому випадку ставки заробітної плати, умови праці залежать від рішення фірми-монополіста. В свою чергу, зусилля професійних спілок спрямовані на підвищення рівня оплати праці найманих працівників, поліпшення умов і охорони праці на підприємстві чи в галузі, що здійснюється через систему угод і колективних договорів між підприємцями і найманими працівниками. Держава в законодавчому порядку може впливати на інтереси підприємців і найманих працівників та регулювати умови праці, рівень оплати тощо. Недосконалий характер конкуренції на ринку праці обумовлений і тим, що між окремими групами працівників конкуренція послаблена або відсутня, оскільки довго і економічно не вигідно «входити» до деяких професійних груп.

До специфіки ринку праці відноситься і те, що ринок праці не реагує оперативно на негативні зміни на інших ринках. Це пов'язано із своєрідністю самої праці, яка є формою життєдіяльності людини, реалізації її цілей та інтересів. Ціна праці (робочої сили) – це не просто ціна за ресурс, а ціна життєвого рівня, соціального престижу, добробуту робітника та його родини. Робоча сила людини певної професії, кваліфікації має відтворюватися на суспільно-нормальному рівні. Тому зниження заробітної плати обмежене набором життєвих благ для відтворення робочої сили суспільно нормальної якості.

Крім того, ринок праці є структурним, сегментним утворенням. В реальній дійсності не існує однорідного ринку праці. У своїй агрегованій єдності ринок праці складається з цілої низки локальних ринків, секторів, робочих місць в залежності від галузей, регіонів, професійної та кваліфікаційної специфіки. Саме на локальних ринках і відбуваються зміни в оплаті праці, попиті і пропозиції робочої сили, рівні та динаміці конкурентної боротьби. Все більшій сегментації ринку праці сприяє поглиблення суспільного поділу праці, формування нових, передусім, наукомістких видів діяльності.

В результаті, одночасно має місце підвищений попит на працівників нових спеціальностей та падіння попиту на робітників традиційних професій. В цьому зв'язку виникають труднощі із «стиковкою» локальних ринків праці. Через відсутність спеціальної підготовки чи надмірно «жорстку» структуру заробітної плати, безробітні, які не можуть знайти роботу на «своєму» ринку праці, не можуть її отримати і на іншому, де є вільні місця. Прикладом сегментного попиту на сьогодні може служити різке збільшення потреби у фахівцях-програмістах і системних аналітиках. Прикладом сегментної пропозиції є значне збільшення пропозиції робочої сили в період сезонних сільськогосподарських робіт.

У структурі ринку робочої сили виділяють такі основні сегменти:

- високопрофесійні керівні працівники (менеджери);
- кадрові висококваліфіковані робочі та службовці;
- робітники галузей, які потребують структурної перебудови і скорочення виробництва;
- працівники трудомістких галузей із низьким рівнем продуктивності праці (включаючи сферу послуг);
- уразливі категорії працівників – молодь, люди похилого віку, особи з фізичними і розумовими недоліками.

Очевидно, що ринок праці є складним структурним утворенням, яке вимагає значних економічних видатків, тривалого терміну часу та виваженого прогнозу трудових і професійних потреб. Це визначає специфіку системи організації, купівлі-продажу та використання робочої сили, процесів формування зайнятості і безробіття.

10.2. Рівновага на ринку праці

Аналіз реального стану ринку праці вимагає врахування закономірностей взаємодії всіх його складових. Сучасний ринок праці є ринком недосконалої конкуренції. Але поки ціна на робочу силу (заробітна плата) формується під вирішальним впливом попиту і пропозиції на робочу силу, закономірності ринку досконалої конкуренції зберігають свою силу. Тому розглянемо механізм рівноваги на ринку праці з точки зору досконалої конкуренції. В темі 8 (Класична модель макроекономічної рівноваги)

було проаналізовано рівновагу на ринку праці. Звернемо увагу на принципи та механізм формування рівноваги.

Класична модель ринку праці будується на таких принципах: значна чисельність роботодавців і працівників; поведінка суб'єктів ринку є раціональною, спрямованою на досягнення власних інтересів; немає жорстких обмежень щодо вільного пересування на ринку праці; однорідність пропонованих робочих місць і робочої сили. Таким чином, ринок праці характеризується як ринок досконалої конкуренції, де ніхто не може впливати на ринкову ситуацію. Рівноважні ставки заробітної плати не залежать від поведінки окремих фірм або груп працівників, а визначаються взаємодією всіх учасників ринкового процесу.

Попит на працю і пропозиція формуються під впливом різних факторів, але саме рівень заробітної плати є вирішальним фактором. Попит підприємців на робочу силу (N) знаходиться в оберненій залежності від ставки реальної заробітної плати (W) – крива попиту має вигляд спадної кривої (рис. 10.1, а). Із зростанням загального рівня заробітної плати попит на працю падає.

Пропозиція робочої сили (N) із зростанням загального рівня заробітної плати (W) збільшується – крива пропозиції є висхідною кривою (рис. 10.1, б).

При зміні величини заробітної плати на пропозицію робочої сили впливають два ефекти, які отримали назву «ефект заміщення» і «ефект доходу». Їхня дія обумовлена тим, що в ринковій економіці при наймі на роботу людина вибирає між працею і вільним часом. Цей вибір здійснюється з урахуванням двох обмежень: кількості годин на добу, яку потрібно розподілити між дозволенням і

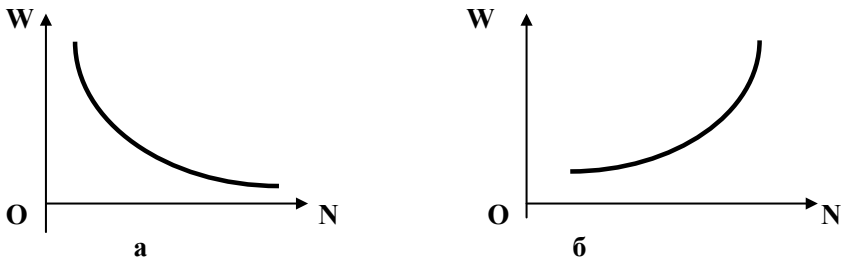

Рис. 10.1 – Криві попиту на працю і пропозицію праці

працею, та розміром годинної ставки заробітної плати, яка формує купівельну спроможність робітника.

Ефект заміщення означає, що із зростанням заробітної плати за кожну годину робота стає привабливішою. Робітник сприймає кожну годину вільного часу як упущену вигоду (недоотриманий дохід). Ця вигода може бути реально отримана при заміщенні дозвілля роботою. В результаті пропозиція праці зростає. За умови зниження заробітної плати цей ефект спонукає працівника замінити роботу дозвіллям.

На рис. 10.2 представлена крива пропозиції, що показує загальну кількість робочого часу (N), яку за даної величини заробітної плати (W) робітник згоден відпрацювати. Ефект заміщення виявляється при русі по кривій пропозиції до точки h .

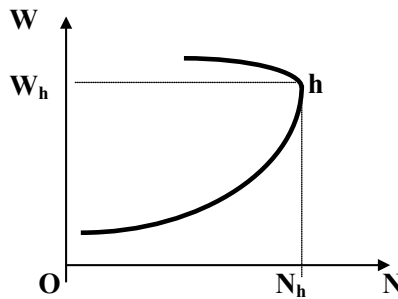

Рис. 10.2 – Ефекти заміщення і доходу

Ефект доходу є протилежним ефекту заміщення. Він має місце тоді, коли працівник досягає достатньо високого рівня доходу і матеріального благополуччя (рис. 10.2 – за точкою h). При зростанні заробітної плати працівник може дозволити собі споживати більше різних благ, в тому числі й вільного часу. Пропозиція праці скорочується, крива пропозиції згинається назад, до осі ординат. За умови зменшення заробітної плати ефект доходу діє в протилежному напрямі.

Переважання того чи іншого ефекту за певного рівня заробітної плати залежить як від економічної ситуації в країні, так і від самого працівника, який самостійно приймає рішення відповідно до своїх переваг та інтересів.

Перетин кривих попиту на працю і пропозиції праці визначають рівноважну ставку заробітної плати, рівноважний рівень зайнятості та рівноважний стан на ринку праці в точці E (рис. 10.3).

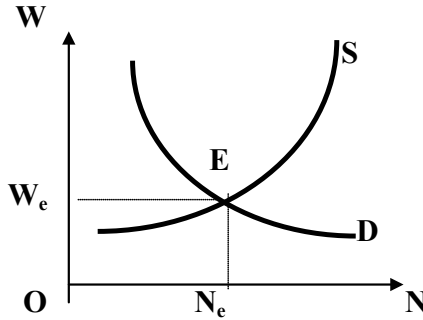

Рис. 10.3 – Ринкова рівновага

Точка E показує положення повної зайнятості, де попит на працю дорівнює пропозиції праці. Це означає, що всі підприємці, які готові платити рівноважну ставку заробітної плати, знаходять на ринку необхідну їм кількість працівників. Їхній платоспроможний попит на робочу силу повністю є задоволеним. А працівники, які готові запропонувати робочу силу за рівноважною ціною, повністю працевлаштовуються.

Якщо заробітна плата з якої-небудь причини підвищується до W_1 , то виникає нова ринкова ситуація (рис. 10.4).

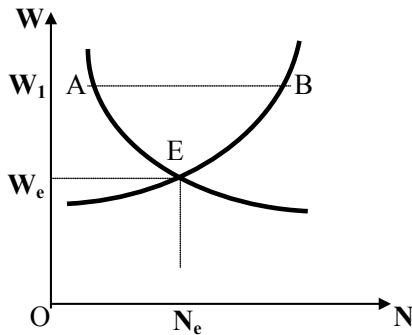

Рис. 10.4 – Умови безробіття

Підприємці вибирають такий режим функціонування, який відповідає точці А на кривій попиту, тоді як працівники пропонують таку кількість праці, яка відповідає точці В на кривій пропозиції. Кількість пропонованої праці перевищує попит на працю на величину АВ, що характеризує наявність безробіття.

В умовах досконалої конкуренції відхилення заробітної плати від її рівноважного рівня не може залишатися тривалим. Надмірна пропозиція праці (безробіття) чинить тиск на заробітну плату у бік її зниження. На ринку виникає ситуація, коли попит перевищує пропозицію, що свідчить про наявність незайнятих робочих місць. Потім починається протилежний процес. Коливальний характер досягнення рівноваги характеризує зазначені ситуації як нестійкі, які піддаються корегуванню самим ринковим механізмом у напрямі відновлення повної зайнятості.

Таким чином, ринок праці є таким економічним середовищем, де в результаті конкуренції через взаємодію попиту і пропозиції встановлюється певний обсяг зайнятості та рівень оплати праці. Але в реальній дійсності ринок праці відрізняється недосконалою конкуренцією. У цьому зв'язку зайнятість і безробіття, як дві протилежні сторони ринку праці, мають бути об'єктами державного регулювання.

10.3. Зайнятість та її форми

Зайнятість – це діяльність працездатного (економічно активного) населення, що не суперечить законодавству країни, з метою отримання доходу і задоволення особистих і суспільних потреб. З погляду державного підходу зайнятість можна визначити як сукупність соціально-економічних відносин з приводу забезпечення працездатного населення робочими місцями та визначення форм участі в суспільно корисній праці з метою реалізації розширеного відтворення робочої сили.

Теоретичні погляди на проблему зайнятості характеризуються різними концепціями зайнятості.

Неокласична школа представлена працями А. Лаффера, Р. Холла та ін. Вони розглядають ринок праці як неоднорідну

динамічну систему зв'язків, яка підпорядкована ринковим законам (за основу взяті положення класичної теорії). Згідно з цим заробітна плата (ціна робочої сили) швидко і гнучко реагує на кон'юнктуру ринку, збільшується чи зменшується в залежності від його реальної потреби і таким чином впливає на попит і пропозицію робочої сили, регулює їхнє співвідношення, підтримує рівновагу. Отже, спрацьовує принцип саморегулювання ринку праці.

Кейнсіанська школа розглядає ринок праці як систему інертну, де ціна робочої сили є жорстко фіксованою. Основні параметри ринку праці, такі як рівень зайнятості і безробіття, попит на працю, рівень реальної заробітної плати встановлюються не на ринку праці, а визначаються розміром ефективного попиту на ринку споживчих та інвестиційних товарів і послуг. На ринку праці формується лише рівень номінальної заробітної плати і величина пропозиції праці. Між тим, пропозиція праці, згідно з кейнсіанською позицією, не є вирішальним фактором у формуванні фактичної зайнятості, вона характеризує лише максимально високий рівень зайнятості певного розміру заробітної плати. Попит на робочу силу регулюється сукупним попитом, обсягами інвестицій та виробництва. Отже, наявність безробіття (незайнятість) зумовлена недостатнім сукупним ефективним попитом, збільшити який можливо лише за умови експансії з боку держави – сукупності заходів фіскального і кредитно-грошового регулювання.

Крім того, на зайнятість, згідно з кейнсіанськими поглядами, впливає не тільки сукупний попит, а й те, як розподіляється він між різними галузями і сферами, тобто структура сукупного попиту. З цієї позиції (позиції довгострокової перспективи) держава має забезпечити відповідні зміни у структурі зайнятості. Для цього одним з ефективних методів є розширення інвестиційної діяльності держави, забезпечення оптимальних розмірів інвестицій у відповідності до конкретних умов економічного розвитку країни.

Представники монетарної школи (М. Фрідмен, Е. Фелпс і ін.) характеризують ринкову систему як таку, що самоналагоджується завдяки ціновому механізму, який визначає раціональний рівень зайнятості. Тому втручання держави в ринкові процеси може привести до збою механізму саморегулювання та до розкручування

інфляційного процесу. Монетаристи вважають, що в будь-який момент має місце певний рівень безробіття, що співпадає з рівновагою. Такий рівень отримав назву «природна норма безробіття». Відхилення зайнятості від «природного рівня» може бути тільки короткостроковим. Якщо рівень зайнятості перевищує рівноважний рівень, то це призводить до прискорення інфляції. Якщо менше за рівноважний рівень, то має місце прискорення дефляції. Тому політика щодо стабілізації зайнятості має бути спрямована на приведення рівня безробіття до «природного рівня».

Інституціонально-соціологічна школа (Т. Веблен, Дж. Гелбрейт) ґрунтується на положенні про те, що проблеми зайнятості можуть бути вирішені за допомогою різного роду інституціональних реформ. Вбачається, що невідповідності на ринку праці пов'язані з особливостями соціальних, професійних, галузевих, статевовікових та інших відмінностей у структурі робочої сили та відповідно у рівнях заробітної плати.

Концепція гнучкого ринку праці (Р. Буде, Г. Стендінг) сформувалася в 70-ті роки ХХ ст., коли в розвинених країнах відбувалася структурна перебудова економіки. За основу концепції була взята теза щодо необхідності дерегламентації ринку праці. Йшлося про перехід до більш гнучких, нестандартних форм зайнятості (часткова зайнятість, неповний робочий день чи тиждень, короткострокові контракти тощо). Такий підхід передбачав зменшення видатків на структурну перебудову економіки за рахунок гнучкості у регулюванні форм найму і зайнятості, робочого часу і розміру заробітної плати, методів і форм соціального захисту робітників, а також адаптації робочої сили (її обсягу, структури, якості, ціни) до коливань попиту і пропозиції на ринку праці. В цілому концепція спрямована на раціоналізацію видатків та підтримування високої динаміки ринку праці.

На сьогодні у розвинених країнах все активніше проявляються тенденції дерегулювання ринку праці. Це перехід від трудового законодавства до індивідуальних трудових угод, контрактної системи, застосування неповного робочого тижня або тимчасової роботи, дроблення тарифів тощо. Формуються система різноманітних організаційних форм взаємовідносин підприємців і найманих працівників. Об'єктивними основами дерегулювання є процес

кардинальних змін у розвитку продуктивних сил і виробничих відносин в умовах НТР.

Формування зайнятості насамперед залежить від рівня розвитку продуктивних сил, типу технологічного способу виробництва. В цьому плані розрізняють два типи зайнятості: перший тип відповідає технологічному способу виробництва, заснованому на ручній і механізованій праці, другий – технологічному способу виробництва, що базується на автоматизованій праці (інформаційна зайнятість). В Україні домінує перший тип зайнятості, в розвинених країнах, починаючи з 50-х років ХХ ст., – інформаційний тип зайнятості. Йдеться про питому вагу діяльності, пов'язаної із збором, переробкою і наданням інформації у сфері виробництва та обігу, а також діяльності, спрямованої на підготовку якісної робочої сили у високотехнічних галузях виробництва.

З точки зору характеру зайнятості виділяють такі її види як повну та ефективну. Теоретично повна зайнятість означає надання всьому працездатному населенню, яке хоче і вміє працювати, можливості займатися суспільно корисною працею. Але в ринкових умовах повна зайнятість припускає природний рівень безробіття, що визначає наявні в суспільстві добровільні форми незайнятості. Передумовою повної зайнятості є досконала конкуренція і гнучкість заробітної плати. Повна зайнятість є фактором соціального захисту населення та основою використання всіх придатних для цього ресурсів. Між тим сама по собі вона не є свідченням високого рівня організації зайнятості та доцільності її параметрів. Ефективна зайнятість є зайнятістю, яка здійснюється відповідно до вимог інтенсивного типу відтворення, зорієнтована на скорочення ручної, непрестижної, важкої праці та забезпечує оптимальний соціально-економічний результат праці у певний час і за конкретних умов.

За характером форми включення працівника в економічну систему розрізняють основну і спеціальну форми зайнятості. Основна зайнятість регулюється трудовим законодавством і типовими правилами внутрішнього розпорядку стосовно різних категорій працівників. Спеціальна зайнятість регулюється спеціальними правовими нормами і припускає самозайнятість, тобто самостійний пошук і здійснення роботи для отримання

постійного або тимчасового доходу. Самозайнятість використовується в таких сферах, як малий бізнес, дрібна торгівля, надомна праця, народні промисли.

Зайнятість знаходить свій вияв в конкретних соціально-економічних параметрах. До них належать: рівень інтенсивності і продуктивності праці, рівень і структура заробітної плати, тривалість робочого часу, мобільність робочої сили, підготовка і перепідготовка кадрів тощо. Через цю систему показників держава може регулювати сукупний попит на робочу силу та пропозицію робочої сили.

Трансформація ринкових відносин в Україні потребує такої концепції зайнятості, яка б була націлена на ефективне відтворення трудового потенціалу країни з орієнтацією на особливості конкретного регіону, конкретних соціальних та демографічних прошарків населення. Це обумовлює необхідність проведення активної політики держави, спрямованої на стимулювання створення нових робочих місць, розвиток підприємництва, задоволення потреб працівників у добровільному виборі виду їхньої діяльності, тощо.

10.4. Причини і форми безробіття

Протилежною стороною зайнятості на ринку праці є безробіття.

Безробіття – це соціально-економічне явище, за якого частина працездатного населення не може знайти роботу, стає відносно зайвою і поповнює резервну армію праці. За визначенням Міжнародної організації праці (МОП) безробітною є особа, яка хоче і може працювати, але не має робочого місця.

Представники різних напрямів економічної думки вважають безробіття центральною проблемою сучасного суспільства. Уперше безробіття виникло у Великобританії на початку XIX ст. До початку XX ст. безробіття не носило масового характеру і підвищувалося лише в періоди економічних криз. В сучасних умовах безробіття носить хронічний масовий характер, є невід'ємним атрибутом ринкової системи.

Західні економічні школи дотримуються різних поглядів на сутність та причини безробіття.

Першу спробу пояснити безробіття зробив англійський економіст Т. Мальтус. Він розглядав безробіття як результат дії природного закону народонаселення. Надмірно швидке зростання населення, на думку Мальтуса, випереджає зростання кількості матеріальних благ для його існування (зростання населення відбувається в геометричній прогресії, матеріальних благ – в арифметичній прогресії). Звідси методами усунення такої невідповідності є війни, епідемії, свідоме обмеження народжуваності тощо.

Класики та неокласики не вбачають у безробітті серйозної економічної проблеми. Причиною безробіття вони вважають надто високу заробітну плату робітників, яка в умовах вільного ринку довго зберігатися не може. Дієвим заходом проти безробіття є зниження заробітної плати до рівня економічної рівноваги. Теоретичним обґрунтуванням цього положення є гіпотеза природного рівня безробіття як середнього рівня безробіття в країні, навколо якого в довгостроковому періоді відбуваються економічні коливання.

Кейнсіанці пояснюють безробіття недостатнім сукупним попитом на блага та інвестиції, що обумовлено психологічним законом, сутність якого в схильності людей до заощаджень. Саме тому боротися з безробіттям треба шляхом політики стимулювання державою сукупного попиту. Особлива роль в цьому процесі відводиться зниженню ставки процента. Повна зайнятість, за кейнсіанською теорією, можлива тільки при досягненні рівності між заощадженнями та інвестиціями. Кожний приріст зайнятості викликає зростання сукупного попиту на споживчі товари, що призводить до розширення їхнього виробництва, додає робочі місця. В результаті настає ефект мультиплікатора зайнятості, що характеризується відношенням приросту всієї зайнятості до приросту зайнятості в галузях, в яких зростання виробництва визвано безпосередньо інвестиціями.

Марксова теорія пояснює безробіття економічним законом капіталістичного нагромадження. Відповідно до трудової теорії вартості закономірності розвитку капіталістичного способу виробництва змушують підприємців збільшувати інвестиції, вдосконалювати техніку і технології, вводити нові форми організації та оплати праці. Це зумовлює структурні зміни в економіці, за яких

зростає органічна будова капіталу, тобто збільшуються видатки на засоби виробництва у порівнянні з видатками на робочу силу (попит на робочу силу визначається розмірами змінного капіталу). Тому виникає безробіття як резервна армія праці або відносно перенаселення. При цьому безробіття є не тільки результатом нагромадження капіталу, а й важливою його умовою. В період підйому економіки виникає додатковий попит на робочу силу, резервом якого є безробітні. Безробіття є чинником тиску на зниження заробітної плати працюючих, погіршення умов їхньої праці. Закон капіталістичного нагромадження отримав назву абсолютного загального закону, оскільки він діє на будь-якому етапі розвитку капіталістичного виробництва, на будь-якій фазі виробничого циклу, за будь-якого стану демографічних процесів. Лише рівень безробіття може бути різним в різних країнах і в різні періоди їхнього розвитку.

Отже, може показатися, що безробіття є загальноекономічним явищем, властивим всім етапам розвитку виробництва. Адже, чим вище рівень технічної озброєності виробництва, тим менше потрібно, за інших рівних умов, робочої сили. Між тим, не самі машини, не їхнє використання провокують безробіття.

Безробіття є соціально-економічним феноменом, пов'язаним з ринковою формою організації національної економіки. Суспільний поділ праці є безмежним, як безмежні потреби людей. З'являються нові види діяльності, поглиблюються спеціалізація і кооперація праці, що обумовлює потреби в робочій силі відповідного профілю і кваліфікації. Безробіття є формою розв'язання протиріччя між закріпленістю працівників за певними сферами і видами трудової діяльності та необхідністю зміни праці. Сам ринок не в змозі розв'язати це протиріччя, оскільки ґрунтується на виробництві відокремлених виробників. Ця проблема під силу лише державі. Але економічно забезпечити кожній людині право на працю держава може лише на основі планомірного ведення господарства.

Відповідно до різних факторів виділяють різні форми безробіття (рис. 10.5).

Насамперед розрізняють такі основні форми безробіття як поточне, приховане та застійне. **Поточне** безробіття характеризується тимчасово незайнятими робітниками і проявляється в таких видах як фрикційне, структурне та циклічне. **Фрикційне**

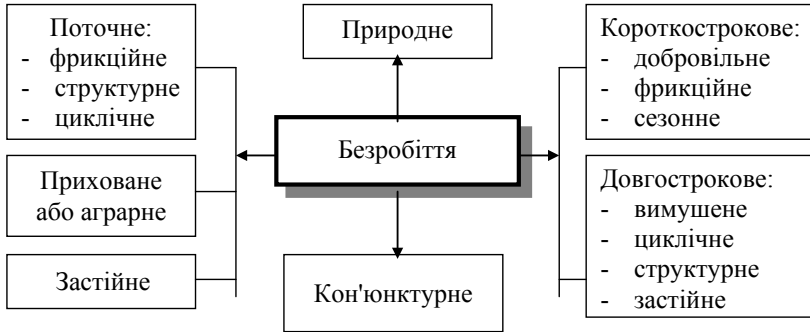

Рис. 10.5 – Різновиди безробіття

безробіття пов'язано із зміною місця проживання або професії, роботи (потрібний певний час для того, щоб працівники знайшли робочі місця, які їх влаштовують, а підприємці – робочу силу відповідної кваліфікації). **Структурне** безробіття обумовлено технологічними змінами і зрушеннями у виробництві, що змінює структуру суспільного попиту на робочу силу. Воно охоплює тих працівників, чия кваліфікація, навички і вміння не можуть бути використані на нових робочих місцях. Циклічне безробіття зумовлено періодичністю спадів виробництва, циклічними коливаннями в економіці (в період кризи – збільшується, в період підйому – зменшується).

Приховане або аграрне безробіття обумовлено відсутністю достатньої кількості робочих місць в аграрному секторі. Це змушує сільських працівників підробляти в містах, оскільки доходів від роботи в сільській місцевості недостатньо для їхнього суспільно-нормального відтворення. В сучасних умовах прихована форма безробіття набула нового змісту – йдеться про навмисне приховування з боку офіційних органів країн дійсних розмірів безробіття у всіх його формах. Згідно з оцінкою експертів МОП, офіційні розміри безробіття в кожній країні слід збільшити на 5–6 пунктів, що буде відповідати дійсності.

Застійне безробіття представлено людьми з крайньою нерегулярністю занять. Це, як правило, некваліфіковані або малокваліфіковані працівники, що тривалий час шукають роботу. Строк перебування в статусі безробітного більше одного року характеризує

застійний характер безробіття, коли працівник перестає бути конкурентноздатним, втрачає трудові навички і не готовий приступити до роботи.

Розрізняють добровільне і вимушене безробіття. Добровільне безробіття виникає внаслідок того, що робітники не хочуть працювати за пропоновану їм заробітну плату. Вимушене безробіття зумовлене перепадами ринкової кон'юнктури і характеризується своєю тривалістю.

Безробіття може бути сезонним, що обумовлено сезонними коливаннями в обсязі виробництва деяких галузей – сільське господарство, будівництво, промисли.

Виділяють також регіональне безробіття як результат диспропорцій між попитом і пропозицією робочої сили на даній території. Таке безробіття формується під впливом нерівномірного економічного розвитку територій, що обумовлено дією багатьох чинників – демографічних, історичних, культурних та ін.

Безробіття може бути **довгостроковим** і **короткостроковим**. До довгострокового безробіття відносять вимушену, циклічну, структурну, застійну його форми, до короткострокового – добровільну, фрикційну, сезонну форми. Наприклад, в США тривалість короткострокового безробіття в середньому складає менше п'яти тижнів, довгострокового – більше шести місяців.

В залежності від причин, що викликають безробіття, виділяють природне і кон'юнктурне безробіття. **Природне** безробіття пов'язано з недосконалою мобільністю ринку праці. Навіть в умовах повної зайнятості частка людей знаходиться на шляху від одного місця роботи до другого у зв'язку з пошуком роботи чи перепідготовкою. Під **кон'юнктурним** безробіттям розуміють різницю між фактичним безробіттям і природним.

10.5. Наслідки безробіття. Державне регулювання ринку праці

Наслідки безробіття вимірюються втратами соціального, економічного та морального характеру.

Соціальні втрати полягають у знеціненні накопиченого науково-освітнього потенціалу суспільства, погіршенні рівня і якості життя робітників найманої праці (безробітних і членів їхніх сімей та зайнятих через тиск на розмір їхньої заробітної плати з боку конкуруючих на ринку праці), збільшенні витрат на відновлення або зміну професійного статусу, формуванні прошарку осіб з поведінкою, яка суперечить соціальним нормам і цінностям.

Економічні втрати суспільства від безробіття вимірюються вартістю недоданих товарів і послуг, скороченням податкових надходжень до державного бюджету, зростанням витрат на допомогу з безробіття, на утримання державного апарату по зайнятості та соціальному забезпеченню.

Економісти визначають втрачену, недодану продукцію як відставання фактичного обсягу ВВП від потенційно можливого ВВП за повної зайнятості. Американський економіст А. Оукен математично показав негативну залежність між рівнем безробіття і обсягом ВВП. Кожний «сплеск» безробіття веде до зниження реального обсягу ВВП. Ця залежність отримала назву закону Оукена. Згідно із законом Оукена, перевищення фактичного рівня безробіття на 1% над його природним рівнем призводить до зменшення фактичного ВВП у порівнянні з потенційно можливим рівнем в середньому на 2,5%. Таке співвідношення (1:2,5) дозволяє обчислити абсолютні втрати продукції, пов'язані з будь-яким рівнем безробіття.

Моральні втрати полягають в тому, що безробіття, особливо тривале, завдає пряму дію здоров'ю людей, веде до психологічних травм, стресів тощо. Дослідники зі США стверджують, що зростання безробіття на 1% призводить до збільшення смертності на 2%, кількості самогубств – на 4%, вбивств – на 5,7%, кількості психічних захворювань – на 4%. Не випадково, що в економічно розвинених країнах на подолання негативних наслідків безробіття витрачається 3–5% ВВП.

Рівень безробіття може бути різним в різних країнах, в різні періоди їхнього розвитку, що обумовлено низкою причин: нерівномірність в розвитку продуктивних сил; диспропорційність у розвитку економіки; зрушення в технологічному способі виробництва; структурні зміни в економіці і в суспільстві в цілому; рівень регулювання державою ринкових відносин; рівень соціалізації суспільства тощо.

В цілому стан зайнятості і безробіття характеризується такими показниками: чисельність працездатного населення ($Ч_{\text{пн}}$); чисельність зайнятих чи працюючих ($Ч_3$); чисельність безробітних чи непрацюючих, що шукають роботу ($Ч_6$); чисельність робочої сили ($Ч_{\text{рс}}$); чисельність осіб, які не входять до складу робочої сили ($Ч_{\text{нрс}}$) – це непрацюючі та ті, хто не шукає роботу (відмовилися від пошуку чи не мали орієнтації на пошук, чи знаходяться в спеціалізованих закладах); .

Між названими показниками існують певні залежності:

$$Ч_{\text{пн}} = Ч_3 + Ч_6 + Ч_{\text{нрс}} \quad (10.1)$$

$$Ч_{\text{рс}} = Ч_3 + Ч_6 \quad (10.2)$$

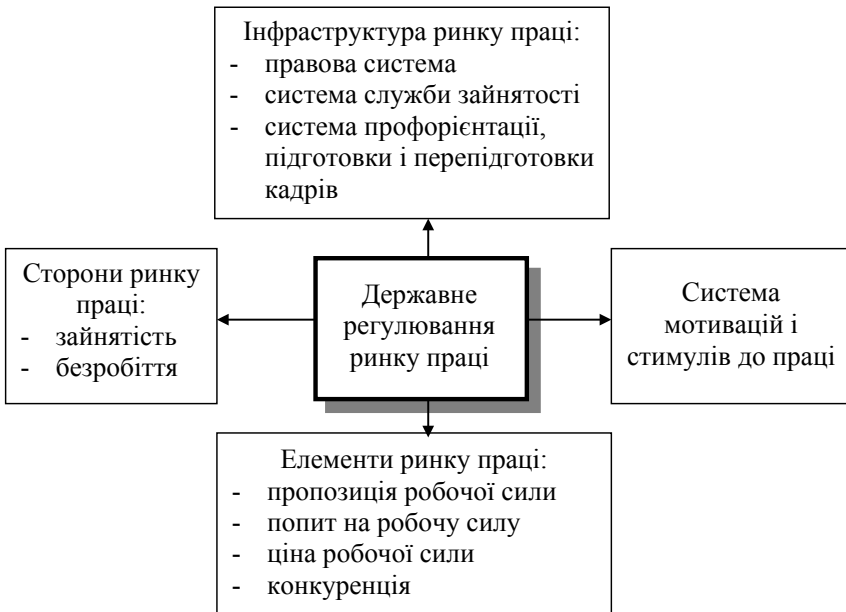
$$У_3 \text{ (рівень зайнятості)} = Ч_3 / Ч_{\text{пн}} * 100\% \quad (10.3)$$

$$У_6 \text{ (рівень безробіття)} = Ч_6 / Ч_{\text{рс}} * 100\% \quad (10.4)$$

Очевидно, що організація та управління ринком праці вимагають науково обґрунтованого підходу до його стану та тенденцій розвитку. Це є прерогативою держави. Саме держава має брати на себе корегування процесів формування сукупної робочої сили – від матеріального забезпечення безробітних, гарантування суспільно нормального рівня добробуту зайнятих до економічної реалізації повної зайнятості. Тим самим, держава має створювати умови для нормальної роботи ринку праці, забезпечувати його захист від соціально-економічних і політичних потрясінь, хоча й не може гарантувати їхнє повне усунення в ринкових умовах.

Регулююча роль держави може здійснюватися в різних напрямках і формах, до яких, насамперед, відноситься:

- стимулювання зайнятості через фіскальну і кредитно-грошову політику;
- розвиток системи безперервної підготовки і перепідготовки кадрів;
- підтримка традиційних галузей економіки і великих підприємств в цілях збереження і стимулювання створення нових робочих місць;
- пільгове оподаткування інноваційного бізнесу в цілях залучення висококваліфікованої робочої сили;
- підтримка малого бізнесу;
- організація та розширення громадських робіт для незайнятих низько кваліфікованих робітників;
- вплив на зменшення диференціації доходів;
- захист інтересів споживачів;
- створення сприятливих умов для професійної, територіальної та соціальної мобільності населення;

Рис. 10.6 – Структура регулювання ринку праці

– організація ефективної системи формування доходів, за якої рівень винагороди визначається внеском у результат діяльності.

Отже, державне регулювання ринку праці має бути комплексним, охоплювати всі елементи ринку праці, його інфраструктури, потоки зайнятості та безробіття, систему мотивацій та стимулів до праці (рис. 10.6).

Рекомендована література по темі 10

1. Базилевич В.Д., Базилевич К.С., Баластрик Л.О. Макроекономіка: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2007. – С. 396–425.
2. Бутук А.И. Макроэкономика: Учеб. пособие / А.И. Бутук. – К.: Знання, 2004. – С. 308–332.
3. Економічна теорія: макро- і мікроекономіка: Навч. посіб. / За ред. З. Ватаманюка, С. Панчишина. – К.: Альтернативи, 2001. – С. 266–280.
4. Манків, Грегори Н. Макроекономіка / Пер. з англ.; Наук. ред. пер. С. Панчишина. – К.: Основи, 2000. – С. 194–217.
5. Поповенко Н.С., Забарная Э.Н., Скорик Н.Л. Макроэкономика и экономическая политика. Учеб. пособ. / Н.С. Поповенко, Э.Н. Забарная, Н.Л. Скорик – Одесса: ТЭС, 2007. – С. 130–152.
6. Сакс Дж.Д., Ларрен Ф.Б. Макроэкономика. Глобальный подход / Пер. с англ. – М.: Дело, 1996. – С. 486–520.
7. Экономическая теория: Учебн. / Под ред. В.И. Видяпина, А.И. Добрынина, Г.П. Журавлевой, Л.С. Тарасевича. – М.: ИНФРА, 2000. – С. 485–505.

Тема 11. Інфляція та антиінфляційна політика

- 11.1. *Сутність інфляції, її причини та види*
- 11.2. *Наслідки інфляції. Крива Філіпса*
- 11.3. *Сутність та методи антиінфляційного регулювання економіки*
- 11.4. *Варіанти антиінфляційної політики*

11.1. Сутність інфляції, її причини та види

Інфляція – це довгостроковий процес знецінення грошей, який проявляється в зростанні загального рівня цін. Формами вираження інфляції є знецінення грошей по відношенню до золота, до товарів та іноземних валют, тобто зростання цін на золото, на товари та падінні курсу національної валюти.

В період ринку вільної конкуренції інфляція носила епізодичний, тимчасовий характер і виникала під час війн, повоєнної розрухи і зводилася потім до дефляції. Така інфляція отримала назву «класична інфляція». Сучасна інфляція носить хронічний характер. Крах золотого стандарту, розрив зв'язку між паперово-кредитними грошми і золотом надали знакам вартості автономного характеру, незалежно від товарообігу, пропозиції товарів та послуг. Тим самим були зняті бар'єри на шляху до збільшення грошової маси в обігу.

Факторів, що спричиняють підвищення цін, достатньо. Це емісія грошей, збільшення витрат виробництва, скорочення обсягу товарообігу та виробництва товарів, монополістичні тенденції в економіці, надмірне зростання державного дефіциту і державного боргу країни, циклічний розвиток економіки, прискорення обігу грошей та ін.

Але не всяке зростання цін є показником інфляції. В строго економічному значенні інфляція означає перевищення кількості грошових знаків, що перебувають в обігу, суми товарних цін. Тому до факторів, що спричиняють інфляційне зростання цін, належать тільки такі, які пов'язані з порушенням дії законів обігу грошей. Проте в реальній дійсності чітко виділити та розмежувати той чи інший фактор як причину інфляції дуже

складно. Інфляція виступає як «чорна скринька», де діють різні зв'язки та закономірності, і лише на поверхні маємо результат їхньої взаємодії – зростання цін.

Таким чином, інфляція – це завжди зростання цін. До показників інфляції відносяться рівень інфляції та темп інфляції.

Рівень інфляції показує, як змінилися ціни в національній економіці за певний період. Рівень інфляції вимірюється індексами цін.

Індекс цін – це відношення ціни поточного періоду до ціни базового періоду в відсотках. Підвищення індексу цін вказує на інфляцію, зниження – на дефляцію (дефляція – зниження загального рівня цін).

Динаміку всіх цін (загального рівня цін) визначають за допомогою індексів цін Леспейреса, Пааше та Фішера.

Індекс цін Леспейреса показує, як змінився рівень цін упродовж певного проміжку часу, якщо структура виробництва і споживання не змінилася:

$$I_a = \frac{\sum p_1 q_0}{\sum p_0 q_0}, \quad (11.1)$$

де p_1 і p_0 – ціни відповідно в поточному і базовому періодах;
 q_0 – обсяг виробництва в базовому періоді.

На практиці інфляція, як правило, вимірюється індексом цін Леспейреса, обчисленого для незмінного кошика споживчих товарів і послуг, який ще називають індексом споживчих цін.

Індекс споживчих цін (ІСЦ) – це відношення вартості фіксованого кошика споживчих товарів і послуг у розрахунковому періоді до його вартості в базовому періоді у відсотках.

$$ІСЦ = \frac{\sum p_k q_k}{\sum p_0 q_k} \quad (11.2)$$

де q_k – споживчий кошик товарів і послуг

До складу споживчого кошика входять продукти харчування, одяг, житло, транспортні та медичні послуги, освіта тощо. Внаслідок того, що споживчий кошик приймається за незмінний,

визначається економічна вага товару або послуги, що входять до нього. Ця вага обумовлена часткою видатків на товар або послугу в сукупних споживчих видатках типового сімейного бюджету. Тому ІСЦ обчислюють за такою формулою:

$$ІСЦ = \frac{\sum P_1 q_k}{\sum P_0 q_k} = \left[\frac{P_1^A}{P_0^A} \cdot E^A + \frac{P_1^B}{P_0^B} \cdot E^B + \dots + \frac{P_1^N}{P_0^N} \cdot E^N \right] \cdot 100\% \quad (11.3)$$

де P_1^A – ціна товару А в розрахунковому періоді;
 P_0^A – ціна товару А в базовому періоді;
 E^A – економічна вага товару А;
і так само для товарів В,...N.

Індекс цін Пааше – це показник рівня цін, який обчислюється на підставі змінного кошика товарів і послуг. Індекс цін Пааше, обчислений для набору товарів і послуг, що входять до ВВП країни, називають дефлятором ВВП. Обчислення індексу Пааше відбувається за такою формулою:

$$I_n = \frac{\sum P_1 q_1}{\sum P_0 q_1}, \quad (11.4)$$

де q_1 – обсяг виробництва в розрахунковому році.

Індекс Фішера є середнім геометричним значенням індексів Леспейреса і Пааше. Він згладжує неточності в оцінці зростання загального рівня цін, які притаманні індексам зі змінними та постійними вагами. Індекс Фішера обчислюється за такою формулою:

$$I_\phi = \sqrt{I_n I_p} = \sqrt{\frac{\sum P_1 q_0}{\sum P_0 q_0} \cdot \frac{\sum P_1 q_1}{\sum P_0 q_1}} \quad (11.5)$$

Темп інфляції показує прискорення чи уповільнення інфляції за певний період. Темп інфляції визначають за формулою:

$$\text{Темп інфляції} = \frac{I_p^1 - I_p^0}{I_p^0} \cdot 100\%, \quad (11.6)$$

де I_p^1 – індекс цін у поточному періоді;

I_p^0 – індекс цін у попередньому (базовому) періоді.

Інфляція – складний, багатогранний процес. Багато чинників знецінення грошей обумовлюють і різні трактовки причин інфляції. Виділяють два основних підходи до аналізу причин інфляції. Перший базується на кількісній теорії грошей, другий – на трудовій теорії вартості.

Згідно з кількісною теорією грошей інфляція є чисто грошовим феноменом. Її основна причина – кількість грошей у сфері грошового обігу. Будь-яка зміна в кількості грошей в обігу веде до пропорційної зміни абсолютного рівня цін товарів і послуг. Звідси боротьба з інфляцією передбачає регулювання грошового обігу.

Варіант кількісної теорії грошей представлений моделлю Фішера:

$$MV = PY, \quad (11.7)$$

де M – маса грошей в обігу;

V – швидкість обігу грошей;

P – середній рівень цін;

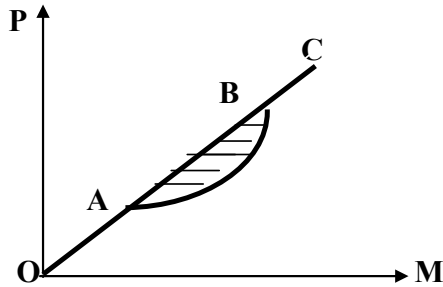
Y – обсяг виробленої продукції.

Серед основних сучасних напрямів кількісної теорії грошей виділяють монетаризм і кейнсіанську теорію.

Монетаризм розглядає інфляцію як породження кейнсіанської практики стимулювання державою сукупного попиту (кредитної експансії), що призводить до надмірної кількості грошей в обігу. На думку лідера монетаризму М. Фрідмена, державне регулювання економіки слід замінити автоматичним приростом грошової маси в обігу на x процентів на рік (згідно з приростом економічного зростання).

Кейнсіанська теорія розглядає інфляцію як неминучу «плату» за політику повної зайнятості та повного використання ресурсів. Згідно з концепцією інфляційного розриву Кейнса, інфляція виникає тоді, коли сукупні видатки перевищують обсяг національного продукту.

Інфляційний розрив – це лаг, що утворюється між динамікою грошової маси і динамікою цін. Він означає, що темпи зростання грошової маси і динаміки цін не збігаються, не урівноважуються. Це має місце на відносно обмеженому відрізку часу при неповній завантаженості ресурсів. Таку асиметричність ілюструє графік, наведений на рис. 11.1.

Рис. 11.1 – Інфляційний розрив

На осі абсцис – динаміка грошової маси (M), на осі ординат – динаміка цін (P). Бісектриса OC показує пропорційне зростання цін відповідно до збільшення грошової маси. Крива АВ фіксує порушення цієї пропорційності, зону інфляційного розриву (площа між АВ і ОС). Точка В – це та критична точка інфляції, за межею якої розпочинається дійсна інфляція за умов повного використання ресурсів.

Згідно з трудовою теорією вартості інфляція не є чисто грошовим феноменом, це явище самого товарного виробництва на розвиненій його стадії. Глибинна причина інфляції – це протиріччя капіталістичного способу виробництва, що призводять до порушення законів грошового обігу. Звідси позбавитися інфляції в умовах ринкової економіки неможливо, але можливо зменшити рівень її прояву. Боротьба з інфляцією – це, насамперед, регулювання самого виробництва.

Досвід боротьби з інфляцією в Україні показує, що різні маніпуляції у сфері грошового обігу (проведення грошової реформи, скорочення дефіциту державного бюджету, утримання валютного курсу тощо) у відриві від виробництва, від реальних виробничих

відносин є малоефективними. За таких умов ціни зростають, підприємства віддають перевагу скороченню обсягів виробництва, зменшується інвестиційний попит в країні, а держава по суті не контролює інфляційний процес.

Різноманітність факторів знецінення грошей обумовлює різні види інфляції (рис. 11.2).

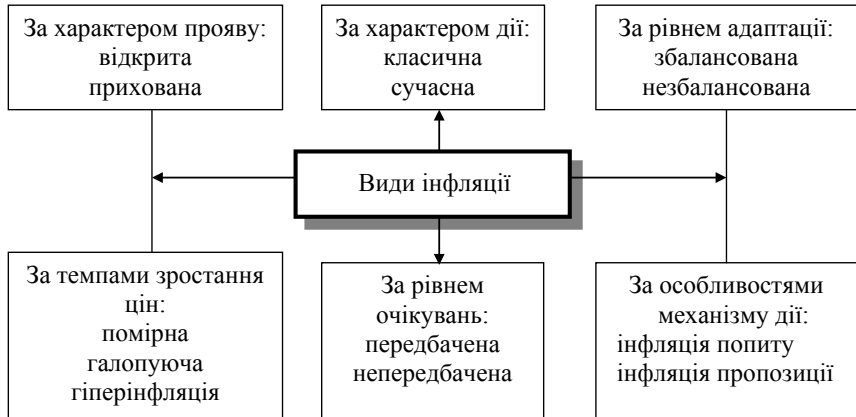

Рис. 11.2 – Види інфляції

Відкрита інфляція є характерною для вільного ринкового ціноутворення. Вона проявляється в зростанні цін відповідно до знецінення грошей. **Прихована** інфляція є характерною для централізованого ціноутворення, коли ціни встановлюються зверху державою і не можуть підвищуватися у міру знецінення грошей. Проявляється така інфляція в дефіциті товарів, чергах, розвитку чорного ринку та підриві стимулів до розвитку виробництва та обігу.

Помірна інфляція має місце тоді, коли ціни зростають повільно, до 10% за рік. За такої інфляції ціни відносно стабільні, домогосподарства охоче заощаджують гроші. Помірну інфляцію, за якою ціни зростають до 5% за рік, називають повзучою. Така інфляція притаманна для розвинених країн. **Галопуюча** інфляція – це інфляція, коли ціни зростають за рік до 200%. За такої інфляції гроші швидко втрачають свою вартість. В економіці виникають глибокі спотворення – скорочуються внутрішні інвестиції, звужуються ринки капіталів, має місце підвищений попит на ринку благ. Такий стан

економіка може витримувати роками і десятиліттями, що є характерним для країн, які розвиваються. **Гіперінфляція** означає, що ціни зростають на 1–2% щоденно. Таке зростання спричиняє економічний та соціальний хаос, втрату державою управління і контролю над економікою, суттєве поглиблення соціально-економічної кризи. Гроші втрачають купівельну спроможність і не можуть виконувати свої функції. Довіра до національної валюти втрачається і зростає попит на іноземну валюту. Така інфляція характерна для країн із слабкою чи перехідною економікою, що зумовлено насамперед дефіцитом державного бюджету та зовнішнім боргом країни.

В Україні процес переростання галопуючої інфляції в гіперінфляцію мав місце в 1991–1993 рр. Порівняно з 1990 р. рівень інфляції в 1991 р. становив 390%, в 1992 р. – 2000%, а в 1993 р. він досяг 10250% і був, за оцінкою Світового банку, найвищим у світі.

Збалансованою є інфляція, в процесі якої ціни зростають помірно і одночасно на більшість товарів і послуг, **незбалансована інфляція** означає, що ціни зростають стрибками, неоднаково на різні блага.

Передбачена інфляція знаходить вираження в розкручуванні темпів зростання загального рівня цін по спіралі – підвищення цін на товари і послуги, підвищення цін на ресурси, зростання цін на товари і послуги. Споживачі звикають до постійного зростання цін і тому вимагають підвищення заробітної плати та запасуються товарами. Виробники, очікуючи підвищення цін з боку поставщиків, закладають в ціни своїх товарів прогнозоване зростання цін на працю, сировину, комплектуючі, основний капітал. Таким чином, інфляція сама себе підтримує, відтворюється і тому її можна спрогнозувати на певний період часу.

Непередбачена інфляція характеризується несподіваним зростанням цін в результаті економічного збурення. Якщо споживачі мають інфляційні очікування, то така інфляція спричиняє різке зростання сукупного попиту, що ще більше провокує зростання цін. Якщо ж така інфляція має місце в економіці, яка не заражена інфляційними очікуваннями, то виникає так званий ефект Пігу. Сутність його полягає в такій послідовності дій: зростання рівня цін, зростання граничної схильності до заощаджень, зменшення споживання домогосподарств і навпаки при зниженні цін. За такою

ситуацією виробники вимушені знизити ціни і економіка повертається до первісного рівноважного стану.

Інфляція попиту означає порушення рівноваги між сукупним попитом і сукупною пропозицією у зв'язку із зростанням попиту. Вона виникає в умовах повної зайнятості в економіці. Підвищення сукупного попиту не може підкріпитися еластичним розширенням сукупної пропозиції, так як зростає швидше, ніж виробничий потенціал економіки. Тому ціни зростають і таким чином попит і пропозиція урівноважуються. Основними причинами інфляції попиту є:

- дефіцит державного бюджету, що виражається в перевищенні видатків держави над надходженнями до бюджету. Ліквідація дефіциту бюджету, як правило, здійснюється за рахунок грошової емісії, що веде до знецінення національної валюти;
- зростання доходів населення, що підвищує попит на товари і послуги;
- інфляційні очікування, коли споживачі, переконані в неминучості підвищення цін, скорочують свої заощадження та збільшують поточне споживання;
- зростання інвестиційних видатків в період інвестиційного буму чи корінної перебудови економіки.

Інфляція витрат або інфляція пропозиції означає порушення рівноваги між сукупним попитом і сукупною пропозицією у зв'язку зі скороченням пропозиції. Виникає за умови підвищення витрат виробництва на одиницю продукції.

Основними причинами інфляції пропозиції є дія факторів, які збільшують витрати виробництва за будь-якого рівня цін. До них належать: зростання заробітної плати, цін на сировину та напівфабрикати, збільшення тарифів на послуги, зростання ставок податків і кредиту. Все це призводить до збільшення виробничих витрат у всьому ланцюгу виробничих зв'язків. В результаті зменшуються прибутки фірм, обсяги виробництва, скорочується пропозиція, зростають ціни. Інфляція витрат порівнюють з епідемією: зростання цін – зростання витрат – зростання цін.

Який би вигляд не приймала інфляція, вона є результатом незбалансованості між реальним обсягом національного виробництва і номінальним обсягом грошового попиту на національний

продукт. Згідно з моделлю Фішера сукупний попит можна представити як MV (кількість грошей, помножену на швидкість їхнього обертуту), сукупну пропозицію – як PY (фізичний обсяг ВВП, помножений на загальний рівень цін). Якщо $MV > PY$, чи темпи зростання MV перебільшують темпи зростання PY , то має місце інфляція.

11.2. Наслідки інфляції. Крива Філіпса

Інфляція належить до головних дестабілізуючих чинників національної економіки. За своїм походженням інфляція пов'язана з рухом грошей. Але, зароджуючись на розбалансованому грошовому ринку, інфляція впливає на всю систему виробничих відносин – процеси виробництва, розподілу, обміну і споживання, створює внутрішні та зовнішні соціально-економічні процеси.

Наслідки інфляції багатогранні. Їхні особливості та глибина залежать від того, якою є інфляція за її видом – передбаченою чи непередбаченою, збалансованою чи незбалансованою, помірною, галопуючою чи гіперінфляцією. За передбаченої, збалансованої, помірної інфляції можна ужити відповідних заходів і запобігти негативним наслідкам інфляції або зменшити їх. Однак у реальній дійсності переважають різні види непередбаченої та незбалансованої інфляції.

В цілому наслідки інфляції можна звести до таких:

- зниження реальних доходів та заощаджень трудящих. Коли динаміка номінальних доходів (суми грошей, яку отримують домогосподарства) відстає від динаміки інфляційного процесу (зростання цін), то реальний дохід зменшується. Зменшується також і реальна вартість готівки, вкладів у банках, страхових полісів тощо. (Динаміку реального доходу визначають як різницю між темпом номінального доходу та темпом інфляції. Якщо за рік середній показник номінального доходу зріс на 5%, а ціни – на 7%, то реальні доходи зменшилися на 2%);
- перерозподіл майна і доходів між різними групами населення. Насамперед, перерозподіляються доходи між кредиторами і боржниками – останні повертають борги знеціненими грошми. Такий механізм діє на рівні не тільки окремих суб'єктів ринку, а й держави,

зокрема при компенсації державного боргу. Інфляція зменшує його величину – державні борги оплачуються грошима, які мають меншу купівельну спроможність, ніж узяті в позику. Більш того, держава може свідомо використовувати емісійну інфляцію для покриття своїх надмірних бюджетних видатків. Це явище отримало назву «сеньйораж». **Сеньйораж** – це збільшення доходів держави за рахунок випуску додаткової кількості грошей. За такої ситуації відбувається перерозподіл доходів на користь фінансового капіталу;

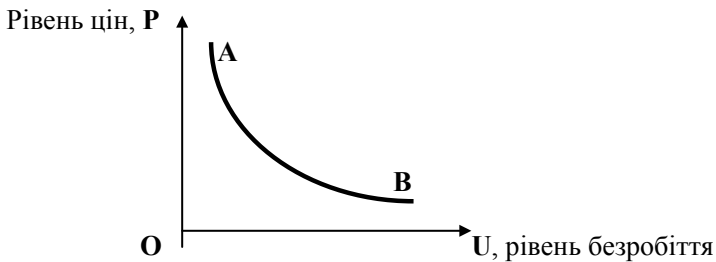
– диспропорційність в економіці та зниження її ефективності. Інфляція спотворює відносні ціни, вони зростають неоднаковим темпом на різні товари та послуги. Це дає основу для нераціонального розподілу ресурсів. Більш вигідним стає спекулятивне вкладання капіталу у сферу обігу, ніж продуктивне його використання у сфері виробництва. Крім того, інфляція впливає на динаміку номінальної процентної ставки. Згідно з ефектом Фішера збільшення темпу інфляції на 1% підвищує номінальну процентну ставку теж на 1%. Непередбачені зміни рівня інфляції можуть різко змінювати рівень номінальних процентних ставок, що підриває стимули до інвестування;

– порушення міжнародних зв'язків і розрахунків держави. Особливо це має місце при розриві між зростанням цін в країні (внутрішнє знецінення) і падінням валютного курсу грошової одиниці країни (зовнішнє знецінення). Якщо зовнішнє знецінення перевищує внутрішнє, то інфляція стимулює масовий експорт з країни (як правило, за демпінговими цінами). Це загострює боротьбу за ринки збуту і сприяє залежності національної валюти від потенціалу других країн та їхньої валюти. В результаті може мати місце криза міжнародної ліквідності – неспроможність країни погасити свої зовнішньоекономічні зобов'язання. Якщо ж внутрішнє знецінення перевищує зовнішнє, то інфляція стимулює імпорт в країну, що є фактором спаду національної економіки, гальмом для розвитку національних продуктивних сил.

Таким чином, в цілому інфляція для національної економіки має негативні наслідки. Проте історія дає приклади, які свідчать про позитивний вплив інфляції. Це пов'язано з тим, що зростання цін визиває поживавлення ділової активності, веде до розширення виробництва та зайнятості. Так, в 60–70-ті роки

XX ст. уряди багатьох розвинених країн провокували інфляційні буми як засіб для короткострокового регулювання економіки. Але в довгостроковій перспективі ніяких плюсів для національної економіки інфляція не дає. Те, що позитивно при інфляційних бумах, обертається своєю протилежністю при їхньому завершенні. Лише для окремих верств населення, а саме крупних власників, фінансових олігархів інфляція має плюси, що насамперед фіксується в зростанні їхніх доходів.

В економічній теорії точиться дискусія з приводу того, як інфляція пов'язана з безробіттям. В теоретичне осмислення цього питання найбільш вагомий внесок вніс англійський економіст А. Філіпс. Він виявив кореляційний зв'язок між динамікою номінальної заробітної плати та рівнем безробіття. Крива, що характеризує цей взаємозв'язок, дістала назву кривої Філіпса. Американські економісти Самуельсон і Солоу дещо видозмінили криву Філіпса: співвідношення «номінальна заробітна плата – рівень безробіття» трансформували у співвідношення «динаміка цін – темпи безробіття» (рис. 11.3).

Рис. 11.3 – Крива Філіпса

Крива Філіпса АВ вказує на існування стабільної оберненої залежності між динамікою безробіття та темпами приросту цін – високі темпи інфляції супроводжуються низьким рівнем безробіття і навпаки. На думку багатьох економістів, така залежність існує лише у короткостроковому періоді, у довгостроковому періоді крива Філіпса є вертикальною.

Крива Філіпса дає концептуальні орієнтири щодо вибору принципів економічної політики держави в умовах ринку. Сутність

цього вибору в такому: якщо віддається перевага стабілізації цін, то треба миритися з високим рівнем безробіття і спадом виробництва; якщо пріоритетом є високий рівень зайнятості, то треба усвідомлювати необхідність посилення інфляційного навантаження на економіку. Інфляція розглядається як «плата» за високий рівень зайнятості, безробіття – як «плата» за цінову стабілізацію.

Дана закономірність відбиває найбільш глибинну основу взаємозв'язку інфляційного процесу і динаміки зайнятості в коротко-строковому періоді. Між тим у реальній дійсності мають місце відхилення від зазначеної закономірності. Ці відхилення виражають, насамперед, процеси стагфляції та дезінфляції і провокуються дією різних факторів.

Стагфляція – це процес одночасного зростання безробіття, інфляції та спаду виробництва. Зліт стагфляції визначався в більшості країн Заходу в середині 70-х та на початку 80-х років ХХ ст. В Україні за останні роки маємо різко виражений стагфляційний процес. До факторів, що зумовлюють стагфляцію, відносяться: несприятливі зовнішньоекономічні збурення, що викликають зростання витрат виробництва (підвищення цін на імпортовану нафту, газ тощо), впровадження принципово нових технологій, проведення демпінгової політики, інфляційні очікування тощо.

Процес дезінфляції – це процес одночасного скорочення темпів безробіття та інфляції, що досягається через державну політику доходів, а саме через державний контроль над цінами та заробітною платою. Так, на початку 70-х років ХХ століття в США дотримувалися такої політики, наслідком чого стало штучне обмеження інфляції при одночасному зростанні зайнятості.

Таким чином, залежність, яка обґрунтована кривою Філіпса, може мати різні форми прояву, але її сутність від цього не змінюється.

З'ясування соціально-економічного змісту інфляції, її основних видів дає змогу визначитися щодо шляхів і методів боротьби з нею.

11.3. Сутність та методи антиінфляційного регулювання економіки

Негативні соціально-економічні наслідки інфляції змушують уряди різних країн проводити антиінфляційну політику. Світова практика нагромадила цілий арсенал знарядь боротьби з інфляцією. Їхнє використання потребує диференційованого підходу і залежить від різних видів інфляції, особливостей соціально-економічного розвитку держави, впливу зовнішньоекономічних факторів тощо.

Сутність антиінфляційної політики полягає в усуненні причин, що викликають інфляційний процес, а зміст її – в комплексі заходів, направлених на зростання виробництва, розширення товарного обігу, ліквідацію дефіциту державного бюджету, збалансування міжнародних розрахунків держави. Виділяють різні методи боротьби з інфляцією (рис. 11.4).

Нуліфікація (від лат. знищення) як один з методів стабілізації грошового обігу означає такий вид грошової реформи, коли старі грошові знаки замінюються новими без будь-якої компенсації чи з дуже незначною. Використовується при суспільних потрясіннях (війни, революції, виникнення нових держав тощо), коли купівельна спроможність національної грошової одиниці практично дорівнює нулю. Так, під час проведення грошової реформи

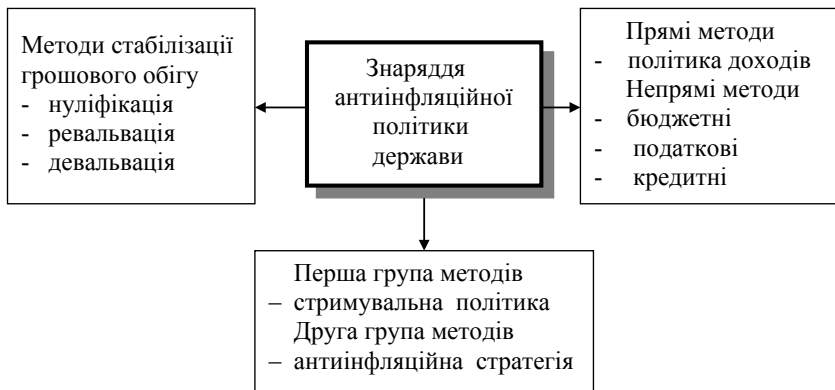

Рис. 11.4 – Види методів боротьби з інфляцією

в колишньому СРСР в 1922–1924 рр. один новий карбованець обмінювався на 50 млрд старих, у Німеччині в 1924 р. одна нова марка обмінювалася на 1 трлн старих.

Ревальвація – це повернення попередньої купівельної спроможності грошової одиниці шляхом вилучення зайвих грошей. Застосовується за незначної інфляції.

Девальвація означає офіційне зниження валютного курсу країни. За своєю сутністю протилежна ревальвації. Під час панування золотого стандарту девальвація означала офіційне зниження золотого вмісту грошової одиниці і була найбільш ефективним засобом стабілізації грошового обігу.

Між тим інфляція – це не тільки і не стільки грошове явище, скільки явище самого виробництва. Тому антиінфляційна політика держави не може бути зведена лише до визначених вище методів. Тільки комплекс різних форм і засобів в сучасних умовах може стримувати інфляційний процес.

Розрізняють прямі та непрямі методи впливу держави на інфляційний процес. Прямі методи отримали назву політики доходів. **Політика доходів** означає контроль держави за зростанням заробітної плати та цін. З одного боку, це встановлення владою орієнтирів (максимально допустимих границь) зростання, а з другого, – прямий контроль над цінами і заробітною платою шляхом одночасного їхнього заморожування на певний відтинок часу. До **непрямих методів** відносяться бюджетні, податкові, кредитні та валютні інструменти.

Всі методи боротьби з інфляцією можна поділити на дві групи: методи, спрямовані на приборкання інфляції в короткостроковому періоді, та методи, націлені на довгостроковий період.

Перша група методів отримала назву стримувальної макроекономічної політики, яку ще нерідко називають дезінфляцією. **Політика дезінфляції** ґрунтується на можливості вибору між інфляцією та безробіттям згідно з кривою Філіпса. За допомогою монетарної та фіскальної політики держава знижує сукупний попит, зменшує обсяг національного виробництва, що супроводжується зростанням безробіття. В цьому зв'язку обчислюють коефіцієнт дезінфляційних втрат, який показує відсоток річного реального ВВП, котрим треба пожертвувати, щоб знизити рівень інфляції на

1%. Існує кілька оцінок цього показника, але типова оцінка становить 5%, тобто для зниження інфляції на 1% треба пожертвувати 5% річного ВВП. Проте в різних країнах значення цього коефіцієнта різне, що обумовлено багатьма факторами – рівнем гнучкості заробітної плати, ступенем інфляційних очікувань, рівнем довіри до політики уряду тощо.

Друга група методів отримала назву антиінфляційної стратегії, яка спрямована на приборкання інфляції у тривалій перспективі. **Антиінфляційна стратегія** охоплює комплекс заходів, спрямованих на ефективну монетарну політику, скорочення дефіциту державного бюджету, раціоналізацію структури національної економіки та зовнішньоекономічної діяльності. Ефективна монетарна політика передбачає щорічний приріст грошової маси за темпом, який не перевищує темп зростання національного продукту. Скорочення бюджетного дефіциту має відбуватися за рахунок зменшення видаткової частини бюджету і збільшення податкових надходжень до бюджету. Останнє, на думку багатьох економістів, можливе за умови зниження податкових ставок, що сприяє посиленню стимулів до праці та інвестиційної діяльності. Раціоналізація структури національної економіки відбувається, коли уряд сприяє розвитку освіти та науки, нагромадженню інтелектуального потенціалу суспільства, здійснює структурну перебудову економіки в напрямку зростання в ній частки продукції високотехнологічних галузей і виробництв. Раціоналізація зовнішньоекономічної діяльності передбачає, насамперед, встановлення рівноваги у торгівлі з іншими країнами. Це є можливим за умови підтримки експортних галузей, захисті національного виробника, проведенні конструктивної валютної політики, яка б підтримувала стабільний курс національної валюти та стримувала зростання імпорту.

У багатьох країнах застосовується такий метод як індексація. Під **індексацією** розуміють підвищення рівня номінальної заробітної плати та інших виплат населенню пропорційно до темпу зростання цін за певний період. У разі повної індексації реальні доходи населення є захищеними від впливу інфляції, тобто не знижуються. Але світова практика свідчить, що чим більше уряд прагне захистити населення від інфляції шляхом індексації, тим не стабільнішою стає економіка та становище кожного громадянина. Це

обумовлено таким ефектом: індексація «розкручує» інфляційну спіраль, вона потребує значних державних видатків і збільшує дефіцит бюджету. Крім того, неможливо вберегти від знецінення усі доходи населення. Отже, індексацію не можна розглядати в якості методу боротьби з інфляцією. Це є метод захисту від інфляції.

11.4. Варіанти антиінфляційної політики

Залежно від спрямованості антиінфляційних методів розрізняють два варіанти (підходи) антиінфляційної політики – кейнсіанський і монетаристський.

Кейнсіанський варіант антиінфляційної політики: сутність – кредитна експансія (розширення грошового обігу, спрямоване на стимулювання сукупного попиту); основне кредо – чи повна зайнятість та інфляція, чи спад виробництва.

Механізм здійснення кейнсіанського варіанту представлений на рис. 11.5. За рахунок зростання державних видатків та дешевого кредиту створюється ефективний попит. Державні видатки збільшуються шляхом державного підприємництва та інвестування, соціальних програм тощо. Все це здійснюється через значні державні замовлення приватним фірмам, які, в свою чергу, дають замовлення фірмам-суміжникам.

В результаті формується мультиплікаційний ефект, коли приводиться до руху великий комплекс підприємств, множаться виробничі зв'язки, підвищується рівень виробництва, знижується безробіття, зростають інвестиції та сукупна пропозиція. Дешевий

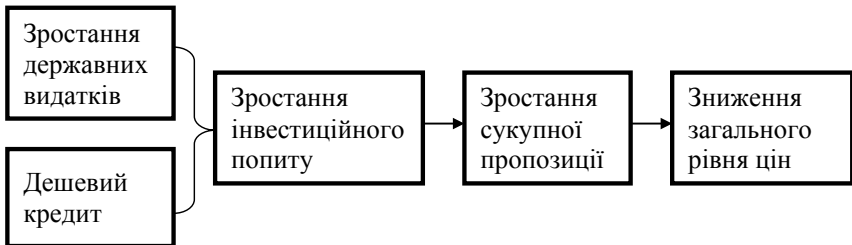

Рис. 11.5 – Кейнсіанська антиінфляційна політика

кредит прискорює зазначені процеси. Все це сприяє падінню цін, зменшенню рівня інфляції. Особливістю кейнсіанських рецептів є поглиблення дефіциту бюджету. Самим простим, «лінійним» засобом збільшення державних видатків є емісія. Але емісія лише провокує інфляцію, розкручує її. Тому, на думку кейнсіанців, доцільним є другий засіб зростання державних видатків – за рахунок державних займів. Держава бере кредит у населення шляхом випуску і реалізації цінних паперів (облігацій, сертифікатів тощо), який можна погасити за більш сприятливих умов.

Монетарний варіант антиінфляційної політики: сутність – кредитна рестрикція (зменшення грошового обігу, яке обмежує сукупний попит і стимулює сукупну пропозицію); основне положення – інфляція породжується занадто великим випуском грошей, що є результатом здійснення кейнсіанського принципу «повної зайнятості». На думку монетаристів, доцільно дотримуватися основного грошового правила, яке полягає в обмеженому щорічному прирості грошової маси в обігу. Механізм здійснення монетарного варіанта представлений на рис. 11.6.

Як видно з рис. 11.6, монетарні засоби охоплюють три етапи. На першому і другому етапах використовуються методи, які зменшують сукупний попит у короткостроковому періоді, на третьому – методи, що стимулюють сукупну пропозицію в довгостроковому періоді. В результаті зростають інвестиції, збільшується сукупна пропозиція та знижуються ціни.

Зменшення сукупного попиту вбачається в низці засобів – реформі конфіскаційного характеру, замороженні заощаджень населення, економії бюджетних коштів за рахунок скорочення

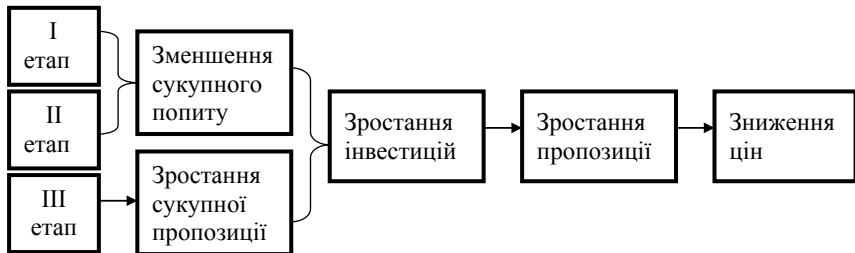

Рис. 11.6 – Монетарна антиінфляційна політика

або ліквідації соціальних програм, відміні державного контролю над цінами і доходами, зростанні безробіття, дорогого кредиту. Зазначені заходи рекомендується проводити в короткі строки, щоб запобігти соціальній нестабільності, невдоволення з боку населення.

Зростання сукупної пропозиції має стратегічний характер і здійснюється через свободу ринку. Йдеться про стримування діяльності монополій, заохочення малого та середнього бізнесу, ліквідації бар'єрів для вільного перетоку капіталу, зниження податкових ставок, залучення до купівлі-продажу будь-яких благ – ресурсів, нерухомості, інформації тощо.

Не випадково, що монетарна політика рекомендується Міжнародним Валютним Фондом всім країнам, які розвиваються та йдуть шляхом ринкових перебудов. Таким чином, вирішується цілий комплекс питань економічного, політичного, ідеологічного характеру на користь інтересам розвинених держав.

В Україні з самого початку ринкових трансформацій здійснюється монетарна політика. Але вона, за специфікою економіки України, не сприяє зменшенню її занадто великого інфляційного потенціалу. Саме тому реальними вбачаються заходи боротьби з інфляцією кейнсіанського спрямування. Ринкові перетворення, встановлення господарських пропорцій неможливі без суттєвої структурної політики держави, прямих важелів впливу на інвестиційну та підприємницьку діяльність.

У розвинених країнах вибір того чи іншого варіанта антиінфляційної політики залежить від загального концептуального підходу, розстановки політичних сил, соціально-економічного становища країни. Прикладом в цьому плані можуть служити США, де республіканці дотримуються монетарної політики, демократи – кейнсіанської.

Між тим, ні один з варіантів антиінфляційної політики не є ідеальним. Капіталістична економіка інфляційна за своєю сутністю. Інфляція «вмонтована» в ринкову систему. Тому можливе лише зменшення проявів інфляції і неможливо позбавитися її зовсім.

Рекомендована література по темі 11

1. Базилевич В.Д., Базилевич К.С., Баластрик Л.О. Макроекономіка: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2007. – С. 396–425.
2. Бутук А.И. Макроэкономика: Учеб. пособие / А.И. Бутук. – К.: Знання, 2004. – С. 105–115, 118–121.
3. Економічна теорія: макро-і мікроекономіка: Навч. посіб. / За ред. З. Ватаманюка, С. Панчишина. – К.: Альтернативи, 2001. – С. 281–305.
4. Манків, Грегорі Н. Макроекономіка / Пер. з англ.; Наук. ред. пер. С. Панчишина. – К.: Основи, 2000. – С. 194–217.
5. Поповенко Н.С., Забарная Э.Н., Скорик Н.Л. Макроэкономика и экономическая политика. Учеб. пособ. / Н.С. Поповенко, Э.Н. Забарная, Н.Л. Скорик – Одесса: ТЭС, 2007. – С. 158–175.
6. Экономическая теория: Учебн. / Под ред. В.И. Видяпина, А.И. Добрынина, Г.П. Журавлевой, Л.С. Тарасевича. – М.: ИНФРА, 2000. – С. 538–564.

Тема 12. Економічне зростання

- 12.1. Сутність економічного зростання, його показники
- 12.2. Фактори і типи економічного зростання
- 12.3. Основні моделі економічного зростання
- 12.4. Економічний розвиток, його показники

12.1. Сутність економічного зростання, його показники

Економічне зростання – одна з найважливіших макроекономічних проблем, до якої постійно звернута увага економістів і політиків. Темпи економічного зростання визначають динаміку розвитку країни, її авторитет на міжнародній арені та історичні перспективи.

Під **економічним зростанням** слід розуміти поступальний рух економіки та її прогрес, що виявляється у збільшенні розмірів застосованої суспільної праці і виробленого продукту – товарів і послуг. Зміст економічного зростання – це постійне зростання обсягів виробництва на основі розширеного відтворення.

В системі вільного ринку економічне зростання за тривалий період часу графічно можна представити у вигляді зростаючої прямої (рис. 12.1). По горизонтальній осі – час (t), по вертикальній – обсяг виробництва (Y). Зростаюча пряма OA означає регулярне, стійке розширення масштабів діяльності господарської системи країни.

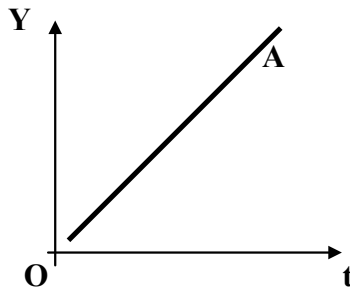
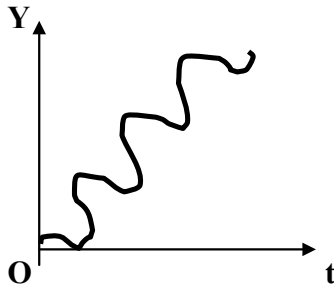

Рис. 12.1 – Динаміка обсягу виробництва як тенденція

Але в різні періоди часу виробництво може зростати більшими чи меншими темпами, а інколи навіть знижуватися. Тому більш точно динаміку розвитку економічної системи відображає хвилеподібна лінія, де кожна хвиля характеризує цикл розвитку економіки (рис. 12.2).

Рис. 12.2 – Динаміка розвитку економіки в тривалому періоді з врахуванням циклічності

Глибинні причини поступального руху економіки обумовлені взаємозв'язком суспільного виробництва і кінцевого його призначення – споживання. Економічні потреби людей, умови їх задоволення породжуються виробництвом. Але в свою чергу, потреби суспільства зростають і якісно змінюються під впливом об'єктивного закону підвищення потреб. Вони диктують необхідність відновлення виробництва, його нарощування і вдосконалення. Тому економіка має забезпечувати безперервний кількісний та якісний розвиток виробництва та поліпшення його структури. Життєздатність економічної системи визначається саме тим, на якому рівні вона може вирішувати цю проблему.

Відомо, що суспільні потреби є безмежними, а економічні ресурси обмеженими. Формою розв'язання цього протиріччя є економічне зростання.

До цілей економічного зростання з точки зору інтересів суспільства відносяться підвищення рівня добробуту населення (підвищення доходів, збільшення вільного часу, підвищення якості продукції та її різновидів, поліпшення розподілу національного доходу серед різних верств населення тощо) та зміцнення

національної безпеки. З точки зору інтересів окремих індивідів ціллю економічного зростання в ринковій економіці є отримання максимального доходу.

Економічне зростання можна характеризувати з точки зору його ефективності та якості. **Під ефективністю** економічного зростання розуміють поліпшення всіх складових ефективності виробництва (підвищення якості і конкурентоспроможності товарів і послуг, поглиблення спеціалізації і кооперування виробництва, вдосконалення структури розподілу ресурсів та зростання віддачі від їх використання тощо). **Якість** економічного зростання в економічній теорії пов'язується з посиленням соціальної спрямованості економічного розвитку країни. Основними складовими якості економічного зростання є: покращення матеріального становища населення, зростання вільного часу як основи розвитку особистості, підвищення рівня розвитку галузей соціальної інфраструктури, зростання інвестицій в людський капітал, забезпечення безпеки умов праці і життя людей тощо.

Економічне зростання визначається двома методами: як збільшення ВВП або ЧНД за певний проміжок часу, здебільшого за рік, і як збільшення ВВП або ЧНД на душу населення за той самий період. При цьому враховуються зміни лише реального ВВП (ЧНД). Збільшення ВВП за рахунок більш високих цін поточного періоду, тобто зростання номінального ВВП, не береться до уваги.

Перевага першому чи другому методу віддається залежно від тих задач, які розв'язуються. Якщо в центрі уваги, наприклад, знаходяться питання військово-політичного потенціалу економіки, то більш прийнятним є визначення економічного зростання через збільшення ВВП (ЧНД). Якщо ж порівнюється рівень життя в окремих країнах або регіонах, то переважним є друге визначення – збільшення ВВП на душу населення (це узагальнений показник підвищення життєвого рівня населення країни). Класичний приклад цього – ВВП Індії майже на 70% перевищує ВВП Швейцарії, але за рівнем життя (ВВП на душу населення), Індія відстає від Швейцарії більш ніж в 60 разів.

Очевидно, що визначення економічного зростання другим методом потребує врахування змін, що відбуваються в чисельності населення. Якщо, наприклад, реальний ВВП за рік збільшився

на 1,5%, а загальна чисельність населення за цей період зростає також на 1,5%, то в середньому рівні життя населення ніяких змін не відбувається. Підвищення рівня життя в країні має місце лише за такого збільшення обсягу виробництва (ВВП), яке перевищує зростання населення.

Економічне зростання вимірюється в абсолютних та у відносних величинах. Якщо, наприклад, у даному році реальний ВВП склав 928 млрд грн, а в попередньому 890, то в абсолютному вираженні він збільшився на 38 млрд грн, а у відносному (темп зростання реального ВВП у відсотках) – на 4,3%.

Темп зростання реального ВВП за рік розраховується як співвідношення різниці між величинами ВВП поточного і попереднього років до величини ВВП за попередній рік, помножене на 100%.

Очевидно, що різні рівні ВВП або різні темпи зростання ВВП мають суттєве значення для характеристики економічного потенціалу країни. Результат однакових темпів зростання залежить від «ваги» кожного відсотка зростання. Чим більше вага, тим більш значні результати абсолютного зростання ВВП. Для США, наприклад, різниця між темпами зростання в 1% складає приблизно 40 млрд долл. на рік.

Між тим, навіть невеликі відмінності в темпах зростання за однакового початкового (стартового) обсягу ВВП можуть мати значні наслідки. Припустимо, що в країні А темпи економічного зростання складають 4%, а в країні В – 2%. Відповідно до «правила величини 70» ВВП країни А подвоїться всього за 18 років ($70:4$), а країні В для цього знадобиться 35 років ($70:2$).

Між темпами економічного зростання і якістю економічного зростання існує певне протиріччя. Значні темпи можуть призвести до погіршення якості економічного зростання. Наприклад, підвищення інтенсивності праці чи тривалості робочого часу, що ведуть до збільшення витрат праці і сприяють темпам економічного зростання, негативно впливають на якість економічного зростання внаслідок зниження вільного часу. І, навпаки, низькі темпи економічного зростання можуть супроводжуватися підвищенням споживчої задоволеності в результаті випуску більш якісної продукції. Тому більшість економістів вважають, що надавати перевагу слід невисоким (2–3%), але сталим темпам економічного зростання.

Разом з тим, в умовах глибокого економічного спаду, значної неефективності виробництва мають бути максимально високі темпи економічного зростання.

В цілому, в економічній теорії і практиці господарювання виділяють два протилежних напрямки щодо необхідності економічного зростання.

Противники економічного зростання вважають, що світова система використовує ресурси і накопичую відходи темпами, які призводять до не обернених процесів на планеті. Природні ресурси вичерпуються, навколишнє середовище забруднюється, клімат планети змінюється. Тому в розвинених країнах слід цілеспрямовано згортати темпи економічного зростання, щоб довести їх до нульового зростання.

Прибічники економічного зростання впевнені, що єдиний шлях підвищення добробуту, життєвого рівня суспільства – це економічне зростання. Збільшення виробництва товарів і послуг, на їхню думку, забезпечує кращу освіту і медичне обслуговування, збільшує середню тривалість життя тощо. Науково-технічний прогрес створює можливість більш раціонально використовувати наявні ресурси та створювати нові. Тому забруднення навколишнього середовища – це не стільки результат економічного зростання, скільки наслідок недосконалої організації виробництва і управління.

Очевидно, що економічне зростання само по собі не є абсолютним благом для суспільства. Його результати слід співставляти із станом навколишнього середовища, рівнем добробуту населення на сьогодні та враховувати при оцінці майбутнього соціально-економічного розвитку.

12.2. Фактори і типи економічного зростання

Економічне зростання визначається безліччю факторів як прямої, так і непрямої дії. Основними з них і характерними для будь-якої країни є фактори, які можна об'єднати під назвами «фактори пропозиції», «фактори попиту» та «фактори розподілу».

Фактори пропозиції пов'язані з фізичною здатністю економіки до зростання. Саме вони дозволяють збільшувати виробництво

реального національного продукту. До факторів пропозиції належать: кількість і якість природних ресурсів, кількість і якість трудових ресурсів, обсяг капіталу країни, технології.

Між тим, треба розрізняти здатність до економічного зростання і реальне зростання. Реальне зростання залежить, насамперед, від факторів попиту. Економіка країни повинна забезпечувати попит на зростаючий обсяг ресурсів, інвестицій, товарів і послуг. Для цього потрібне підвищення рівня сукупних видатків (сукупного попиту).

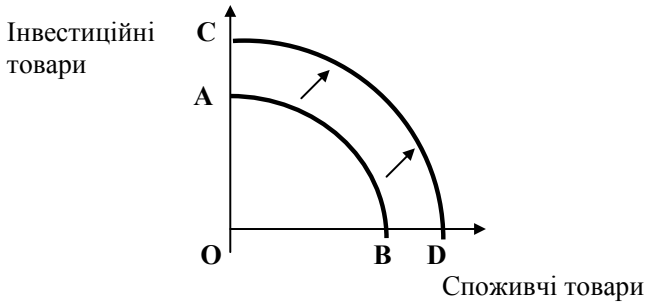
Фактори попиту – це фактори, що сприяють зростанню державних витрат, інвестиційної діяльності підприємницького сектора, підвищенню купівельної спроможності населення, зростанню позитивного сальдо платіжного балансу країни.

Між тим, для економічного зростання значення має не просто розширення обсягів ресурсів і витрат, а й ефективний їхній розподіл. Це означає, що ресурси повинні використовуватися раціонально, за призначенням, на основі передових технологій, а зростання обсягів виробництва забезпечувати максимальну кількість суспільно необхідного продукту.

До **факторів розподілу** належать: структура виробництва, рівень розвитку інфраструктури, інституціональні чинники. Так, зміни у структурі попиту вимагають переміщення ресурсів у галузі з більшим попитом на них. Якщо таке переміщення не встигає за зміною структури попиту, то частина виробничих потужностей залишається не завантаженою, зростає безробіття, зменшується обсяг виробництва.

Фактори пропозиції, попиту і розподілу, що впливають на економічне зростання, взаємопов'язані. Загальне уявлення щодо їхньої взаємодії дає крива виробничих можливостей. Вона відображає максимальну кількість варіантів різноманітної продукції, яка може мати місце при даній кількості і якості природних, трудових ресурсів і основного капіталу на основі певного технологічного потенціалу (рис. 12.3). Збільшення одного з факторів пропозиції зміщує криву виробничих можливостей вправо від АВ до СD. Але можливість економіки повністю реалізувати свій виробничий потенціал обмежується факторами попиту і розподілу – реальний рівень виробництва, як правило, не досягає можливого. Тому крива

реальної економічної діяльності буде знаходитися усередині площі між кривими АВ і CD.

Рис. 12.3 – Економічне зростання і крива виробничих можливостей

Різницю потенційного і реального рівнів виробництва можна проілюструвати прикладом щодо приросту робочої сили. Так, чистий приріст робочої сили в США складає 2 млн осіб в рік. Сам по собі цей приріст збільшує потенціал економіки. Але для того, щоб таке збільшення дало реальний приріст виробництва, необхідно забезпечити роботою 2 млн осіб саме в тих галузях та сферах, де максимально буде реалізована їхня робоча сила (суспільству невідгідні ні безробітні, ні працюючі не за своєю спеціальністю чи не у відповідності зі своїми здібностями).

Крім основних факторів економічного зростання є чинники, які стримують економічне зростання. До них належать: несумлінне ставлення до праці, господарські злочини, припинення роботи через трудові конфлікти, релігійні звичаї, обряди тощо.

Але які б фактори не використовувались, збільшення обсягу національного виробництва може здійснюватися лише двома методами: шляхом залучення більшого обсягу ресурсів та шляхом більш продуктивного їхнього використання. В цьому зв'язку виділяють екстенсивний і інтенсивний типи економічного зростання.

Екстенсивний тип економічного зростання означає, що нарощування обсягів виробництва здійснюється за рахунок збільшення кількості вживаних факторів пропозиції (чисельності працівників, засобів праці, землі, сировини) при незмінній продуктивній силі

праці. Специфікою екстенсивного типу є збереження постійних пропорцій між темпами зростання реального обсягу виробництва і реальними сукупними витратами на його створення. Тобто для додаткового виробництва одиниці певного результату потрібно збільшити витрати виробництва також на одиницю.

Інтенсивний тип економічного зростання означає нарощування обсягів виробництва за рахунок якісного вдосконалення факторів пропозиції, що пов'язано зі зростанням продуктивної сили праці. Специфіка інтенсивного типу економічного зростання полягає в тому, що темпи зростання реального обсягу виробництва перевищують темпи зростання сукупних витрат на його виробництво.

У реальній дійсності інтенсивний або екстенсивний типи економічного зростання не існують в чистому вигляді. Виділяють переважно інтенсивний чи переважно екстенсивний типи зростання. Критерієм такого розподілу є питома вага приросту реального ВВП, обумовленого інтенсивними факторами економічного зростання. Якщо такий приріст перевищує 50%, то для економіки є характерним переважно інтенсивний тип економічного зростання, і навпаки.

Відповідно до визначених типів економічне зростання можна звести до витрат праці (екстенсивний тип) та її продуктивності (інтенсивний).

Витрати праці вимірюються кількістю людино-годин, яка визначається добутком кількості зайнятих у виробництві на загальну кількість відпрацьованих ними годин. На зазначені параметри впливають чисельність населення у працездатному віці, рівень залученої у виробництво робочої сили, тривалість середнього робочого тижня, що визначається правовими та інституційними чинниками, колективними договорами.

Продуктивність праці визначається кількістю продукту, виробленого в одиницю часу, або кількістю продукту, що припадає на одного зайнятого. Продуктивність праці залежить від технічного прогресу, обсягу інвестицій (капіталоозброєність), якості робочої сили, ефективності розміщення ресурсів тощо.

12.3. Основні моделі економічного зростання

Фактори економічного зростання змінюються за рахунок того, що зростають кількість робочої сили, обсяги капіталу, вдосконалюються технологічні характеристики. Тому можна аналізувати процес економічного зростання за допомогою виробничої функції.

Виробнича функція – це відношення між будь-яким набором факторів виробництва і максимально можливим обсягом продукції, що виробляється з цього набору факторів. Виробнича функція фіксує технологічну залежність між витратами ресурсів і випуском продукції, вона завжди будується за певної технологічної структури.

Якщо весь набір факторів виробництва і ресурсів представити як витрати праці, капіталу та землі (природних факторів), то виробнича функція має такий вигляд:

$$Y = f(K, N, M), \quad (12.1)$$

де Y – обсяг продукції;

K – капітал;

N – праця;

M – земля (природні фактори).

Така функціональна залежність показує, що за певного рівня технології обсяг продукту визначається обсягом капіталу, праці та природних ресурсів. На основі цієї залежності можна виявляти вклад кожного фактора в загальний приріст випуску продукції.

Американські вчені Ч. Кобб і П. Дуглас у 20-х роках ХХ ст. розробили перший варіант виробничої функції з постійною віддачею. Постійна віддача означає, що кількість факторів зростає у тій же пропорції, що і обсяг продукту. Функція Кобба-Дугласа розкриває функціональну залежність обсягу суспільного продукту від двох факторів – капіталу і праці (робочої сили). Згідно з цією функцією найважливішим фактором виробництва є праця – 1% приросту обсягу праці (кількості відпрацьованих людино-годин) розширює обсяг виробництва утричі більше, ніж 1% приросту засобів виробництва (капіталу). Зазначена функція має постійну еластичність заміщення факторів виробництва.

Це означає, що збільшення обсягу праці еквівалентне такому ж зростанню обсягу капіталу, що викличе таке ж зростання обсягу суспільного продукту.

Голландський економіст Я. Тінберген у кінці 40-х років ХХ ст. доповнив функцію Кобба-Дугласа фактором технічного прогресу. Було виявлено, що капітал і праця в Німеччині забезпечують 60% приросту національного доходу, а технічний прогрес – 40%; в Англії відповідно 80% і 20%; в США – 73% і 27%. Функція Кобба-Дугласа-Тінбергена поклала початок практичній оцінці ролі окремих факторів економічного зростання і особливо технічного прогресу. Вона лягла в основу макроекономічних моделей економічного зростання, в яких предметом аналізу є рівноважне економічне зростання.

Під рівноважним економічним зростанням розуміється такий розвиток національної економіки в довгостроковому періоді, за якого зростаючі обсяги сукупного попиту і сукупної пропозиції дорівнюють одне одному.

В економічній теорії розрізняють два основних типи рівноважних моделей економічного зростання: неокласичні і неокейнсіанські.

Неокласичні моделі. Їхню методологічну основу складають гіпотези про наявність досконалої конкуренції на ринку факторів виробництва та про можливість агрегування усіх факторів виробництва в два головних – працю і капітал. Результатом таких гіпотез є припущення про автоматичне встановлення макроекономічної рівноваги за рахунок гнучкості цін і взаємозамінності факторів, про повну зайнятість та повне використання виробничих потужностей.

Однією з найбільш відомих неокласичних моделей економічного зростання є **модель Р. Солоу**. Вона допомагає виявити, як пов'язані між собою зростання обсягу капіталу, робочої сили та науково-технічний прогрес, як вони впливають на обсяг національного виробництва. В самому загальному вигляді модель Солоу представлена набором рівнянь.

1. Виробнича функція, згідно з якою обсяг продукції залежить від величини капіталу та робочої сили:

$$Y = f(K, N) \quad (12.2)$$

За еластичної заміни праці капіталом, що дорівнює 1, ця рівність має вигляд:

$$Y = f(K) \quad (12.3)$$

2. Функція заощадження визначається як:

$$S = S_y \cdot Y, \quad (12.4)$$

де $S_y = S / Y$ – норма заощадження.

3. Рівновага на ринку благ представлена:

$$I = S \text{ (інвестиції дорівнюють заощадженням).}$$

4. Функція пропозиції праці. Припускається, що існує постійно заданий темп приросту населення (n), а частка зайнятих в складі населення стабільна. Це означає, що чисельність зайнятих (N) також зростає постійним темпом. В цьому разі пропозиція праці описується функцією:

$$N^s = N_0 \cdot (1 + n) \quad (12.5)$$

5. Рівновага на ринку праці має вигляд:

$$N^d = N^s. \quad (12.6)$$

Вирішення моделі Солоу таке: рівноважне економічне зростання має місце тоді, коли реальний обсяг національного виробництва зростає темпом, який дорівнює темпу приросту населення та зайнятості (n). У закінченому вигляді модель Солоу представлена таким рівнянням:

$$n = S_y \cdot b, \quad (12.7)$$

де $b = Y/K$ – капіталовіддача (продуктивність капіталу).

В моделі Солоу в умовах досконалої конкуренції за будь-якої норми заощаджень S_y економіка прагне збалансованого зростання.

Це означає, що обсяг продукції (Y) і капітал (K) зростають у темпі, що дорівнює пропозиції праці – зростання S_y призводить до зростання капіталоозброєності та продуктивності праці.

Зростання капіталоозброєності залежить від норми заощадження. Між тим, зростання норми заощадження не може бути постійним, так як збереження обмежують споживання. Солоу сформулював «золоте правило», яке виконується за умови, що граничний продукт капіталу дорівнює його вибуттю (амортизації). «Золоте правило» означає такий рівень заощадження, що веде до стаціонарного стану, в якому максимізується споживання працівника. Стаціонарний стан національної економіки – це такий стан, за якого значення основних змінних не змінюється. Правило визначає запас капіталу, необхідного для стійкого стану економіки з найвищим рівнем споживання і дає певну залежність між заощадженнями, інвестиціями, капіталом і валовим продуктом у довгостроковому періоді. Солоу показує, що чим вище приріст населення (за іншими незмінними умовами), тим нижче обсяг валового продукту, який припадає на одного зайнятого працівника.

Неокейнсіанські моделі. Їхньою методологічною основою є концепція макроекономічної рівноваги Кейнса. Досягнення макроекономічної рівноваги за повною зайнятістю передбачає додаткові витрати, які ініціює держава. Збільшення державних витрат чи приватних інвестицій викликає на основі мультиплікатора і акселератора попит на додаткові блага, що дає можливість реалізувати весь потенціальний обсяг національного виробництва та забезпечити повну зайнятість.

Характерною рисою неокейнсіанських моделей є використання такої виробничої функції, яка не передбачає взаємозамінності між факторами виробництва (функція Леонтьєва). Праця і капітал пов'язані між собою однозначним відношенням, що обумовлено технологією виробництва. Тобто, для виробництва одиниці доходу треба певна комбінація капіталу та праці. Це означає, що для забезпечення гарантованого економічного зростання праця і капітал повинні зростати однаковими темпами, а їхнє співвідношення, тобто капіталоозброєність (K/N), залишатися постійною величиною. Якщо, наприклад, обсяг праці буде зростати повільніше, ніж

обсяг капіталу, то формується надлишковий капітал, і навпаки, можливе безробіття за умови повного використання капіталу.

Найпростішою неокейнсіанською моделлю рівноважного економічного зростання є модель американських економістів Р. Харрода і Є. Домара. **Модель Харрода-Домара** формально збігається з моделлю Солоу:

$$n = b S_y \quad (12.8)$$

Між тим, філософія даної моделі принципово інша. Величини S_y і b задані як екзогенні величини. Всі компоненти, що їх визначають (співвідношення доходу і капіталу, гранична схильність до споживання, зростання робочої сили, технічний прогрес), є незалежними один від одного. Це означає, що будь-яка нерівновага якось компонента порушує нерівновагу всієї системи. Тому досягнення рівноважного економічного зростання неможливе без втручання держави, яка регулює рівень зайнятості, норму нагромадження, формує сукупний попит тощо.

12.4. Економічний розвиток, його показники

Темпи економічного зростання є критерієм економічного розвитку країни. Але не завжди високі темпи економічного зростання свідчать про прискорений економічний розвиток. Економічне зростання відображає передусім характер використання продуктивних сил суспільства. Економічний розвиток характеризує еволюцію економічної системи в цілому.

Економічний розвиток – це багатofакторний процес, що відображає зміни в усіх сферах національного господарства, які можна проаналізувати лише в довгостроковому періоді.

Для визначення рівня економічного розвитку країни використовують низку показників: валовий внутрішній продукт на душу населення, показники економічної ефективності, виробництво основних видів продукції на душу населення, рівень та якість життя населення, галузеву структуру національної економіки.

ВВП на душу населення є провідним показником економічного розвитку країни. За цим показником країни поділяють на розвинені та ті, що розвиваються. Наприкінці ХХ ст. до розвинених країн відносили країни з ВВП на душу населення понад 12 тис. долл. за рік. Однак ВВП на душу населення не є універсальним показником. Так, в окремих нафтодобувних країнах ВВП на душу населення дорівнює показнику розвинених країн, але за іншими показниками ці країни не належать до розвинених.

Показники економічної ефективності найбільшою мірою характеризують рівень економічного розвитку країни, бо відбивають результати використання основних факторів виробництва. До них належать:

- **продуктивність праці** (виробіток на одного зайнятого). Характеризує ефективність використання робочої сили. Обчислюють як відношення ВВП до чисельності зайнятих (Y/N);

- **фондовіддача** (капіталовіддача). Характеризує ефективність використання основного капіталу. Обчислюють як відношення ВВП до вартості основних виробничих фондів (Y/K). Показує обсяг національного продукту, що припадає на одну грошову одиницю діючого основного капіталу. Протилежний показник фондovіддачі – **фондомісткість**. Обчислюють як відношення вартості основного капіталу до ВВП (K/Y);

- **матеріаломісткість** виробництва. Характеризує ефективність використання матеріальних ресурсів. Визначають як відношення витрат матеріальних ресурсів до ВВП (M/Y). Використовують також **енергомісткість** – це відношення кількості спожитої у виробництві енергії до виготовленої продукції (ВВП). Зниження матеріаломісткості та енергомісткості виробництва – важливий резерв підвищення ефективності економіки.

Всі ці фактори приводяться до дії впровадженням у виробництво досягнень науково-технічного прогресу (НТП). За характером впливу на динаміку показників економічної ефективності виділяють такі типи НТП: абсолютний, відносний та нейтральний.

Абсолютний НТП має місце тоді, коли зростання капіталоозброєності праці (K/N) супроводжується зростанням продуктивності праці і капіталовіддачі. Відносний НТП характеризується зростанням капіталовіддачі і продуктивності праці за постійною капіталоозброєністю. Нейтральним є НТП, за якого зростаюча

капіталоозброєність праці та зростаюча продуктивність праці супроводжуються постійною капіталовіддачею.

До виробництва основних видів продукції на душу населення відносяться такі як енергоспоживання на душу населення, виробництво автомобілів, комп'ютерів, мінеральних добрив, пластмас, паперу, зерна, молока, м'яса тощо.

Рівень життя населення представлений низкою показників: середня тривалість життя, рівень освіти населення, середня тривалість робочого дня, забезпечення населення житлом, денне споживання к/калорій на душу населення тощо.

Рівень якості життя визначають через індекс людського розвитку, який обчислюють на підставі освітнього рівня населення, середньої тривалості життя та ВВП на душу населення.

Ознакою розвиненої галузевої структури національної економіки є висока частка галузей обробної промисловості. При цьому важливе значення має структура самої обробної промисловості, окремих її галузей, які забезпечують науково-технічний прогрес. Ще одним індикатором рівня економічного розвитку є диверсифікація машинобудування, коли кількість його галузей становить близько 200, а то й більше.

Рекомендована література по темі 12

1. Базилевич В.Д., Базилевич К.С., Баластрик Л.О. Макроекономіка: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2007. – С. 468–493.
2. Економічна теорія: макро- і мікроекономіка: Навч. посіб. / За ред. З. Ватаманюка, С. Панчишина. – К.: Альтернативи, 2001. – С. 192–219.
3. Поповенко Н.С., Забарная Э.Н., Скорик Н.Л. Макроэкономика и экономическая политика. Учеб. пособ. / Н.С. Поповенко, Э.Н. Забарная, Н.Л. Скорик – Одесса: ТЭС, 2007. – С. 249–267.
4. Савченко А.Г. Макроекономіка: Підручник / А.Г. Савченко. – К.: КНЕУ, 2005. – С. 239–258.
5. Сакс Дж.Д., Ларрен Ф.Б. Макроэкономика. Глобальный подход / Пер. с англ. – М.: Дело, 1996. – С. 560–636.
6. Селищев А.С. Макроэкономика / А.С. Селищев. – СПб.: Питер, 2001. – С. 399–422.

Тема 13. Циклічність економічного розвитку

- 13.1. *Природа і специфіка економічних циклів*
- 13.2. *Промисловий цикл, його фази. Особливості сучасного циклу*
- 13.3. *Довгі хвилі в економіці*

13.1. Природа і специфіка економічних циклів

Сучасна економіка циклічна за своїм характером.

Економічний цикл (цикл від грецького – коло, круговерть) – це форма руху ринкової економіки від однієї макроекономічної рівноваги до другої на більш високому її рівні. Це періодичні спади та підйоми ділової активності у формі невідповідності сукупного попиту та сукупної пропозиції, що виявляється у коливанні різних показників економічної активності. До них відносяться: темпи зростання ВВП, темпи зростання обсягів продажу, загальний рівень цін, рівень безробіття та інфляції, завантаження виробничих потужностей тощо.

В залежності від характеру зміни на різних фазах циклу виділяють ациклічні, антициклічні та проциклічні показники. Динаміка **ациклічних** показників не пов'язана з фазами циклу (наприклад, експорт країни). **Анти циклічні** показники мають тенденцію до зростання у фазі падіння та зменшення у фазі піднесення (наприклад, запаси факторів виробництва і готової продукції, рівень безробіття, рівень банкрутств і т. ін.). **Проциклічні** змінні мають тенденцію до зростання у фазі піднесення та зменшення у фазі падіння. Щільність зв'язку між ними і циклічними коливаннями може бути значною чи слабкою (рис. 13.1).

Циклічність фіксується в економічних кризах, які і встановлюють рівновагу. Тому цикл в економіці – це рух від однієї кризи до другої. Кризи повторюються періодично, що обумовлює періодичність циклів. Кризи відділяють одну смугу економічного зростання від другої, є віхами в поступовому розвитку економіки, виконують функцію специфічного інструменту насильницького подолання диспропорцій в економіці. Тому з'ясування

<i>Змінні, що мають тісний зв'язок з циклом:</i>	<i>Змінні, що мають слабкий зв'язок з циклом:</i>
- сукупний випуск продукції	- виробництво товарів повсякденного попиту
- обсяг продукції по галузям економіки	- виробництво сільськогосподарської продукції
- прибуток від бізнесу	- добування природних ресурсів
- грошові агрегати	- ціни на сільськогосподарську продукцію і природні ресурси
- короткострокові ставки процента	- довгострокові ставки процента

Рис. 13.1 – Класифікація проциклічних показників

причин кризи по суті розкриває і причини циклічних коливань в економіці.

В економічній теорії існує близько 200 концепцій, які по-різному розглядають причини криз та засоби їхнього стримання чи подолання. Всі теорії економічних криз можна звести до двох груп – екстернальні та інтернальні теорії.

Екстернальні теорії пояснюють економічні кризи та циклічність в цілому зовнішніми причинами, що знаходяться за межами економічної системи. Наприклад, поява плям на Сонці, ритми Венери, природні та соціальні катаклізми, коливання чисельності населення земного шару тощо.

Інтернальні теорії розглядають економічний цикл як породження внутрішніх причин, що знаходяться в самій економічній системі. Це несправедливість у розподілі багатства (Рікардо), недоспоживання і бідність (Мальтус, Сисмонді), основне протиріччя капіталізму (Маркс), надлишок заощаджень і недостатність інвестицій (Кейнс), порушення грошового обігу (Фішер) тощо.

За характером причин, які пояснюють кризи, всі інтернальні теорії можна поділити на дві групи. Перша група – це теорії, які розглядають кризи як явище локального, галузевого характеру. До них відносять недоліки у кредитно-грошовій системі, сфері розподілу, інвестуванні та ін. Звідси запобігти економічним кризам можливо через наведення порядку в цих сферах. Друга група – це теорії, які пов'язують причини криз з самою ринковою економікою.

Це означає, що економічні кризи органічно притаманні капіталістичній економіці і позбавитися від них в її межах неможливо.

Найбільш логічною і цілісною щодо основної причини економічних криз представляється думка К. Маркса. Згідно з теорією Маркса кризи є не випадковим явищем, а об'єктивна, внутрішня закономірність капіталістичного розвитку.

Можливість криз закладена у простому товарному виробництві в результаті появи грошей як засобу обігу та засобу платежу. Але ця можливість є по суті формальною. У простому товарному виробництві ринкові зв'язки обмежені, суспільний поділ праці глибоко не розвинутий. Тому, якщо і мали місце кризові явища, то вони носили регіональний, тимчасовий характер і не порушували увесь відтворювальний процес.

Дійсна можливість економічних криз створюється капіталізмом на машинній стадії його розвитку. Основне протиріччя капіталізму є причиною економічних криз та циклічних коливань. Це протиріччя між суспільним характером виробництва і приватною формою привласнення. Воно означає, що у міру розвитку суспільного поділу праці, поглиблення спеціалізації і кооперування виробництво стає все більш усупільненим. Кінцевий продукт праці є результатом діяльності багатьох робітників, підприємств у самих різних сферах виробництва. Матеріальною основою цього процесу є крупна машинна індустрія. Разом з тим, форма привласнення залишається приватною – суспільний продукт привласнюється не всім суспільством в цілому, а власниками засобів виробництва.

Основне протиріччя капіталізму виявляється в конкретних своїх суперечностях. До них належать: диспропорції між виробництвом і споживанням, виробництвом і розподілом, між планомірною організацією виробництва на окремому підприємстві і стихійним механізмом ринкового регулювання на рівні всієї економіки, протиріччя між рухом заощаджень та інвестицій, між нагромадженням капіталу на рівні суспільства і розвитком окремих галузей і підприємств тощо.

Наявність цих суперечностей призводить до постійних порушень необхідних пропорцій процесу відтворення і реалізації сукупного суспільного продукту. Це означає, що кризи є необхідною і єдиною можливою формою тимчасового розв'язання основного

протиріччя капіталізму. Сама економічна історія свідчить про те, що економічні кризи є постійним супутником ринкової економіки з того часу, коли в основі технологічного способу виробництва стала машинна індустрія (промислова революція в Англії наприкінці XVIII століття і перша криза у 1825 році).

Циклічність як об'єктивна закономірність економічного розвитку є багато структурною за своїм змістом. За критерієм довготривалості цикли поділяються на **малі цикли** (інша назва цикли Кітчина – короткострокові коливання ділової активності, які продовжуються 3–4 роки); **середні цикли** (цикли Жугляра чи промислові цикли – строком 7–11 років); **великі цикли** (цикли Кондратьєва, періодичність яких становить 40–60 років). Виділяють також цикли Кузнеца (будівні цикли протягом 16–25 років), Форрестера (200 років), Тоффлера (1000–2000 років).

Крім критерію тривалості економічні цикли розрізняються матеріальною основою розвитку та характером впливу на економічні процеси. В реальній дійсності різні цикли переплітаються, накладаються один на одного, що ускладнює їхню диференціацію.

Матеріальною основою малих циклів є оновлення товарів тривалого користування. Малі цикли відбуваються у сфері грошового обігу. Вони розмежовуються грошовими кризами, які виявляють себе з особливою гостротою та інтенсивністю. Під час кризи різко зростає попит на кредитно-грошові ресурси. Це спричиняє розбухання кредитної заборгованості підприємств, призводить до зростання банківського процента, збільшення масштабів фіктивного капіталу, посилює інфляцію та спричиняє біржові потрясіння. Як свідчить практика, кредитно-грошові кризи відбуваються через 3–4 роки після кризи середнього циклу.

Матеріальною основою середніх циклів є оновлення основного капіталу (основних засобів виробництва). В умовах кризи масштаби товарообігу та виробництва різко скорочуються, основний капітал фізично руйнується або морально знецінюється, знижуються прибутки. Єдиний вихід із цього становища – різке зниження витрат виробництва за рахунок фізичного оновлення основного капіталу на більш високому науково-технічному рівні. Цей процес (впровадження і тиражування основного капіталу) займає 7–11 років. За цей час відбувається масове

оновлення основного капіталу та його переливання у більш перспективні галузі. Встановлюється новий рівень макроекономічної рівноваги.

Матеріальною основою великих циклів є оновлення технологічного способу виробництва. Здійснюється воно двома шляхами – еволюційно, коли поліпшуються і вдосконалюються існуючі технології, та революційно, коли відбуваються кардинальні зміни в матеріалізації наукових знань. З якісними змінами техніки, технології, транспортних засобів відбуваються аналогічні зміни робочої сили, використовуваних людьми сил природи, техніко-економічних відносин. Ці зміни зумовлюють якісні зрушення в інших елементах економічної системи – соціально-економічних відносинах (відносинах власності) та в господарському механізмі. Нова система вдосконалюється протягом декілька середніх циклів, що продовжується 40–60 років.

У структурі циклічного економічного розвитку більш виражені середні промислові цикли. Вони найтісніше взаємодіють з малими циклами, найдієвіше впливають на розвиток економічних процесів, безпосередньо торкаються інтересів людей. Тому середні цикли визначаються як базові цикли.

13.2. Промисловий цикл, його фази. Особливості сучасного циклу

Історія середніх промислових циклів починається з кризи надвиробництва 1825 р. у Великобританії. Перший цикл охопив 12 років і закінчився кризою 1836 р., яка вразила економіку Великобританії та США. Через 11 років нова економічна криза охопила відтворювальний процес країн Європи та США. Криза 1857 р. стала першою світовою кризою, в яку було втягнуто абсолютну більшість промислових країн. У подальшому більшість економічних криз були світовими: кризи 1866, 1873, 1882, 1890, 1900 років та кризи ХХ ст. (рис. 13.2). ХХІ ст. відкривалося початком нового промислового циклу. З кінця 2000 року світова криза надвиробництва охопила США і перекинулася на інші країни. Світову кризу 2008 року спеціалісти порівнюють з Великою депресією 1929–1933 років.

Усі промислові цикли різняться між собою, кожен з них є історично особливим. Між тим, в класичному варіанті можна виділити характерні ознаки, які властиві усім їм. До них належать такі:

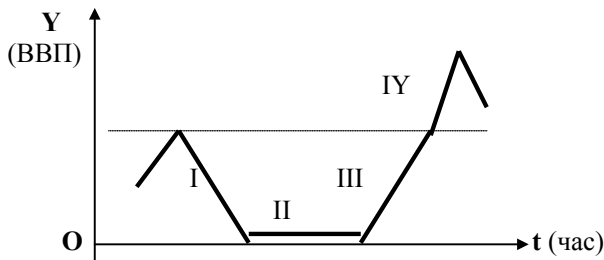
- середні цикли мають чотири фази: кризи, депресію, поживавлення, піднесення. На рис. 13.3 відрізок I ілюструє фазу кризи, відрізок II – фазу депресії, відрізок III – фазу поживавлення, IV – фазу піднесення;

- за своїм змістом середні цикли охоплюють не лише виробництво, а всі елементи виробничих відносин – обмін, розподіл та споживання. Це зумовлює багатогранність циклічних коливань, показниками яких є масштаби виробництва, динаміка валового внутрішнього продукту та національного доходу, завантаженість виробничих потужностей, зайнятість, реальні доходи населення, рух норми прибутку тощо;

- матеріальною основою середніх циклів є оновлення основного капіталу. На основні засоби виробництва в механізмі

Роки кризи	Спад промислового виробництва (%)	Роки кризи	Спад промислового виробництва (%)
1900-1903	2,0	1957-1958	4,1
1907-1908	6,4	1970-1971	2,6
1913-1914	11,5	1974-1975	10,7
1920-1921	16,4	1980-1982	7,2
1929-1933	46,0	1990-1992	1,9
1937-1938	10,8	1996-1998	2,0
1948-1949	5,8		

Рис. 13.2 – Середні економічні цикли ХХ століття

Рис. 13.3 – Фази промислового циклу

циклічності припадає основне навантаження. Тому в країнах, де частка галузей I підрозділу є меншою за галузі II підрозділу, циклiчність за інших однакових умов виявляється меншою;

– визначальною фазою промислового циклу є криза. З нею пов'язані, з одного боку, руйнівні сили (спад виробництва, масові банкрутства, безробіття, зниження життєвого рівня населення, наступ на соціальні програми тощо), а з другого, – сили, що носять відтворювальний характер (прискорення технічного і технологічного оновлення виробництва, структурної перебудови економіки). Усі інші фази циклу є похідними від кризи.

Визначені особливості промислового циклу стають більш конкретними завдяки аналізу ознак кожної фази середнього циклу.

Криза (інша назва – рецесія, стискання, падіння) виникає внаслідок порушення макроекономічної рівноваги. Ознаки економічної кризи такі:

- перевиробництво товарів у порівнянні з платоспроможним попитом на них з наступним падінням обсягів виробництва;
- різке падіння цін внаслідок перевищення пропозиції товарів попиту на них;
- значне зниження норми прибутку;
- масові банкрутства підприємств та знецінення капіталу;
- значне зростання безробіття та зниження заробітної плати;
- потрясіння кредитної системи (різке скороченні кредиту, масове вилученні вкладів і банкрутства банків, падіння курсу акцій, облігацій, підвищення норми процента).

Кризові явища наростають до моменту відновлення макроекономічної рівноваги на тому її рівні, коли процес падіння припиняється і настає фаза депресії.

Депресія (застій, стагнація). Характерними ознаками депресії є такі:

- поступове зменшення товарних запасів в результаті відновлення і реалізації товарів;
- призупинення різкого падіння цін;
- призупинення спаду виробництва;
- зменшення позикового процента внаслідок зростання пропозиції грошових капіталів;
- збереження високого рівня безробіття.

З наростанням позитивних тенденцій розпочинається фаза поживавлення.

Пожвавлення – це фаза початку оновлення основного капіталу, інвестиційного процесу та перебудови структури економіки. Основними ознаками фази поживавлення є такі:

- активізація сукупного попиту;
- зростання рівня виробництва і скорочення безробіття;
- зростання позикового процента;
- зростання товарних цін;
- зростання доходів населення та прибутків підприємців.

Головна особливість фази поживавлення – відновлення передкризового стану економіки. Економічне зростання охоплює все більшу кількість підприємств, галузей, сфер і економіка входить у фазу піднесення.

Піднесення (експансія, бум). Характеризується такими ознаками:

- масовим оновленням і розширенням основного капіталу;
- швидким нарощуванням обсягів національного виробництва;
- скороченням розмірів безробіття;
- підвищенням заробітної плати та стрімким зростанням прибутків;
- значним підвищенням товарних цін;
- кредитною експансією – розширенням кредитно-фінансових операцій, зростанням норми процента.

Все це призводить до «перегріву» економіки, посиленню диспропорційних явищ, зростання передумов майбутнього падіння та нового економічного циклу.

Такі класичні ознаки фаз промислового циклу.

Сучасний економічний цикл має суттєві відмінності, що пов'язані зі змінами умов економічного розвитку. До таких змін належать: вплив на процеси відтворення науково-технічного прогресу; державне антициклічне регулювання економіки та монополістичне планування; диверсифікація виробництва та інтернаціоналізація економіки. Суттєвим фактором є антикризова політика держави, основні напрями якої представлені на рис. 13.4.

Внаслідок дії зазначених факторів сучасний економічний цикл характеризується такими особливостями:

В періоди підйомів	В періоди депресії
Грошово-кредитна політика	
Зростання ставки процента	Зниження ставки процента
Приріст державних цінних паперів на відкритому ринку	Купівля державних цінних паперів на відкритому ринку
Збільшення норми обов'язкових банківських резервів	Зниження норми обов'язкових банківських резервів
Фіскальна політика	
Скорочення витрат державного бюджету	Додаткові витрати державного бюджету
Збільшення податкових ставок	Скорочення податкових ставок
Політика доходів	
Зниження заробітної плати	Підвищення заробітної плати

Рис. 13.4 – Основні напрями антикризової політики

- період повторення криз скоротився до 5–7 років;
- фази циклу чітко не відокремлені, розмиті, що виявляється у поступовому злитті фази кризи з фазою депресії, а фази поживлення з фазою піднесення – цикл функціонує по суті як двофазний;
- спади виробництва є менш глибокими і тривалими, а темпи зростання є невисокими та менш динамічними;
- оновлення основного капіталу відбувається на всіх фазах економічного циклу;
- суттєвим фактором періодичності криз є здатність капіталу до швидкої реалізації нововведень, насамперед, інформації, інформаційних технологій;
- зниження ролі циклічних факторів у динаміці цін – криза може супроводжуватися зростанням цін, посиленням інфляційних процесів;
- поєднання циклічності з нециклічними коливаннями;
- розвиток незбігання (асинхронність) різних фаз циклу від країни до країни.

13.3. Довгі хвилі в економіці

Сучасні концепції довгих циклів чи великих хвиль базуються на працях М.Д. Кондратьєва, який на початку 20-х років ХХ ст. вперше статистично довів наявність цього економічного феномена.

За період з 1770 по 1926 роки Кондратьєв провів багатофакторне дослідження економічного зростання багатьох країн – проаналізував дані з динаміки індексів цін, процентних ставок, ренти, заробітної плати, виробництва важливих видів продукції.

В результаті було виявлено, що в економіці мають місце довготривалі цикли, які зумовлені внутрішніми факторами економічного зростання. Вони безпосередньо пов'язані з циклічністю в розвитку продуктивних сил суспільства. Починаючи з першої промислової революції кінця ХVІІІ – першої третини ХІХ ст., якісні стрибки у зміні поколінь машин і технологій здійснюються у часових межах 40–50–60 років. У цих межах і відбуваються довгі цикли. Вони переважають з малими і середніми циклами, що накладає свої особливості на рух економічних процесів.

Структура великих циклів має два етапи розвитку – низхідну та висхідну хвилі або фази.

Низхідна фаза – це період, коли структура економіки, виробничі зв'язки не відповідають потребам розвитку продуктивних сил суспільства. Відбувається процес зміни усталених базисних технологій, технологічних структур, який триває 20–25 років. В цей час мають місце гострі економічні кризи малих і середніх циклів. Кризи утворюють вихідний пункт для найбільш значних вкладень у технічні вдосконалення, які були накопичені попереднім розвитком. Одночасно відбуваються зрушення в економічній системі (перебудова структури виробництва, що відповідає технологічному оновленню виробництва), та в якісних змінах відносин власності й господарського механізму. Так, криза 1873 року (низхідна фаза другого великого циклу) поклала початок формуванню нового етапу в розвитку підприємництва – монополістичного капіталізму. Криза 1929–1933 років (третьій цикл) стала вихідним пунктом фронтального поширення і утвердження державно-монополістичної структури виробництва. Криза 1974–1974 років (четвертий цикл) заклала фундамент для становлення нового постін-

дустріального розвитку – транснаціонального капіталізму. Кризові явища 90-х років (завершення низхідної фази четвертого циклу) стали основою для формування глобалізації світової економіки.

Висхідна фаза – це період тривалого економічного піднесення, що виникає на базі революційних стрибків у технологіях і засобах праці. Ця фаза триває 25–30 років. Вона не виключає криз малих та середніх циклів, але вони відбуваються в більш сприятливих умовах, на рівні високої кон'юнктури. Цим часом зароджуються і розвиваються нові провідні галузі економіки, масово розповсюджуються нові технології. Одночасно здійснюються якісні зміни в розвитку людини як головної продуктивної сили суспільства, зростає ефективність та продуктивність її праці. Це період розширення інвестиційного процесу, більших можливостей для отримання прибутку, залучення додаткової робочої сили, зростання заробітної плати. Такі процеси змінюють всю економіку, сам стиль життя людей. Але з просуванням економіки до верхньої точки циклу енергія зростання зменшується. Починають накопичуватися протилежні тенденції в економіці – зростають витрати виробництва, знижується норма прибутку, підвищуються процентні ставки, що прориваються у формі кризи як початку нової низхідної фази великого циклу.

Характерною особливістю великих циклів є те, що на кінець великого піднесення, а також на нижню точку циклу припадає багато соціальних потрясінь. Це також переломні періоди якісних змін у сфері грошового обігу, формах організації виробництва, міжнародних відносинах. Важливою ознакою великих циклів є й те, що вони інтернаціоналізуються. Ця обставина дає ключ до розуміння процесів, що сталися в країнах постсоціалістичної системи – глибокі економічні потрясіння в них зумовлені не лише трансформацією адміністративної системи господарювання, а й необхідністю докорінного технологічного переозброєння виробництва, викликаного новим етапом науково-технічної революції.

Сучасна періодизація великих хвиль включає 5 циклів (рис. 13.5).

Піднесення першого довгого циклу пов'язане з промисловою революцією в Англії, піднесення другого циклу – з розвитком базисних галузей промисловості, третього – з впровадженням електроенергії, телефону, радіо, четвертого – з машинобудуванням, п'ятого – з розвитком електроніки, генної інженерії, біотехнології.

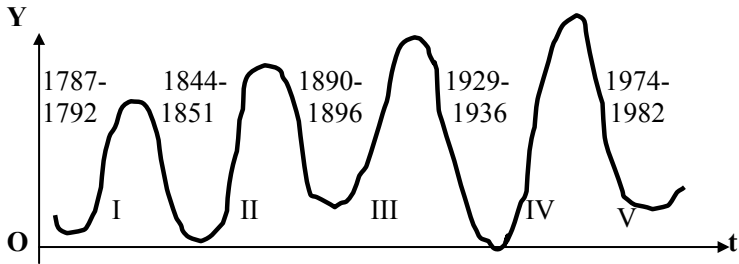

Рис. 13.5 – Цикли великих хвиль

З великими та середніми циклами пов'язані й структурні кризи.

Структурна криза за своїм характером є нециклічною і відбиває незбалансованість сфер та секторів національної економіки. Розрізняють два типи структурних криз. Перший тип – це структурні кризи відносного перевиробництва. Вони характерні для тих видів економічної діяльності, попит на продукцію яких зростає повільніше, ніж динаміка сукупного попиту. Наприклад, чорна металургія, яка витискується на сьогодні хімічною промисловістю та іншими галузями. Другий тип – це структурні кризи відносного недовиробництва. Динаміка їхнього попиту перевищує темпи зростання сукупного попиту. Сьогодні це енергетична галузь, окремі сировинні виробництва.

Щодо кризи в Україні, то її можна характеризувати як системну кризу. Вона торкається всіх сфер суспільного життя – економіки й політики, ідеології й моралі, психології та культури. Економічна криза як частина всеохоплюючої кризи не є циклічною, вона пов'язана із структурною трансформацією національних господарських пропорцій, з трансформацією економічної системи в цілому.

Рекомендована література по темі 13

1. Базилевич В.Д., Базилевич К.С., Баластрик Л.О. Макроекономіка: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2007. – С. 338–351, 363–372.
2. Економічна теорія: макро- і мікроекономіка: Навч. посіб. / За ред. З. Ватаманюка, С. Панчишина. – К.: Альтернативи, 2001. – С. 259–266.
3. Поповенко Н.С., Забарная Э.Н., Скорик Н.Л. Макроэкономика и экономическая политика. Учеб. пособ. / Н.С. Поповенко, Э.Н. Забарная, Н.Л. Скорик – Одесса: ТЭС, 2007. – С. 108–129.
4. Савченко А.Г. Макроекономіка: Підручник / А.Г. Савченко. – К.: КНЕУ, 2005. – С. 258–267.
5. Сакс Дж.Д., Ларрен Ф.Б. Макроэкономика. Глобальный подход / Пер. с англ. – М.: Дело, 1996. – С. 560–636.
6. Селищев А.С. Макроэкономика / А.С. Селищев. – СПб.: Питер, 2001. – С. 371–376.

Тема 14. Фіскальна політика держави

- 14.1. *Сутність, види та завдання фіскальної політики держави*
- 14.2. *Бюджетна система. Державний бюджет, його стан та обмеження*
- 14.3. *Державний борг та його вплив на національну економіку*
- 14.4. *Взаємозв'язок монетарної та фіскальної політики держави*

14.1. Сутність, види та завдання фіскальної політики держави

Фіскальна (бюджетно-податкова) політика – це заходи уряду, спрямовані на забезпечення повної зайнятості та виробництво неінфляційного ВВП шляхом оперування державними видатками, системою оподаткування та підходами до формування державного бюджету в цілому. Це дії уряду, спрямовані на формування оптимального обсягу і структури державних витрат для забезпечення належного рівня зайнятості, обмеження і запобігання інфляції та інших негативних економічних явищ.

Фіскальна політика може бути реалізована за рахунок:

- впливу на стан господарської кон'юнктури;
- перерозподілу національного доходу;
- нагромадження необхідних ресурсів для фінансування соціальних програм;
- стимулювання економічного зростання;
- підтримки високого рівня зайнятості тощо.

Заходи фіскальної політики визначаються поставленою метою (боротьба з інфляцією, стабілізація економіки, забезпечення економічного зростання). Держава регулює сукупний попит і реальний національний дохід за допомогою державних витрат, трансферних виплат та оподаткування.

Бюджетно-податкова політика держави є важливим сутнісним компонентом державного регулювання економіки. Внаслідок фіскальної політики держава здійснює функції з регулювання основних макроекономічних процесів та явищ ринкової економіки.

Розрізняють дискреційну та недискреційну фіскальну політику.

Дискреційна фіскальна політика – це цілеспрямована зміна величини державних податків, видатків і сальдо державного бюджету (різниця між частиною податків і державними закупівлями) в результаті зміни законодавства, метою якої є:

- стабілізація економіки;
- досягнення рівноваги в економіці;
- збільшення рівня зайнятості;
- зниження темпів інфляції.

Дискреційна політика пов'язана з прийняттям законодавчих рішень.

До інструментів дискреційної фіскальної політики належать:

- зміна ставок оподаткування;
- скасування або запровадження нових податків чи податкових пільг;
- трансферти, обсяги яких є нейтральними щодо розмірів доходів.

Дискреційна фіскальна політика залежно від фази циклу може бути:

- **стимулюючою фіскальною політикою** – це бюджетно-податкова політика, спрямована на збільшення державних витрат та зменшення податків з метою розширення сукупного попиту в економіці в період циклічного спаду;
- **обмежувальною фіскальною політикою** – це бюджетно-податкова політика, за якої відбувається скорочення державних видатків та збільшення податків з метою скорочення сукупного попиту в умовах надлишкового попиту при циклічному піднесенні.

Недискреційна (автоматична) фіскальна політика – це політика вбудованих стабілізаторів, вона не пов'язана зі зміною законів.

Автоматичні («вбудовані») стабілізатори є механізмом, який дає змогу зменшити циклічні коливання в економіці без зміни податкового законодавства. Такими стабілізаторами є:

- прогресивна податкова система;
- трансфертні платежі;
- система участі в прибутку;
- допомога по безробіттю в період економічних спадів.

Основним елементом фіскальної системи є державний бюджет.

14.2. Бюджетна система. Державний бюджет, його стан та обмеження

Державний бюджет (англ. *Budget* – сумка) – це фінансовий план видатків держави та джерел їхнього покриття (за рік).

Згідно із Законом України «Про бюджетну систему України», бюджет є планом утворення і використання фінансових ресурсів для забезпечення функцій, які здійснюються органами державної влади.

Формування бюджету національної економіки полягає у визначенні джерел і сум надходжень коштів до нього, державних видатків та шляхів покриття дефіциту бюджету.

Завданням державного бюджету є підтримка ринкової рівноваги і стимулювання розвитку окремих сфер та галузей національної економіки.

Держбюджет як список державних доходів і видатків за певний період (фінансовий рік) має бути затверджений у законодавчому порядку.

Через державний бюджет розподіляється близько 70% національного доходу країни. Сутність держбюджету визначається соціально-економічним ладом, завданнями і функціями держави.

Бюджетну систему України складають **державний бюджет і місцеві бюджети**. Сума всіх бюджетів бюджетної системи називається **зведеним бюджетом**.

На першому етапі формування бюджету відбувається процес складання проекту держбюджету. Кабінет Міністрів України не пізніше ніж 15 вересня подає його на розгляд до Верховної Ради України. На другому етапі – розгляд і затвердження проекту бюджету на сесії Верховної Ради. На третьому етапі – виконання і складання звіту про виконання (покладено на Кабінет Міністрів України). Фактично виконання бюджету починається з 1 січня і завершується 31 грудня кожного календарного року.

До основних джерел доходів бюджету відносять: податки; платежі за використання природних ресурсів (воду, землю); неподаткові надходження (від приватизації); доходи від операцій з капіталом; офіційні трансферти; цільові фонди.

Податки – це обов’язкові платежі (примусові), стягувані державою та місцевою владою з фізичних та юридичних осіб. Податки

забезпечують близько 90% доходів держави і виконують дві основні функції: розподільчу, яка є інструментом перерозподілу грошових доходів держави, та фіскальну, яка є основою формування державних фондів. Перелік зборів та ставку оподаткування встановлює Верховна Рада України.

Податки поділяють на прямі та непрямі.

Прямі податки стягуються безпосередньо з індивідів та підприємств. До прямих податків відносять:

- податки особисті на: прибуток громадян, прибуток підприємств, майно, спадок, приріст капіталу;
- реальні податки: на землю, промисловий податок, з капіталу (цінних паперів).

Непрямі податки – це податки, що встановлюються на товари та послуги і входять у їхню ціну: податок на додану вартість (ПДВ), акцизи, мито, ліцензійні збори.

Акцизи – це непрямі податки, що входять до ціни товарів і стягуються в момент їхнього придбання. Акцизи поділяються на: індивідуальні, коли оподатковується кожна одиниця товару; універсальні, об'єктом оподаткування є обсяг продажу.

Податок на додану вартість – формально його платниками є виробничі та торговельні підприємства, оскільки податок надходить до бюджету від них, фактично його сплачують покупці під час купівлі товарів та послуг.

Мито – це податок на товари, які імпортуються. Мито є одним із важелів захисту національного ринку і поповнення бюджетних коштів.

Чим більш розвиненою є країна, тим більша частка надходжень припадає на прямі податки, і навпаки.

Податкова ставка – це величина податку на одиницю оподаткування (одиниця виміру об'єкта оподаткування для земельного податку – гектар тощо).

Податкова ставка, що визначається як відсоток, поділяється на такі види:

- пропорційна, коли ставка оподаткування однакова і не залежить від розмірів доходу;
- прогресивна, коли ставки оподаткування зі збільшенням доходу зростають;

– регресивна, коли податкова ставка зі збільшенням доходу знижується.

За законодавством України податки поділяються на загальнодержавні та місцеві (табл. 14.1).

Таблиця 14.1

Види податків в Україні

Загальнодержавні податки	Місцеві податки
<ul style="list-style-type: none"> – податок на прибуток підприємств; – акцизи; – ПДВ; – податок на доходи фізичних осіб; – мито; – державне мито; – податок на нерухоме майно; – рентні платежі; – податок з власників транспортних засобів; – податок на промисел; – збір за спеціальне використання природних ресурсів; – збір за забруднення навколишнього середовища; – плата за землю; – збір на обов'язкове страхування; – відрахування у пенсійний та соціальні фонди. 	<ul style="list-style-type: none"> – податок з реклами; – готельно-курортний збір; – комунальний податок; – за проїзд транзитного транспорту; – використання символіки; – ринковий збір; – збір на припаркування автотранспорту; – збір за видачу ордера на квартиру; – збір за участь на бігах на іподромі; – збір за участь у грі на тоталізаторі; – збір за проведення місцевого аукціону.

Особливе місце серед інструментів фіскальної (податкової) політики належить податковим пільгам. Найбільш розповсюджені такі види податкових пільг як:

- неподатковий мінімум об'єкта оподаткування;
- вилучення з-під оподаткування частини об'єкта оподаткування (амортизаційні відрахування, витрати на НДДКР тощо);
- звільнення від сплати окремих суб'єктів оподаткування;
- зниження податкової ставки;
- відмінування від податкової бази;
- податковий кредит;
- повернення податків (повне або часткове).

Взаємозв'язок між податковими ставками та обсягом податкових надходжень до бюджету демонструє крива Лаффера (рис. 14.1). А. Лаффер – відомий економіст, прихильник теорії пропозиції, який вважав, що при зростанні ставки податку від 0 до 100% податкові

надходження зростають від 0 до деякого максимального рівня M , а потім знижуються до 0.

Крива Лаффера відображає зв'язок між податковою ставкою та обсягом податкових надходжень, виявляє податкову ставку (від 0 до 100%), за якої податкові надходження досягають максимуму.

Згідно з кривою Лаффера, до деякого максимального рівня M більше значення податкової ставки забезпечує більшу величину податкових надходжень. Однак наступне збільшення податкової ставки призведе до зниження стимулів виробництва і величина національного оподаткованого доходу зменшиться.

Таким чином, нижча ставка податків створить стимули до праці, заощаджень, інвестицій, інновацій, сприяючи суттєвому розширенню національного виробництва та доходу.

Усі статті видатків можна згрупувати за такими напрямками:

- національна оборона і матеріальне забезпечення зовнішньої політики (10–20%);
- утримання державного апарату (5–10%);
- фінансування бюджетного сектора економіки, сільського господарства, капіталовкладень в інфраструктуру (10–20%);
- соціальні видатки (40–50%);
- відсоток за державний борг (7–9%).

Видатки бюджетів усіх рівнів розподіляються на:

- поточні – видатки бюджетів, які йдуть на фінансування мережі підприємств, установ, організацій, що діють на початок

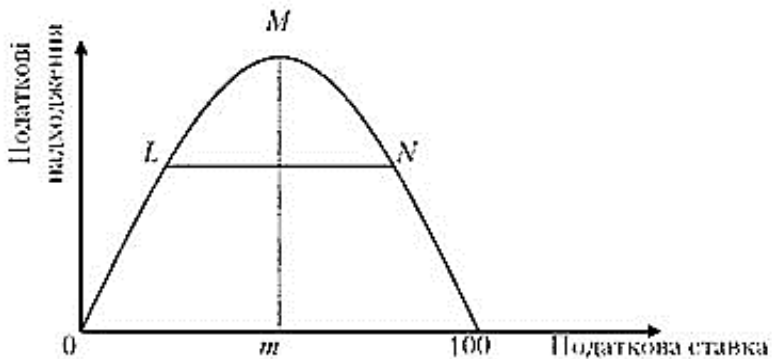

Рис. 14.1 – Крива Лаффера

фінансового року, а також на фінансування заходів соціального захисту населення;

– видатки розвитку – видатки бюджетів, що спрямовані на фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності (капіталовкладень, структурної перебудови тощо).

Значна частина коштів державного бюджету витрачається на загальнодержавні програми соціально-економічного розвитку.

Видатки бюджету на потреби національного господарства здійснюються у вигляді державних кредитів, субсидій, контрактів, замовлень, гарантій.

Мультиплікатор державних витрат показує, наскільки змінився сукупний дохід (ΔY) при зміні державних витрат (ΔG) на одиницю.

Мультиплікатор державних витрат дорівнює:

$$M = -\frac{\Delta Y}{\Delta G} = \frac{1}{1 - c'} \quad (14.1)$$

де c' – частина приросту доходу, яку домогосподарства спрямовують на споживання.

Якщо планові витрати враховують вплив податкових надходжень, то $T = tY$, а мультиплікатор державних витрат (складний мультиплікатор) відображає залежність автоматичних податкових вилучень від змін ВВП і має вигляд:

$$m_g = \frac{1}{1 - c'}(1 - t) \quad (14.2)$$

де t – гранична ставка оподаткування.

Зменшення податків на ΔT збільшує використання доходів (рис. 14.2) відповідно: $Y' = Y - T$ на величину ΔT і споживання – на величину $c' \times \Delta T$. Сукупні витрати зростають. Пряма планових витрат переміститься вгору на $c' \times \Delta T$, рівновага переміститься з точки A в точку B .

Зменшення податків також створює мультиплікативний ефект на дохід. Сукупний ефект для доходу під впливом зміни податків дорівнює:

$$\Delta Y = m_t \cdot \Delta T, \quad (14.3)$$

де m_t – податковий мультиплікатор;

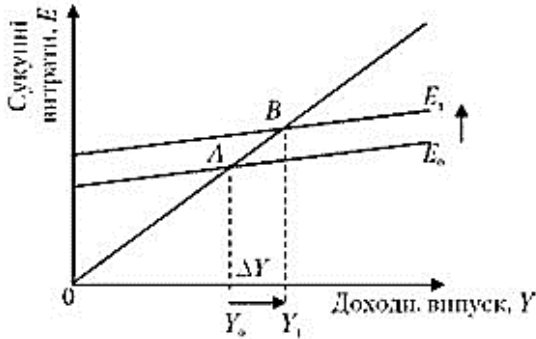

Рис. 14.2 – Вплив податків на рівноважний ВВП

$$m_t = \frac{\Delta Y}{\Delta T} = \frac{c'}{1 - c'} \quad (14.4)$$

Податковий мультиплікатор показує, що зростання податків на певну величину зменшує обсяг виробництва на більшу величину, і навпаки, при зменшенні ставок оподаткування на певну величину, рівноважний обсяг виробництва збільшується на більшу величину.

Державний бюджет за структурою надходжень та видатків може бути дефіцитним або профіцитним.

Дефіцит державного бюджету – це перевищення видатків державного бюджету над доходами. Дефіцит вважається безпечним, якщо він перебуває на рівні 2–3% від ВВП.

До причин дефіциту державного бюджету можна віднести:

- зменшення приросту національного доходу в умовах кризового стану економіки;
  - падіння доходів;
  - зменшення акцизних податків, які надходять до держбюджету;
  - збільшення бюджетних витрат;
  - непослідовна фінансово-економічна політика.
- Зменшення бюджетного дефіциту можна досягнути за рахунок:
- зміни системи оподаткування;
  - переходу від фінансування до кредитування;
  - зменшення управлінських витрат;

- підвищення ролі місцевих бюджетів;
- скасування необґрунтованих фінансових пільг;
- здійснювання конверсії;
- ліквідування дотацій збитковим підприємствам.

Виділяють такі види бюджетного дефіциту:

1. За формою прояву – відкритий і прихований. Відкритий дефіцит бюджету – це офіційно визнаний рівень бюджетного дефіциту на відповідний рік. Прихований дефіцит бюджету виникає внаслідок завищення обсягів планових доходів і включення до них джерел покриття дефіциту.

2. За причинами виникнення – вимушений та свідомий. Вимушений – це дефіцит, що є наслідком скорочення обсягів ВВП (обмеження фінансових ресурсів держави). Свідомий виникає як відповідь на дискреційну фіскальну політику, що передбачає цілеспрямовані зміни розміру державних витрат, податків, сальдо державного бюджету.

3. За напрямками дефіцитного фінансування – пасивний, активний. Пасивним є такий дефіцит бюджету, за якого кошти спрямовуються на покриття поточних витрат. Активним є бюджетний дефіцит, за якого кошти спрямовуються на інвестиції в економіку.

Є три основні засоби збалансування дефіцитного держбюджету: підвищення податків; додаткова емісія грошей; державні позики – випуск державних цінних паперів.

Оскільки жоден із засобів збалансування бюджету не є абсолютно ефективним, існує так зване бюджетне обмеження.

Державне бюджетне обмеження – це свідоме обмеження витрат держави, зумовлене існуючими фінансовими можливостями:

Профіцит державного бюджету – це перевищення доходів державного бюджету над видатками.

Політика уряду має бути спрямована на формування профіцитного бюджету, оскільки сила та вплив держави на економіку визначаються, насамперед, акумуляцією в її руках фінансових ресурсів, тобто її стимулюючого і обмежувального впливу на економічні процеси та явища.

14.3. Державний борг та його вплив на національну економіку

З поняттям бюджетного дефіциту тісно пов'язане поняття державного боргу.

Державний борг – це сума дефіцитів державного бюджету за мінусом бюджетних надлишків; нагромаджена урядом сума запозичень для фінансування бюджетного дефіциту.

Державний борг виникає через брак у державі коштів, необхідних для виконання її функцій, тому держава змушена мобілізувати додаткові кошти для покриття своїх видатків. Між бюджетним дефіцитом і державним боргом існує пряма залежність. Державні позики – головне економічно виправдане джерело покриття бюджетних дефіцитів. Залежно від суб'єктів кредитних відносин розрізняють:

Внутрішній державний борг – це боргові зобов'язання уряду у формі кредитів, отриманих урядом, державних займив, здійснюваних за допомогою випуску цінних паперів від імені уряду та за його дорученням. Це борг уряду країни своїм громадянам, ситуація, коли всі «винні самі собі». Якщо борг не дуже великий, він не справляє відчутного негативного впливу на економіку, оскільки не супроводжується вивезенням за кордон матеріальних цінностей.

Зовнішній державний борг – борг фізичним, юридичним особам за кордоном та іноземним державам. **Зовнішній борг** лягає тягарем на країну, оскільки вона змушена віддавати товари й послуги в рахунок оплати процентів і погашення боргу. Крім цього, нерідко іноземні країни надають кредити за умови внесення певних корективів у соціально-економічну політику держави.

Якщо в країні дуже великий зовнішній або внутрішній державний борг, то їй може бути оголошений дефолт.

Дефолт – визнання країни неплатоспроможною.

У разі бюджетного профіциту державний борг може частково погашатися. Витрати на погашення боргу збільшуються із зростанням ставок процента.

В залежності від структури боргових зобов'язань виділяють:

– монетаризований державний борг – складається з боргів, опосередкованих кредитними стосунками держави з банками;

– немонетаризований державний борг – включає в себе заборгованість держави за держзамовленнями, надання послуг державним установам, заборгованості з виплат заробітної плати бюджетному сектору, а також з виплат соціальних трансфертів.

Уряди країн здійснюють політику щодо управління державним боргом, яка загалом має такі стадії: залучення фінансування; його розміщення (використання); погашення боргу.

Відповідно, система управління державною заборгованістю країни означає управління всіма стадіями і охоплює:

- аналіз кредитоспроможності – можливості країни позичати кошти;
- оцінку платоспроможності – здатності обслуговувати борг;
- контроль рівня заборгованості;
- контроль за складом зовнішнього та внутрішнього боргу.

З цією метою використовуються показники заборгованості – індекси заборгованості, які вимірюють різні складові державного боргу (насамперед, зовнішнього). Так, до стандартних показників зовнішньої заборгованості належать:

- відношення розміру боргу (сплаченого або несплаченого) до експорту та до ВВП;
- відношення загальної суми платежів з обслуговування боргу до експорту та державних доходів;
- коефіцієнт обслуговування боргу (співвідношення між сумою виплат по обслуговуванню боргу і величиною експорту товарів та послуг).

Ефективність управління державним боргом значною мірою визначається іншими видами економічної політики. Прибуток на інвестований капітал, а отже, й розмір позик безпосередньо залежать від торговельної політики, політики валютних курсів, цінової політики, а також від грошово-кредитної та бюджетно-податкової політики. У свою чергу, рівень зовнішньої заборгованості та умови надання зовнішнього боргу значною мірою визначають характер економічної політики в країні.

Боргова криза – це криза зовнішньої заборгованості, яка проявляється в неспроможності країни-боржника обслуговувати зовнішню заборгованість у повному обсязі, зокрема здійснювати виплати з обслуговування накопиченої суми боргу відповідно до

початкових угод. Неплатоспроможність країн-боржників спричиняє падіння платоспроможності фінансових інститутів країн-кредиторів. Вихід з боргової кризи передбачає стабілізацію розмірів та зміну структури заборгованості, відстрочку сплати боргу або перегляд інших умов його повернення.

Традиційним методом зменшення боргу є його **реструктуризація, яка може набувати таких форм**: часткове анулювання боргу; продовження термінів дії боргових зобов'язань; зниження процентів на обслуговування боргу.

Загальноприйнятим методом скорочення зовнішнього боргу є **конверсія боргу (борговий своп)**, яка може набирати таких форм:

- викуп боргу – надання країні-боржникові можливості викупити власні боргові зобов'язання на вторинному ринку боргів;
- капіталізація боргу, тобто обмін зовнішнього боргу на власність (акціонерний капітал) зі знижкою. При цьому реалізується можливість обмінювати боргові зобов'язання даної країни на акції її корпорацій. Іноземні небанківські організації отримують можливість купувати ці боргові зобов'язання зі знижкою для фінансування прямих інвестицій чи для купівлі вітчизняних фінансових активів;
- конверсія «борг-борг», тобто заміна існуючих боргових зобов'язань новими борговими зобов'язаннями.

Капіталізація боргу і заміна існуючих боргових зобов'язань новими є інструментами оптимізації структури зовнішньої заборгованості держави. Вибір кожного конкретного методу управління державним боргом залежить від економічної кон'юнктури в країні та офіційно застосовуваної економічної політики.

14.4. Взаємозв'язок монетарної та фіскальної політики держави

Між фіскальною та монетарною політикою існує тісний взаємозв'язок.

Наприклад, заходи та інструменти фіскальної політики, спрямовані на збільшення обсягів виробництва, повинні супроводжуватися збалансованим збільшенням грошей в обігу. Це є необхідною

умовою оптимального збільшення купівельної спроможності національної економіки. Зі збільшенням державних закупівель збільшується попит на товарному ринку і на грошовому ринку. За умови, якщо центральний банк не здійснює збалансованого зростання номінальної грошової маси, то можуть зрости ціни і процентна ставка. Це спричинить зменшення попиту на споживчі та інвестиційні товари, що зведе ефективність фіскальної політики до нуля.

Існування тісного взаємозв'язку між фіскальною і монетарною політиками означає, що їхнє автономне застосування зменшує ефективність стабілізаційної політики. Саме тому для забезпечення високої ефективності стабілізаційної політики заходи фіскальної та монетарної політики мають узгоджуватися між собою. Так, якщо метою стабілізаційної політики є приборкання та контроль за рівнем інфляції, то потрібно застосовувати не лише заходи контролю за грошовою масою, а й засоби мінімізації бюджетного дефіциту.

Аналогічно за умови, коли грошова політика є стимулюючою, а фіскальна – обмежувальною, то ефективність стабілізаційної політики може мати або досить незначні позитивні результати, або ж негативний ефект.

Стабілізаційна політика держави – це сукупність державних заходів, спрямованих на пом'якшення економічних коливань у короткостроковому періоді з метою підтримання повної зайнятості та оптимального рівня інфляції.

Стабілізаційна політика, що поєднує заходи фіскальної та монетарної політики, називається змішаною (комбінованою).

На ефективність стабілізаційної політики впливають такі основні чинники:

- стан національної економіки;
- лаг стабілізаційної політики;
- очікування суб'єктів національної економіки (виробників і споживачів).

Сутність першого чинника полягає в тому, що в країнах зі слабо розвинутою ринковою інфраструктурою, банківською системою, нестійкою національною валютою та переважанням адміністративних методів впливу над економічними методами засоби стабілізаційної політики переважно є нестійкими та малоефективними. Так, зокрема, дослідники макроекономічного стану національної

економіки та чинників його оптимізації вважають, що класична стимулююча політика (монетарна та фіскальна експансія) є ефективною лише в країнах з розвинутою ринковою економікою.

Сутність другого чинника полягає в тому, що стабілізаційні заходи впливають на економіку не відразу, а з певною затримкою в часі (часовий лаг). Вони можуть бути внутрішніми і зовнішніми. Внутрішній лаг вимірюється від моменту виникнення збурень в економіці до моменту прийняття відповідних стабілізаційних заходів. Зовнішній лаг вимірюється часом, який є необхідним для того, щоб з'явилися результати від упровадження стабілізаційних заходів.

У фіскальній політиці внутрішній лаг значно триваліший, ніж у монетарній. Це пояснюється тим, що прийняття рішення про коригування фіскальної політики проходить довготривалу адміністративну процедуру. А заходи монетарної політики можуть схвалюватися центральним банком за досить короткий час. Разом з тим, монетарна політика має триваліші зовнішні лаги у порівнянні з фіскальною, оскільки в її основі лежить складніший причинно-наслідковий зв'язок між політичним рішенням щодо зміни пропозиції грошей і змінами в економіці.

Часовий характер стабілізаційної політики свідчить про те, що її заходи – це політико-економічні інвестиції (ризик).

Ризики стабілізаційної політики пов'язані з екзогенними та ендогенними величинами. Тобто існує ряд подій, на які стабілізаційна політика не може впливати, та такі, на які вона здатна впливати, проте реакцію на які чітко неможливо передбачити.

Третім важливим чинником є очікування суб'єктів економіки. Вони відіграють значну роль у процесі прийняття рішень економічними суб'єктами. Так, домогосподарства, визначаючи обсяг споживання та заощаджень, виходять із очікувань щодо своїх майбутніх доходів, можливого рівня інфляції та загальної економічної і політичної ситуації в державі; інвестори спираються на свої очікування майбутньої прибутковості інвестиційних проєктів. На ці очікування впливає багато чинників, у тому числі й заплановані заходи стабілізаційної політики.

Традиційні методи обґрунтування стабілізаційної політики та її ефективності, до яких належать економетричні моделі,

недостатньо враховують вплив очікувань на поведінку людей, що зменшує її ефективність.

Ефективність стабілізаційної політики, її конкретний вид (активна чи пасивна політика) залежать від стану національної економіки та тих методів державного регулювання економіки, що в ній переважають.

В економіці України існує ряд протиріч у проведенні фіскальної політики держави та її взаємозв'язку з монетарною політикою. Однією з головних проблем інституціональних реформ у національній економіці є формування фіскальної та монетарної політики на засадах адекватності вимогам сучасного ринкового господарювання.

Фіскальна та монетарна політика України формувалася в умовах надзвичайно жорсткої економічної кризи, що не могло не позначитися на характері змін. З одного боку, постійною залишалися проблеми мобілізації коштів до бюджету для виконання державою своїх функцій і зобов'язань (через безперервний процес втрати одних джерел фінансових надходжень до бюджету і пошуку інших), неефективної політики стабілізації національної грошової одиниці та залежності політики Національного банку від урядових колізій. З іншого боку, мали місце низька фінансова й управлінська дисципліна, тінізація економіки, неефективність здійснення окремих видів видатків, марнотратство, факти розкрадання державних коштів тощо.

На сьогодні ані бюджет, ані фіскальна політика, ані її оптимальне поєднання з інструментами монетарної політики недостатньо використовуються для економічного зростання, не сприяють розвитку національної економіки. Бюджет продовжує розглядатися лише як фіскальний план доходів і витрат, виконанню якого підпорядковані інші засоби економічної політики. Але фіскальна і монетарна політика не стали механізмом, який би допомагав уряду проводити в повному обсязі структурні реформи. Значна частина рішень у сфері фіскальної та монетарної політики підпорядковується не стратегічним економічним міркуванням, а є предметом політичного торгу. Відсутність, суперечливість чи невизначеність стратегічних пріоритетів перешкоджає, відповідно, й виробленню збалансованої стабілізаційної політики

держави. А окреме застосування важелів і інструментів фіскальної та монетарної політики, як було визначено вище, гальмують її ефективне застосування.

Відповідно з метою виправлення наявних в економіці України деформацій державним органам необхідно усвідомити, що основною (кінцевою) метою застосування важелів стабілізаційної політики є подолання інфляції, забезпечення стійкого економічного зростання та раціоналізація економічної структури, які в подальшому визначатимуть її загальний стан та шляхи розвитку.

Рекомендована література по темі 14

1. Базилевич В.Д., Базилевич К.С., Баластрик Л.О. Макроекономіка: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2007. – С. 596–641.
2. Економічна теорія: макро- і мікроекономіка: Навч. посіб. / За ред. З. Ватаманюка, С. Панчишина. – К.: Альтернативи, 2001. – С. 327–343.
3. Манків, Грегори Н. Макроекономіка / Пер. з англ.; Наук. ред. пер. С. Панчишина. – К.: Основи, 2000. – С. 428–451.
4. Поповенко Н.С., Забарная Э.Н., Скорик Н.Л. Макроэкономика и экономическая политика. Учеб. пособ. / Н.С. Поповенко, Э.Н. Забарная, Н.Л. Скорик – Одесса: ТЭС, 2007. – С. 178–209.
5. Савченко А.Г. Макроекономіка: Підручник / А.Г. Савченко. – К.: КНЕУ, 2005. – С. 291–320.
6. Сакс Дж.Д., Ларрен Ф.Б. Макроэкономика. Глобальный подход / Пер. с англ. – М.: Дело, 1996. – С. 254–325.
7. Тарасевич Л.С., Гребенников П.И., Леусский А.И. Макроэкономика: Учебник / Л.С. Тарасевич, П.И. Гребенников, А.И. Леусский. – М.: Юрайт-Издат, 2013. – С. 359–371.

Тема 15. Монетарна політика

15.1. Механізм функціонування грошового ринку

15.2. Центральний банк як суб'єкт монетарної політики та механізм створення грошей

15.3. Сутність монетарної політики та її стратегії

15.1. Механізм функціонування грошового ринку

В темі 7 (Ринок грошей) було розглянуто сутність грошового ринку, його параметри та складові. Зупинимось більш конкретно на механізмі функціонування грошового ринку, оскільки він безпосередньо пов'язаний з банківською системою та основними принципами монетарної політики.

Механізм функціонування грошового ринку можна розглянути за допомогою аналізу його моделі, яка поєднує попит і пропозицію грошей (рис. 15.1).

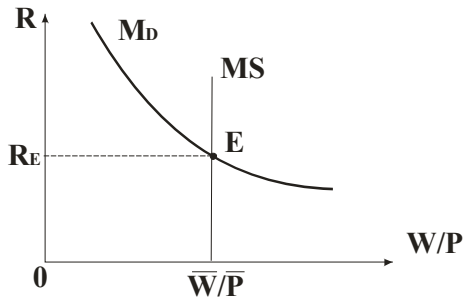
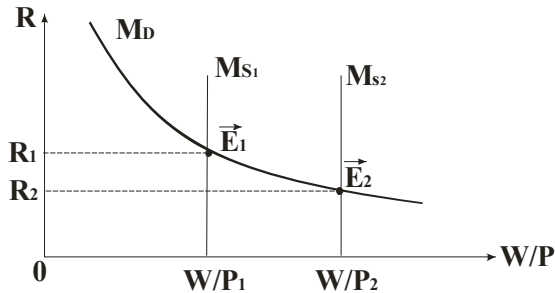

Рис. 15.1 – Рівновага на ринку грошей

Крива пропозиції має форму вертикальної прямої, при допущенні, що Центральний банк контролює грошову пропозицію незалежно від зміни процентної ставки. Попит на гроші представляє собою спадну функцію ставки процента для заданого рівня доходу (при незмінному рівні цін номінальні і реальні ставки процента дорівнюють один одному). В точці рівноваги (т. Е) попит на гроші дорівнює їхньої пропозиції.

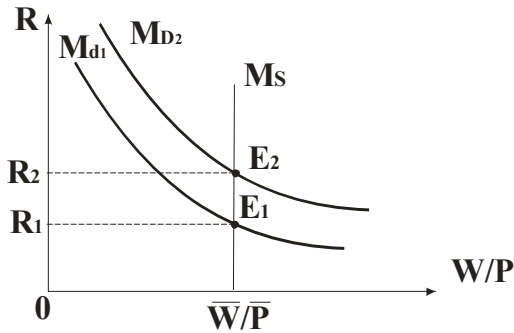
Коливання процентної ставки утримує рівновагу грошового ринку. Економічні агенти можуть міняти структуру своїх активів в залежності від руху процентної ставки. Її коливання пов'язані, по-перше, з початковою нерівновагою грошового ринку, по-друге – із зміною екзогенних величин (пропозиції грошей та доходу). Так, якщо пропозиція грошей збільшилась, то процентна ставка зменшилась. Надлишок пропозиції грошей буде інвестовано в цінні папери чи інші фінансові активи. Курси цінних паперів будуть зростати, що еквівалентно падінню процентної ставки. По мірі падіння процентної ставки ціна зберігання грошей також зменшиться, економічні агенти збільшують кількість готівки і депозитів. Рівновага на грошовому ринку буде встановлена. (рис. 15.2).

Рис. 15.2 – Вплив пропозиції грошей на зміну рівноваги

При зменшенні грошової пропозиції виникає тимчасовий дефіцит. Цінні папери будуть продаватися. Їхнє зростання на ринку знизить ринкову вартість паперів і одночасно збільшить процентну ставку. Більш висока ставка проценту підвищує ціну зберігання грошей і зменшує їхню кількість, яку економічні агенти бажають мати на руках. Попит на гроші скорочується і грошовий ринок повертається до рівноваги. Зміна номінального доходу призводить до зміни попиту на гроші. Так, зростання рівня доходу підвищує попит на гроші (рис. 15.3).

Крива попиту на гроші зсувається вправо, а ставка проценту зростає. Економічні агенти бажають отримати більше грошей, продаючи цінні папери, при цьому процентна ставка зростає. Такі дії забезпечують відповідну кількість грошей, які знаходяться в

Рис. 15.3 – Вплив рівня доходу на попит грошей

обігу до кількості грошей, які зберігаються у економічних агентів. Грошовий ринок відновлюється у положенні рівноваги. Зменшення попиту на гроші запускає розглянуті процеси в зворотному напрямку.

Подібний механізм підтримання рівноваги на грошовому ринку може успішно працювати в ринковій економіці з розвиненим ринком цінних паперів та адекватною реакцією її агентів на ті чи інші зміни, насамперед на зміни процентної ставки.

15.2. Центральний банк як суб'єкт монетарної політики та механізм створення грошей

В ринковій економіці грошовий обіг безпосередньо пов'язаний з дією банківської системи. Загальним правилом є дворівнева композиція банківської системи: Центральний Банк (емісійний) та сітка комерційних банків різного профілю та організації (депозитні, інвестиційні, ощадбанки, страхові і інвестиційні компанії, пенсійні фонди).

Стратегічну пропозицію як основний суб'єкт грошово-кредитної (монетарної) політики займає Центральний банк. Він виконує роль регулюючого та координуючого центру грошово-кредитної системи. Основна задача діяльності Центрального банку – забезпечення стабільності грошової одиниці. Крім того, він виконує цілу

низку функцій: випускає в обіг національну валюту, зберігає золотовалютні резерви країни та обов'язкові резерви комерційних банків, виступає міжбанківським розрахунковим центром, виступає як продавець та покупець на міжнародних грошових ринках, координує міжнародну діяльність приватних банків.

Операції Центрального банку поділяються на пасивні, за допомогою яких створюється банківські ресурси, та активні операції, які приводять до розміщення банком цих ресурсів.

Основними видами пасивів виступають:

- резерви комерційних банків, як обов'язкові резерви, які зберігаються у Центральному банку;
- депозити казначейства – кошти, які надходять в результаті сплачування податків та з продажу облігацій населенню чи банкам;
- банкноти Центрального банку, тобто паперові гроші, які є його зобов'язанням і визначають пропозицію грошей в державі.

Основними видами активів виступають:

- цінні папери – це головні державні облігації, які купуються на відкритому ринку у населення, комерційних банків, міністерства фінансів з метою впливу на резерви комерційних банків (випускає їх уряд для покриття бюджетного дефіциту);
- позики комерційним банкам – це кредити комерційним банкам;
- золотовалютні резерви, які містять вартість монетарного золота та валюту інших країн;
- інші активи, до яких відносяться облігації, що поіменовані в іноземних валютах, та деякі матеріальні товари, що знаходяться у власності Центрального банку.

За допомогою аналізу балансу Центрального банку можна виділити фактори, які впливають на грошову базу. До факторів, що збільшують грошову базу відносяться: вкладення в цінні папери, кредити за обліковою ставкою, золоті сертифікати, гроші, які випущені Казначейством та деякі інші. Фактори, що зменшують грошову базу – це рахунки Казначейства в банку, іноземні рахунки, інші пасиви і рахунки капіталу.

Найбільш впливовим фактором є вкладення в цінні папери, які повністю контролюються Центральним банком шляхом проведення операцій на відкритому ринку. Найменш контролюючим

фактором є, наприклад, рахунки казначейства, які можуть виступати важливим джерелом коливання грошової бази в рамках короткострокових інтервалів.

Основними інструментами грошово-кредитної політики Центрального банку, за допомогою яких він управляє грошовим ринком є:

- політика облікової ставки;
- політика банківських резервів;
- операції на відкритому ринку.

Політика облікової ставки є дисконтною політикою, тобто, центральний банк надає позики комерційним банкам, які називають дисконтними позиками. Дисконтна політика пов'язана із зміною облікової ставки, яка діє на грошову базу та пропозицію грошей через обсяги кредитів. Приріст обсягів рефінансування збільшує грошову базу і пропозицію грошей; зменшення – скорочує їх. Тобто обсяги кредитів за обліковою ставкою (обсяг рефінансування) визначається її величиною. Так, за допомогою дисконтної політики здійснюється контроль і управління кредитною активністю. Але цей механізм досить невизначений для майбутнього, тому зміна облікової ставки здебільшого сигналізує про намір Центрального банку щодо майбутньої монетарної політики.

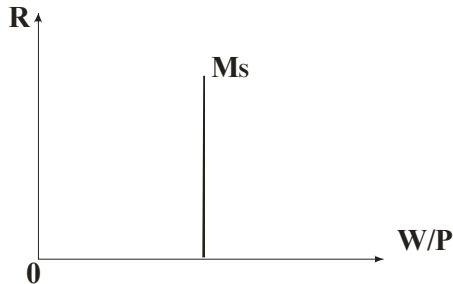
Політика банківських резервів – найбільш жорсткий інструмент грошово-кредитного регулювання. Підвищення норми обов'язкового резервування знижує обсяги депозитів, які допустимі при даному рівні грошової бази, що приводить до скорочення пропозиції грошей. І навпаки, зменшення норми обов'язкового резервування веде до збільшення пропозиції грошей, тому що виникає додаткове мультиплікаційне розширення вкладів. Отже, норма резервування впливає на здатність банківської системи створювати гроші за двома напрямками: вона змінює величину надлишкових резервів комерційних банків та впливає на розмір грошового мультиплікатора. Оскільки норма обов'язкового резервування є занадто потужним інструментом, її використовують рідко.

Операції на відкритому ринку є самим важливим інструментом грошово-кредитної політики, оскільки саме вони в основному визначають коливання грошової бази, а значить і коливання грошової маси. Вони проявляються в купівлі чи продажу Центральним

банком цінних паперів у комерційних банків. Операції купівлі на відкритому ринку збільшують грошову базу, тим самим підвищують пропозицію грошей, а операції продажу скорочують грошову базу, знижуючи обсяги пропозиції грошей. Тобто операції на відкритому ринку застосовуються для проведення експансійної (купівлі) чи рестрикційної (продаж) грошової політики. Операції на відкритому ринку розподіляються на два типи: динамічні, які направлені на зміну обсягів резервів і грошової бази, та захисні, метою яких є послаблення впливу на грошову базу іншими факторами, наприклад, зміною обсягів засобів казначейства на рахунках Центрального банку.

Основні інструменти Центрального банку безпосередньо впливають на пропозицію або механізм створення грошей банками.

В короткостроковий період величина грошової маси в країні є фіксованою. Крива пропозиції грошей є вертикальною прямою (рис. 15.4).

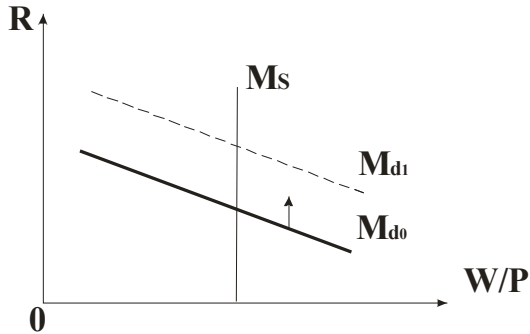

Рис. 15.4 – Крива пропозиції в короткостроковому періоді

В довгостроковому періоді форма кривої пропозиції грошей залежить від фактичних цілей Центрального банку, які характеризують його наміри яким-небудь чином реагувати на зміну попиту грошей. Можливі такі варіанти:

1. Крива пропозиції в умовах жорсткої політики (рис. 15.5).

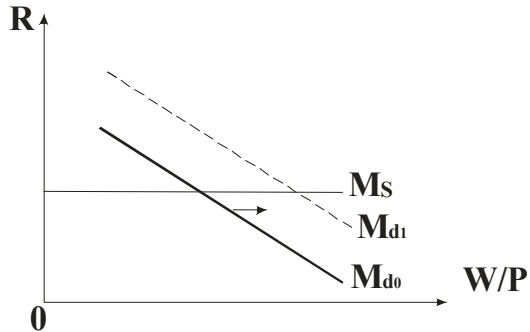
Якщо тактичною метою Центрального банку є збереження незмінної грошової маси при незмінному попиту на гроші, то крива пропозиції грошей в довгостроковому періоді буде вертикальна. У даному випадку йдеться про жорстку кредитну політику. Така політика проводиться тоді, коли Центральний банк вважає,

Рис. 15.5 – Крива пропозиції в умовах жорсткої політики

що зміна попиту на гроші пов'язана із зміною рівня цін (ціни підвищуються) і для стримання інфляції необхідно тримати незмінний обсяг грошової маси. В результаті зростання попиту на гроші визначає збільшення ставки проценту.

2. Крива пропозиції грошей в умовах гнучкої політики (рис. 15.6).

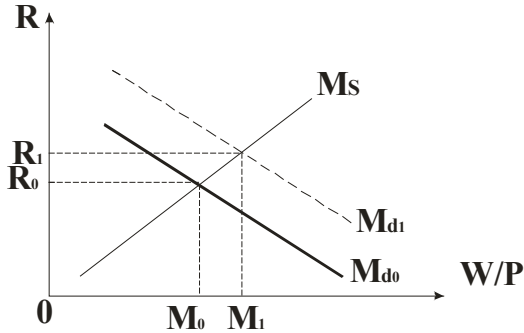

Рис. 15.6 – Крива пропозиції грошей в умовах гнучкої політики

Якщо метою Центрального банку є збереження незмінної ціни грошей (ставки процента), то у відповідь на зміну попиту на гроші банк буде змінювати пропозицію грошей. У даному випадку крива пропозиції грошей у довгостроковому періоді буде горизонтальною, а політика – гнучкою. Така політика має місце тоді, коли уряд вважає, що попит на гроші пов'язаний з інвестиційною програмою,

направленою на зростання реального національного доходу. Для того, щоб підйом економіки продовжувався, необхідно підтримувати незмінну ставку процента.

3. Крива пропозиції грошей в умовах проміжної політики (рис. 15.7).

Рис. 15.7 – Крива пропозиції грошей в умовах проміжної політики

Якщо тактичною метою банку є збереження темпів росту грошової маси у відповідь на зміну попиту на гроші, то Центральний банк при збільшенні попиту на гроші збільшує грошову масу, але у меншій ступені, ніж це необхідно для підтримання незмінної ставки процента. У цьому випадку крива пропозиції грошей в довгостроковому періоді буде мати позитивний ухил, а політика називається проміжною. Вона використовується тоді, коли зміна попиту на гроші пов'язана із зміною швидкості обігу грошей та зростанням національного доходу.

Змінити грошову базу в країні Центральний банк може або шляхом зміни грошової бази, що є більше доцільним, або в результаті дії на величину грошового мультиплікатора.

Грошовий мультиплікатор – це відношення пропозиції грошей до грошової бази

$$m = \frac{M^s}{MB} \quad (15.1)$$

де m – грошовий мультиплікатор

MS – пропозиція грошей

MB – грошова база, яка складається з готівкових грошей та банківських резервів.

Змінна « m » – це грошовий мультиплікатор, який показує, як зміниться пропозиція грошей при заданій зміні грошової бази, тобто, на скільки пропозиція грошей перевищує грошову базу. Грошовий мультиплікатор завжди більше одиниці, тому грошову базу називають грошима підвищеної потужності. Грошовий мультиплікатор відображає вплив на пропозицію грошей і інших факторів. Збільшення коефіцієнта депонування та норми резервів зменшує грошовий мультиплікатор.

До пропозиції грошей мають відношення і комерційні банки, коли вони надають позики в обсязі своїх кредитних ресурсів. Відношення приросту кредитних ресурсів до приросту грошової бази визначає депозитний мультиплікатор. Він показує, у скільки разів комерційні банки збільшують розмір грошової маси в обігу:

$$n = \frac{\Delta M_R^S}{\Delta MB} \quad (15.2)$$

де n – депозитний мультиплікатор

M_R^S – приріст кредитних ресурсів

ΔMB – приріст грошової бази

Депозитний мультиплікатор (n) є обернено пропорційний нормі мінімальних банківських резервів (r) тобто

$$n = \frac{1}{r} \quad (15.3)$$

Він показує, у скільки разів комерційні банки збільшують розмір грошової маси в обігу.

Таким чином, Центральний банк може контролювати пропозицію грошей перш за все шляхом дії на грошову базу. Зміна грошової бази в свою чергу, чинить мультиплікаційний ефект на пропозицію грошей. Так процес зміни обсягу пропозиції грошей можна розділити на два етапи:

– першочергова модифікація грошової бази шляхом зміни зобов'язань Центрального банку перед населенням і банківською системою (дія на величину готівки і резервів);

– наступна зміна пропозиції грошей через процес «мультиплікації» в системі комерційних банків.

Інструменти грошової політики корегують величину грошової маси, діють або на грошову базу, або на мультиплікатор.

В залежності від економічної ситуації, Центральний банк проводить політику дешевих чи дорогих грошей.

Політика дешевих грошей є характерною для ситуації економічного спаду і високого рівня безробіття. Її мета – зробити кредит більш дешевим та легкодоступним для того, щоб збільшити сукупні витрати, виробництво, зайнятість та інвестиції. Для цього центральний банк:

– зменшує облікову ставку процента, що має спонукати комерційні банки до збільшення займів у Центрального банку і тим самим збільшення власних резервів;

– здійснює купівлю державних цінних паперів на відкритому ринку, оплачуючи їх збільшенням резервів комерційних банків;

– зменшує норму резервних вимог, що призводить до переводу обов'язкових резервів в необхідні, та збільшує одночасно мультиплікатор грошової пропозиції.

Політика дорогих грошей має за ціль обмеження грошової пропозиції для того, щоб скоротити сукупні витрати та знизити темпи інфляції. Вона включає такі дії:

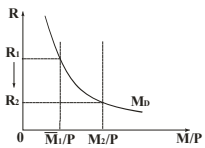
– підвищення облікової ставки процента, що не стимулює позикові операції комерційних банків;

– продаж Центральним банком державних цінних паперів на відкритому ринку;

– збільшення норми резервів, що скорочує надлишкові резерви і зменшує мультиплікатор грошової пропозиції.

Центральний банк не може прямо впливати на основні макроекономічні змінні. Він використовує вплив на проміжні та поточні змінні. Цей механізм впливу Центрального банку на національну економіку називають передавальним (трансмісійним) механізмом.

Виділяють чотири ланки передавального механізму (рис. 15.8):

1) Зміна пропозиції грошей	2) Зміна ставки процента	3) Зміна витрат у відповідь на зміну ставки процента	4) Зміна обсягу випуску у відповідь на зміну попиту
Центральний банк купує державні облігації на відкритому ринку			

Рис. 15.8 – Передавальний механізм грошової політики

- 1) зміна величини реальної пропозиції грошей $(M/P)^S$ в результаті проведення Центральним банком відповідної політики;
- 2) зміна процентних ставок на грошовому ринку;
- 3) реакція сукупних витрат, особливо інвестиційних, на динаміку ставки процента;
- 4) зміна обсягу випуску як відповідь на зміну сукупного попиту (сукупних витрат).

Порушення в будь-якій ланці передавального механізму можуть призвести до зниження або навіть відсутності будь-яких результатів грошової політики. Передавальний механізм – це основа монетарної політики, через який здійснюється вплив на національний продукт, зайнятість та рівень цін.

15.3. Сутність монетарної політики та її стратегії

Монетарна політика – один з основних макроекономічних інструментів, який спирається на здатність грошово-кредитної політики впливати на грошову пропозицію і відповідно на ставку процента. Вважається навіть, що вона діє більш ефективно і швидко, ніж фіскальна політика. Деякі школи в економічній теорії вважають, що фіскальна політика взагалі не приносить ніякого результату, і якщо допомагати ринковому механізму, то лише через монетарну політику. До таких шкіл відносяться монетаристи та школа раціональних очікувань.

Гнучка (дискреційна) грошова політика була одним з головних інструментів державного регулювання суспільного відтворення, яку запропонував Дж.М. Кейнс. Стабільна заробітна плата та майже нерухомий рівень цін є умовою дії кейнсіанської моделі регулювання. Збільшенню грошової пропозиції в кейнсіанській моделі відводилась функція стимулювання реального виробництва. Зростання грошової маси впливає на зниження процента, стимулює інвестиції, виробництво та зайнятість.

На відміну від кейнсіанців монетаристи вважають, що зміна грошової маси не впливає на реальне виробництво і зайнятість, а приводить лише до зміни цін. В короткостроковому періоді зростання грошової пропозиції, безумовно, впливає на збільшення обсягів виробництва, але довгостроковий ефект дещо інший. Збільшення грошової маси підштовхує зростання цін, а це веде до збільшення процентних ставок, тобто спостерігається інфляційне зростання процента.

Збільшення кількості грошей у населення впливає на збільшення витрат та спочатку стимулює виробництво. Але потім, внаслідок зростання цін, реальна кількість грошей у населення (із розрахунку на ціни товарів) зменшується, встановлюється первинний рівень попиту і виробництва, але вже за більш високих цін.

Таким чином, експансійна грошова політика, яка приводить в короткостроковому періоді до зростання виробництва і скорочення безробіття, в довгій перспективі обертається стагнацією виробництва і збільшенням безробіття. Тому замість дискреційної політики монетаристи пропонують політику грошового таргетування. Її сутність полягає в суворому дотриманні темпів зростання грошової маси, які визначаються на основі минулих довгочасових тенденцій динаміки виробництва, грошової маси та швидкості обігу грошей. Суворе контролювання зростання грошової маси та обігу буде сприяти зміні структури відносних цін, збільшить ступень відповідності структури попиту і пропозиції, яка визначає сукупну зайнятість. Очікування стабільних цін із взаємодією з гнучкою заробітною платою дозволяє господарським суб'єктам прийняти економічно обґрунтовані та ефективні рішення.

Ефективність монетарної політики значною мірою залежить від незалежності Центрального банку до виконавчої влади, а також від довіри економічних суб'єктів до його політики.

Монетарна політика має свої плюси і мінуси. До її сильних сторін можна віднести швидкість та гнучкість, меншу у порівнянні з фіскальною політикою залежність від політичного тиску, її більшу консервативність в політичних відносинах. Проблеми в реалізації монетарної політики створюється в основному циклічною асиметрією. Її ефективність може знижуватися також в результаті протилежно направленої зміни швидкості обігу грошей. Однією з головних помилок монетаристів вбачається те, що вони займаються не самою економікою, а грошима, які обслуговують економіку, та не проводять границі між виробничою та спекулятивною економікою.

Теоретичні дискусії між неокейсіанцями та монетаристами концентруються не на питаннях ціноутворення або попиту на гроші, а на проблемах впливу грошей на ринкове господарство. Неокейсіанці виступають за активну політику державного регулювання ринкового господарства, монетаристи пропагандують мінімальне втручання в процеси ринкового відтворення.

Макроекономічна модель монетаристів відводить вирішальну роль в регулюванні сукупного попиту грошовій чи монетарній політиці держави, тоді як неокейсіанці підкреслюють важливість наряду з грошовою також і фіскальної політики.

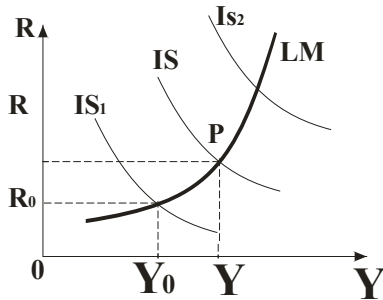
Монетарна політика представляє собою комплекс взаємопов'язаних дій Центрального банку з метою регулювання сукупного попиту шляхом планового впливу на стан кредиту та грошового обігу.

Фіскальна політика відображає державне регулювання сукупного попиту шляхом планування змін державних видатків.

Відомий англійський вчений Дж. Хікс розробив на базі кейнсіанської теорії стандартну рівноважну модель ринку. Загальна рівновага на реальному і грошовому ринках досліджується за допомогою апарата кривих «IS-LM». Основною метою аналізу економіки за допомогою моделі IS-LM є об'єднання товарного і грошового ринку в єдину систему. В результаті ринкова ставка процента перетворюється у внутрішню (ендогенну) змінну, а її рівноважна величина відображає динаміку економічних процесів, які відбуваються не тільки на грошовому, але й на товарному ринках.

Модель IS-LM – модель товарно-грошової рівноваги, яка дозволяє виявити економічні фактори визначення функції сукупного попиту та знайти такі сполучення ринкової ставки R і доходу Y , за

яких одночасно досягається рівновага на товарному та грошовому ринках (рис. 15.9).

Рис. 15.9 – Графічне відображення моделі IS-LM

Крива IS – крива рівноваги на товарному ринку. Вона представляє собою геометричне місце точок, які характеризують усі комбінації Y і R і які одночасно відображають тотожність доходу, функцій споживання, інвестицій та чистого експорту. У всіх точках підтримується рівність інвестицій та заощаджень. Термін IS відображає цю рівність (Investment = Savings). За допомогою алгебраїчного рішення системи кейнсіанських рівнянь, які характеризують ринок товарів, Дж. Хікс довів, що крива IS має характерний уклін, який показує, що чим менше рівень реального доходу, тим вище повинна бути ставка процента для отримання точки рівноваги.

Крива LM – крива рівноваги на грошовому ринку. Вона фіксує комбінації Y і R , які задовольняють функцію попиту на гроші при заданій Центральним банком величині грошової пропозиції. У всіх точках кривої LM попит на гроші дорівнює їх пропозиції. Термін LM відображає цю рівність (Liquidity Preference = Money Supply). Алгебраїчно крива LM була виведена із рівняння кейнсіанської моделі грошового ринку. Крива LM має характерний уклін, який свідчить про те, що ринок грошей буде в рівновазі, якщо збільшенню реального доходу буде відповідати більш висока ставка процента. Крива LM має своєрідну конфігурацію: її ліва частина, яка відображає низькі значення ставки процента, розташована майже горизонтально, тоді як права частина займає положення, яке близько до вертикалі.

Крива IS може схрещуватися з кривою LM в будь-якій її частині. У зв'язку з цим виникають різні варіанти рівноваги.

Якщо крива IS перетинає криву LM в лівій, майже горизонтальній її частині, то може відбутися ситуація «ліквідної пастки». Майже горизонтальне розташування кривої LM та низької ставки процента приводять до того, що еластичність попиту на гроші за процентом приближається до безмежності. При такій ситуації більша частина господарських суб'єктів буде пред'являти спекулятивний попит на гроші, очікуючи в майбутньому зростання ставки процента. До аналогічного результату їх буде підводити також існування значного ризику купівлі облігацій (як виду альтернативних активів) за причиною надто низької норми процента. В результаті грошовий ринок буде знаходитись у стані рівноваги за будь-якого рівня доходу, а норма процента буде змінюватися. Це робить монетарну політику неефективною: якби не зростала грошова маса в результаті дій Центрального банку, грошовий ринок буде все одно у стані рівноваги за існуючої низької норми процента і за будь-якого рівня доходу. Теоретично можна припустити, що у випадку «ліквідної пастки» навіть перевиробництво товарів і наступне падіння цін та зростання безробіття не зможуть змінити рівноважну норму процента і рівноважний дохід. Саморегуляція ринкового механізму в цьому випадку не діє. Єдиним шляхом виходу з кризи можуть стати міри фіскального характеру уряду, що призводять до зсуву кривої IS вправо. Це може призвести до подолання кризи.

На практиці грошова і фіскальна політика тісно пов'язані. Заходи уряду по фінансуванню дефіциту бюджету ведуть перш за все до збільшенню грошової маси, так як використовуються кредити Центрального банку. Це супроводжуються мультиплікаційним ефектом розширення банківських депозитів. Так фіскальна політика спирається на грошову.

Монетарна політика на сьогодні має прихильників навіть у неокейнсіанців. Вони визначають, що методи грошової політики діють оперативно, гнучко, на відміну від засобів фіскальної політики, які потребують довгого погодження між законодавчими та адміністративними органами.

Ефективність монетарної політики в сучасних умовах у значеній мірі визначається ступенем довіри до політики Центрального

банку та її незалежності від виконавчої влади. Чим більша незалежність Центрального банку, тим нижчі темпи інфляції і дефіцит бюджету. Проте прорахунки Центрального банку можуть призвести до нестабільності грошово-кредитної системи. До цього ж приводять також нестабільність курсу національної валюти, неадекватна фіскальна політика, відсутність системи страхування депозитів та деякі інші.

До основних заходів щодо стабілізації грошово-кредитної системи відносяться:

- розвиток нових форм кредитно-банківських послуг та регулювання обсягу кредитного ресурсу;
- приведення у відповідність до світових норм рівня мінімальних банківських резервів та рівня облікової ставки;
- стабілізація цін шляхом прийняття антициклічних заходів в системі грошового обігу;
- реалізація необхідних зважувальних рішень, які приймаються на вищому рівні державного управління, тощо.

В Україні на сьогодні домінує грошово-кредитна політика, яка спрямована на мінімізацію інфляції, стабільність економічного зростання, підтримку певного рівня валютного курсу на економічно обґрунтованому рівні. Національний банк України (НБУ) – є центром грошово-кредитної системи національної економіки, головною функцією якого є контроль та регулювання пропозиції грошей у країні. Задача ця здійснюється за допомогою використання економічних методів регулювання грошового обігу: підвищення ролі банківського кредиту і формування банківських резервів; формування фінансового ринку – ринку цінних паперів; контролю за необґрунтованим переходом грошей із сфери безготівкового обігу до готівкового; реорганізації заощаджувального та страхового діла; поетапного переходу на світові ціни і розрахунки; підсилення контролю за витратами бюджетів всіх рівнів.

Рекомендована література

1. Базилевич В.Д., Базилевич К.С., Баластрик Л.О. Макроекономіка: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2007. – С. 541–595.

2. Економічна теорія: макро- і мікроекономіка: Навч. посіб. / За ред. З. Ватаманюка, С. Панчишина. – К.: Альтернативи, 2001. – С. 319–326.

3. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. В 2 т.: Пер с англ. 11-го изд. Т. 1 / К.Р. Макконнелл, С.Л. Брю. – М.: Республика, 1992. – С. 282–318.

4. Поповенко Н.С., Забарная Э.Н., Скорик Н.Л. Макроэкономика и экономическая политика. Учеб. пособ. / Н.С. Поповенко, Э.Н. Забарная, Н.Л. Скорик – Одесса: ТЭС, 2007. – С. 211–248.

5. Савченко А.Г. Макроекономіка: Підручник / А.Г. Савченко. – К.: КНЕУ, 2005. – С. 194–218.

6. Сакс Дж.Д., Ларрен Ф.Б. Макроэкономика. Глобальный подход / Пер. с англ. – М.: Дело, 1996. – С. 560–636.

7. Тарасевич Л.С., Гребенников П.И., Леусский А.И. Макроэкономика: Учебник / Л.С. Тарасевич, П.И. Гребенников, А.И. Леусский. – М.: Юрайт-Издат, 2013. – С. 371–385.

Тема 16. Макроекономічна політика у відкритій економіці

- 16.1. *Міжнародний поділ праці. Форми міжнародних відносин. Теорії міжнародної торгівлі*
- 16.2. *Платіжний баланс. Зовнішньоекономічна політика національної економіки*
- 16.3. *Рівновага товарного, грошового та зовнішнього ринків*

16.1. Міжнародний поділ праці. Форми міжнародних відносин. Теорії міжнародної торгівлі

Ефективність національної економіки залежить не лише від результатів її внутрішньої діяльності, а й від її участі у світових економічних відносинах, ступеня її інтеграції у світове господарство. Економіка будь-якої країни пов'язана з рештою світу за допомогою багатьох механізмів. Серед них головними є механізм зовнішньоторговельних зв'язків та механізм міжнародних фінансових зв'язків.

Світове господарство – це сукупність національних економік, взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою на основі міжнародного поділу праці. Для того щоб національна економіка стала часткою світового господарства, вона повинна бути відкритою.

Відкрита економіка – це економіка, яка бере участь в економічних відносинах між країнами, яка має експорт та імпорт, вільне переміщення товарів, послуг, капіталу робочої сили, інформації та технології, а також є суб'єктом міжнародної валютної та кредитно-банківської системи.

Закрита економіка – це економіка, усі товари якої виробляються і продаються всередині країни.

Характерними рисами світового господарства є:

- активний процес переміщення факторів виробництва, насамперед у формах вивезення-ввезення підприємницького капіталу, робочої сили, природних ресурсів, технологій;

- розвиток міжнародних форм виробництва на підприємствах, які розміщені в декількох країнах, зокрема в рамках транснаціональних корпорацій;
- перехід до економіки відкритого типу в різних державах та створення міждержавних об'єднань;
- формування міжнародної валютної та кредитно-банківської системи;
- розвиток всесвітньої інфраструктури;
- створення міжнародних та національних інститутів, які координують міжнародні економічні відносини.

Розрізняють такі ознаки відкритості економіки:

- відношення зовнішньоторговельного обороту на душу населення, що приблизно:
  - у малих країнах 55–70% (Голландія, Бельгія, Австрія);
  - у середніх країнах 40–45% (Франція, Англія);
  - у великих 20–25% (США, Китай, Індія);
- частка зовнішнього торговельного обороту в загальному обсязі виробництва;
- частка експорту в загальному обсязі виробництва;
- частка імпорту в загальному обсязі споживання (не більше 30%);
- частка закордонних інвестицій по відношенню до внутрішніх інвестицій.

Усе більшого значення в світовому господарстві набуває процес глобалізації економіки.

Глобалізація (франц. *global* – загальний, всесвітній) – це категорія, яка відображає процес обміну товарами, послугами, капіталом та робочою силою, що виходить за межі державних кордонів і з 60-х років ХХ ст. набуває форми постійного і неухильно зростаючого міжнародного перетворення національних економік у єдиний простір.

До тенденцій глобалізації економіки відносяться:

- зростання матеріальної зацікавленості в постійному економічному співробітництві між країнами;
- формування світового економічного простору у зв'язку з переходом більшості країн до ринкової економіки;

- розвиток міжнародного поділу праці, що враховує природні, економічні та соціальні фактори країни;
- створення інфраструктури світового масштабу (транспортна система, мережа інформаційних комунікацій тощо).

У світове господарство входить понад 230 національних господарств націй і народностей, які перебувають на різних щаблях суспільного розвитку, розмовляють майже 2800 мовами, в обігу яких налічується близько 300 найменувань національних грошей.

Країни, що входять до світового господарства, можна класифікувати наступним чином:

I. В залежності від рівня економічного розвитку, головним критерієм якого є ВВП на душу населення:

- високорозвинені (понад 10 держав);
- розвинені (приблизно 25 держав);
- середньорозвинені;
- слаборозвинені (приблизно 150 країни, у них ВВП на душу населення в 11-15 разів менше, ніж у розвинених країнах);
- нерозвинені (Ангола, Шрі-Ланка).

II. За галузевими ознаками:

- постіндустріальні;
- індустріальні;
- індустріально-аграрні;
- аграрно-індустріальні;
- аграрні.

III. За ступенем інтеграції у світове господарство:

- інтегровані;
- слабо інтегровані.

Зв'язки національної економіки зі світовим господарством здійснюються через такі форми міжнародних відносин:

- торгівлю – частка національної продукції йде на експорт (продаж за кордон), частина доходів йде на імпорт (закупівлі закордонних товарів);
- ціни на світовому ринку;
- фінанси – великі інвестори, такі як корпорації або банки, діють у міжнародному масштабі;
- міжнародні валютні відносини;

- обмін науково-технічною інформацією і технологічними розробками;

- переміщення робочої сили.

До міжнародних економічних організацій належать регіональні інтеграційні угруповання, що виникли й розвиваються на різних континентах. Вони представлені міжнародними фінансово-кредитними інститутами – міжнародний валютний фонд (МВФ), Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР) та ін.; Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), світова організація торгівлі (СОТ) та ін.

Матеріальною основою світового господарства є поділ праці між країнами, який виходить за межі національного господарства.

Міжнародний поділ праці – спеціалізація та кооперація певних країн у виробництві певних товарів та послуг з метою реалізації їх на зовнішньому ринку.

Міжнародний поділ праці є складною категорією, яка охоплює міжнародну спеціалізацію (відокремленість і створення підприємств і галузей для випуску однорідної продукції) та міжнародну кооперацію (кооперація – лат. cooperation – співробітництво як добровільне об'єднання власності та праці для досягнення спільних цілей у різних сферах господарської діяльності).

Існують три основні форми міжнародного поділу праці:

- загальна – за сферами виробництва: сільське господарство, сфера послуг, добувні галузі промисловості (тому країни-експортери поділяються на індустріальні, сировинні, аграрні);

- часткова – поділ сфер виробництва на окремі галузі промисловості, сільського господарства та ін.;

- одинична – спеціалізація країн на виготовленні окремих деталей і вузлів складного товару (наприклад, англійська компанія «Роллс Ройс» спеціалізується на випуску реактивних двигунів для літаків, що виробляються в багатьох інших країнах).

Міжнародна кооперація передбачає:

- спільну розробку науково-технічних проблем;

- обмін науково-технічною інформацією;

- продаж і купівлю ліцензій, ноу-хау;

- обмін вченими тощо.

До факторів, що впливають на спеціалізацію та кооперацію країн, відносяться:

- географічне положення та природно-кліматичні умови;
- ресурсні можливості;
- досягнутий рівень розвитку продуктивних сил;
- історико-культурні особливості (особливо для туризму);
- історичні традиції та досвід.

Міжнародний поділ праці поглиблюється завдяки:

- дефіциту ресурсів, погіршенню умов видобутку корисних копалин;
- загостренню конкурентної боротьби на внутрішньому ринку – підприємства шукають можливість імпорتنих закупівель та експортування продукції;
- появи можливості знизити витрати виробництва за рахунок дешевої робочої сили, використання іноземного капіталу (відкривають спільні підприємства);
- організації виробництва товарів за кордоном (у світовому господарстві виникають трастові національні компанії).

Економічні вигоди, отримані країнами з різним рівнем продуктивності, інтенсивності та складності праці, спонукають їх до участі в міжнародному поділі праці, в інтернаціоналізації виробництва.

Інтернаціоналізація – процес створення і поглиблення стійких зв'язків між підприємствами різних країн або окремими країнами.

Загалом взаємодія та взаємозв'язок національної економіки з іншим світом здійснюються в таких основних формах як міжнародна торгівля; міжнародний рух капіталу; міжнародна трудова міграція; міжнародний обмін послугами; валютні відносини (регулювання валютних курсів), обмін науково-технічною інформацією та технологією (патенти, ліцензії); економічна інтеграція.

Міжнародна торгівля є однією з перших і основних форм міжнародних відносин. Засади теорії міжнародної торгівлі були сформульовані представниками класичної теорії А. Смітом і Д. Рікардо. У своїй фундаментальній праці «Про причини багатства народів» А. Сміт висунув **теорію абсолютних переваг**, згідно з якою країна має абсолютну перевагу у виробництві певного виду продукції за умов, якщо вона здатна її виробляти з меншими витратами ресурсів, ніж інші країни. Тому кожна країна повинна спеціалізуватися

на експорті тих товарів, щодо яких вона має абсолютну перевагу, та імпортувати ті товари, які виробляються з меншими витратами в інших країнах.

Д. Рікардо довів, що чинники, які лежать в основі теорії А. Сміта, обмежують кількість країн, яким зовнішня торгівля може бути вигідною. За Смітом, зовнішня торгівля є вигідною лише тоді, коли країна має абсолютну перевагу щодо виробництва одних видів товарів і абсолютно поступається щодо виробництва інших товарів. Але якщо одна країна має абсолютну перевагу у виробництві всіх видів товарів, а інша не має абсолютної переваги у виробництві жодного з товарів, то, згідно з теорією Сміта, такі країни не можуть мати мотивацію до зовнішньої торгівлі. То ж у праці «Основи політичної економії» Д. Рікардо висунув припущення про те, що країни вступають у міжнародні відносини, спираючись не на абсолютні, а на відносні (порівняльні) переваги.

Згідно з **теорією порівняльних переваг**, кожна країна повинна спеціалізуватися на виробництві тих товарів, які мають нижчу відносну ціну у порівнянні з іншими країнами. Усі країни матимуть вигоди від міжнародної торгівлі, якщо вони спеціалізуватимуться на виробництві тих товарів, відносно яких мають порівняльну перевагу. У підсумку це підвищує сукупну продуктивність ресурсів і максимізує сукупний обсяг виробництва та споживання товарів.

Отже, за теорією порівняльних переваг, в умовах вільної торгівлі всі країни з різною продуктивністю ресурсів дістають змогу виробляти і споживати більшу кількість товарів. Це стосується навіть тих країн, які не мають абсолютних переваг у виробництві жодного з товарів, але вступають у міжнародні відносини.

Е. Гекшер і Б. Олін пов'язали переваги країни з рівнем її забезпеченості факторами виробництва. Згідно з **теорією Гекшера-Оліна** різні країни мають неоднаковий рівень забезпеченості факторами виробництва, що впливає на їхню внутрішню вартість. Чим вищий рівень забезпеченості країни відповідним фактором виробництва, тим менша його вартість в цій країні у порівнянні з іншими країнами. Тому кожна країна прагне спеціалізуватися на експорті тих товарів, для виготовлення яких вона має достатню кількість дешевих факторів виробництва. І навпаки, країна імпортуватиме ті товари, для виробництва яких у неї не вистачає

виробничих факторів. Тобто, країна в прихованому вигляді експортує надлишкові фактори виробництва та імпортує дефіцитні.

У середині 50-х років відомий американський економіст В. Леонт'єв емпірично перевіряв основні висновки теорії Хекшера-Оліна і прийшов до парадоксальних висновків. Використавши модель міжгалузевого балансу під назвою «затрати-випуск», побудовану на підставі даних про економіку США за 1947 р., В. Леонт'єв показав, що в американському експорті переважали відносно трудомісткі товари, а в імпорті – капіталомісткі. Отриманий Леонт'євим результат явно суперечив тому, що передбачала теорія Хекшера-Оліна, і тому отримав назву «парадокс Леонт'єва». Подальші дослідження підтвердили наявність цього парадоксу у повоєнний період не лише для США, а й для інших країн (Японії, Індії тощо).

Спроби пояснити такий парадокс дали змогу розвинути та збагатити теорію Хекшера-Оліна завдяки врахуванню додаткових обставин, які впливають на міжнародну спеціалізацію, зокрема:

- неоднорідність факторів виробництва та значна роль природних ресурсів, що, як правило, використовуються у виробничому процесі тільки в поєднанні з великою кількістю капіталу (наприклад, у галузях добувної промисловості);
- вплив на міжнародну спеціалізацію зовнішньоторговельної політики, яку проводить уряд;
- фактори виробництва певної кількості та якості;
- умови внутрішнього попиту на пропозицію певної галузі, його кількісні та якісні параметри;
- наявність підтримувальних галузей, конкурентоспроможних на світовому ринку;
- стратегія і структура фірм, характер конкуренції на внутрішньому ринку тощо.

Комплексний підхід щодо чинників міжнародної торгівлі знайшов своє відображення в теорії М. Портера (теорія конкурентоспроможності). В теорії Портера участь країни у міжнародній торгівлі визначається рівнем конкурентоспроможності її підприємств на відповідних світових ринках, які залежать від кількох чинників:

1. Забезпеченість країни базовими і розширеними факторами виробництва.

2. Умови внутрішнього попиту, який відіграє вирішальну роль у формуванні параметрів національної продукції. Якщо місцеві споживачі досить вимогливі, то вони спонукають національні підприємства постійно підвищувати якість продукції та оновлювати її асортимент.

3. Споріднені (суміжні) галузі. Цей чинник характеризує наявність або відсутність у країні конкурентоспроможних на міжнародному рівні галузей, які мають забезпечувати виробництво національної продукції необхідними матеріалами і комплектуючими виробами.

4. Стратегія підприємств та конкуренція між ними. Вплив цього чинника на відносні переваги залежить від рівня менеджменту та внутрішньої конкуренції у відповідних галузях та великих компаніях, які представляють країну на міжнародній арені.

Такі чотири чинники утворюють форму ромба і найбільші успіхи досягаються в тих галузях, де ромб є найсприятливішим. Але, крім цих чотирьох чинників, на ромб Портера можуть впливати два додаткових чинники: випадок і уряд. Випадковою подією може бути поява радикальних інновацій, відкриття, різкі зміни цін на ресурси тощо. Вплив уряду залежить від його економічної політики, яка може сприяти збільшенню або зменшенню переваг своєї країни.

У подальшому ці теорії були доповнені та уточнені сучасними теоріями переваг від зовнішньої торгівлі. Серед основних варто виділити теорему Рибчинського, який охарактеризував співвідношення між зростанням пропозиції факторів та нарощуванням обсягів виробництва – відоме як теорема Рибчинського. Її сутність така: зростання пропозиції одного з факторів виробництва призводить до збільшення обсягів виробництва і доходів у тій галузі, де цей фактор використовується відносно інтенсивніше, і до скорочення виробництва й доходів у галузі, де цей фактор використовується менш інтенсивно.

Одним із конкретних проявів закономірності, яка описується теоремою Рибчинського, є так звана «голландська хвороба». Коли в 70-х роках ХХ ст. Голландія почала розробку родовищ природного газу в Північному морі, то швидке нарощування обсягів видобутку газу супроводжувалося переливанням ресурсів у цю галузь із галузей обробної промисловості, що призводило до скорочення в них

обсягів випуску та експорту. Аналогічні процеси спостерігалися також у Великобританії, Норвегії та інших країнах, де велась інтенсивна розробка нових родовищ.

Ця теорія належить до неофакторних теорій міжнародної торгівлі, які повніше пояснюють сутність та механізми реалізації торговельної політики на сучасному етапі.

16.2. Платіжний баланс. Зовнішньоекономічна політика національної економіки

Результати зовнішньоекономічної діяльності країни знаходять своє узагальнене відображення в платіжному балансі.

Функціонально платіжний баланс – це макроекономічна модель, яка охоплює сукупність економічних операцій певної країни з іншими країнами і розробляється з метою здійснення контролю за ефективністю зовнішньоекономічної діяльності певної країни та обґрунтування економічної політики держави.

Складання платіжного балансу є обов'язковою вимогою для всіх країн – членів Міжнародного валютного фонду (МВФ). В Україні відповідальність за складання платіжного балансу покладено на Національний банк України, який координує діяльність низки інших установ, що беруть участь у його розробленні.

Платіжний баланс розраховується в національній або іноземній валюті й складається із стандартних рахунків і статей, у яких відображуються результати відповідних зовнішньоекономічних операцій. Ці операції охоплюють товарний експорт та імпорт, надання та отримання послуг і трансфертів, продаж і купівлю активів тощо.

Платіжний баланс складається у формі бухгалтерських рахунків, що містять статистичну інформацію про торгові та фінансові угоди економічних суб'єктів країни із закордоном за певний період часу.

Рух товарів, послуг, матеріальних або інших нефінансових активів називають реальними потоками, а рух вимог та зобов'язань, що виникають у зв'язку з рухом реальних цінностей, – **фінансовими потоками**.

Вартісний вираз платіжного балансу відображає співвідношення між вартістю, яку одержує країна, і вартістю, що вивезена за кордон. Платіжний баланс складається або в національній, або в іноземній валюті міжнародних розрахунків, наприклад у євро.

Структура платіжного балансу:

- торговельний баланс (співвідношення між грошовими виплатами і надходженнями за всіма товарними операціями: експорт, імпорт);
- платіжні надходження за послуги (пошта, фрахтування, страхування, туризм, брокерські послуги тощо);
- грошові потоки, пов'язані з рухом капіталу (інвестиції, кредити, позики, займи, депозити в іноземних банках, виплати процентів і дивідендів іноземним інвесторам тощо);
- грошові перекази приватних осіб, громадських організацій, державних установ (перекази грошей родичам за кордон, пенсії громадянам, добродійні перекази, міжнародна допомога тощо).

Більшість операцій між економічними агентами пов'язані із еквівалентним обміном цінностями, тобто зустрічними економічними потоками, що врівноважують один одного. В рахунках платіжного балансу повинні відображатися обидва потоки. Тому кожна операція фіксується в рахунках платіжного балансу подвійним записом. Наприклад, якщо українське підприємство експортувало за кордон товари вартістю 200 млн євро, ця операція буде відображена так:

Товари (млн євро) кредит – (+200);
Іноземна валюта (млн євро) дебет – (-200);
Баланс сальдо (0).

Операції відносять або до кредиту, або до дебету.

Кредит – відплив за межі країни цінностей, які мають бути компенсовані надходженням цінностей (платежів) до країни. **Дебет** – надходження цінностей у країну від нерезидентів, яке має бути компенсоване відтоком цінностей за межі країни.

Платіжний баланс за своїм визначенням є рівноважним завжди. Незбалансованими можуть бути лише окремі статті та рахунки. Між тим, економісти і політики, оцінюючи платіжний баланс, досить часто говорять про його дефіцит або профіцит – сальдо платіжного балансу. Така оцінка платіжного балансу є правомірною,

оскільки йдеться про неповний платіжний баланс, що охоплює поточний рахунок і рахунок капітальних операцій, з якого виключається стаття «Резервні активи».

Неповний платіжний баланс називається балансом автономних операцій, тобто операцій, які здійснюються суб'єктами приватної економіки без участі держави. На противагу цьому операції, що пов'язані з резервними активами, здійснюються державою і називаються **неавтономними**. **Сальдо платіжного балансу** – це різниця між надходженнями і витратами країни (кредитом та дебетом), де експорт зараховується зі знаком «+» (кредит), імпорт із знаком «-» (дебет). Сальдо платіжного балансу може бути активним та дефіцитним (пасивним). **Активне сальдо платіжного балансу** (якщо в підсумку виходить додатна величина) означає, що виробниче і невиробниче споживання країни, яке задовольняється, зокрема й за рахунок імпорту, є меншим за вироблений національний продукт. Звідси перевищення валютних надходжень від експорту над витратами валюти від імпорту.

Дефіцитне сальдо платіжного балансу (якщо в підсумку від'ємне підсумкове сальдо) означає, що країна споживає більше, ніж виробляє. У неї немає чого продати на суму, еквівалентну її закупівлям за кордоном.

Кожна країна прагне до нульового сальдо платіжного балансу, для чого застосовуються такі заходи:

- валютна інтервенція – втручання національного банку в операції на валютному ринку через купівлю-продаж іноземної валюти з метою впливу на національну валюту;
- скорочення зовнішньоекономічних зв'язків;
- зміна внутрішньої фіскальної і грошово-кредитної політики;
- зміна валютного курсу.

Управління платіжним балансом національної економіки знаходить своє відображення в реалізації зовнішньоекономічної політики держави, що проводиться з метою врегулювання платіжного балансу завдяки торговельній політиці, яка здійснюється у двох формах: протекціонізму та лібералізму (фритредерству).

Торговельна політика – це державна політика, яка впливає на обсяги зовнішньої торгівлі через податки, субсидії та обмеження на експорт та імпорт. **Протекціонізм** – це політика захисту

вітчизняного виробника від іноземних конкурентів. Вона здійснюється за рахунок:

- митних тарифів, що визначають розмір державних зборів (мита) з товарів при перетині кордонів країни;
- нетарифних бар'єрів: ліцензування (державна надає ліцензії на імпорт чи експорт і водночас забороняє неліцензовану торгівлю), квотування (встановлення квот на ввезення чи вивезення товарів у кількісному або вартісному вираженні), ембарго (заборона державою ввезення до якої-небудь країни, вивезення із якої-небудь країни товарів);
- правових та адміністративних бар'єрів: технічних та санітарних стандартів, сертифікації, встановлення норм безпеки тощо.

Вплив протекціонізму на економічну систему країни представлено в табл. 16.1.

Таблиця 16.1

Вплив протекціонізму на економічну систему країни

Позитивні наслідки протекціонізму	Негативні наслідки протекціонізму
<ul style="list-style-type: none"> - урівноважується торговельний баланс; - захищає від демпінгу (дем-пінг - штучне зниження цін на товари і послуги на зовнішніх ринках для їх завоювання та усунення конкурентів); - від експортерів з дешевою робочою силою; - захищає молоді галузі; - стимулює зростання виробництва; - збільшує зайнятість; - збільшує доходи державного бюджету; - забезпечує економічну безпеку країни. 	<ul style="list-style-type: none"> - не використовуються переваги міжнародного ринку праці; - виробництво відстає від науко-во-технічного прогресу; - зростають ціни; - зменшується вибір товарів; - зменшується конкуренція та збільшується монополія; - знижується підприємницька ініціатива; - скорочується експорт і погіршується платіжний баланс.

Лібералізм (лат. *liberalis* - вільний) - це торгівля з незначними митними та немитними бар'єрами або взагалі без них. Позитивними наслідками лібералізму є стимулювання конкуренції, зменшення монополізму національних підприємств, зниження витрат виробництва, збільшення вибору споживачів. Негативними наслідками лібералізму є відсутність захисту від демпінгу іноземних виробників.

Вибір політики визначається насамперед ступенем конкурентоспроможності національної продукції, а також станом зовнішньоекономічного балансу країни.

16.3. Рівновага товарного, грошового та зовнішнього ринків

Відповідно до ступеня входження економіки у світове господарство економіку відносять до малої або великої відкритої економіки.

Мала відкрита економіка – це національна економіка, якій притаманні такі ознаки: незначна частка у світовому експорті та імпорті; обмежений вплив на світовий ринок; значна залежність національної ставки процента від світових процентних ставок.

Велика відкрита економіка – це національна економіка, експорт та імпорт якої становлять значну частину відповідних світових показників. Економічні процеси, що в ній відбуваються, значно впливають на світові господарські процеси.

У закритій економіці національний продукт виробляється виключно для потреб самої країни та за рахунок власних ресурсів (тому ВВП та ВНП є тотожними). Відкрита економіка вступає в торговельні та інші відносини із зовнішнім по відношенню до неї оточенням, використовуючи при цьому його ресурси та надаючи йому власні. Тут внутрішній і національний продукт не є тотожними величинами.

У відкритій економіці вироблений продукт може бути реалізованим як всередині країни, та і за її межами, тобто може відхилитися від споживання і внутрішніх витрат на величину зовнішньоторговельного сальдо. **Зовнішньоторговельне сальдо** – це різниця між експортом та імпортом.

Торговельна політика відкритої економіки на міжнародному ринку визначається величинами експорту та імпорту. Зростання експорту створює умови для зростання обсягів національного виробництва, доходів і валютних резервів у національній економіці. Зростання імпорту, хоч і скорочує внутрішні витрати, проте веде до падіння обсягів національного виробництва, доходів та запасів іноземної валюти в країні.

Між імпортом та експортом спостерігаються такі залежності:

- експорт однієї країни утворює імпорт для іншої, і навпаки;
- імпорт – це функція залежності від власного (внутрішнього) доходу національної економіки, а експорт – функція залежності як від внутрішніх макроекономічних показників, так і від динаміки національного доходу інших країн, бажання громадян інших країн купувати товари і послуги певних економік;
- прагнення країн скоротити обсяги імпорту призводить до скорочення обсягів експорту;
- коли економіка перебуває в умовах дефляційного розриву, зростання чистого експорту стимулює внутрішні макроекономічні показники.

Дефляційний розрив – це відхилення сукупного попиту (AD) від стану рівноваги за умов повної зайнятості в бік зменшення за сталої пропозиції (AS). Дефляційний розрив має місце, коли загальний рівень цін (P) падає. Коли країна перебуває в умовах дефляційного розриву, то зростання чистого експорту чинить негативний вплив на макроекономічне становище національної економіки.

Інфляційний розрив – відхилення сукупного попиту від стану рівноваги в умовах повної зайнятості в бік збільшення за сталої пропозиції. Інфляційний розрив утворюється, коли сукупний попит зростає на класичному відрізку кривої сукупної пропозиції. Якщо економіка перебуває в умовах повної зайнятості та потенційного рівня виробництва, то зростання чистого експорту може призводити до інфляційних розривів в економіці.

Результати економічної політики, що проводиться державою з метою впливу на економіку, залежать багато в чому від закладеної в ній системи встановлення обмінного курсу валюти – гнучкого або фіксованого. На сьогодні країни часто використовують змішані системи, що поєднують в собі елементи і гнучкого, і фіксованого обмінних курсів.

Рівновага товарного, грошового та зовнішнього ринків для відкритої економіки в найбільш загальному вигляді була описана моделлю Манделла-Флемінга.

Модель Манделла-Флемінга розроблена американськими економістами Робертом Манделлою і Маркусом Флемінгом у 60-х роках ХХ ст. Вона описує відкриту економіку

з урахуванням таких факторів: доходу, внутрішньої ставки проценту, чистого експорту, валютного курсу, світової процентної ставки. При цьому екзогенними чинниками в моделі є змінні фіскальної політики, рівень цін і світова процентна ставка, а ендогенними – дохід, обмінний курс валюти, внутрішня процентна ставка. В основі моделі лежить припущення про абсолютну мобільність (рухливість) капіталу.

Абсолютна мобільність капіталу – це його здатність без перешкод вільно переміщуватися між окремими країнами в залежності від рівня його доходності. Оскільки рівень доходності капіталу в різних країнах різний, то це і зумовлює його рухливість та перепливання з країни в країну.

Розглянемо модель Манделла-Флемінга для малої відкритої економіки з абсолютною мобільністю капіталу (більшість сучасних економік являють собою саме таку форму) в короткостроковому періоді. Під «малою» розуміють економіку, яка має невелику частку світового ринку і практично не має впливу на світову ставку проценту. Отже, ставка проценту в малій відкритій економіці не урівноважується заощадженнями та інвестиціями як в закритій економіці, а дорівнює світовій ставці проценту r^* – реальній процентній ставці, що переважає на світових фінансових ринках.

Відповідно до припущення про абсолютну мобільність капіталу світова процентна ставка в моделі Манделла-Флемінга визначається зовнішніми факторами і не залежить від малої відкритої економіки, а її внутрішня процентна ставка (r) дорівнює світовій процентній ставці (r^*):

$$r = r^* \quad (16.1)$$

Капітал в умовах малої відкритої економіки швидко переміщується між країнами і завдяки цьому утримує внутрішню ставку процента на рівні світової процентної ставки ($r = r_1$).

При розробці моделі скористуємося такими допущеннями:

1) величина випуску в економіці знаходиться на рівні, заданому виробничою функцією:

$$Y = F(K,L), \quad (16.2)$$

2) обсяг споживання позитивно залежить від наявного доходу:

$$C = C(Y - T), \quad (16.3)$$

3) обсяг інвестицій негативно залежить від світової реальної ставки проценту $1 = 1(r^*)$.

Із основної тотожності національних рахунків маємо:

$$NX = S_n - / NX = (Y - C - G) - 1, \quad (16.4)$$

Підставивши зазначені припущення, отримаємо:

$$NX = IY - C(Y - T) - g_i - 1(r^*) = S_n - 1(r^*), \quad (16.5)$$

Величина (IS) визначає рахунок руху капіталу, а NX – рахунок поточних операцій. Якщо, наприклад, у відкритій економіці ставка процента, що визначається на світових фінансових ринках, виявиться вище рівня ставки процента в закритій економіці, то заощадження перевищать інвестиції, що означатиме від'ємне сальдо рахунку руху капіталу.

Оскільки рахунок руху капіталу і рахунок поточних операцій врівноважують один одне, то в цьому прикладі сальдо рахунку поточних операцій буде позитивним. Позитивне сальдо поточного рахунку, рахунку руху капіталу і платіжного балансу офіційних розрахунків в цілому може змінитися під впливом таких факторів як бюджетно-податкова політика і зміна світової ставки процента, які визначають обсяги заощаджень та інвестицій.

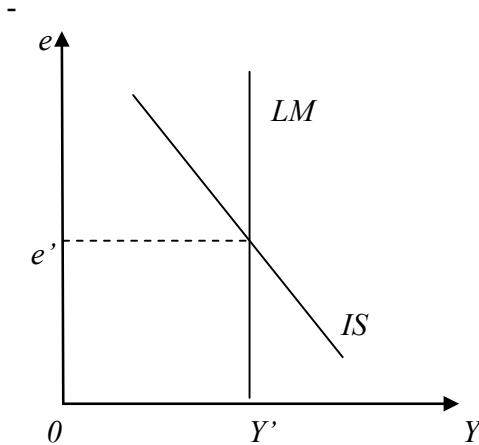
Графічно модель Манделла-Флеминга в координатах Y - e представлена на рис. 16.1.

Із рис. 16.1 видно, що:

- крива IS має від'ємний нахил, оскільки відображає обернену залежність між реальним валютним курсом і ВВП: зростання валютного курсу скорочує чистий експорт і зменшує ВВП; зниження валютного курсу стимулює приріст чистого експорту і збільшує ВВП;

- крива LM є вертикальною лінією, оскільки валютний курс не входить у її рівняння;

Рис. 16.1 – Модель Манделла-Флемінга на графіку Y - e

– рівновага в економіці забезпечується в точці перетину кривих IS і LM . Ця точка визначає валютний курс і ВВП, за яких товарний і грошовий ринки перебувають у рівноважному стані.

Щоб розкрити механізм впливу макроекономічної політики на дохід, згідно з моделлю Манделла-Флемінга, слід враховувати, що наслідки її впливу залежать також від валютного режиму (валютного курсу).

В моделі малої відкритої економіки збільшення пропозиції грошей в разі плаваючого обмінного курсу приведе до:

- а) погіршення торговельного балансу;
- б) поліпшенню торговельного балансу;
- в) припливу капіталу з-за кордону;
- г) зростанню вартості національної валюти.

Проте, оскільки за фіксованого курсу національний банк вимушений тримати його певний рівень, то курс не може постійно зростати під дією суто ринкових факторів. Його зростання можна досягти за рахунок валютної інтервенції, тобто купівельних операцій на валютному ринку, спрямованих на адекватне збільшення пропозиції національної валюти до рівня зростання попиту. При цьому збільшується пропозиція грошей, і крива LM переміщується вправо. Це нейтралізує тенденцію валютного курсу до зростання.

Згідно з таким підходом можна зробити висновок, що за політики фіксованого валютного курсу центральний банк робить фіскальну експансію найбільш ефективною і протидіє виникненню ефекту «витіснення чистого експорту».

Якщо уряд запроваджує обмеження на імпорт (імпортне мито, наприклад), то крива IS переміститься вправо ($IS_1 - IS_2$), а валютний курс отримає тенденцію до зростання. Щоб утримати валютний курс на фіксованому рівні, центральний банк збільшить пропозицію національної валюти, що перемістить криву LM вправо ($LM_1 - LM_2$). У цьому випадку, на відміну від політики плаваючого валютного курсу, національна економіка досягає своєї мети: обмежує імпорт, збільшує чистий експорт і забезпечує приріст доходу ($Y_1 - Y_2$). Тобто за умови фіксованого валютного курсу національного банку стимулююча торговельна політика буде більш ефективною.

Результати стимулюючого впливу держави за фіскальної, монетарної та торговельної політики за того чи іншого режиму валютного курсу наведені в табл. 16.2.

Модель Манделла-Флемінга відображає рівень загальної рівноваги товарного, грошового і зовнішнього ринків та зміни на ринках

Таблиця 16.2

**Наслідки макроекономічної політики
у малій відкритій економіці**

Показники	Стимулююча фіскальна політика		Стимулююча монетарна політика		Стимулююча торговельна політика	
	Плаваючий курс	Фіксований курс	Плаваючий курс	Фіксований курс	Плаваючий курс	Фіксований курс
Обсяг національного виробництва і доходу	Незмінний	Зростає	Зростає	Неможливий	Незмінний	Зростає
Валютний курс	Зростає	Незмінний	Зменшується	Неможливий	Зростає	Незмінний
Чистий експорт	Зменшується	Зменшується	Зростає	Неможливий	Зменшується	Зростає

малої відкритої економіки в короткостроковому періоді під впливом запроваджуваної макроекономічної політики.

У сучасному світі більшість економічних систем являє собою відкриті економіки, що активно взаємодіють між собою на міжнародному ринку. Ця взаємодія отримала назву міжнародних економічних відносин. Вони проявляються в міжнародній конкуренції і одночасній співпраці держав для реалізації як власних національних цілей, так і забезпечення стабільного загальноцивілізованого розвитку. Основною формою забезпечення взаємодії країн між собою виступає міжнародна політика, що набуває різних форм і містить у собі цілісну систему засобів та інструментів реалізації.

Рекомендована література по темі 16

1. Базилевич В.Д., Базилевич К.С., Баластрик Л.О. Макроекономіка: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2007. – С. 645–677.
2. Манків, Грегори Н. Макроекономіка / Пер. з англ.; Наук. ред. пер. С. Панчишина. – К.: Основи, 2000. – С. 338–357.
3. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підручник / Відп. ред. Г.Н. Климко. – 4-те вид. – К.: Знання-Прес, 2002. С. – 440–445, 462–466.
4. Поповенко Н.С., Забарная Э.Н., Скорик Н.Л. Макроэкономика и экономическая политика. Учеб. пособ. / Н.С. Поповенко, Э.Н. Забарная, Н.Л. Скорик. – Одесса: ТЭС, 2007. – С. 100–102.
5. Тарасевич Л.С., Гребенников П.И., Леусский А.И. Макроэкономика: Учебник / Л.С.Тарасевич, П.И. Гребенников, А.И. Леусский. – М.: Юрайт-Издат, 2003. – С. 407–430.

ЧАСТИНА II

Практикум – тренінг з дисципліни «Макроекономіка»

Тема 1. Введення в макроекономіку

Основні поняття і терміни

Макроекономіка. Об'єкт макроекономіки. Предмет макроекономіки. Функції макроекономіки. Ключові проблеми макроекономіки. Філософія макроекономіки. Економічна політика. Господарчий механізм. Економічні цілі суспільства. Екзогенні змінні. Ендогенні змінні. Запаси. Потоки. Реальні змінні. Номінальні змінні. Натуральні показники. Вартісні показники. Агрегування. Сектори національної економіки. Агреговані ринки. Моделювання. Економічна модель. Принцип рівноваги. Закон Вальраса.

Завдання для самоконтролю

1. Які обставини сприяли становленню і розвитку макроекономіки?
2. Чим відрізняється макроекономіка від мікроекономіки?
3. Які основні положення теорії Дж. М. Кейнса?
4. У чому відмінності кейнсіанської філософії макроекономіки від класичної?
5. Що є предметом та об'єктом макроекономіки?
6. Розкрийте сутність функцій макроекономіки.
7. Чи можлива раціональна господарська діяльність без макроекономіки?
8. У чому дієвість економічної політики держави?
9. У чому полягає специфіка макроекономічного дослідження?
10. Поясніть, для чого макроекономіка використовує статистичні показники.
11. Надайте класифікацію загальних величин, які використовує макроекономіка.

12. У чому сутність методу агрегування?
13. Надайте характеристику макроекономічних суб'єктів та охарактеризуйте їхній взаємозв'язок.
14. Поясніть сутність методу моделювання.
15. Охарактеризуйте основні типи моделей.
16. У чому сутність принципу рівноваги?
17. Які основні положення лежать в основі концепції Вальраса?

Питання для самостійного опрацювання у формі рефератів (доповідей)

1. Основні положення класичної філософії макроекономіки та сучасна реальність.
2. Теорія Дж. М. Кейнса – сутність та значущість.
3. Причинно-наслідкові залежності в економіці та їхнє відображення в макроекономіці.
4. Значення принципів приватної власності і свободи підприємництва для національної економіки.
5. Державне підприємництво в умовах ринкової економіки.
6. Макроекономічна політика України – проблеми і перспективи.
7. Структурні зрушення в українській економіці трансформаційного періоду.

Тести

I. Встановіть відповідність у вигляді комбінації букв і цифр

Термін	Визначення (ознаки)
A. Агрегування	1. Сукупність принципів побудови ефективної і стабільної економічної системи.
B. Ендогенні змінні	2. Натуральні та вартісні показники.
C. Екзогенні змінні	3. Хід міркування від загального до окремого.
D. Макроекономічна модель	4. Неможливість зведення характерних рис системи до властивостей утворюючих її елементів.
E. Макроекономіка	5. Частина економічної теорії, що досліджує окремі складові національної економіки.
F. Мікроекономіка	6. Суб'єкти національної економіки, які формують попит на фактори виробництва.
G. Економічна система	7. Суб'єкти національної економіки, які формують пропозицію факторів виробництва.

Н. Потокові змінні	8. Змінні, які вимірюють величини у фізичних одиницях.
І. Запасові змінні	9. Спосіб організації національної економіки.
Ј. Господарський механізм	10. Сукупність усіх видів економічної діяльності людей та її регулювання відповідно з цілями суспільства.
К. Економічна політика	11. Показники, які вимірюють величини в грошах.
L. Номінальні змінні	12. Система економічних заходів держави, спрямованих на розвиток економіки.
М. Реальні змінні	13. Хід міркування від окремого до загального.
Н. Філософія макроекономіки	14. Показники, що вимірюють кількість чого-небудь за одиницю часу.
О. Принцип рівноваги	15. Змінні, які вимірюють будь-яку фізичну кількість.
Р. Функція	16. Змінні, значення яких модель намагається пояснити.
Q. Абсолютні змінні	17. Величини, які виражаються у грошах.
Р. Відносні змінні	18. Змінні, які задані із зовні.
S. Підприємства	19. Одночасна рівновага на усіх ринках в національній економіці.
T. Домогосподарства	20. Величини, котрі вимірюють кількість чого-небудь на певну дату.
U. Вартісні змінні	21. Величини, які подаються у відсотках.
V. Натуральні змінні	22. Поєднання окремих подібних економічних одиниць в одну.
W. Загальна рівновага	23. Припущення, що має місце баланс системи.
X. Індукція	24. Спрощене відображення економічної системи та її складових.
Y. Дедукція	25. Залежність однієї змінної від іншої.
Z. Емерджентність	26. Частина економічної теорії, яка досліджує національну економіку як єдине ціле.

II. Чи правильні такі твердження?

1. Представники класичної філософії макроекономіки виступають проти державного регулювання економіки.
2. Прихильники марксизму відстоюють тезу щодо емерджентності національної економіки.
3. Стрижнем кейнсіанської філософії макроекономіки є положення, що ринкова система не має механізму саморегулювання.

4. Макроекономіка досліджує економічні процеси на рівні світового виробництва певного продукту.
5. Макроекономіка «вивчає не дерева, а ліс».
6. Першою економічною концепцією, яка містила макроекономічні уявлення, був меркантилізм.
7. Домогосподарства через видатки свого грошового доходу формують попит на блага.
8. Державний сектор створює специфічні суспільні блага і прагне максимізації прибутку при найменших видатках.
9. Формування пропозиції грошей є прерогативою держави.
10. Уряд мобілізує кошти до державного бюджету через податки.
11. Модель – це спрощена теоретична схема впливу ендогенних змінних на екзогенні.
12. Закономірності макроекономіки, як і закони природи, можуть мати формалізоване вираження.
13. У графічних економічних моделях незалежна змінна завжди міститься на горизонтальній осі.
14. Пряма залежність зображається на графіку у вигляді висхідної лінії.
15. До екзогенних змінних найчастіше відносять державні видатки, ставки оподаткування, величину пропозиції грошей.
16. Національна економіка формується з утвердженням централізованих держав.
17. Макроекономіка є однією з найстаріших економічних дисциплін.
18. Змістом ідеологічної функції макроекономіки є формування економічного мислення, економічної психології та економічної культури людей.
19. Мікроекономіка – це галузь економічної науки, яка вивчає ефективність функціонування національної економіки.
20. Кейнсіанці відстоюють тезу щодо необхідності народногосподарського планування національної економіки.
21. До реальних змінних відносять кількісні змінні та відносні змінні.
22. Закони природи вічні, а закони макроекономіки – історичні.

III. Виберіть одну правильну відповідь

1. Макроекономіка вивчає:
  - A. виробничі відносини і закони їхнього розвитку;
  - B. поведінку економічних суб'єктів на ринках обмежених ресурсів;
  - C. механізм функціонування національної економіки як єдиного цілого;
  - D. закономірності руху макроринку;
  - E. глобальні тенденції економічного розвитку.

2. Хто вперше в економічній теорії звернув увагу на необхідність дослідження макроекономічних процесів на рівні національної економіки?
  - A. Карл Маркс;
  - B. Франсуа Кене;
  - C. Альфред Маршалл;
  - D. Джон Мейнард Кейнс;
  - E. Адам Сміт.
3. Яке положення не поділяють прихильники кейнсіанської філософії макроекономіки?
  - A. необхідність стабілізаційної політики уряду;
  - B. ринкова система не має автоматичного механізму регулювання економіки;
  - C. приватна власність є високоефективною;
  - D. провідна роль в економіці належить сукупному попиту;
  - E. немає вірної відповіді.
4. Яке твердження не узгоджується з марксистською філософією макроекономіки?
  - A. економічні системи, що ґрунтуються на товарній формі виробництва, є неефективними;
  - B. ринковий механізм неспроможний збалансувати національну економіку;
  - C. ринковий механізм провокує економічні кризи;
  - D. основні макроекономічні показники визначаються чинниками попиту;
  - E. ефективна організація економічної системи передбачає планування на основі планомірності.
5. Що є об'єктом макроекономіки?
  - A. економічна система
  - B. виробничі відносини;
  - C. господарський механізм;
  - D. продуктивні сили суспільства;
  - E. всі відповіді правильні.
6. Що має бути в основі господарського механізму будь-якого суспільства?
  - A. досягнення науково-технічного прогресу;
  - B. політичні міркування людей;
  - C. виробничі відносини і закони їхнього розвитку;
  - D. традиції, звичаї;
  - E. ціннісні орієнтації соціальних груп людей.

7. Які з економічних цілей суспільства знаходяться у протиріччі одне з одним?
- A. економічне зростання й повна зайнятість;
  - B. економічне зростання і стабільний рівень цін;
  - C. стабільний рівень цін і справедливий розподіл доходів;
  - D. повна зайнятість й стабільний рівень цін;
  - E. всі відповіді правильні.
8. До основних макроекономічних цілей суспільства не можна віднести:
- A. економічне зростання;
  - B. прибутковість підприємства;
  - C. стабільний рівень цін;
  - D. економічну ефективність;
  - E. рівновагу у зовнішньоекономічних зв'язках;
  - F. повну зайнятість.
9. Яка змінна є потоковою?
- A. залишок на рахунку в банку;
  - B. майно окремої особи;
  - C. державний борг країни;
  - D. кількість безробітних в країні;
  - E. обсяг капіталу в економіці;
  - F. обсяг інвестицій.
10. Що відноситься до показників запасу?
- A. дохід і видатки особи;
  - B. обсяг інвестицій;
  - C. дефіцит бюджету;
  - D. кількість людей, що втратили роботу;
  - E. державний борг країни.
11. Що не відноситься до агрегованих макроекономічних понять?
- A. продуктивність суспільної праці;
  - B. національний дохід;
  - C. попит і пропозиція;
  - D. зайнятість і безробіття;
  - E. валютний курс.
12. Що не є каналом зв'язку держави з іншими макроекономічними суб'єктами?
- A. податки;
  - B. трансфертні платежі;
  - C. державні закупівлі товарів і послуг;
  - D. державні запозичення;
  - E. немає правильної відповіді.

13. Дослідження якого сектору здійснюється для визначення стану платіжного балансу країни і валютного курсу?
  - A. сектору домогосподарств;
  - B. державного сектору;
  - C. підприємницького сектору;
  - D. зарубіжного сектору.
14. Макроекономічні моделі будуються для:
  - A. точного відображення процесів, що відбуваються в національній економіці;
  - B. виявлення принципових економічних зв'язків;
  - C. економічного прогнозування;
  - D. виявлення впливу ендогенних величин на екзогенні;
  - E. всі відповіді правильні.
15. Визначить інституціональний вид функціональних зв'язків між змінними:
  - A. залежність споживання домогосподарств від величини доходу;
  - B. виробнича функція (видатки на виробництво і його результати);
  - C. залежність розміру прибутку фірми від величини фіксованих платежів;
  - D. залежність величини попиту від рівня цін;
  - E. залежність величини пропозиції від рівня цін.
16. Визначить поведінковий вид функціональних зв'язків між змінними:
  - A. інвестиційна функція (залежність обсягу інвестицій від ставки процента)
  - B. залежність обсягу податків від величини податкової ставки;
  - C. функція, яка визначає можливий обсяг виробництва за даними ресурсами і технологіями;
  - D. залежність розміру прибутку фірми від величини фіксованих платежів.
17. Принцип макроекономічної рівноваги означає:
  - A. баланс доходів і видатків;
  - B. баланс сукупного попиту і сукупної пропозиції;
  - C. рівність обсягів виробництва і реалізації;
  - D. рівновагу на всіх агрегованих ринках;
  - E. всі відповіді правильні.
18. Що не відноситься до основних положень закону Вальраса?
  - A. рівновага досягається в умовах ринку досконалої конкуренції;
  - B. нецінові фактори попиту і пропозиції незмінні;
  - C. на всіх ринках, крім одного ($n-1$), існує рівновага;
  - D. видатки і доходи збалансовані.

Завдання

1. Поясніть, які взаємозв'язки між економічними фактами, теорією та економічною політикою.
2. Проаналізуйте кожну з восьми основних економічних цілей та визначить:
  - a) у чому вони суперечать одне одному, а в чому вони сумісні;
  - b) як вони співвідносяться із збільшенням вільного часу?
  - c) як вони співвідносяться із захистом національних виробників від іноземної конкуренції.
3. Поясніть, як використовуються графіки в якості засобу відображення економічних зв'язків. Дайте графічне зображення зв'язків, які можуть виникнути між:
  - a) розміром оплати за навчання і кількістю студентів в університеті;
  - b) розміром ставки процента і обсягом інвестицій.
4. Використайте модель пропозиції і попиту для пояснення того, як збільшення ціни на молоко впливатиме на ціну морозива і кількість проданого морозива. Вкажіть на екзогенні та ендогенні змінні.
5. Проаналізуйте, як часто змінюються тарифи на послуги у фітнес-клубах. Чи можна застосувати до ринку цих послуг модель зрівноважування ринку?

Тема 2. Суспільне відтворення

Основні поняття і терміни

Суспільне відтворення. Просте і розширене відтворення. Екстенсивне і інтенсивне відтворення. Суспільний капітал. Сукупний суспільний продукт. Фонд заміщення. Необхідний продукт. Додатковий продукт. Чистий продукт. Фонд споживання. Фонд нагромадження. Національне багатство. Економічна таблиця Кене. Народногосподарські пропорції. Схеми відтворення Маркса. Умови реалізації сукупного продукту. Модель економічного кругообігу. Сектор майна. Валові внутрішні інвестиції. Трансфертні платежі. Державні витрати. Чистий експорт. Основна макроекономічна тотожність.

Завдання для самоконтролю

1. Поясніть сутність та мету суспільного відтворення.
2. Назвіть типи і види відтворення.
3. Охарактеризуйте види розширеного відтворення.
4. Що таке суспільний капітал?
5. Надайте характеристику сукупного суспільного продукту та його складових.
6. Що входить до складу національного багатства країни?
7. Поясніть, чому центральною проблемою суспільного відтворення є проблема реалізації сукупного суспільного продукту?
8. У чому основна ідея таблиці Ф. Кене?
9. Розкрийте сутність Марксових схем відтворення суспільного капіталу.
10. Надайте характеристику закритої моделі кругообігу простого відтворення.
11. Що таке сектор майна, яка його роль в нагромадженні?
12. В чому зміст моделі економічного кругообігу розширеного відтворення?
13. Охарактеризуйте основну макроекономічну тотожність.
14. Яка ідея лежить в основі різних моделей суспільного відтворення?
15. Чому макроекономічна рівновага є ключовою проблемою економічної політики будь-якої держави?

Питання для самостійного опрацювання у формі рефератів (доповідей)

1. Сутність нагромадження та його фактори.
2. Інтенсивне відтворення та економічне зростання.
3. Розширене відтворення і проблеми екології.
4. Національне багатство України, його структура та особливості.
5. Проблеми розвитку науково-технічного потенціалу України.
6. Моделі кругообігу в різних економічних теоріях.

Тести

I. Встановіть відповідність у вигляді комбінації букв і цифр

Термін	Визначення (ознаки)
A. Економічне зростання	1. Податки, що стягуються безпосередньо з індивідів та фірм.
B. Інтенсивний тип відтворення	2. Податки, що накладаються на товари і послуги.
C. Екстенсивний тип відтворення	3. Збільшення реального обсягу виробництва в країні.
D. Макроекономічна рівновага	4. Частина суспільного продукту, яка призначена для задоволення матеріальних і духовних потреб людей.
E. Суспільне відтворення	5. Обсяг інвестицій за вирахуванням зношеного капіталу (амортизації).
F. Споживчі видатки	6. Відновлення виробництва у зростаючому масштабі щодо кількості та якості виготовленого продукту.
G. Інвестиційні видатки Фірм	7. Абстрактна категорія, що характеризує реальний процес акумуляції заощаджень суспільства.
H. Чисті інвестиції	8. Частина сукупного суспільного продукту, яка призначена для відтворення робочої сили.
I. Сукупні видатки	9. Видатки уряду на купівлю благ і наймання працівників у державний сектор.
J. Державні закупівлі	10. Економічне зростання, що базується на кількісному зростанні факторів виробництва.
K. Державний бюджет	11. Видатки фірм на відтворення і розширення виробництва.
L. Прямі податки	12. Ресурси, які використовують для виробництва.
M. Непрямі податки	13. Рівняння, яке ілюструє рівновагу у відкритій економіці.
N. Фактори виробництва	14. Безперервне повторення виробництва.
O. Необхідний продукт	15. Витрати домашніх господарств на різноманітні товари і послуги.
P. Додатковий продукт	16. Баланс доходів і видатків держави за певний проміжок часу.
Q. Просте відтворення	17. Різниця між обсягом експорту товарів і послуг та обсягом імпорту товарів і послуг.
R. Розширене відтворення	18. Економічне зростання, що ґрунтується на якісному вдосконаленні факторів виробництва.

S. Суспільний капітал	19. Частина суспільного продукту, призначена для розширення виробництва, створення страхових, резервних фондів.
T. Сукупний суспільний продукт	20. Загальна сума видатків в економіці на кінцеві товари і послуги.
U. Фонд споживання	21. Частина сукупного суспільного продукту, яка призначена для забезпечення суспільних потреб.
V. Фонд нагромадження	22. Сукупність благ суспільства на певну дату, які створені за весь попередній період його розвитку.
W. Сектор майна	23. Продукт всіх сфер і галузей національної економіки, створений за рік.
X. Національне багатство	24. Сукупність взаємозв'язаних індивідуальних капіталів, утворюючих в своєму русі кругообіг.
Y. Чистий експорт	25. Обсяг сукупного продукту, за якого сукупний попит дорівнює сукупній пропозиції.
Z. Основна макроекономічна тотожність	26. Відновлення виробництва в незмінних масштабах щодо кількості та якості виготовленого продукту.

II. Чи правильні такі твердження?

1. Розширене відтворення – це завжди інтенсивний розвиток виробництва.
2. Просте відтворення складає зміст економічного зростання.
3. Предмети споживання призначені для остаточного використання і тому більше у процесі виробництва участі не беруть.
4. Ефективне функціонування національної економіки передбачає, що між різними частинами сукупного суспільного продукту мають бути чіткі співвідношення.
5. Процес відтворення може здійснюватися безперервно лише за умови пропорційності в економіці.
6. Різниця між валовими і чистими інвестиціями становить інвестиції заміщення.
7. Джерелом «сектору майна» є нерозподілений прибуток підприємств, амортизаційні відрахування та збереження домогосподарств.
8. Відтворення завжди носить суспільний характер.
9. Економічне зростання і розширене відтворення – це ідентичні, проте не тотожні поняття.
10. Розширене відтворення належить як до макрорівня, так і до мікрорівня.
11. Підприємницький сектор є кінцевим пунктом економічного обігу.
12. Основна проблема суспільного відтворення – проблема пропорційності.

13. Макроекономічна рівновага – ключова проблема економічної політики будь-якої держави.

14. Основна макроекономічна тотожність ілюструє умови пропорційності закритої економіки.

15. Порушення пропорційності неминуче призводить до зниження ефективності суспільного виробництва.

16. Одна з перших схем ведення пропорційного процесу відтворення була розроблена ще у XVII ст. Ф. Кене.

17. Обов'язковою складовою процесу суспільного відтворення є його натурально-речова частина у вигляді відновлення продуктивних сил.

18. Чим більше різниця між чистим продуктом і фондом нагромадження, тим більше можливостей для розвитку національної економіки.

19. У схемі економічного обігу домогосподарства виявляють попит на ресурси.

20. Сукупні видатки чотирьох покупців – споживчі видатки домогосподарств, інвестиційні видатки фірм, державні закупівлі та видатки іноземців на наші товари і послуги – мають дорівнювати вартості національного продукту.

III. Виберіть одну правильну відповідь

1. Просте відтворення – це:
  - A. безперервне стале повторення виробництва;
  - B. відтворення виробництва у зростаючих масштабах;
  - C. екстенсивний розвиток виробництва;
  - D. інтенсивний розвиток виробництва.
2. Що не відноситься до факторів екстенсивного типу розширеного відтворення?
  - A. збільшення капіталовкладень;
  - B. зростання обсягів сировини, що споживається у виробничому процесі;
  - C. зростання кількості використовуваних земель;
  - D. зростання кількості робітників;
  - E. підвищення професіоналізму робітників.
3. Що не відноситься до факторів інтенсивного типу розширеного відтворення?
  - A. підвищення якості продукції;
  - B. зростання кількості робітників;
  - C. вдосконалення засобів виробництва;
  - D. підвищення кваліфікації робітників;
  - E. вдосконалення форм і засобів організації виробництва.

4. Що є умовою безперервного повторення процесу виробництва?
  - A. економічне зростання;
  - B. кругообіг суспільного капіталу;
  - C. реалізація сукупного суспільного продукту і його складових;
  - D. збалансованість попиту і пропозиції;
  - E. всі відповіді правильні.
5. Яке положення не відноситься до розширеного відтворення?
  - A. виробництво повторюється у зростаючих масштабах;
  - B. частина додаткової вартості використовується для нагромадження;
  - C. виробництво спрямовано на удосконалення факторів виробництва;
  - D. додатковий продукт повністю використовується на задоволення особистих потреб;
  - E. забезпечується постійне збільшення обсягів виробництва.
6. Сукупний обсяг товарів і послуг, виготовлених в країні за рік, – це:
  - A. національне багатство;
  - B. валовий національний дохід;
  - C. національний дохід;
  - D. чистий продукт суспільства;
  - E. сукупний суспільний продукт.
7. Що не відповідає функціональному призначенню додаткового продукту?
  - A. розширення виробництва;
  - B. створення резервного фонду;
  - C. відтворення сукупної робочої сили;
  - D. відтворення суспільних потреб;
  - E. нагромадження капіталу.
8. Як кількісно співвідносяться чистий продукт (ЧП) і сукупний суспільний продукт (ССП)?
  - A. ЧП = ССП;
  - B. ЧП < ССП на розмір фонду відшкодування;
  - C. ССП > ЧП на величину фонду споживання;
  - D. ССП > ЧП на розмір додаткового продукту.
9. Як кількісно співвідносяться національний дохід (НД) і необхідний продукт (НП)?
  - A. НД > НП на розмір додаткового продукту;
  - B. НД > НП на розмір фонду відшкодування;
  - C. НД < НП на величину фонду нагромадження;
  - D. НД = НП;
  - E. НД > НП на розмір фонду споживання.

10. Призначення фонду споживання:
- A. задоволення потреб безпосередніх виробників;
  - B. нагромадження виробництва;
  - C. забезпечення суспільних потреб;
  - D. задоволення матеріальних і духовних потреб людей;
  - E. немає правильної відповіді.
11. Яка головна проблема суспільного відтворення?
- A. пропорційний розвиток народного господарства;
  - B. досягнення економічної ефективності суспільного виробництва;
  - C. формування оптимального обсягу і структури ССП;
  - D. збалансування всіх елементів економічної системи;
  - E. реалізація сукупного суспільного продукту.
12. Національне багатство суспільства – це:
- A. сукупний суспільний продукт;
  - B. чистий національний продукт;
  - C. сукупність накопичених матеріальних і духовних цінностей держави;
  - D. виробничі і невиробничі основні фонди;
  - E. запаси природних ресурсів;
  - F. немає правильної відповіді.
13. Що не є характерним для моделі відтворення Ф. Кене?
- A. процес відтворення – це єдність відтворення благ і виробничих відносин;
  - B. пропорційність досягається в умовах вільної конкуренції;
  - C. в обіг вступають сільськогосподарська і промислова продукція та грошові кошти;
  - D. все суспільство складається з трьох класів;
  - E. чистий продукт суспільства створюється трьома класами нації.
14. Яке з припущень не відповідає Марксовій теорії відтворення?
- A. всі товари реалізуються по вартості;
  - B. відтворення відбувається в незмінних масштабах;
  - C. все суспільство складається із двох класів – підприємців і найманих працівників;
  - D. між сферами і галузями економіки є пропорційність;
  - E. виключається вплив зовнішньої торгівлі.
15. Обов'язковою умовою розширеного відтворення моделі Маркса є:
- A. $I(v + m) = IIc$;
  - B. $I(c + v + m) = IIc + IIc$;
  - C. $I(v + m) > IIc$;
  - D. $II(c + v + m) > I(v + m) + II(v + m)$.

16. Державні трансферні платежі – це:
- A. видатки уряду на наймання працівників у державний сектор;
  - B. виплати уряду домогосподарствам, не обумовлені їхньою участю у процесі виробництва;
  - C. видатки уряду на виробництво специфічних суспільних благ;
  - D. заощадження держави.
17. Чисті інвестиції – це:
- A. відновлена вартість основного капіталу;
  - B. вартість спожитого основного капіталу;
  - C. частка заощаджень за рахунок амортизаційних відрахувань;
  - D. частка заощаджень, спрямована на розширене виробництво;
  - E. усі відповіді неправильні.
18. Сукупні видатки в економіці не дорівнюють сукупному доходу, якщо:
- A. державний бюджет є профіцитним;
  - B. чисті інвестиції є від'ємною величиною;
  - C. чистий експорт дорівнює нулеві;
  - D. споживчі видатки збільшилися;
  - E. усі відповіді неправильні.

Задачі

1. В країні одержано сукупного продукту на 3000 млрд грн. На його виробництво витрачено матеріально-сировинних ресурсів на 1400 млрд. Додатковий продукт склав – 500 млрд.

Розрахуйте:

- a) необхідний продукт;
- b) національний дохід.

2. Визначить обсяг фонду споживання, якщо сукупний суспільний продукт складає 2100 млрд грн, фонд відшкодування – 900 млрд, необхідний продукт – 600 млрд, норма нагромадження – 8%.

3. Розрахуйте обсяг вироблених предметів споживання, якщо при простому відтворенні сукупний суспільний продукт (ССП) складає 2700 млрд грн, фонд відшкодування I та II підрозділів дорівнює 1900 млрд.

4. Обчисліть обсяг сукупного суспільного продукту, якщо при простому відтворенні знов створена вартість I підрозділу складає 2000 млрд грн, знов створена вартість II підрозділу – 1000 млрд, вартість спожитих засобів виробництва I підрозділу дорівнює 3600 млрд грн.

5. Заповніть таблицю згідно з рухом таких потоків:

1 – прямі податки; 2 – прямі і непрямі податки; 3 – трансферти; 4 – оплата благ; 5 – факторні доходи; 6 – державні закупівлі; 7 – заощадження; 8 – амортизація; 9 – інвестиції; 10 – профіцит державного бюджету; 11 – дефіцит державного бюджету; 12 – споживання частки майна.

Від \ До	Домогосподарств	Підприємців	Держави	Сектора майна
Домогосподарств	-----			
Підприємців		-----		
Держави			-----	
Сектора майна				-----

Тема 3. Основні макроекономічні показники в системі національних рахунків

Основні поняття і терміни

Система національних рахунків. Система балансу народного господарства. Кінцева продукція. Проміжна продукція. Додана вартість. Приписана вартість. Валовий внутрішній продукт (ВВП). Методи обчислення ВВП. Споживчі витрати населення. Валові приватні інвестиції. Державні закупівлі товарів і послуг. Чистий експорт. Номінальний ВВП. Реальний ВВП. Дефлятор. Валовий національний дохід (ВНД). Чистий національний дохід. Національний дохід. Особистий дохід. Використовуваний дохід.

Завдання для самоконтролю

1. Поясніть, чому система національних рахунків починає своє становлення лише в 30-ті роки ХХ століття.
2. Чим відрізняється система національних рахунків від системи балансу народного господарства?
3. В чому сутність і призначення системи національних рахунків?
4. Які параметри характеризують систему національних рахунків?
5. Яке значення має система національних рахунків для України?

6. Охарактеризуйте принципи, які використовує національне рахівництво при обчисленні основних агрегованих показників.
7. Що таке проміжна та кінцева продукція?
8. Що таке приписана вартість?
9. Надайте характеристику доданої вартості.
10. Охарактеризуйте валовий внутрішній продукт та методи його виміру.
11. Що таке дефлятор, яке його значення?
12. У чому різниця між ВВП і ВНД та що їх об'єднує?
13. Назвіть показники на чистій основі.
14. Чим відрізняється особистий дохід населення від національного доходу?
15. Чи є пряма залежність між ВВП та добробутом населення?

Питання для самостійного опрацювання у формі рефератів (доповідей)

1. Валовий внутрішній продукт як основа національної економіки.
2. Науково-технічний прогрес як фактор інтенсивного відтворення.
3. Місце показників «індекс людського розвитку» та «індекс економічної свободи» в макроекономічному дослідженні.
4. Аналіз основних макроекономічних показників України.
5. Проблеми та тенденції суспільного відтворення в Україні.

Тести

I. Встановіть відповідність у вигляді комбінації букв і цифр

Термін	Визначення (ознаки)
А. Національні рахунки	1. Інвестиції в основний капітал.
В. ВВП продукт	2. Споживання основного капіталу.
С. Номінальний ВВП	3. Обчислення ВВП за доходами.
Д. Реальний ВВП	4. Обчислення ВВП за сумою витратків на купівлю кінцевої продукції, виготовленої в країні.
Е. Кінцева продукція	5. ВВП, обчислений у постійних цінах.
Ф. Проміжна продукція	6. Система взаємопов'язаних агрегованих економічних показників.
Г. Додана вартість	7. Різниця між експортом та імпортом.
Н. Приписана вартість	8. Кінцевий продукт, вироблений у межах країни протягом року.

МАКРОЕКОНОМІКА

I. Виробничий метод обчислення ВВП	9. Сума первісних доходів, отриманих резидентами країни протягом року у межах національної території і за кордоном за мінусом доходів, переданих за кордон.
J. Розподільчий метод обчислення ВВП	10. Індекс цін Пааше, обчислений для благ, що входять до ВВП країни.
K. Видатковий метод обчислення ВВП	11. Реальний сектор виробництва.
L. Валовий національний Дохід	12. Продукція, яку купують для споживання, а не для продажу чи подальшого перероблення.
M. Дефлятор ВВП	13. Видатки фірм на оновлення й нагромадження виробництва.
N. Інвестиційні видатки фірм	14. Обчислення ВВП за доданою вартістю.
O. Чистий експорт	15. Вартість, яка створюється на кожній із стадій виробництва.
P. Національний дохід	16. Особистий дохід після сплати податків та неподаткових платежів.
Q. Особистий дохід	17. Зароблений дохід.
R. Тіньова економіка	18. Вартісна оцінка благ, які не мають ринкової ціни.
S. Корпорація	19. Трансфертні платежі, операції з цінними паперами.
T. Нефінансові корпорації	20. Незареєстрована економічна діяльність.
U. Невиробничі фінансові операції	21. ВВП, обчислений у поточних цінах.
V. Виробничі інвестиції	22. Зміна вартості товарних запасів підприємств.
W. Інвестиції в запаси	23. Доходи некорпоративного підприємницького сектора.
X. Амортизаційні відрахування	24. Продукція, яку використовують для подальшого перероблення.
Y. Доходи власників	25. Отриманий дохід.
Z. Використований дохід	26. Форма організації підприємства на основі акціонерної власності.

II. Чи правильні такі твердження?

1. Засновником методу національного рахівництва є Франсуа Кене.
2. Всі підприємства в національній економіці за організаційно-правовою формою поділяються на такі види: одноосібне господарство, партнерство, корпорація, монополія.

3. Номінальний і реальний валовий внутрішній продукт можна виміряти тільки в грошах.
4. Вартість кінцевих і вартість проміжних товарів та послуг дорівнюють одна одній.
5. У чистому внутрішньому продукті враховують інвестиції заміщення.
6. Валовий національний продукт перевищує національний дохід на величину амортизаційних відрахувань.
7. Валовий національний продукт завжди більший за валовий внутрішній продукт.
8. Додана вартість містить заробітну плату і не містить прибутку фірми.
9. До резидентів країни відносять усіх господарюючих суб'єктів на території країни, незалежно від громадянства.
10. Для років, що йдуть після базового, дефлятор валового внутрішнього продукту більший за одиницю.
11. При обчисленні дефлятора ВВП враховуються також імпортні товари.
12. Видатки домогосподарств на спорудження нового будинку враховують у споживчих видатках.
13. Національний дохід – це чистий приріст благ за рік у країні.
14. Трансферні платежі населенню не враховуються при обчисленні будь-якого макроекономічного показника.
15. Порівняльний аналіз динаміки обсягу національного виробництва передбачає використання постійних цін.
16. Якщо в національній економіці вироблено меншу кількість товарів і послуг у поточному році порівняно з попереднім, то номінальний ВВП обов'язково зменшується.
17. Дефлювання – це зменшення номінального ВВП до розмірів реального, коли дефлятор ВВП більший за одиницю.
18. У базовому році номінальний і реальний ВВП дорівнюють один одному.
19. Національний дохід менший за валовий національний продукт на величину амортизації та непрямих податків.
20. Чистий національний продукт і національний дохід – це тотожні поняття.
21. Чим більший ВВП країни, тим вище рівень національного багатства країни і добробут населення.
22. Валовий внутрішній продукт дещо знижує реальний обсяг продукту, виробленого в країні.
23. У валовому внутрішньому продукті вартість послуг працівників державного сектора оцінюють на підставі їхньої заробітної плати.

III. Виберіть одну правильну відповідь

1. До чистих інвестицій належить:
  - A. заміна зношеного верстата новим;
  - B. купівля фірмою акцій новоствореної корпорації;
  - C. будівництво складу готової продукції;
  - D. купівля домогосподарством легкового автомобіля;
  - E. купівля фірмою земельної ділянки.
2. До реноваційних інвестицій відноситься:
  - A. збільшення запасів на кінець року порівняно з початком року;
  - B. видатки домогосподарств на нове житло;
  - C. будівництво складських приміщень і виробничих споруд;
  - D. заміна зношених засобів праці.
3. При обчисленні ВВП як суми доходів не враховуються:
  - A. заробітна плата;
  - B. прибуток корпорацій;
  - C. рентні доходи;
  - D. непрямі податки на бізнес;
  - E. трансферні платежі;
  - F. доходи некорпоративного сектору.
4. Якщо «Дженерал моторз» будує новий завод в Україні, то:
  - A. ВВП України зростатиме повільніше, ніж ВНД;
  - B. ВВП України зростатиме швидше, ніж ВНД;
  - C. ВВП і ВНД зростатимуть однаковими темпами;
  - D. ВВП і ВНД зменшаться.
5. Як кількісно співвідносяться національний дохід (НД) і чистий продукт (ЧП)?
  - A. $\text{НД} = \text{ЧП}$;
  - B. $\text{НД} > \text{ЧП}$ на розмір фонду споживання;
  - C. $\text{НД} < \text{ЧП}$ на розмір додаткового продукту;
  - D. $\text{НД} > \text{ЧП}$ на розмір фонду нагромадження.
6. Для з'ясування внеску фірми у ВВП, обчисленого як сума доданої вартості, необхідно із суми продажу фірми вирахувати:
  - A. амортизацію;
  - B. непрямі податки на бізнес;
  - C. заробітну плату, виплачену її працівникам;
  - D. обсяг продажу іншим фірмам;
  - E. усі відповіді неправильні.
7. Якщо ВНД України перевищує ВВП, то:
  - A. реальний ВВП перевищує номінальний ВВП;
  - B. фактичний ВВП перевищує природний ВВП;

- C. національні фактори виробництва створюють за кордоном більше доходу, ніж іноземні фактори в Україні;
  - D. іноземні фактори виробництва створюють в Україні більше доходу, ніж українські фактори за кордоном.
8. До державних трансфертних платежів належать:
- A. субсидії;
  - B. шкільне будівництво;
  - C. податки;
  - D. заробітна плата державних службовців;
  - E. державні закупівлі товарів і послуг.
9. Як від'ємний чистий експорт впливає на зміну споживання в країні?
- A. споживання збільшується;
  - B. зменшується;
  - C. не змінюється.
10. Прямий податок – це:
- A. податок на землю;
  - B. податок з обігу;
  - C. акцизний збір;
  - D. податок на прибуток.
11. Використовуваний дохід – це:
- A. заробітна плата плюс поточні заощадження;
  - B. особистий дохід мінус індивідуальні податки та неподаткові платежі;
  - C. основна і додаткова заробітна плата;
  - D. сума коштів, яка складається із заробітної плати, ренти та доходу у формі процента за капітал.
12. Якщо номінальний ВВП збільшився на 9% порівняно з попереднім роком, а рівень цін за цей час зріс на 4%, то яким буде реальне зростання?
- A. 4%;
  - B. 13%;
  - C. 5%;
  - D. 9%.
13. Які з перерахованих величин не використовуються при обчисленні національного доходу?
- A. трансфертні платежі;
  - B. заробітна плата;
  - C. доходи власників;
  - D. прибуток корпорацій.

14. Валові внутрішні приватні інвестиції враховуються при обчисленні:
- A. використуваного доходу;
  - B. особистого доходу;
  - C. національного доходу;
  - D. ВВП за методом видатків;
  - E. ВВП за виробничим методом.
15. Державні трансфертні платежі – це:
- A. виплати домашнім господарствам, які не обумовлені їх участю у процесі виробництва;
  - B. частина доходу, яка включається в національний дохід;
  - C. виплати уряду окремим особам;
  - D. додаткова заробітна плата державним робітникам.
16. При обчисленні ВВП подвійний рахунок виникає тоді, коли враховують:
- A. вартість кінцевих товарів і послуг;
  - B. вартість приросту запасів у даному році;
  - C. вартість кінцевих і проміжних товарів;
  - D. державні закупівлі товарів і послуг;
  - E. додану вартість, створену на всіх стадіях виробництва товарів і послуг.
17. При обчисленні ВВП занижується обсяг національного виробництва, бо не враховується:
- A. частина продукції, яка вироблена за допомогою ресурсів, що належать іноземцям;
  - B. результати економічної діяльності в тіньовому секторі економіки;
  - C. збільшення запасів на кінець року;
  - D. непрямі податки на бізнес;
  - E. державні закупівлі товарів і послуг.
18. Сукупні видатки в економіці не дорівнюють сукупному доходу, якщо:
- A. експорт та імпорт співпадають;
  - B. інвестиції в запаси є від'ємною величиною;
  - C. державний бюджет має надлишок;
  - D. платіжний баланс країни має позитивне сальдо;
  - E. немає правильної відповіді.

Задачі

1. За даними таблиці розрахуйте:
  - а) ВВП як суму видатків і суму доходів (млрд грн);
  - б) ВНД;
  - в) НД за двома методами: додаванням і вирахуванням.

Особисті видатки на споживання	55
Чисті інвестиції	6
Державні закупівлі товарів і послуг	20
Рента	4
Прибуток корпорацій	10
Відрахування на споживання капіталу	12
Процент	9
Непрямі податки на бізнес	4
Заробітна плата	42
Доходи індивідуальних власників	15
Чистий експорт	3
Чисті іноземні факторні доходи	1
Трансфертні платежі	3

2. Припустимо, що національне виробництво включає два товари: **X** (споживчі товари), **Y** (засоби виробництва). В поточному році було вироблено 1500 одиниць **X** (ціна за одиницю 4 грн) та 120 одиниць **Y** (ціна за одиницю 10 грн). На кінець поточного року 30 одиниць **Y**, що використовувались, повинні бути замінені новими. Визначить:

- а) ВВП;
- б) ЧНД;
- в) валові інвестиції.

3. У 2000 р. номінальний ВВП становив 400 млрд грн. У 2010 р. дефлятор ВВП дорівнював 2,0 відносно 2000. Реальний ВВП за 2000–2010 рр. збільшився на 50%. Обчисліть номінальний ВВП у 2010 р.

4. Згідно з гіпотетичними даними таблиці розрахуйте
  - а) номінальний і реальний ВВП;
  - б) дефлятор ВВП 2010 р.

Благо	2009 р.		2010 р.	
	Ціна (грн)	Кількість (тис.)	Ціна (грн)	Кількість (тис.)
А	1	500	2	400
В	100	6	140	8
С	25	15	40	18

Тема 4. Національний дохід і його використання

Основні поняття і терміни

Сутність національного доходу. Фактори зростання національного доходу. Продуктивність праці. Функціональний розподіл національного доходу. Первинні доходи. Перерозподіл національного доходу. Похідні доходи. Канали перерозподілу національного доходу. Стадії руху національного доходу. Фонд споживання. Особисті доходи. Грошові і натуральні доходи. Номінальні і реальні доходи. Економічні і соціальні доходи. Диференціація доходів. Крива Лоренца. Коефіцієнт Джині. Рівень життя. Прожитковий мінімум. Якість життя.

Завдання для самоконтролю

1. У чому сутність національного доходу?
2. Які основні фактори зростання національного доходу?
3. У чому сутність розподілу національного доходу та яка його значущість?
4. Дайте характеристику процесу розподілу національного доходу згідно з різними концепціями.
5. У чому корінна відмінність між трудовою теорією вартості та теорією факторів виробництва?
6. Поясніть, що розуміють під функціональним розподілом національного доходу?
7. Поясніть, які зміни відбулися в розподілі національного доходу в умовах переходу України до ринкових відносин.
8. В чому значущість перерозподілу національного доходу?
9. Через які канали формуються вторинні доходи?
10. Назвіть стадії руху національного доходу.
11. Розкрийте призначення фонду споживання.
12. Дайте класифікацію особистих доходів та вкажіть їхні джерела.
13. Чим відрізняються реальні доходи від номінальних?
14. Що таке диференціація доходів населення?
15. Проаналізуйте проблему нерівності в доходах. Які фактори сприяють нерівності?
16. В яких параметрах вимірюється проблема нерівності в доходах?

17. Що таке прожитковий мінімум?

18. Охарактеризуйте кількісну і якісну сторони добробуту населення.

Питання для самостійного опрацювання у формі рефератів (доповідей)

1. Проблема нерівності доходів в ринковій економіці.
2. Інфляція і політика регулювання доходів в розвинених країнах.
3. Тенденції в формуванні та розподілу особистих доходів населення і еволюція соціальної структури суспільства.
4. Рівень життя населення та процес глобалізації.
5. Доходи населення та рівень життя в Україні.
6. Динаміка структури доходів в Україні в умовах трансформаційних процесів.

Тести

I. Встановіть відповідність у вигляді комбінації букв і цифр

Термін	Визначення (ознаки)
А. Функціональний розподіл НД	1. Нова, створена суспільством за певний період часу (рік) вартість.
В. Диференціація доходів	2. Частина грошового доходу, якою домогосподарства володіють і можуть розпоряджатися на свій розсуд.
С. Крива Лоренца	3. Коефіцієнт, що характеризує ступень нерівності в розподілі доходів.
Д. Національний дохід	4. Відтворення особистих і суспільних потреб.
Е. Первинні доходи	5. Графічне зображення нерівномірності розподілу сукупного доходу.
Ф. Вторинні доходи	6. Кількісна характеристика добробуту.
Г. Натуральні доходи	7. Розподіл національного доходу між власниками факторів виробництва.
Н. Номінальна заробітна плата	8. Споживання засобів виробництва.
І. Реальна заробітна плата	9. Залежність між характером розподілу доходів і рівнем доходів.
Ж. Коефіцієнт Джині	10. Обсяг національного продукту в розрахунку на одного зайнятого.
К. Рівень бідності	11. Неоднаковий рівень доходів.

МАКРОЕКОНОМІКА

L. Межа бідності	12. Кількість благ, які можна придбати на номінальну заробітну плату.
M. Закон Парето	13. Сума грошей, отримана працівником за певний відтинок часу.
N. Продуктивність праці	14. Доходи, які мають власники факторів виробництва.
O. Функціональне призначення національного доходу	15. Доходи від держави, які не залежать від права власності на фактори виробництва.
P. Рівень життя	16. Якісна характеристика добробуту.
Q. Якість життя	17. Споживання предметів споживання.
R. Виробниче споживання	18. Доходи як результат перерозподілу доходів державою.
S. Особисте споживання	19. Мінімально допустима межа споживання.
T. Економічні доходи	20. Відношення номінальних використовуваних доходів до індексу споживчих цін.
U. Соціальні доходи	21. Рівень доходів, який забезпечує задоволення лише елементарних потреб сім'ї.
V. Прожитковий мінімум	22. Надання життєвих благ соціально вразливим групам населення.
W. Номінальні використовувані доходи	23. Відсоток населення з доходами, що нижче від визначеної межі бідності.
X. Реальні використовувані доходи	24. Продукція, вироблена домогосподарствами для власного споживання.
Y. Соціальна допомога	25. Система заходів, котрі забезпечують громадянам надходження доходів у разі втрати роботи, хвороби, виробничої травми тощо.
Z. Соціальний захист населення	26. Доходи, які отримують домогосподарства на основі права власності на фактори виробництва.

II. Чи правильні такі твердження?

1. Зі зростанням номінальної заробітної плати підвищується і реальна заробітна плата.
2. Чим ближче коефіцієнт Джині до одиниці, тим вище ступінь поляризації суспільства за рівнем доходів.
3. Найважливішим чинником, що впливає на підвищення продуктивності праці, є науково-технічний прогрес.
4. Суспільство не завжди зацікавлено у збільшенні національного доходу.

5. Згідно з трудовою теорією вартості єдиним джерелом доходів, які б форми вони не приймали, є праця.
6. Згідно з теорією Маркса вартість національного доходу – це сума доходів різних власників факторів виробництва.
7. Функціональний розподіл доходів обумовлений розподілом факторів виробництва між суб'єктами господарювання.
8. В результаті розподілу національного доходу утворюються первинні доходи.
9. Перерозподіл доходів здійснюється державою за принципом вертикального розподілу національного доходу за допомогою інвестиційної та соціальної політики.
10. Валовий національний продукт перевищує національний дохід на величину амортизаційних відрахувань.
11. Використовуваний дохід – це частина грошового доходу, якою домогосподарства володіють і можуть розпоряджатися на свій розсуд.
12. Номінальні використовувані доходи дорівнюють сумі номінальних особистих доходів та особистих податків.
13. Реальні використовувані доходи – це скореговані номінальні використовувані доходи на індекс споживчих цін.
14. Формування доходів визначається пануючими відносинами власності у суспільстві.
15. Відповідно до теорії факторів виробництва земля приносить ренту, капітал – прибуток, праця – заробітну плату, підприємницькі здібності – підприємницький дохід.
16. Державна політика перерозподілу доходів відбувається шляхом диференційованого оподаткування різноманітних суб'єктів – одержувачів доходів і соціальних виплат населенню.
17. Рушійною силою економічного розвитку, що впливає на розподіл доходів в умовах ринку, є конкуренція.
18. Для загального добробуту країни визначними є не тільки величина і якість суспільного продукту, але і його розподіл.
19. За останні 10 років розрив у рівнях доходів різних категорій населення в Україні зменшився.
20. У високорозвинених країнах нерівність у доходах, як правило, менша, ніж у інших груп країн.
21. В останні роки у вітчизняній економіці продуктивність суспільної праці підвищувалася.
22. У другій половині ХХ ст. збільшення витрат праці забезпечувало дві третини приросту реального національного доходу в розвинутих країнах.

III. Оберіть одну правильну відповідь

1. Яке положення належить до теорії факторів виробництва?
  - A. джерелом усіх доходів є праця безпосередніх робітників;
  - B. характер розподілу доходів залежить від характеру виробництва;
  - C. розподіл здійснюється у процесі виробництва і в обміні;
  - D. доходи соціальних груп населення не залежать один від одного;
  - E. немає правильної відповіді.
2. Яке положення належить до трудової теорії вартості?
  - A. кожен фактор виробництва дає своєму власнику дохід;
  - B. доходи різних соціальних груп незалежні один від одного;
  - C. характер розподілу доходів обумовлений характером виробництва;
  - D. вартість суспільного продукту є сумою доходів економічних суб'єктів.
3. Як кількісно співвідносяться національний дохід (НД) і фонд нагромадження (ФН)?
  - A. $НД = ФН$;
  - B. $НД > ФН$ на розмір фонду споживання;
  - C. $НД < ФН$ на розмір додаткового продукту;
  - D. $НД > ФН$ на розмір фонду відшкодування.
4. Зростання національного доходу не залежить від:
  - A. підвищення продуктивності суспільної праці;
  - B. кількості зайнятих працівників в виробництві;
  - C. підвищення інтенсивності праці;
  - D. економії на постійному капіталі;
  - E. економії на змінному капіталі;
  - F. збільшення тривалості робочого дня.
5. У національній економіці кількість відпрацьованих за рік людино-годин не залежить від:
  - A. кількості сукупної робочої сили;
  - B. середньої тривалості робочого дня;
  - C. рівня членства найманих працівників у трудових спілках;
  - D. кількості святкових та вихідних днів і тривалості відпустки;
  - E. інтенсивності праці.
6. Чим відрізняється національний дохід (НД) як нова, створена суспільством вартість за рік, від доданої вартості (ДВ)?
  - A. $НД = ДВ$;
  - B. $НД > ДВ$ на розмір фонду нагромадження;
  - C. $НД > ДВ$ на розмір фонду відшкодування;
  - D. $НД < ДВ$ на розмір амортизаційних відрахувань;
  - E. Немає правильної відповіді.

7. Функціональний розподіл доходів – це розподіл доходів між:
  - A. споживанням і заощадженням;
  - B. власниками факторів виробництва;
  - C. економічними суб'єктами;
  - D. усіма членами суспільства;
  - E. немає правильної відповіді.
8. Головна причина нерівномірного розподілу доходів:
  - A. нерівність у розподілі власності на фактори виробництва;
  - B. недосконалість законодавства країни;
  - C. недосконалість державної політики перерозподілу доходів;
  - D. різниця в освіті і кваліфікації людей;
  - E. різниця в інтелектуальних здібностях людей.
9. Диференціація доходів населення – це:
  - A. висока частка трансфертів у структурі доходів населення;
  - B. висока частка майнових доходів у структурі доходів населення;
  - C. неоднаковий рівень доходів домогосподарств;
  - D. велика різниця між мінімальною заробітною платою і мінімальною пенсією;
  - E. усі твердження неправильні.
10. Диференціація доходів населення:
  - A. є недоліком певної економічної системи;
  - B. простежується в усіх економічних системах;
  - C. є результатом невірної економічної політики держави;
  - D. є результатом неправильної економічної поведінки окремих суспільних груп;
  - E. усі відповіді неправильні.
11. Що належить до напрямів використання особистих доходів?
  - A. споживання;
  - B. заощадження;
  - C. сплата податків;
  - D. усі напрями.
12. У країнах з розвинутою ринковою економікою найвищу питому вагу у структурі доходів сім'ї мають:
  - A. заробітна плата;
  - B. доходи від підсобного господарства;
  - C. майнові доходи;
  - D. трансферні державні платежі;
  - E. рентні доходи.

13. Що не впливає на підвищення продуктивності праці?
 А. науково-технічний прогрес;
 В. рівень освіти і кваліфікації працівників;
 С. місткість ринку і розмір підприємств;
 D. збільшення кількості працівників;
 Е. рівень організації виробництва.
14. Який показник найповніше характеризує рівень життя?
 А. коефіцієнт участі в робочій силі;
 В. номінальні особисті доходи;
 С. номінальні використовувані доходи;
 D. натуральні доходи;
 Е. реальні використовувані доходи на душу населення.
15. Яке твердження є правильним?
 А. чим ближче крива Лоренца до бісектриси, тим вищий ступінь рівності розподілу доходів у країні;
 В. розрив у рівнях доходів між 20% найбагатшого і 20% найбіднішого населення у розвинутих країнах більший, ніж у країнах, що розвиваються;
 С. частка заробітної плати у доходах населення України вища, ніж у країнах з розвинутою ринковою економікою.
 D. усі відповіді правильні.
16. Які з перерахованих агрегованих величин не використовуються при визначенні національного доходу?
 А. прибуток корпорацій;
 В. заробітна плата;
 С. рентні доходи;
 D. процент на капітал – власність;
 Е. приватні трансфертні доходи.
17. За функціональним призначенням національний дохід має:
 А. надходити на відтворення людського капіталу;
 В. надходити на забезпечення суспільних потреб;
 С. задовольняти матеріальні та духовні потреби людей;
 D. задовольняти особисті й суспільні потреби;
 Е. використовуватися на розширене відтворення.
18. Засновником теорії факторів виробництва є:
 А. Адам Сміт;
 В. Франсуа Кене;
 С. Жан Батист Сей;
 D. Карл Маркс;
 Е. Уільям Петті.

Задачі

1. Визначить національний дохід (млрд грн), якщо: особистий дохід – 560, особистий дохід у вигляді процента – 20, внески на соціальне страхування – 130, податки на прибуток корпорацій – 180, дивіденди – 100, нерозподілений прибуток корпорацій – 90, трансфертні платежі – 110.

2. У країні впродовж року у сфері виробництва було зайнято 25 млн осіб. Ними створено національний дохід у 240 млрд грн. Основні виробничі фонди галузей народного господарства, які використовувалися, становили 210 млрд грн, норма нагромадження – 9%. Визначить:

- а) фонд споживання і фонд нагромадження;
- б) рівень продуктивності праці.

3. Припустимо, що економічні особи А, В, С, D та Е отримують доходи відповідно в розмірі 4000, 2800, 1400, 960 і 840 грн. Побудуйте криву Лоренца. Визначить, який відсоток загального доходу отримує найбагатший і найбідніший з них.

4. Складові частини гіпотетичного національного доходу (млн грн) подані в таблиці.

Рік	Національний дохід	Дохід від найманої праці	Дохід від підприємництва та власності
1	1148	844	304
2	1187	883	306
3	1223	902	321
4	1286	921	365
5	1357	954	403
6	1420	991	429

а) розрахуйте відсоток заробітної плати та прибутку в структурі національного доходу за період з 1-го по 6-й рік.

б) зобразіть графічно динаміку заробітної плати та прибутку (нанесіть на вісь Х – роки, на вісь Y – відсоток заробітної плати та прибутку).

Тема 5. Ринок благ. Споживання, заощадження та інвестиції

Основні поняття і терміни

Ринок благ. Споживання. Заощадження. Номінальна ставка процента. Реальна ставка процента. Гранична схильність до споживання. Гранична схильність до заощадження. Середня схильність до споживання. Середня схильність до заощадження. Автономне споживання. Кейнсіанська функція споживання. Функція заощадження. Точка нульового заощадження. Зміна величини споживання. Зміна споживання. Ефект багатства. Інвестиції. Реальні інвестиції. Похідні інвестиції. Автономні інвестиції. Гранична схильність до інвестицій. Фактори зміни попиту на інвестиції. Парадокс бережливості. Мультиплікатор. Мультиплікаційний ефект. Модель Кейнса «доходи-витрати». Рівноважний обсяг виробництва. Акселератор.

Завдання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте класичний та кейнсіанський підходи до аналізу пропорцій суспільного продукту.
2. У чому сутність закону Сея?
3. Надайте визначення понять споживання і заощадження, покажіть взаємозв'язок між ними.
4. Що є вирішальним фактором споживання і заощадження в класичній теорії?
5. Який основний фактор, згідно з кейнсіанською теорією, впливає на споживання і заощадження?
6. В чому сутність граничної схильності до споживання?
7. Як співвідносяться гранична схильність до споживання та гранична схильність до заощадження?
8. Які основні фактори впливають на зміщення кривих споживання і заощадження?
9. Надайте характеристику реальних інвестицій.
10. Поясніть класичний механізм взаємозв'язку доходу, заощаджень та інвестицій.
11. Яка інтерпретація залежності заощаджень та інвестицій згідно з кейнсіанською теорією?

12. Розкрийте механізм формування похідних та автономних інвестицій.
13. Які фактори впливають на граничну схильність до інвестування?
14. У чому сутність парадоксу бережливості?
15. Розкрийте сутність концепції мультиплікатора Кейнса.
16. Поясніть взаємодію мультиплікатора та акселератора.

Питання для самостійного опрацювання у формі рефератів (довідей)

1. Функціональне призначення і взаємозв'язок споживання та заощаджень.
2. Теорія споживання І. Фішера.
3. Модель життєвого циклу Ф. Модильяні.
4. Теорія поведінки споживача М. Фрідмена.
5. Структура та динаміка споживання в умовах розвиненої економіки (на прикладі окремих розвинених країн)
6. Інвестиції та їхня роль у розвитку національної економіки
7. Інвестиційна політика в системі державного регулювання економіки

Тести

І. Встановіть відповідність у вигляді комбінації букв і цифр

Термін	Визначення (ознаки)
А. Споживання	1. Реальні інвестиції.
В. Заощадження	2. Частка споживання у використовуваному доході.
С. Кейнсіанська функція споживання	3. Коефіцієнт, що показує залежність зміни доходу від зміни інвестицій.
Д. Гранична схильність до споживання	4. Рівень використовуваного доходу, за якого споживання і дохід збігаються.
Е. Гранична схильність до заощадження	5. Модель, яка виявляє мультиплікативне збільшення сукупного доходу зі зміною видатків.
Ф. Точка нульового заощадження	6. Зі збільшенням доходу люди схильні збільшувати своє споживання, але повільніше, ніж зростає їхній дохід.
Г. Номінальна ставка процента	7. Загальна сума видатків усіх покупців на кінцеву продукцію, вироблену національною економікою.
Н. Реальна ставка процента	8. Величина зміни інвестицій від зміни очікуваної норми чистого прибутку на одну одиницю.

МАКРОЕКОНОМІКА

I. Ефект багатства	9. Рівновага на всіх агрегованих ринках.
J. Функція інвестицій	10. Частка заощадження у використуваному доході.
K. Капіталовкладення	11. Коефіцієнт, що показує залежність зміни інвестицій від зміни доходу.
L. Функція похідних інвестицій	12. Частка видатків на споживання у будь-якій зміні використуваного доходу.
M. Функція автономних інвестицій	13. Процент за взяті в позику гроші.
N. Мультиплікатор	14. Відкладене споживання.
O. Акселератор	15. Споживання, яке не залежить від використуваного доходу.
P. Основний психологічний закон	16. Номінальна ставка процента, скорегована на інфляцію.
Q. Ефект мультиплікатора	17. Залежність між інвестиціями і їх визначальним чинником.
R. Середня схильність до споживання	18. Частка заощаджень у будь-якій зміні використуваного доходу.
S. Середня схильність до заощадження	19. Функція національного доходу.
T. Автономне споживання	20. Обернена залежність між зміною багатства і зміною заощаджень.
U. Гранична схильність до інвестування	21. Функція очікуваної норми чистого прибутку і реальної ставки процента.
V. Парадокс бережливості	22. Видатки на придбання товарів і послуг для задоволення потреб людей.
W. Макроекономічна рівновага	23. Обсяг національного виробництва, якому відповідають сукупні видатки, достатні для закупівлі усієї продукції, виготовленої у поточному періоді.
X. Рівноважний ВВП	24. Залежність між споживанням та використуванним доходом.
Y. «Кейнсіанський хрест»	25. Багаторазовий вплив, який зміна сукупних видатків чинить на рівноважний ВВП.
Z. Сукупні видатки	26. Зменшення доходу нації унаслідок намагань економічних суб'єктів заощаджувати якомога більше.

II. Чи правильні такі твердження?

1. Гранична схильність до споживання завжди дорівнює граничній схильності до заощадження.
2. Зі збільшенням доходу споживна частка видатків на продукти харчування збільшується.

3. На обсяг і динаміку заощаджень впливають одні й ті самі чинники.
4. Якщо відома функція споживання, то завжди можна побудувати функцію заощадження.
5. Зростання податків на доходи громадян знижують і видатки на споживання, і розмір заощаджень.
6. Згідно з теорією Кейнса зі зростанням доходу середня схильність до споживання знижується.
7. Зменшення податків переміщує вниз як функцію споживання, так і функцію заощадження.
8. Зі зростанням реальної процентної ставки стимули фірм до інвестування зменшуються.
9. Поточне споживання завжди більш привабливе для людей, ніж споживання у майбутньому.
10. Гранична схильність до заощадження характеризується нахилом кривої заощадження до осі абсцис.
11. Очікування домогосподарств щодо зниження доходів в майбутньому веде до збільшення поточного споживання.
12. До реальних інвестицій відносяться всі капіталовкладення, в тому числі і видатки на придбання цінних паперів.
13. Функції автономних і похідних інвестицій мають однакове графічне зображення.
14. Динаміка інвестиційних видатків, як правило, нестабільна.
15. Споживчі видатки є більш нестабільніші порівняно з інвестиційними видатками.
16. За повної зайнятості мультиплікатор зовсім не спрацьовує.
17. Збільшення будь-якого компонента сукупних видатків спричиняє дещо більший приріст рівноважного обсягу виробництва.
18. Що нижча гранична схильність до заощадження, то менший вплив справляє зміна сукупних видатків на обсяг національного виробництва.
19. Якщо фактичний обсяг виробництва перевищує заплановані видатки, то інвестиції у запаси зменшуватимуться.
20. Економічна рівновага не гарантує такого рівня сукупних видатків, за якого національна економіка перебуває у стані повної зайнятості.

III. Оберіть одну правильну відповідь

1. Згідно з кейнсіанською функцією споживання, обсяг споживання визначається:
  - A. використовуваним поточним доходом і процентною ставкою;
  - B. використовуваним поточним доходом і доходом у майбутньому;

- C. використовуваним поточним доходом;
  - D. рівнем заощаджень і процентною ставкою.
2. Між якими величинами існує обернена залежність?
    - A. інвестиційними видатками і процентною ставкою;
    - B. заощадженнями і використовуваним доходом;
    - C. інвестиціями і ВВП;
    - D. споживчими видатками і використовуваним доходом;
    - E. немає правильної відповіді.
  3. Між якими величинами існує пряма залежність?
    - A. мультиплікатором і граничною схильністю до заощадження;
    - B. заощадженнями і використовуваним доходом;
    - C. інвестиційними видатками і процентною ставкою;
    - D. споживчими видатками і використовуваним доходом;
    - E. усі відповіді неправильні.
  4. Видатки на споживання в країні, згідно з кейнсіанською теорією, залежать від:
    - A. вікової структури населення;
    - B. рівня національного доходу;
    - C. темпів зростання пропозиції грошей;
    - D. рівня реальної процентної ставки;
    - E. немає правильної відповіді.
  5. Кейнс зазначав, що гранична схильність до споживання додаткового доходу є:
    - A. нульовою;
    - B. одиницею;
    - C. знаходиться між нулем і одиницею;
    - D. більшою від одиниці;
    - E. від'ємною величиною.
  6. Якщо домогосподарства не витрачають весь свій дохід на споживання і вкладають невитрачену суму у банк, то вони:
    - A. заощаджують та інвестують;
    - B. заощаджують, але не інвестують;
    - C. інвестують, але не заощаджують;
    - D. не заощаджують і не інвестують;
    - E. усі твердження неправильні.
  7. Яке твердження характеризує точку нульового заощадження?
    - A. заощадження дорівнюють інвестиціям;
    - B. гранична схильність до споживання дорівнює одиниці;
    - C. дохід дорівнює споживанню;

- D. заощадження дорівнюють споживанню;
  - E. жодне твердження не характеризує цю точку.
8. Особисті заощадження – це:
- A. загальна сума всіх активів домогосподарств;
  - B. сума фінансових активів домогосподарств;
  - C. загальна сума всіх активів домогосподарства за вирахуванням суми його зобов'язань;
  - D. частина використовуваного доходу домогосподарства, що не витрачена на споживання.
9. Згідно з кейнсіанською теорією рівень виробництва визначається:
- A. рівнем повної зайнятості;
  - B. масштабами сукупного попиту;
  - C. попитом на гроші;
  - D. рівнем процентної ставки.
10. Розширення виробництва можливе, коли:
- A. валові інвестиції дорівнюють амортизації;
  - B. мультиплікатор дорівнює одиниці;
  - C. фактичні (заплановані) заощадження перевищують фактичні чи планові інвестиції;
  - D. всі відповіді неправильні.
11. Що з перерахованого входить до поняття «ін'єкції»?
- A. інвестиції;
  - B. податки;
  - C. імпорт;
  - D. заощадження.
12. Виходячи із сутності «парадокса ощадливості», бажання зберігати при кожному рівні доходу викличе:
- A. збільшення рівноважного рівня національного доходу і виробництва;
  - B. переміщення кривої споживання вгору;
  - C. збільшення доходів населення;
  - D. переміщення кривої заощаджень вгору.
13. Якщо гранична схильність до споживання становить 0,5, то якого значення досягне мультиплікатор?
- A. 0,5;
  - B. 5;
  - C. 2;
  - D. 1.
14. Чим вище гранична схильність до споживання, тим:
- A. більші валові інвестиції;
  - B. більший мультиплікатор;

- C. більші валові інвестиції і більший мультиплікатор;
  - D. менший мультиплікатор.
15. Відповідно до принципу акселератора індуковані інвестиційні витрати мають місце у випадку, якщо:
- A. ВВП чи споживання скорочуються;
  - B. ВВП чи споживання знаходяться на низькому рівні;
  - C. ВВП чи споживання знаходяться на високому рівні;
  - D. ВВП чи споживання зростають.
16. Результатом дії мультиплікатора є:
- A. забезпечення рівності заощаджень та інвестицій;
  - B. зростання рівноважного доходу;
  - C. перевищення сукупного попиту над сукупною пропозицією;
  - D. перевищення сукупною пропозиції над сукупним попитом.
17. Яка із залежностей відповідає реальному процесу економічного життя?
- A. високі податкові ставки на доходи корпорацій та особисті доходи сприяють інвестиціям;
  - B. у періоди високого безробіття зростає сукупний дохід нації;
  - C. доля інвестицій в економіку і темпи зростання суспільної продуктивності праці знаходяться у зворотній залежності;
  - D. існує пряма залежність між споживчими витратами та рівнем процентної ставки;
  - E. існує прямий зв'язок між частиною ВВП, що спрямовується на чисті інвестиції, та темпами зростання продуктивності праці в суспільстві.
18. Які із запропонованих заходів є найбільш прийнятними для стимулювання заощаджень?
- A. зниження податків на доходи;
  - B. збільшення процентної ставки;
  - C. збільшення допомоги на дітей;
  - D. введення преференції на будівництво житла.

Задачі

1. Використовуваний дохід дорівнює 15000 грн, на споживання витрачають 12000 грн. За доходу у 18000 грн величина споживання становить 13000 грн. Визначить MPC і MPS.
2. Поточний використовуваний дохід особи становить 420000 грн за рік. Гранична схильність до споживання – 0,8, автономне споживання – 30000 грн. Обчисліть обсяг споживання за кейнсіанською функцією споживання.

3. Визначить мультиплікатор інвестицій, якщо відомо, що ВВП зріс на 180 млн грн внаслідок зростання капіталовкладень на 40 млн. Якою буде зміна ВВП за цього мультиплікатора, якщо інвестиції зменшаться на 70 млн?

4. У національній економіці є можливість використовувати сім інвестиційних проектів:

Проект	Обсяг інвестицій у проекти (млн грн)	Щорічний дохід на 1000 інвестованих гривень
A	4	450
B	6	370
C	15	290
D	8	210
E	5	160
F	12	110
G	20	90

Обчисліть:

а) доцільний обсяг інвестицій за процентної ставки 20% за рік за умови, що інфляція відсутня;

б) доцільний обсяг інвестицій за процентної ставки 20%, рівня інфляції 5% та податку в розмірі 25% щорічного доходу.

5. Національну економіку характеризують такі дані:

$$Y = C + I,$$

$$C = 600 + 0,8 Y,$$

$$I = 150.$$

Визначить:

а) рівноважний рівень доходу;

б) рівноважний рівень споживання і заощадження;

в) приріст інвестицій у запаси, якщо обсяг національного виробництва становить 3775;

г) зміну рівноважного обсягу виробництва, якщо інвестиції збільшаться до 175.

Тема 6. Модель сукупного попиту та сукупної пропозиції

Основні поняття і терміни

Сукупний попит. Функція сукупного попиту. Ефект процентної ставки. Ефект багатства. Ефект імпортих закупівель. Нецінові фактори сукупного попиту. Сукупна пропозиція. Крива сукупної пропозиції. Потенційний рівень національного виробництва. Нецінові фактори сукупної пропозиції. Економічні збурення. Перегріта економіка. Рівноважний стан економіки. Ефективний попит. Політика експансії. Політика рестрикції. Інфляція попиту. Ефект храповика. Інфляція витрат.

Завдання для самоконтролю

1. Поясніть, чому крива сукупного попиту має спадну траєкторію?
2. Які фактори впливають на зміщення кривої сукупного попиту?
3. Що слід розуміти під сукупною пропозицією?
4. Охарактеризуйте криву сукупної пропозиції.
5. Поясніть, від чого залежить положення кривої сукупної пропозиції?
6. Чим відрізняється довгостроковий період від короткострокового?
7. Охарактеризуйте кейнсіанський, проміжний та класичний відрізки кривої сукупної пропозиції.
8. Назвіть нецінові фактори, що впливають на сукупну пропозицію. В чому їхня особливість?
9. Надайте характеристику політиці експансії та політиці рестрикції.
10. Поясніть, чому за рівноважного ВВП зайнятість не завжди є повною.
11. Що таке економічні збурення? За яких умов вони виникають?
12. Поясніть механізм формування рівноважного обсягу виробництва.
13. У чому сутність ефекту храповика? За яких обставин він має місце?
14. Яку роль в дослідженні національної економіки відіграє модель «сукупний попит-сукупна пропозиція»?

Питання для самостійного опрацювання у формі рефератів (довідей)

1. Структура сукупного попиту і фактори його формування.
2. Сукупна пропозиція та нецінові фактори сукупної пропозиції.
3. Практична значущість моделі «сукупний попит-сукупна пропозиція».
4. Проблема оптимізації та економічна рівновага.
5. Держава як суб'єкт макроекономічного регулювання.
6. Стабілізаційна політика держави в умовах «перегрітої» економіки.

Тести

I. Встановіть відповідність у вигляді комбінації букв і цифр

Термін	Визначення (ознаки)
А. Сукупний попит	1. Природний рівень виробництва.
В. Сукупна пропозиція	2. Горизонтальний відрізок.
С. Крива сукупної пропозиції	3. Обсяг національного виробництва за природним рівнем безробіття.
Д. Кейнсіанський відрізок кривої AS	4. Обсяг валового внутрішнього продукту, за якого сукупний попит дорівнює сукупній пропозиції.
Е. Класичний відрізок кривої AS	5. Загальна кількість товарів і послуг, яку хочуть запропонувати виробники за даного рівня цін.
Ф. Проміжний відрізок кривої AS	6. Ціни, що змінюються повільно і не завжди зрівноважують пропозицію і попит.
Г. Збурення сукупної Пропозиції	7. Не пов'язані з рівнем цін обставини, що впливають на видатки покупців за даного рівня цін.
Н. Збурення сукупного попиту	8. Графічне зображення взаємозв'язку між реальним обсягом виробництва та загальним рівнем цін.
І. Інфляція пропозиції	9. Не пов'язані з рівнем цін обставини, що впливають на видатки на одиницю продукції.
Ј. Інфляція попиту	10. Вертикальний відрізок.
К. Нецінові чинники сукупного попиту	11. Загальний обсяг товарів і послуг, який хочуть придбати покупці за даного рівня цін.
Л. Нецінові чинники сукупної пропозиції	12. Зростання цін, яке провокує збурення у сукупному попиті.

МАКРОЕКОНОМІКА

M. Рівноважний ВВП	13. Тенденція цін до зростання зі збільшенням сукупного попиту та їх негнучкість щодо зниження за його зменшенням.
N. Природний рівень виробництва	14. Екзогенні події, що спричиняють раптові зміни у витратах виробництва.
O. Ефект храповика	15. Модель, що відображає взаємозв'язки рівня цін і реального обсягу виробництва у національній економіці.
P. Крива довгострокової сукупної пропозиції	16. Заходи держави, спрямовані на зменшення глибини економічних коливань у короткостроковому періоді.
Q. Крива короткострокової сукупної пропозиції	17. Екзогенні події, що переміщують криву сукупного попиту.
R. «Кейнсіанський хрест»	18. Рівень цін, за якого крива сукупного попиту перетинає криву сукупної пропозиції.
S. «Перегріта економіка»	19. Відрізок, який характеризується тим, що збільшення обсягу національного виробництва супроводжується зростанням цін.
T. Гнучкі ціни	20. Згідно з кейнсіанською теорією величина реального обсягу виробництва при абсолютній стабільності цін і наявності великого числа безробітних.
U. Негнучкі ціни	21. Крива, що характеризується додатним нахилом.
V. Потенційний рівень виробництва	22. Національна економіка, що вийшла за природний рівень виробництва.
W. Стабілізаційна політика	23. Крива, що показує обсяг природного рівня виробництва.
X. Рівноважний рівень цін	24. Ціни, які швидко змінюються для рівноважування попиту і пропозиції.
Y. Ефективний попит	25. Зростання цін, яке провокує збурення сукупної пропозиції.
Z. Модель AD-AS	26. Графічна модель доходу, яка виявляє мультиплікативне збільшення обсягу виробництва зі зміною видатків.

II. Чи правильні такі твердження?

1. Зниження цін зменшує попит на гроші і підвищує процентну ставку.
2. За рівноважного ВВП зайнятість завжди є повною.
3. Форму кривої сукупного попиту можна пояснити ефектами багатства, процентної ставки та імпортих закупівель.
4. Криві сукупного попиту і сукупної пропозиції переміщуються під впливом цінових чинників.

5. Збільшення державних видатків прямо розширює сукупний попит.
6. Усі чинники, які змінюють природний рівень виробництва, переміщуватимуть криву довгострокової пропозиції.
7. Підвищення ефективності національної економіки переміщує криву довгострокової сукупної пропозиції вліво.
8. Згідно з класичним підходом, зміни в сукупному попиті позначаються на рівні цін, але не впливають на обсяг виробництва і зайнятість.
9. За песимістичної оцінки споживачами своїх майбутніх доходів крива сукупного попиту переміщуватиметься вгору.
10. Згідно з кейнсіанським підходом, економічна рівновага завжди досягається за природного обсягу виробництва.
11. Переміщення кривої сукупного попиту вправо на горизонтальному відрізку кривої короткострокової сукупної пропозиції не впливає на динаміку реального ВВП.
12. Цінові чинники визначають нахил короткострокової кривої AS.
13. Для країни із низькими середніми темпами інфляції крива сукупної пропозиції у короткостроковому періоді є відносно положистою.
14. Підвищення курсу національної валюти стимулює зростання експорту і збільшує сукупний попит.
15. Крива сукупної пропозиції показує залежність реального обсягу національного виробництва від нецінових чинників.
16. Збільшення витрат на одиницю продукції зміщує криву сукупної пропозиції вліво.
17. Згідно з кейнсіанським підходом, формування рівноважного обсягу виробництва обумовлено сукупним попитом.
18. Найглибша відмінність між класичним та кейнсіанським підходами полягає у різному тлумаченні динаміки сукупного попиту.
19. Висновки класичного та кейнсіанського підходів щодо впливу стабілізаційної політики на національну економіку збігаються.
20. Реальні змінні впливають на сукупну пропозицію лише у короткостроковому періоді і не впливають у довгостроковому.

III. Оберіть одну правильну відповідь

1. Який чинник переміщуватиме криву довгострокової сукупної пропозиції вліво?
  - A. зростання кількості трудових ресурсів;
  - B. підвищення рівня цін на енергоносії;
  - C. збільшення обсягу капіталу, яким володіє національна економіка;
  - D. підвищення ефективності виробництва;
  - E. збільшення пропозиції земельних ресурсів.

2. Переміщення кривої сукупного попиту не може відобразити:
  - A. підвищення рівня цін і збільшення реального ВВП одночасно;
  - B. зростання рівня цін без збільшення реального ВВП;
  - C. зростання реального ВВП без підвищення рівня цін;
  - D. зниження рівня цін і збільшення реального ВВП одночасно.
3. Крива сукупного попиту відбиває залежність між:
  - A. рівнем цін і виробленим ВВП у реальному вираженні;
  - B. рівнем цін, який визначають покупці, і рівнем цін, що задовольняє продавців;
  - C. рівнем цін та сукупними видатками на купівлю товарів і послуг;
  - D. обсягами виробленого і спожитого ВВП;
  - E. усі відповіді неправильні.
4. Крива сукупної пропозиції виражає залежність між:
  - A. рівнем цін і виробленим реальним ВВП;
  - B. рівнем цін і споживаним реальним ВВП;
  - C. спожитим і виробленим реальним ВВП;
  - D. рівнем цін та сукупними видатками на купівлю товарів і послуг.
5. Спадна траєкторія кривої сукупного попиту не зумовлена ефектом:
  - A. багатства;
  - B. доходу;
  - C. позики;
  - D. імпортих закупівель;
  - E. немає правильної відповіді.
6. Який із чинників переміщуватиме криву сукупного попиту вниз?
  - A. заходи держави по стимулюванню сукупного попиту;
  - B. зростання реальної вартості фінансових активів та майна;
  - C. підвищення темпів економічного зростання в країнах, що є торговельними партнерами даної країни;
  - D. збільшення світового виробництва нафти, якщо дана країна є імпортером нафти;
  - E. песимістичні оцінки людьми своїх майбутніх доходів.
7. Якщо у національній економіці відбулося несприятливе збурення сукупної пропозиції, то:
  - A. крива сукупної пропозиції переміститься вправо;
  - B. обсяг національного виробництва збільшиться;
  - C. рівень цін підвищиться;
  - D. видатки на одиницю продукції зменшаться;
  - E. немає правильної відповіді.

8. Яке твердження є неправильним?
- A. інтеграція країни у світову економіку забезпечує ефективніше використання ресурсів і крива AS переміщується вправо;
  - B. очікування високої інфляції в майбутньому підвищує сукупний попит сьогодні;
  - C. згідно з класичним підходом, у національній економіці ніколи не буває безробіття, зумовленого недостатнім попитом;
  - D. зі зростанням обсягу національного виробництва дія цінових чинників сукупної пропозиції спричиняє зниження видатків на одиницю продукції.
9. У короткостроковому періоді при підвищенні рівня цін зайнятість зросте, якщо:
- A. зростання номінальної заробітної плати відстає від зростання рівня цін;
  - B. зростання реальної ставки заробітної плати відстає від зростання продуктивності праці;
  - C. підвищується реальна ставка заробітної плати;
  - D. усі відповіді неправильні.
10. Функція сукупного попиту:
- A. є зростаючою відносно рівня цін;
  - B. визначає, що сума споживчого та інвестиційного попиту є зростаючою функцією від рівня цін;
  - C. відображає спадну залежність відносно реального сукупного доходу;
  - D. відображає рівновагу на ринках товарів і послуг при різних рівнях цін;
  - E. немає правильної відповіді.
11. Згідно з кейнсіанською теорією, ефективний попит:
- A. є попитом за повної зайнятості;
  - B. відображає реальний обсяг виробництва за стабільним рівнем цін та великим рівнем безробітних;
  - C. визначається природним рівнем виробництва;
  - D. визначається в довгостроковому періоді розвитку економіки;
  - E. усі відповіді неправильні.
12. Крива сукупного попиту у відкритій економіці переміщується вправо, якщо:
- A. курс національної валюти знижується;
  - B. рівень цін підвищується;
  - C. темпи економічного зростання у торговельних партнерів спадають;
  - D. у підприємців формуються песимістичні очікування щодо стану ділової активності.

13. До цінових чинників, які визначають нахил кривої короткострокової сукупної пропозиції, не належать:
- A. залучення у виробництво додаткової робочої сили з нижчим рівнем кваліфікації;
  - B. розширення збуту на віддалених ринках;
  - C. додаткові витрати на підприємницьку діяльність;
  - D. збільшення обсягу виробництва на менш ефективних підприємствах.
14. Яку обставину економісти не використовують для пояснення додатного нахилу кривої короткострокової сукупної пропозиції?
- A. негнучкість номінальної заробітної плати;
  - B. неправильні уявлення працівників щодо рівня своєї заробітної плати;
  - C. негнучкість цін;
  - D. хронічну інфляцію.
15. У моделі «сукупний попит-сукупна пропозиція» зростання рівня цін:
- A. не впливає на дію мультиплікатора;
  - B. обумовлює зниження впливу мультиплікатора на дохід;
  - C. обумовлює зростання впливу мультиплікатора на дохід;
  - D. обумовлює зростання граничної схильності до споживання.
16. Чим відрізняються макроекономічні криві сукупного попиту від мікроекономічних кривих попиту?
- A. від'ємним нахилом;
  - B. зв'язком між рівнем цін і величиною попиту;
  - C. спадною залежністю внаслідок ефектів процентної ставки, багатства та імпортних закупівель;
  - D. від'ємним нахилом в результаті ефектів заміщення та доходу;
  - E. спадною залежністю внаслідок ефекту храповика.
17. Що не відноситься до нецінових чинників зміни сукупного попиту?
- A. збільшення державних видатків на товари і послуги;
  - B. зменшення ставок податку з громадян;
  - C. зміни в динаміці курсів цінних паперів та вартості нерухомого майна;
  - D. сподівання населення і фірм;
  - E. немає правильної відповіді.
18. Який з нецінових чинників сукупної пропозиції не сприяє зміцненню кривої сукупної пропозиції вправо?
- A. підвищення рівня протекціонізму в країні;
  - B. зростання рівня відкритості національної економіки;
  - C. підвищення рівня ефективності використання ресурсів;
  - D. підвищення продуктивності суспільної праці;
  - E. збільшення обсягу капіталу.

Задачі

1. Яким повинен бути рівноважний обсяг виробництва, щоб при автономному споживанні у 20 тис. грн та граничній схильності до заощадження 0,3 попит на автономні інвестиції становив 160 тис. грн?

2. Природний обсяг виробництва становить 6000 одиниць, криву AD описує рівняння $Y = 6200 - P$. Через певний відтинок часу природний обсяг виробництва збільшився на 50%, а рівняння сукупного попиту набуло вигляду $Y = 9250 - P$. На скільки відсотків за цей період змінився рівноважний рівень цін?

3. Параметри AD і AS в гіпотетичній економіці мають такі значення:

Сукупний попит (млн грн)	Рівень цін (індекс цін)	Сукупна пропозиція (млн грн)
100	400	400
200	300	400
300	250	300
400	200	200
400	200	100

Побудуйте графік сукупного попиту і сукупної пропозиції. Визначить рівноважний рівень цін та обсяг національного виробництва.

4. Національна економіка характеризується такими даними:

$$C = 200 + 0,75 Y; I = 200; G = 200; N_x = 100; T = 200,$$

де C – споживчі видатки;

I – інвестиції;

G – державні витрати;

N_x – чистий експорт;

T – податки;

Y – використовуваний дохід;

Визначить:

а) макроекономічні показники та занесіть їх у таблицю.

AS	T	Y	C	I	G	N_x	AD
1	2	3	4	5	6	7	8
1800							
2000							
2200							
2400							
2600							

б) за якого рівня доходу досягається макроекономічна рівновага? с) мультиплікатор інвестицій; d) за якого рівня доходу економіка досягне нової рівноваги, якщо обсяг інвестицій скоротиться до 150?

Тема 7. Ринок грошей, його рівновага

Основні поняття і терміни

Ринок грошей. Функції грошей. Ліквідність. Грошова маса. Квазігроші. Грошові агрегати. Пропозиція грошей. Грошова база. Грошовий мультиплікатор. Обов'язкові резерви. Надлишкові резерви. Норма резервування. Коефіцієнт депонування. Попит на гроші. Кількісна теорія грошей. Процентна ставка. Швидкість обігу грошей. Операційний мотив. Мотив перестороги. Спекулятивний мотив. Рівновага.

Завдання для самоконтролю

1. Надайте характеристику ринку грошей.
2. Розкрийте сутність грошей та їхні функції.
3. Що таке ліквідність грошей? Яке значення вона має для формування грошових агрегатів?
4. Поясніть, чому немає універсальної системи грошових агрегатів.
5. Чим відрізняється грошова база від грошової маси?
6. Що таке пропозиція грошей, які фактори її визначають?
7. Надайте визначення банківських резервів та їхніх структурних елементів.
8. Розкрийте різницю між попитом на гроші і попитом на товари та послуги.
9. Чому попит на гроші чутливий до номінальної процентної ставки?
10. Що ілюструє низхідна крива попиту на гроші?
11. У чому сутність класичної концепції попиту на гроші?
12. Які кейнсіанські мотиви попиту на гроші, в чому їхня схожість та різниця?
13. Чим відрізняються класичний та кейнсіанський підходи до рівноваги на ринку грошей?

Питання для самостійного опрацювання у формі рефератів (довідей)

1. Особливості попиту на гроші в моделі Баумоля-Тобіна.
2. Мультиплікація депозитів та банківських кредитів.
3. «Механічна» теорія трансакційного попиту – її плюси і мінуси.
4. Сучасні теорії спекулятивного мотиву.
5. Становлення і розвиток грошової системи в Україні.

Тести

I. Встановіть відповідність у вигляді комбінацій букв і цифр.

Термін	Визначення (ознаки)
А. Гроші	1. Грошові засоби у безготівковій формі, що перебувають на строкових і ощадних вкладах
В. Грошова система	2. Трансакційний попит
С. Грошовий ринок	3. Здатність обмінюватися на будь-які блага
Д. Міра вартості	4. Коефіцієнт, що характеризує відношення попиту на готівку до депозитів
Е. Засіб нагромадження	5. Попит визначається прагненням отримати дохід у формі процентів
Ф. Засіб обігу	6. Запаси всієї готівки
Г. Грошова маса	7. Кількість грошей, яка наявна у національній економіці на певний момент часу
Н. Квазігроші	8. Норма, що визначається відношенням загальних резервів комерційних банків до депозитів
І. Грошові агрегати	9. Концепція, що базується на кількісній теорії грошей
Ј. Ліквідність грошей	10. Ринок кредитних операцій, на якому визначається ціна грошей
К. Грошова база	11. Обмін продукту безпосередньо на інший продукт
Л. Грошовий мультиплікатор	12. Процентна ставка, що характеризує зміну купівельної спроможності певної суми грошей
М. Пропозиція грошей	13. Спосіб організації грошового обігу, закріплений законом
Н. Попит на гроші для угод	14. Сукупність всіх грошових засобів, що забезпечують обіг благ в національній економіці
О. Попит на гроші як активи	15. Коефіцієнт відношення пропозиції грошей до грошової бази

P. Бартер	16. Мінімальний розмір депозитів, який комерційні банки мають зберігати у центральному банку на безпроцентній основі
Q. Класична концепція попиту на гроші	17. Функція грошей, за допомогою якої визначаються ціни усіх благ
R. Кейнсіанська концепція попиту на гроші	18. Взаємозв'язок між рівнем інфляції та номінальною ставкою процента
S. Номінальна ставка процента	19. Кількість разів, за яку національна грошова одиниця витрачається за рік на придбання кінцевих товарів і послуг
T. Реальна ставка процента	20. Сукупність активів, які використовують для здійснення ділових операцій
U. Коефіцієнт депонування	21. Плата за право користування грошовими коштами
V. Депозити	22. Альтернативою використання грошей в якості цієї функції є бартер
W. Норма резервування депозитів	23. Показники загальної кількості грошей у національній економіці
X. Обов'язкові резерви	24. Кошти, що віддані на збереження банкам
Y. Ефект Фішера	25. Концепція грошей, що базується на теорії переваги ліквідності
Z. Швидкість обігу грошей	26. Функція грошей як засіб збереження цінностей

II. Чи правильні такі твердження?

1. За допомогою грошових агрегатів Центральний банк контролює пропозицію грошей.
2. Із зростанням ринкової вартості національного продукту країни грошова маса збільшується.
3. Трансакційний мотив згідно з кейнсіанською теорією впливає з функції грошей як засобу нагромадження.
4. Загальний попит на гроші передовсім визначається попитом на гроші для операцій, який залежить від купівельної спроможності населення країни.
5. Що вища процентна ставка, то більший дохід втрачають власники грошей від їхнього нагромадження.
6. Що вища процентна ставка, то більша величина попиту на гроші для угод.
7. Сукупний попит на гроші є функцією від доходу та процентної ставки.
8. Високоліквідні активи, такі як золото, називаються квазігрошима.
9. Зі збільшенням доходу крива попиту на гроші переміщується вліво.

10. Надлишкові резерви і обов'язкові резерви банків є джерелом створення нових депозитів.

11. Коливання рівноваги на грошовому ринку можуть бути пов'язані зі змінами рівня доходу та пропозиції грошей.

12. Абсолютна ліквідність належить грошовому агрегату М3.

13. Зі зниженням курсу валюти попит на неї буде зменшуватися.

14. Важливим компонентом сучасної грошової системи є золотий вміст грошової одиниці.

15. Фактичні резерви комерційних банків дорівнюють сумі обов'язкових та надлишкових резервів.

16. Класична теорія пов'язує попит на гроші головним чином із ставкою процента, а кейнсіанська – з реальним доходом.

17. В результаті дії ліквідного капкану зміна пропозиції грошей призводить до зміни реального національного доходу.

18. Облікова ставка – це ставка процента, за якою Центральний банк надає позику комерційним банкам.

III. Оберіть одну правильну відповідь

1. Яка з операцій Центрального банку збільшує пропозицію грошей в національній економіці?
  - A. підвищення норми резервування;
  - B. продаж іноземної валюти населенню та комерційним банкам;
  - C. купівля державних цінних паперів на відкритому ринку;
  - D. усі твердження є неправильними.
2. Що не є складовою сучасної грошової системи?
  - A. найменування грошової одиниці;
  - B. масштаб цін;
  - C. регламентація безготівкового грошового обігу;
  - D. види державних паперових грошових знаків і розмінної монети;
  - E. інституція, що регулює грошовий обіг.
3. Кількісне рівняння обігу не містить:
  - A. кількості грошей в обігу;
  - B. швидкості обігу грошей;
  - C. рівня цін;
  - D. номінальної ставки процента;
  - E. обсягу реального національного продукту.
4. Яке твердження є неправильним?
  - A. операційний попит на гроші не залежить від процентної ставки;
  - B. попит на гроші як активи обернено пропорційний до процентної ставки;

- C. зменшення доходу за даної пропозиції грошей підвищує рівноважну процентну ставку;
- D. зі зниженням реальної процентної ставки попит на реальні грошові залишки зростає.
5. Зі зниженням реальної процентної ставки:
- A. попит на гроші для операцій збільшиться, а сукупний попит на гроші не зміниться;
- B. попит на гроші для операцій зменшиться, а сукупний попит на гроші збільшиться;
- C. попит на гроші для операцій не зміниться, а сукупний попит на гроші збільшиться;
- D. попит на гроші як активи збільшиться, а сукупний попит на гроші не зміниться.
6. Якщо пропозиція грошей і рівень цін постійні, то у разі збільшення доходу:
- A. попит на гроші та процентна ставка збільшаться;
- B. попит на гроші зменшиться, а процентна ставка збільшиться;
- C. збільшиться попит на гроші і зменшиться процентна ставка;
- D. зменшаться попит на гроші та процентна ставка;
- E. усі відповіді неправильні.
7. Яка ознака не характеризує сучасні грошові системи країн?
- A. офіційне визначення золотого вмісту грошової одиниці;
- B. широкий розвиток безготівкового обігу і скорочення обігу готівки;
- C. зростання ролі держави у стабілізації грошового обігу;
- D. перебування в обігу лише паперових грошей і монет з неблагородних металів.
8. Різницею між номінальною і реальною ставкою процента є:
- A. податки;
- B. інфляція;
- C. чистий експорт;
- D. факторні доходи іноземцям;
- E. сеньйораж.
9. Рівновага на ринку грошей згідно з кейнсіанською концепцією грошей можлива за відповідності:
- A. ставки процента і реального національного доходу;
- B. ставки процента і номінального національного доходу;
- C. рівня цін і кількості грошей;
- D. немає правильної відповіді.

10. Параметром, що забезпечує рівновагу на ринку грошей згідно з класичною концепцією грошей є:
  - A. номінальна ставка процента;
  - B. реальна ставка процента;
  - C. кількість грошей в обігу;
  - D. рівень цін;
  - E. швидкість обігу грошей.
11. Якщо грошова база зростатиме, то:
  - A. крива пропозиції грошей зрушиться вліво;
  - B. крива пропозиції грошей зрушиться вправо;
  - C. крива попиту зрушиться вліво;
  - D. крива попиту зрушиться вправо.
12. Загальний обсяг грошової маси постійно зростає, якщо комерційні банки:
  - A. збільшують свої вклади в центральному банку;
  - B. вилучають частину грошей з центрального банку;
  - C. зменшують свої зобов'язання за поточними рахунками;
  - D. збільшують обсяг кредитів населенню.
13. В результаті дії грошового мультиплікатора:
  - A. збільшується загальна маса грошей в обігу;
  - B. збільшується агрегат M₀;
  - C. збільшується грошова база;
  - D. збільшуються депозити в банківських установах.
14. Як впливає підвищення рівня ставки процента на загальну масу грошей в обігу?
  - A. маса грошей збільшиться;
  - B. маса грошей зменшиться;
  - C. маса грошей в поточному періоді не зміниться;
  - D. маса грошей зросте в майбутньому.
15. Грошовий мультиплікатор показує:
  - A. ступінь використання готівкових грошей;
  - B. наявність готівкових грошей;
  - C. відношення грошової маси до резервів комерційного банку;
  - D. відношення готівкових грошей до депозитів;
  - E. відношення грошової маси до грошової бази.
16. Якщо попит на гроші та пропозиція грошей будуть зростати, то:
  - A. рівноважна кількість грошей та рівноважна процентна ставка зростуть;
  - B. рівноважна кількість грошей та рівноважна процентна ставка знизяться;

- C. рівноважна кількість грошей зросте, а зміну рівноважної процентної ставки передбачити неможливо;
  - D. рівноважна процентна ставка зросте, а зміну кількості грошей передбачити неможливо;
  - E. неможливо передбачити зміну кількості грошей і рівноважної процентної ставки.
17. Що з перерахованого не можна віднести до поняття «майже гроші»?
- A. нечекові заощаджувальні вклади;
  - B. великі строкові вклади;
  - C. кредитні картки;
  - D. короткострокові державні цінні папери;
  - E. невеликі строкові вклади.
18. Якщо номінальний ВВП зменшиться, то:
- A. попит на гроші для операцій і сукупний попит на гроші не зміняться;
  - B. попит на гроші для операцій збільшиться, а сукупний попит на гроші зменшиться;
  - C. попит на гроші для операцій і сукупний попит на гроші збільшиться;
  - D. попит на гроші для операцій і сукупний попит на гроші зменшаться.

Задачі

1. Розрахуйте величину обов'язкових резервів і кількість грошей, яку банк може надавати у якості позики фірмам, якщо норма резервування складає 20%, а у банка є 100 млн грн.
2. Банківські депозити збільшилися на 300 млн грн. Норма резервування складає 15%. Визначить можливе збільшення пропозиції грошей.
3. Обов'язкова норма резервування дорівнює 20%. Комерційний банк додатково резервує 5% від загальної кількості депозитів в якості надлишкових резервів. Депозитні внески дорівнюють 100 млн грн. Яку максимальну величину коштів банк може надати у кредит?
4. Загальні резерви комерційного банку становлять 220 млн грн. Депозитні внески дорівнюють 950 млн грн. Обов'язкова норма резервування складає 20%. Як зміниться пропозиція грошей, якщо банк використовує надлишкові резерви для кредитування?
5. Якщо співвідношення між готівковими і безготівковими грошима в обігу в країні складає 4:6 за нормального співвідношення 1:9, то поясніть, як таке співвідношення впливає на економіку?

Тема 8. Класична модель макроекономічної рівноваги

Основні поняття і терміни

Рівновага ринкової економіки. Гіпотези класичної моделі рівноваги. Макроекономічна рівновага. Виробнича функція. Закон Сея. Закон Вальраса. Умови рівноваги ринку праці. Умови рівноваги ринку грошей. Рівновага ринку товарів. Рівновага ринку заощаджень. Загальна рівновага класичної макромоделі.

Завдання для самоконтролю

1. Визначить сутність рівноваги ринкової економіки.
2. Проаналізуйте передумови та еволюцію розвитку класичної моделі макроекономічної рівноваги
3. На яких гіпотезах базується класична модель макроекономічної рівноваги?
4. Чому праця є головним ресурсом класичної макромоделі?
5. Чому крива попиту на працю є низхідною?
6. Проаналізуйте за допомогою побудови графіка умови рівноваги на ринку праці.
7. Чому для характеристики ринку ресурсів використовують виробничу функцію?
8. В чому сутність виробничої функції?
9. Яким чином рівновага на ринку благ пов'язана з виробничою функцією?
10. Який інструмент визначає рівність заощаджень та інвестицій в класичній моделі рівноваги?
11. Яка специфіка ринку грошей в класичній макромоделі?
12. За яких умов складається рівновага на ринку грошей?
13. Розкрийте зміст моделі загальної рівноваги Л. Вальраса.

**Питання для самостійного опрацювання
у формі рефератів (доповідей)**

1. Механізм утворення рівноваги на ринку благ за класичною моделлю.
2. Кількісна теорія грошей і класична модель рівноваги на ринку грошей.
3. Класична модель рівноваги і реалії сучасного розвитку.
4. Проблема оптимальності і загальна економічна рівновага.

Тести

I. Встановіть відповідність у вигляді комбінацій букв і цифр.

Термін	Визначення (ознаки)
A. Закон макроекономічної рівноваги	1. Економіка, яка здійснює експорт та імпорт товарів і послуг
B. Закрита економіка	2. Найважливіший ресурсний ринок у класичній макроекономічній моделі рівноваги
C. Відкрита економіка	3. Рівновага між сукупною пропозицією (створеним національним доходом) та сукупним попитом (використання національного доходу)
D. Закон Сея	4. Зворотна функціональна залежність між величиною заробітної плати і розміром попиту на працю
E. Кейнсіанська модель макроекономічної рівноваги	5. Взаємодія попиту і пропозиції на робочу силу, при якій встановлюється рівноважна зайнятість
F. Класична модель макроекономічної рівноваги	6. Економіка країни, яка не імпортує і не експортує товари та послуги
G. Ринок робочої сили	7. Макроекономічний принцип, згідно якого сукупна пропозиція товарів створює рівний сукупний попит на них
H. Крива попиту на працю	8. Модель, яка відображає взаємодію ринків ресурсів, товарів, грошей та інвестицій без державного втручання в короткостроковому періоді
I. Крива пропозиції на працю	9. Екзогенна величина, яка наперед визначена
J. Рівноважна заробітна плата	10. Модель, яка відображає взаємозв'язок між сукупними витратами ВВП при постійному рівні цін

К. Класична виробнича функція	11. Прямая функціональна залежність між величиною заробітної плати і розміром пропозиції праці
Л. Спадна графічна продуктивність (віддача) факторів виробництва	12. Твердження, при якому сукупний попит на гроші – це функція рівня грошового доходу, а пропозиція грошей є економічною величиною, тобто не залежить від попиту на гроші.
М. Класична модель макроекономічної рівноваги грошового ринку	13. Відображення зв'язку між ресурсами (факторами) виробництва та реальним продуктом, тобто сукупною пропозицією
Н. Пропозиція грошей	14. Процес формування заощаджень за рахунок частини доходів
О. Попит на гроші	15. Процес, при якому збільшення якогось із факторів виробництва при незмінності інших, починаючи з їхньої певної комбінації, передбачає зменшення приросту виробництва
Р. Сукупна пропозиція товарів	16. Демонстрація класичної макроекономічної рівноваги при певній послідовності побудови сукупності графіків виробничої функції, ринків ресурсів, товарів, грошей, заощаджень та інвестицій
Q. Ринок заощаджень	17. Функція національного продукту, рівня грошового доходу, що фіксує пряму залежність між рівнем цін і величиною грошей
Р. Загальна економічна рівновага	18. Закономірність, яка фіксує встановлення рівноваги на (n-1) ринках і як, наслідок, рівновагу на n-ому ринку
S. Економічний оптимум	19. Стан економіки, при якому на всіх ринках – благ, грошей, праці, заощаджень та інвестицій одночасно встановлюється рівновага
T. Закон Вальраса	20. Процес, який визначається виробничою функцією і залежить не від загального рівня цін, а від залучених ресурсів (робочої сили).
U. Основна макроекономічна тотожність	21. Процент за взяті в позику гроші.
V. Рівноважний ВВП	22. Номінальна ставка процента, скорегована на інфляцію.
W. Номінальна ставка процента	23. Обсяг національного виробництва за природним рівнем безробіття.
X. Реальна ставка процента	24. Поняття, що є тотожним природному рівню виробництва.
Y. Природний рівень виробництва	25. Обсяг валового внутрішнього продукту, за якого сукупний попит дорівнює сукупній пропозиції.

Z. Потенційний рівень виробництва	26. Рівняння, згідно з яким ВВП дорівнює сумі споживання, інвестицій, державних закупівель та чистого експорту.
-----------------------------------	---

II. Чи правильні такі твердження?

1. Згідно з кейнсіанською теорією, рівноважний рівень виробництва можливий лише в умовах, коли інвестиції дорівнюють заощадженням, а економіка функціонує в умовах повної зайнятості.
2. В класичній моделі макроекономічної рівноваги стверджується, що гнучкість цін і заробітної плати дозволяє економіці швидко пристосовуватися до ринкової ситуації без зміни реального об'єму виробленого в країні продукту.
3. Рівноважний рівень ВВП досягається у тому випадку, коли фактичні заощадження та інвестиції не співпадають з плановим рівнем.
4. В кейнсіанській моделі макроекономічної рівноваги стабілізація економіки досягається через зміну сукупних витрат.
5. Економісти класичної школи стверджують, що ринкова економіка регулюється за допомогою фіскальної політики.
6. Класична модель макроекономічної рівноваги базується на ствердженні, що ринкова економіка не потребує державного регулювання сукупного попиту і сукупної пропозиції.
7. Робоча сила виступає як головний ресурс у класичній макроекономічній моделі рівноваги.
8. Розширення виробництва відбувається тоді, коли фактичні чи планові заощадження перевищують фактичні чи планові інвестиції.
9. Порушення макроекономічної рівноваги призводить до дестабілізації повної зайнятості, цін та економічного росту.
10. В кейнсіанській моделі макроекономічної рівноваги рівень цін та заробітної плати постійний.
11. Крива пропозиції праці показує, що при зниженні реальної заробітної плати збільшується пропозиція праці, а при її збільшенні – пропозиція праці зменшується.
12. Заощадження і фактичні інвестиції завжди рівні.
13. Для характеристики ринку ресурсів використовується виробнича функція, яка в класичній моделі рівноваги відображає зв'язок між ресурсами (факторами виробництва) та реальним продуктом, тобто сукупною пропозицією.
14. Інфляція не впливає на мультиплікаційний ефект сукупних витрат.
15. Зниження процентної ставки, при інших рівних умовах, приводить до скорочення реального об'єму ВВП.

16. Класична економічна теорія стверджує, що гроші є нейтральними, так як їх маса впливає лише на рівень цін на товари та розмір середньої номінальної заробітної плати, але не визначає обсяг реального продукту, зайнятості та реальної заробітної плати.

17. Сукупна пропозиція товарів визначається виробничою функцією і залежить не від залучених ресурсів (робочої сили), а від загального рівня цін.

18. В кейнсіанській моделі макроекономічної рівноваги рівень цін і заробітної плати постійний.

19. Макроекономічна рівновага за Л. Вальрасом не зводиться до ринкової рівноваги, але її можна досягнути тільки через ринковий механізм.

20. Класична модель макроекономічної рівноваги грошового ринку базується на твердженні, що сукупний попит на гроші – це функція рівня грошового доходу, а пропозиція грошей є екзогенною фіксованою величиною, тобто встановлюється незалежно від попиту на гроші.

III. Оберіть одну правильну відповідь

1. Закон Сея фіксує зв'язок між:
  - A. попитом на гроші та їх пропозицією;
  - B. збереженням, інвестиціями та рівнем процента;
  - C. кредитом, виробництвом та ринком праці;
  - D. виробництвом, доходом та витратами;
  - E. пропозицією на гроші та їх збереженням.
2. Ідея, згідно з якою рівень виробництва при повній зайнятості і повному використанні всіх ресурсів не залежить від готівкової грошової маси і рівня цін, відноситься до:
  - A. кейнсіанської теорії;
  - B. марксистської теорії;
  - C. кількісної теорії грошей;
  - D. закону Сея;
  - E. всі відповіді правильні.
3. Які з перерахованих концепцій класичної макроекономічної теорії критикував Дж. М. Кейнс?
  - A. закон Сея;
  - B. кількісну теорію грошей;
  - C. теорію ринкового саморегулювання економіки;
  - D. всі перераховані вище відповіді правильні;
  - E. правильні відповіді А і В.

4. Якщо люди стають більш заощаджувальними, то за інших рівних умов:
  - A. буде рости попит на кредит;
  - B. ціна кредиту буде падати;
  - C. крива заощаджень зсунеться вліво;
  - D. величина заощаджень буде зростати за кожного даного рівня процентної ставки;
  - E. всі відповіді правильні.
5. Згідно з теорією Дж. М. Кейнса, заощадження можуть перевищувати інвестиції, якщо:
  - A. рівень процентної ставки росте;
  - B. на протязі тривалого часу в економіці існує перевиробництво і безробіття;
  - C. не діє закон Сея;
  - D. рівень процентної ставки падає;
  - E. перевиробництво і безробіття неможливі в даній економіці.
6. Згідно з кейнсіанською моделлю рівноваги економіка буде рівноважна, якщо:
  - A. сума споживчих витрат мінус заощадження буде дорівнювати інвестиціям;
  - B. динаміка грошової пропозиції на протязі певного періоду постійна;
  - C. планові споживчі витрати плюс інвестиції дорівнюють загальним заощадженням;
  - D. сукупна пропозиція дорівнює сукупному попиту;
  - E. державний бюджет є збалансованим.
7. Головним ресурсом у класичній моделі макроекономічної рівноваги є:
  - A. робоча сила;
  - B. товари;
  - C. гроші;
  - D. інвестиції;
  - E. заощадження.
8. Між величиною інвестицій і ставкою судного проценту існує:
  - A. пряма залежність;
  - B. зворотна залежність;
  - C. залежності немає;
  - D. правильні відповіді A і B;
  - E. немає правильної відповіді.
9. Якщо сукупна пропозиція перевищує сукупний попит за умовою, що державні витрати і чистий експорт дорівнюють нулю, то:
  - A. сума споживчих та інвестиційних витрат дорівнює заощадженням;
  - B. збереження дорівнюють інвестиціям;

- C. збереження перевищують заплановані інвестиції;
  - D. національний об'єм випуску залишається незмінним;
  - E. реальний ВВП буде зростати.
10. Що з нижче перерахованого є неправильним?
- A. за рівноважного рівня доходу плановані та фактичні витрати є рівними;
  - B. в умовах рівноваги відсутні інвестиції в товарно-матеріальні запаси;
  - C. рівноважній рівень випуску не може бути рівним потенційному ВВП;
  - D. в умовах рівноваги сукупні витрати дорівнюють сукупним доходам всіх економічних агентів;
  - E. правильними є відповіді А і В.
11. Як співвідносяться між собою заощадження та інвестиції?
- A. їх вирівнює ставка процента;
  - B. на них впливають різні чинники, через що вони часто не збігаються між собою;
  - C. кошти на заощадження дорівнюють коштам на інновації;
  - D. заощадження не впливають на інвестиції;
  - E. інвестиції не пов'язані з заощадженнями.
12. Чи є ціни та заробітна плата еластичними?
- A. так, оскільки сучасні ринки конкурентні;
  - B. вони відносно еластичні тільки до підвищення;
  - C. вони нееластичні до зниження;
  - D. дві останні відповіді правильні;
  - E. питання некоректне.
13. Що таке відношення споживчих витрат до доходу після сплати податків?
- A. середня схильність до споживання;
  - B. гранична схильність до споживання;
  - C. заощадження;
  - D. не споживання;
  - E. питання помилкове.
14. Як впливають на інвестиції норма прибутку та реальна ставка процента?
- A. прямо;
  - B. зворотно;
  - C. норма прибутку зворотно, а ставка процента прямо;
  - D. норма прибутку прямо, а ставка проценту зворотно;
  - E. не впливають.

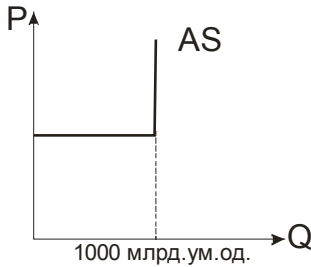

15. Як на інвестиції впливає ступінь завантаження потужностей?
А. ніяк;
В. прямо;
С. зворотно;
D. питання некоректне;
Е. правильної відповіді немає.
16. Який відрізок кривої сукупної пропозиції (AS) є горизонтальним?
А. класичний;
В. неокласичний;
С. проміжний;
D. кейнсіанський;
Е. питання помилкове.
17. Який вигляд має класичний відрізок кривої сукупної пропозиції?
А. горизонтальний;
В. вертикальний;
С. він спрямований знизу вправо догори;
D. він спрямований зверху вправо вниз;
Е. попередні відповіді помилкові.
18. Який ринок не впливає на величину реального продукту, але визначає номінальний продукт?
А. ринок грошей;
В. ринок товарів;
С. ринок заощаджень;
D. ринок ресурсів;
Е. ринок інвестицій.

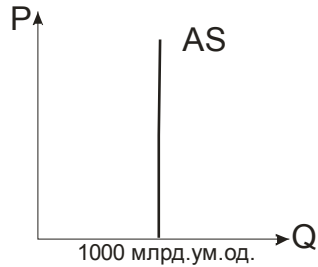
Задачі

1. Згідно з класичною моделлю макроекономічної рівноваги розрахуйте рівень середніх цін, якщо сукупний випуск країни складає 5000 млн грн, кількість грошей в обігу – 10000 млн грн, а швидкість обігу грошей дорівнює 4.

2. На рисунку (графік А і графік В) відображені криві сукупної пропозиції за потенційного обсягу виробництва, яке дорівнює 1000 ум. од.

Графік А

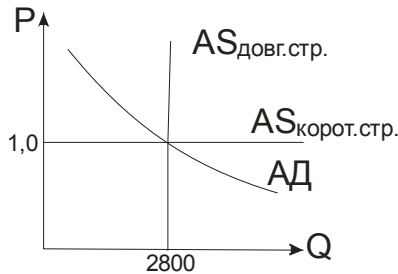
Графік В

Визначить:

а) який з графіків відображає класичну, а який кейнсіанську точку зору на конфігурацію кривої сукупної пропозиції;

б) яка з двох названих вище концепцій стверджує, що скорочення сукупного попиту не впливає на обсяг ВВП, але призводить до швидкої зміни загального рівня цін?

3. Спочатку економіка знаходилась у стані довгострокової рівноваги: довгострокова крива пропозиції AS була вертикальною на рівні $Q=2800$, короткострокова крива AS горизонтальна на рівні $P=1,0$, крива АД задана рівнями $Q = 3,5 \frac{M}{P}$, де $M=800$. Відбувся несприятливий шок пропозиції, в результаті чого ціни зросли до рівня 1,4, а потенційний рівень випуску знизився до рівня $Q=2500$.

Визначить: які нові рівноважні значення Q і P в короткостроковому і довгостроковому періодах, якщо крива пропозиції АД залишається незмінною?

Тема 9. Рівновага у моделі IS-LM

Основні поняття і терміни

Національний ринок. Структура національного ринку. Ринок товарів і платних послуг. Споживчий попит. Інвестиційний попит. Рівновага на ринку товарів і послуг. Кейнсіанський хрест. Збереження. Грошовий ринок. Операційний попит. Ринок робочої сили. Класична модель макроекономічної рівноваги. Відкрита економіка

Питання для самоконтролю

1. Чим кейнсіанська модель макроекономічної рівноваги відрізняється від класичної моделі?
2. Поясніть, чому вихідним елементом кейнсіанської моделі рівноваги виступає система IS-LM?
3. В чому сутність системи IS-LM?
4. В чому полягає сутність кейнсіанської моделі економічної рівноваги?
5. Охарактеризуйте взаємодію макроекономічних суб'єктів на товарному ринку.
6. Визначить умови рівноваги товарного ринку в закритій економіці.
7. Проаналізуйте економічну рівновагу на ринку грошей та цінних паперів.
8. Чим визначається спекулятивний та операційний попит на гроші?
9. Що таке мотив перестороги?
10. як пов'язані між собою спекулятивний мотив та мотив перестороги?
11. Що таке ринок робочої сили? Під впливом яких факторів формується попит та пропозиція робочої сили?
12. Проаналізуйте умови рівноваги на ринку робочої сили.
13. Визначить умови формування загальної моделі рівноваги Хікса-Хансена.
14. В чому особливості моделі Мандела-Флемінга?

Питання для самостійного опрацювання у формі рефератів (довідей)

1. Ліквідний капкан в кейнсіанській моделі макроекономічної рівноваги.
2. Неокласичний синтез – порівняння неокласичної і кейнсіанської моделей загальної макроекономічної рівноваги.
3. Синтезована модель загальної макроекономічної рівноваги.
4. Теорія кредитного фонду.
5. Фіскальна політика в рамках моделі IS-LM.
6. Монетарна політика в рамках моделі IS-LM.

Тести

I. Встановіть відповідність у вигляді комбінації букв і цифр

Термін	Визначення (ознаки)
А. Національний ринок	1. Має місце, коли пропозиція заощаджень дорівнює інвестиційному попиту.
В. Ринок товарів та платних послуг	2. Дохід (фактичні видатки) дорівнює запланованим видаткам.
С. Рівновага на ринку товарів та платних послуг	3. Система економічних відносин між продавцями та покупцями з приводу руху товарів і послуг.
Д. Споживчий попит	4. Будь-яке витрачання доходу не для купівлі вироблених в країні кінцевих товарів і послуг.
Е. Інвестиційний попит	5. Будь-яке доповнення до споживчих видатків на купівлю продукції, виготовлену в середині країни.
Ф. Заплановані видатки	6. Сукупність соціально-економічних відносин в сфері обміну, за допомогою яких здійснюється реалізація товарів і послуг, рух капіталу, купівля-продаж робочої сили.
Г. Крива IS	7. Залежність інвестицій від приросту обсягу національного виробництва.
Н. Крива LM	8. Показник, який характеризує, наскільки зростає дохід, якщо державні закупівлі збільшилися на одну грошову одиницю .
І. Модель IS-LM	9. Визначення рівноважного ВВП через виявлення такого його реального обсягу, за якого величина вилучень дорівнює величині ін'єкцій.
Ж. Ін'єкції	10. Величина, на яку мають зрости сукупні видатки, щоб підвищити рівень ВВП до рівноважного за повної зайнятості.

МАКРОЕКОНОМІКА

K. Витікання	11. Величина, на яку мають скоротитися сукупні видатки, щоб зменшити рівноважний ВВП до рівня повної зайнятості.
L. «Кейнсіанський хрест»	12. Ринок короткострокових кредитних операцій, на якому попит на гроші та їх пропозиція визначають рівень процентної ставки.
M. Підхід «витікання – ін'єкції»	13. Сума, яку домогосподарства, фірми та уряд хотіли б витратити на товари та послуги.
N. Рецесійний розрив	14. Платоспроможний попит домогосподарств на товари та послуги.
O. Інфляційний розрив	15. Попит, що пов'язаний з проведенням операцій купівлі-продажу грошей і залежить від інтервалу часу між моментом отримання та використання грошових коштів.
P. Акселератор	16. Модель IS-LM для малої відкритої економіки.
Q. Мультиплікатор державних видатків	17. Обернена залежність між процентною ставкою і рівнем доходу, яка виникає на ринку товарів і послуг.
R. Стан рівноваги за кейнсіанським хрестом	18. Пряма залежність між процентною ставкою і рівнем доходу, що виникає на ринку реальних грошових залишків.
S. Грошовий ринок	19. Збільшення пропозиції грошей внаслідок збільшення монетарної бази на одну грошову одиницю.
T. Операційний попит на гроші	20. Модель, яка виявляє мультиплікативне збільшення сукупного доходу зі зміною видатків і показує рівноважний ВВП.
U. Готівка	21. Модель, яка ґрунтується на припущеннях про негнучкість цін і заробітної плати та залежності обсягу виробництва і зайнятості від сукупного попиту.
V. Грошовий мультиплікатор	22. Попит фірм на блага для оновлення зношеного і збільшення реального капіталу.
W. Кейнсіанська модель	23. Національна економіка, незначні розміри якої не дають змоги помітно впливати на процеси на світовому ринку, зокрема, на світову процентну ставку.
X. Модель Мандела-Флемінга	24. Сума готівки і банківських резервів.
Y. Мала відкрита економіка	25. Модель сукупного попиту, яка дає змогу виявити чинники, що впливають на сукупний дохід за даного рівня цін, на підставі взаємодії товарного і грошового ринків.
Z. Монетарна база	26. Сума випущених в обіг паперових і металевих грошей.

II. Чи правильні такі твердження?

1. Згідно з теорією Дж. М. Кейнса недостатній сукупний попит є причиною низького рівня доходів і високого безробіття.
2. Національна економіка перебуває в стані рівноваги тоді, коли фактичні видатки дорівнюють запланованим.
3. Обсяг національного виробництва збільшується тоді, коли фактичні заощадження перевищують фактичні інвестиції.
4. Заплановані і фактичні інвестиції рівні між собою тільки у стані рівноваги.
5. Чим нижче гранична схильність до споживання, тим більший розмір мультиплікатора.
6. Чим нижче гранична схильність до заощадження, тим менший вплив має зміна сукупних видатків на обсяг національного виробництва.
7. Збільшення будь-якого компонента сукупних видатків спричиняє більший приріст рівноважного обсягу виробництва.
8. За повної зайнятості мультиплікатор не спрацьовує.
9. Збільшення інвестицій у запаси спонукає фірми збільшувати зайнятість.
10. Економічна рівновага не гарантує такого рівня сукупних видатків, за якого національна економіка перебуває у стані повної зайнятості.
11. Для подолання рецесійного розриву потрібно зменшити сукупні видатки.
12. Якщо фактичний обсяг виробництва перевищує заплановані видатки, то інвестиції у запаси зменшуватимуться.
13. Зміна державних видатків вагоміше впливає на сукупні видатки, ніж така ж зміна податків.
14. Монетарну базу як суму готівки і банківських резервів нерідко називають грішми підвищеної сили.
15. Крива LM характеризує обернену залежність між процентною ставкою і рівнем доходу, яка виникає на ринку товарів і послуг.
16. Світова процентна ставка – це ринкова ціна, за якою ресурси переміщуються між поточним і майбутнім періодами.
17. Закритою економікою називають економіку, яка не бере участі у міжнародній торгівлі.

III. Оберіть одну правильну відповідь

1. В моделі закритої економіки, де не враховують діяльність держави, надлишок на ринку благ виникає за умови, коли:
  - A. заплановані інвестиції перевищують фактичні;
  - B. заплановане споживання перевищує фактичне;
  - C. збереження перевищують інвестиції;
  - D. інвестиції перевищують збереження
2. Лінія інвестиції-збереження не змінює свого начального положення, якщо:
  - A. за будь-якого рівня реального доходу збереження зменшуються на величину приросту чистого експорту;
  - B. домогосподарства змінюють граничну схильність до заощаджень при тому ж самому обсязі заощаджень;
  - C. зростання державних витрат здійснюється за рахунок додаткових податків;
  - D. за будь-якої ставки процента інвестиції скорочуються на величину додаткових державних витрат
3. Ухил лінії LM (грошова крива) залежить від:
  - A. значення грошового мультиплікатора;
  - B. значення інвестиційного мультиплікатора;
  - C. граничної схильності до накопичення грошей;
  - D. швидкості обігу грошей.
4. Коли пропозиція грошей залежить від ставки відсотку, тоді при зростанні реального доходу ставка процента по відношенню до свого значення в умовах фіксованої пропозиції грошей:
  - A. знижується на більшу величину;
  - B. збільшується на більшу величину;
  - C. збільшується на меншу величину;
  - D. знижується на меншу величину.
5. Рівновага на ринку грошей збережеться, якщо:
  - A. уповільнення швидкості обігу грошей супроводжується зниженням мінімальної норми резервного покриття;
  - B. при зростанні реального доходу знижується ставка відсотку;
  - C. одночасно зі збільшенням грошової бази буде знижатися облікова ставка;
  - D. при збільшенні реального доходу збільшиться попит на гроші та майно.
6. На фінансовому ринку відбувається:
  - A. забезпечення підприємців засобами платежу;
  - B. трансформація заощаджень в інвестиції;

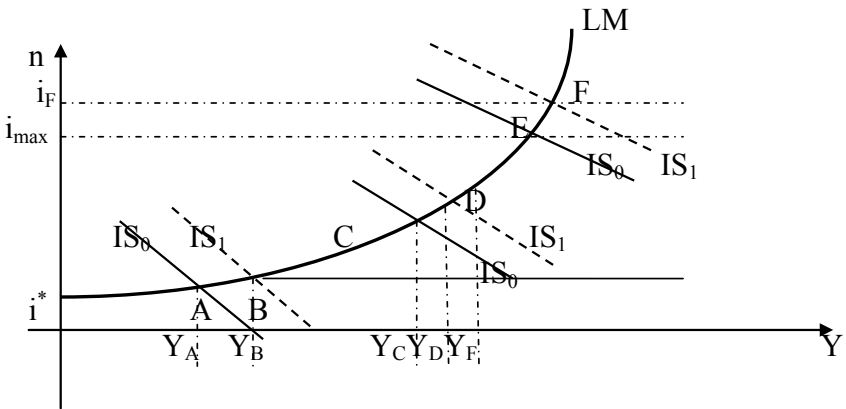
- C. перерозподіл національного доходу з метою зниження диференціації індивідуальних доходів;
  - D. зменшення швидкості обігу грошей.
7. На ринку товарів та послуг, грошей і цінних паперів не досягається рівновага, якщо:
- A. споживання дорівнює збереженню;
  - B. збереження дорівнюють інвестиціям;
  - C. значення НД і ставка процента не відповідають точці перетину ліній «інвестиції-збереження – грошова крива» (IS-LM);
  - D. всі відповіді неправильні.
8. З моделі IS-LM випливає, що ставка процента визначається в наслідок взаємодії:
- A. ринку товарів та послуг з фінансовим ринком;
  - B. попиту та пропозиції на ринку товарів та послуг;
  - C. грошового ринку з ринком цінних паперів;
  - D. попиту та пропозиції на грошовому ринку.
9. В основі кейнсіанської моделі макроекономічної рівноваги лежить припущення, що:
- A. рівень цін змінюється за умови неповної зайнятості;
  - B. обсяг споживання визначається лише номінальним доходом;
  - C. обсяг інвестицій залежить від величини амортизації;
  - D. збереження є функцією ставки податків.
10. В умовах ліквідного капкану лежить теза:
- A. попит на реальні касові залишки не зростає навіть при зниженні ставки процента;
  - B. на фінансовому ринку не існує рівноваги;
  - C. лінія інвестиції-збереження є перпендикулярною до осі X;
  - D. ефективний попит не еластичний відносно пропозиції грошей.
11. Основна перевага кейнсіанської теорії над класичною полягає в тому, що:
- A. кейнсіанська теорія надала пояснення поведінці економіки в довгостроковому періоді;
  - B. кейнсіанська теорія не пов'язувала власні основні положення з кількістю грошей, які знаходяться в обігу;
  - C. кейнсіанська теорія надала пояснення поведінці економіки в короткостроковому періоді;
  - D. правильної відповіді немає.
12. Відповідно до кейнсіанської теорії рівень виробництва визначається величиною сукупного попиту – це означає, що
- A. попит на гроші спонукає підприємців виробляти товари та послуги;
  - B. підприємці прагнуть розширити виробництво до рівня повної зайнятості;

- С. обсяг продукції, що виробляється підприємцями, буде визначатися попитом на неї;
- Д. виробництво доходу створює попит на цей дохід.
13. В неокласичній моделі загальної економічної рівноваги величина реального національного доходу зміниться, якщо:
- А. збільшиться швидкість обігу грошей;
- В. збільшиться пропозиція праці;
- С. збільшиться попит на реальні касові залишки;
- Д. збільшиться попит на споживчі блага.
14. Основна різниця між неокласичною та кейнсіанською моделями загальної економічної рівноваги полягає у розходженні їх прихильників в питаннях щодо:
- А. сутності реального доходу і доходу кінцевого споживання;
- В. сутності і ролі грошей;
- С. факторів, що обумовлюють збереження;
- Д. факторів, що визначають обсяг інвестицій.
15. Кейнсіанський хрест – це перетин:
- А. кривої інвестицій та бісектриси;
- В. лінії запланованих видатків та кривої інвестицій;
- С. функції заощаджень та кривої інвестицій;
- Д. лінії запланованих видатків та бісектриси.
16. Який захід не можна використовувати для подолання інфляційного розриву?
- А. зниження норми резервування;
- В. продаж державних цінних паперів;
- С. підвищення рівня оподаткування;
- Д. підвищення облікової ставки.
17. Що із переліченого не містить поняття «витікання»?
- А. заощадження;
- В. імпорт;
- С. інвестиції;
- Д. податки;
- Е. усі відповіді є правильними.
18. Мультиплікатор видатків не спрацьовує, якщо:
- А. національна економіка переживає спад;
- В. національна економіка досягла повної зайнятості;
- С. чистий експорт є від'ємною величиною;
- Д. знижується ефективність використання ресурсів у національній економіці.

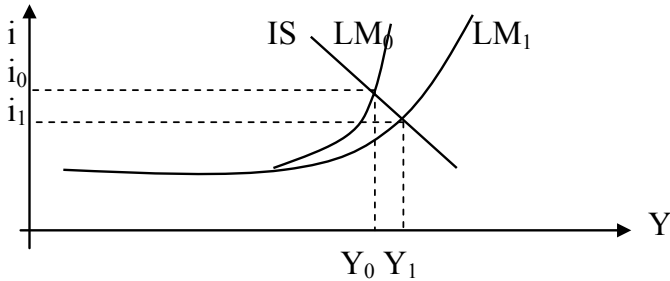
Завдання

- Побудуйте графік моделі IS-LM.
  - Як на цьому графіку відобразиться приріст державних витрат, які фінансуються за рахунок продажу облігацій населенню та збільшення заборгованості Національного банку?
  - Як зміниться розташування лінії LM, якщо швидкість обігу грошей знизиться вдвічі при тому ж реальному доході?
- Дослідіть результати зростання автономних витрат при різних значеннях рівноважної ставки процента (i), що зображено на рисунку.

- Зсув лінії **IS** відбувається на кейнсіанському відрізку кривої LM.
  - Зсув лінії **IS** відбувається на проміжному відрізку кривої LM.
  - Зсув лінії **IS** відбувається на класичному відрізку кривої LM.
- За яких умов виникає «ліквідна пастка»? Покажіть на графіку моделі IS-LM цю ситуацію.
  - Початковий стан економіки характеризується перетином ліній LM та IS на проміжному відрізку LM. Внаслідок збільшення автономних інвестицій лінія IS зсунулась вправо на певну відстань, – це означає, що і крива сукупного попиту (AD) теж повинна переміститися. Чи буде зсув кривої AD дорівнювати (або менший чи більший) зсуву лінії IS? Обґрунтуйте відповідь.

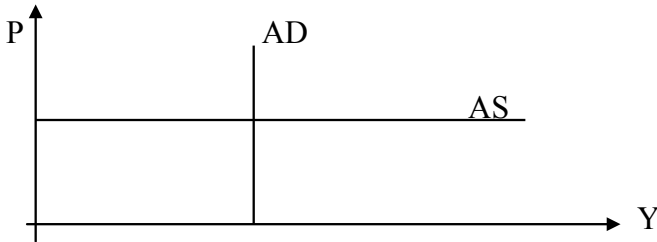
6. Проаналізуйте ситуацію, подану на графіку.

Під дією яких факторів крива LM_0 переміститься в LM_1 ? Як змінюється ефективний попит на блага?

7. В економіці встановилася рівновага на ринках благ, грошей та цінних паперів, але виникла ситуація, коли попит на інвестиції став нееластичним відносно ставки процента (i). Побудуйте графік ситуації та прослідкуйте процес адаптації реального національного доходу (Y).

а) Опишіть ситуацію, яка проілюстрована графіком:

Як зміняться рівноважні значення P та Y , якщо:

- а) зросте пропозиція грошей;
- б) зросте автономний попит на блага?

8. Прослідкуйте процес адаптації обігу виробництва (Y) попиту на гроші (L^D), ставки процента (i) у короткостроковому періоді під впливом фіскальної політики. Розгляньте два випадки:

- а) зниження податків;
- б) підвищення податків.

Тема 10. Ринок праці. Зайнятість та безробіття

Основні поняття і терміни

Ринок праці. Робоча сила. Попит на робочу силу. Пропозиція робочої сили. Ціна робочої сили. Основні сегменти ринку праці. Ефект заміщення. Ефект доходу. Рівновага на ринку праці. Зайнятість. Інформаційна зайнятість. Ефективна зайнятість. Повна зайнятість. Безробіття. Поточне безробіття. Приховане безробіття. Застійне безробіття. Структурне безробіття. Циклічне безробіття. Природний рівень безробіття. Кон'юнктурне безробіття. Економічний закон капіталістичного нагромадження. Закон Оукена. Рівень зайнятості. Рівень безробіття.

Завдання для самоконтролю

1. Що таке ринок праці? Які його складові та фактори, що на них впливають?
2. Розкрийте особливості ринку праці, чим вони обумовлені?
3. У чому полягає сутність класичної моделі ринку праці? Яке її значення в сучасних умовах національної економіки?
4. Поясніть, чому попит на працю є похідним від попиту на товари і послуги.
5. Що таке зайнятість як економічна категорія?
6. Надайте характеристику зайнятості та її видів.
7. Порівняйте класичний та кейнсіанський підходи до проблеми безробіття.
8. У чому сутність економічного закону капіталістичного нагромадження?
9. Чи можна уникнути фрикційного безробіття?
10. Поясніть, чому безробіття не технічна, а соціально-економічна проблема.
11. Розкрийте соціально-економічні наслідки безробіття.
12. В чому сутність закону Оукена?
13. Які показники характеризують стан і динаміку ринку праці?
14. Які основні напрями державного регулювання ринку праці?

**Питання для самостійного опрацювання
у формі рефератів (довідей)**

1. Безробіття як форма макроекономічної нестабільності.
2. Взаємозв'язок циклічного розвитку економіки та безробіття.
3. Моделі ринку праці (на прикладі окремих країн).
4. Аналіз концепцій зайнятості населення.
5. Ринок праці в Україні, його особливості.
6. Сучасні аспекти міграції робочої сили.
7. Проблеми формування людського капіталу в світі та в Україні.

Тести

I. Встановіть відповідність у вигляді комбінації букв і цифр

Термін	Визначення (ознаки)
А. Безробіття	1. Основною тезою такого підходу є положення, що безробіття – результат надмірно високої заробітної плати.
В. Робоча сила	2. Особи, які мають роботу і виконують її або не виконують за певних причин (відпустка, хвороба).
С. Ціна робочої сили	3. Соціально-економічне явище, за якого частина працездатного населення не може знайти роботу, стає відносно зайвою.
Д. Пропозиція робочої сили	4. Вплив, який зростання заробітної плати може справити на скорочення пропозиції праці.
Е. Попит на роботу	5. Зайнятість, що стосується різних категорій працівників, що регулюється трудовим законодавством країни і типовими правилами внутрішнього розпорядку.
Ф. Ефект заміщення	6. Відносяться такі форми безробіття як добровільне, фрикційне, сезонне.
Г. Ефект доходу	7. Зайнятість відповідно вимог інтенсивного типу відтворення.
Н. Зайняті	8. Безробіття, наслідком якого є втрата трудових навичок робітника.
І. Безробітні	9. Зайнятість, яка відповідає технологічному способу виробництва, заснованому на автоматизованій праці.
Ж. Фрикційне безробіття	10. Зайнятість, яка характеризує надання всьому працездатному населенню можливості займатися суспільно корисною працею.

К. Застійне безробіття	11. Вплив, який зростання заробітної плати може справити на зростання пропозиції праці.
Л. Інформаційна зайнятість	12. Змінна в моделі економічного зростання Солоу, яка відображає стан здоров'я, рівень освіти, кваліфікації та знань робочої сили.
М. Повна зайнятість	13. Теорія, яка пояснює безробіття недостатнім сукупним попитом на блага та інвестиції.
Н. Ефективна зайнятість	14. Загальна кількість осіб віком 15 років і старше, які працюють і є безробітними.
О. Короткострокове безробіття	15. Платоспроможна потреба роботодавців на ринку праці.
Р. Основна зайнятість	16. Найнижча заробітна плата, яку працедавці на законній підставі сплачують за роботу.
Q. Кон'юнктурне безробіття	17. Основна теза такого підходу – безробіття виникає внаслідок недостатнього сукупного попиту.
Р. Кейнсіанська теорія безробіття	18. Кількість праці, що пропонують на ринку за даного рівня зарплати.
С. Ефективність праці	19. Різниця між фактичним безробіттям і природним.
Т. Номінальна заробітна плата	20. Кількісна залежність між зміною обсягу національного виробництва і зміною рівня безробіття.
U. Реальна заробітна плата	21. Безробіття, що пов'язане з постійним рухом населення з одного регіону в інший, зі зміною професій.
V. Мінімальна заробітна плата	22. Сукупність прямих і непрямих засобів та інструментів, спрямованих на забезпечення зайнятості.
W. Класичний підхід до теорії зайнятості	23. Особи, які хочуть і можуть працювати, але не мають роботи.
X. Кейнсіанський підхід до теорії зайнятості	24. Грошовий вираз вартості робочої сили.
Y. Закон Оукена	25. Сума грошей, яку отримує робітник за працю.
Z. Методи державного забезпечення зайнятості	26. Сукупність життєвих благ, яку робітник може придбати на номінальну заробітну плату.

II. Чи правильні такі твердження?

1. Попит на працю є похідним від попиту на товари і послуги.
2. Якби заробітна плата була завжди на конкурентному рівні, то безробіття взагалі не було б.
3. Класична модель ринку праці будується на принципі досконалої конкуренції.

4. Ефекти доходу й заміщення впливають на споживання товарів і послуг в одному напрямі – зі збільшенням ставки заробітної плати зростає обсяг спожитих благ, і, навпаки.

5. Основними причинами негнучкості заробітної плати є недостатній сукупний попит та дія закону Оукена.

6. Повна зайнятість в ринкових умовах припускає природний рівень безробіття, що означає наявні добровільні форми незайнятості.

7. Неокейнсіанці вважають, що ціни та заробітна плата є гнучкими та швидко реагують на зміни, що забезпечує постійну рівновагу на ринках.

8. За надто високого рівня заробітної плати кількість робочих місць перевищує кількість кваліфікованих працівників.

9. Прихильники вищого рівня мінімальної заробітної плати розглядають її як знаряддя підвищення доходів найбідніших верств населення.

10. Безробіття є загальноекономічним явищем, яке властиве всім етапам розвитку суспільного виробництва.

11. Рівень безробіття за повної зайнятості означає, що відсутнє циклічне безробіття, а наявне лише фрикційне і структурне.

12. Згідно з марксовою теорією причиною безробіття є економічний закон капіталістичного нагромадження.

13. Природна норма безробіття є завжди постійною.

14. Наявність циклічного безробіття означає, що фактичний ВВП більший за природний.

15. Певний рівень фрикційного безробіття є неминучим в ринковій економіці.

16. Заходи, які здійснює держава з регулювання ринку праці, не впливають на природний рівень безробіття в економіці.

17. Якщо фактичний ВВП дорівнює природному, то в економіці відсутнє безробіття.

18. Очікуване безробіття виникає тоді, коли реальна заробітна плата перевищує рівень, за якого пропозиція і попит на працю дорівнюють одне одному.

19. Країни, що мають «щедрі» програми для безробітних, мають здебільшого вищі рівні безробіття.

20. Структурні зрушення є єдиною причиною фрикційного безробіття.

III. Оберіть одну правильну відповідь

1. Суттєвою причиною того, чому ринок не може самостійно вирішити проблему безробіття, є:

A. високі темпи зростання населення;

B. циклічність розвитку економіки;

- C. втручання держави в ринкову економіку;
  - D. економічна відокремленість виробників;
  - E. суспільний поділ праці.
2. Якщо із зростанням заробітної плати за кожну годину робота стає привабливішою, то має місце:
- A. ефект доходу;
  - B. ефект масштабу;
  - C. ефект заміщення;
  - D. ефект багатства;
  - E. ефект Пігу.
3. Що не відноситься до класичної моделі ринку праці?
- A. велика чисельність роботодавців і працівників;
  - B. досконалість конкуренції;
  - C. мобільність робочої сили;
  - D. заробітна плата як результат взаємодії попиту на робочу силу і пропозиції робочої сили;
  - E. неоднорідність ринку праці.
4. Основними причинами негнучкості заробітної плати у розвиненій ринковій економіці є:
- A. закон про мінімальну заробітну плату;
  - B. недостатній сукупний попит;
  - C. недостатня сукупна пропозиція;
  - D. діяльність професійних спілок;
  - E. правильні відповіді – A, D;
  - F. усі відповіді правильні.
5. Що не відноситься до чинників, які впливають на формування ринку праці?
- A. кількість і структура населення;
  - B. рівень і якість життя;
  - C. рівень організації праці;
  - D. рівень розробленості законів;
  - E. рівень суспільного поділу праці;
  - F. немає вірної відповіді.
6. Який сегмент ринку праці є найбільш уразливим?
- A. кадрові висококваліфіковані робітники;
  - B. менеджери;
  - C. робітники галузей, що потребують структурної перебудови;
  - D. молодь, люди похилого віку;
  - E. робітники трудоемних галузей.

7. Ефективна зайнятість – це:
  - A. зайнятість, яка є фактором соціального захисту населення;
  - B. зайнятість, яка здійснюється відповідно до вимог екстенсивного типу відтворення;
  - C. зайнятість, яка відповідає інтенсивному типу відтворення;
  - D. повна зайнятість.
8. Що не відноситься до класичного підходу стимулювання зайнятості?
  - A. політика стримання зростання заробітної плати;
  - B. використання неповного робочого дня;
  - C. працевлаштування державою робітників, які претендують на невисокий дохід;
  - D. стимулювання сукупного попиту.
9. Який чинник обумовлює рівень зайнятості та обсяги національного виробництва у короткостроковому періоді?
  - A. гранична схильність до споживання;
  - B. рівень цін;
  - C. чисельність робочої сили;
  - D. рівень сукупних видатків.
10. До прямих методів державного забезпечення зайнятості відносяться:
  - A. законодавче регулювання умов найму і використання робочої сили;
  - B. стимулювання створення нових робочих місць;
  - C. заходи щодо збереження і підвищення рівня зайнятості на підприємствах;
  - D. трансфертні державні платежі;
  - E. правильні відповіді – А, В, С;
  - F. усі відповіді правильні.
11. Якщо номінальна заробітна плата зросла на 10%, а рівень цін підвищився на 12%, то реальна заробітна плата таким чином:
  - A. збільшилася на 22%;
  - B. знизилася на 22%;
  - C. знизилася на 2%;
  - D. не змінилася.
12. Закон Оукена виражає кількісну залежність між:
  - A. зміною обсягу національного виробництва та зміною рівня безробіття;
  - B. рівнем безробіття і рівнем інфляції;
  - C. зміною обсягу національного виробництва та процентною ставкою;
  - D. фактичним і природним обсягами національного виробництва;
  - E. усі відповіді неправильні.

13. Крива Філіпса фіксує зв'язок між безробіттям та:
  - A. економічним циклом;
  - B. рівнем споживчих витрат;
  - C. рівнем інфляції;
  - D. зайнятістю;
  - E. рівнем інвестиційних видатків.
14. Якщо економіка має високий рівень безробіття при незмінних цінах, то яка з наведених комбінацій державних заходів дозволить скоротити безробіття?
  - A. купівля державних цінних паперів на відкритому ринку та збільшення податків;
  - B. купівля державних цінних паперів на відкритому ринку та збільшення державних витрат;
  - C. продаж державних цінних паперів та скорочення податків;
  - D. продаж державних цінних паперів та скорочення державних витрат;
  - E. немає вірної відповіді.
15. Яка теорія доводить неможливість одночасного зростання безробіття та інфляції?
  - A. класична теорія;
  - B. кейнсіанська теорія;
  - C. Марксова теорія;
  - D. кількісна теорія грошей.
16. Безробіття є невід'ємним феноменом ринкової економіки, що обумовлено:
  - A. демографічними процесами;
  - B. помилками державного регулювання;
  - C. особливостями ринку праці;
  - D. циклічним розвитком економіки;
  - E. неспроможністю ринкової економіки.
17. Якщо заробітна плата утримується на рівні, вищому за рівноважний, то:
  - A. виникає циклічне безробіття;
  - B. виникає вимушене безробіття;
  - C. фактичний ВВП більший за природний;
  - D. фактичний ВВП дорівнює природному;
  - E. немає правильної відповіді.
18. Монетаристи стверджують, що рівновага на ринку праці за умови природного рівня безробіття означає, що:
  - A. очікуваний рівень інфляції дорівнює фактичному;
  - B. зростає природний рівень безробіття;
  - C. відсутнє структурне безробіття;
  - D. рівень безробіття зростає.

Задачі

1. Численність населення країни становить 47 млн осіб. Із них 12 млн – діти до 16 років, та особи, що перебувають в тривалій ізоляції. 13 млн вибули зі складу робочої сили, 4 млн – безробітні і 0,7 млн – працівники, що зайняті неповний робочий день. Визначить величину робочої сили.

2. Кількість населення країни становить 52 млн осіб. Частка робочої сили у населенні дорівнює 65%. Один зайнятий створює за рік продукції на 21 тис. грн. Фактичний ВВП країни становить 642 млрд грн. Визначить кількість зайнятих та кількість безробітних.

3. Рівень безробіття становить 17%, за природного рівня – 14%. Розрахуйте недоданий обсяг ВВП, якщо ВВП становить 450 млрд грн.

4. Кількість населення країни становить 46 млн осіб. Частка робочої сили у населенні дорівнює 70%. Один зайнятий створює за рік продукції на 22 тис. грн. Фактичний ВВП країни становить 650 млрд грн. Природна норма безробіття – 5%. Визначить:

- a) рівень безробіття;
- b) розрив між потенційним і фактичним ВВП.

5. Чисельність населення країни становить 50 млн осіб. Населення у віці до 16 років, а також особи, що перебувають у тривалій ізоляції складають 12 млн. Особи, що вибули зі складу робочої сили – 12 млн. Природний ВВП – 470 млрд грн. Природна норма безробіття – 6%. Фактичний ВВП становить 90% природного ВВП. Визначить рівень безробіття у національній економіці.

6. У таблиці наведені дані, які характеризують обсяги фактичного і потенційного ВВП (млрд грн). В першому році економіка розвивалася в умовах повної зайнятості за природного рівня безробіття 6%.

Рік	Потенційний ВВП	Фактичний ВВП
1	3700	3700
2	3800	3705
3	4125	3712,5

Розрахуйте:

- a) різницю між фактичним і потенційним обсягом ВВП в абсолютному і процентному вираженні за даними 2-го року;
- b) рівень безробіття для 2-го року;
- c) аналогічні показники для 3-го року.

Тема 11. Інфляція та антиінфляційна політика

Основні поняття і терміни

Інфляція. Рівень інфляції. Темп інфляції. Індекс цін. Модель Фішера. Інфляційний розрив. Відкрита інфляція. Помірна інфляція. Галопуюча інфляція. Гіперінфляція. Передбачена інфляція. Непередбачена інфляція. Ефект Пігу. Інфляція попиту. Інфляція витрат. Сеньйораж. Крива Філіпса. Стагфляція. Дезінфляція. Антиінфляційна політика. Нуліфікація. Ревальвація. Девальвація. Політика доходів. Індксація. Монетарна політика.

Завдання для самоконтролю

1. У чому полягає сутність інфляційного процесу?
2. Охарактеризуйте індекси цін Леспейреса, Пааше та Фішера.
3. В чому різниця між темпом інфляції та рівнем інфляції?
4. В чому сутність інфляційного розриву?
5. Надайте характеристику видів інфляції, за темпами зростання цін.
6. Чим відрізняються такі види інфляції як передбачена та непередбачена?
7. В чому різниця між інфляцією попиту та інфляцією витрат?
8. Охарактеризуйте соціально-економічні наслідки інфляції.
9. Поясніть зв'язок інфляційного процесу та рівня безробіття.
10. У чому полягає зміст антиінфляційної політики держави?
11. У чому сутність стагфляції?
12. Надайте характеристику методам стабілізації грошового обігу.
13. На чому ґрунтується політика дезінфляції?
14. В чому зміст антиінфляційної стратегії?
15. Розкрийте сутність та зміст кейнсіанського варіанту антиінфляційної політики.
16. Які заходи застосовуються для здійснення монетарної політики?

**Питання для самостійного опрацювання
у формі рефератів (доповідей)**

1. Інфляція як форма прояву макроекономічної нестабільності.
2. Монетарна теорія інфляції.
3. Кейнсіанська концепція антиінфляційної політики.
4. Інфляційні очікування в економіці.
5. Досвід розвинених країн у боротьбі з інфляцією.
6. Сучасний стан та чинники інфляційних процесів в Україні.

Тести

I. Встановіть відповідність у вигляді комбінації букв і цифр

Термін	Визначення (ознаки)
A. Інфляція	1. Зростання загального рівня цін внаслідок зростання сукупних видатків.
B. Класична інфляція	2. Вилучення старих грошових знаків з обігу і заміна їх новими.
C. Сучасна інфляція	3. Відсоток річного реального ВВП, котрий потрібно принести в жертву задля зниження інфляції на 1%.
D. Кількісна теорія грошей	4. Рівень інфляції, що відповідає прогнозованому для цього періоду.
E. Інфляція попиту	5. Зниження темпів інфляції шляхом відповідної макроекономічної політики.
F. Інфляція пропозиції	6. Теорія, згідно з якою купівельна спроможність грошей залежить від їх кількості в обігу.
G. Короткострокова крива Філіпса	7. Варіант кількісної теорії грошей.
H. Довгострокова крива Філіпса	8. Усталене знецінення грошей, яке проявляється в зростанні загального рівня цін.
I. Нуліфікація	9. Зниження загального рівня цін.
J. Дезінфляція	10. Теорія, згідно з якою єдиною причиною інфляції є надмірні темпи приросту грошової маси порівняно з темпами зростання ВВП.
K. Девальвація	11. Зростання загального рівня цін, унаслідок якого відносні ціни не змінюються.
L. Коефіцієнт дезінфляційних втрат	12. Крива, яка передбачає вибір між інфляцією і безробіттям.
M. Кейнсіанська теорія інфляційного розриву	13. Вертикальна крива.

N. Помірна інфляція	14. Епізодична інфляція, яка переходить у зниження загального рівня цін.
O. Дефляція	15. Офіційне зниження валютного курсу.
P. Гіперінфляція	16. Інфляція, рівень якої вимірюють однозначними числами.
Q. Галопуюча інфляція	17. Хронічна інфляція.
R. Збалансована інфляція	18. Дуже високі темпи зростання рівня цін (1–2% щоденно).
S. Незбалансована інфляція	19. Темп інфляції, що виявився вищим за прогнозований для даного періоду.
T. Передбачена інфляція	20. Інфляція, рівень якої вимірюють двозначними і тризначними числами.
U. Непередбачена інфляція	21. Інфляція, яка супроводжується зміною відносних цін товарів, послуг та ресурсів.
V. Індексація	22. Зміна номінальної процентної ставки із зміною темпу інфляції у співвідношенні «один до одного».
W. Модель Фішера	23. Теорія, згідно з якою інфляція виникає тоді, коли сукупні видатки перевищують обсяг національного продукту.
X. Ефект Фішера	24. Дохід, отримуваний державою внаслідок випуску в обіг додаткової кількості грошей.
Y. Сеньйораж	25. Регулювання заробітної плати і платежів відповідно до рівня інфляції.
Z. Монетарна теорія інфляції	26. Зростання загального рівня цін внаслідок зростання витрат на одиницю продукції.

II. Чи правильні такі твердження?

1. Під час інфляції знижуються реальні доходи всіх верств населення.
2. Зростання загального рівня цін є те саме, що й зниження купівельної спроможності грошей.
3. Інфляція пропозиції індукує зниження витрат виробництва.
4. Уряд, який нагромадив значний внутрішній борг, виграє від інфляції.
5. У довгостроковому періоді немає вибору між інфляцією та безробіттям.
6. Національну економіку можна повністю захистити від інфляції, індексувавши усі номінальні змінні.
7. Для подолання інфляції монетаристи пропонують політику доходів.
8. Низьке значення коефіцієнта дезінфляційних втрат свідчить про низьку ефективність антиінфляційної політики.

9. Уряд має можливість керувати короткостроковою кривою Філіпса.
10. Фінансування дефіциту бюджету за допомогою додаткової емісії прямо розкручує інфляцію попиту.
11. Якщо зовнішнє знецінення грошей перевищує внутрішнє, то інфляція стимулює імпорт в країну.
12. Сеньйораж означає збільшення доходів держави за рахунок емісії.
13. Ефект храповика виникає за інфляцією попиту.
14. Ефект Пігу має місце за передбаченою інфляцією.
15. Основу кейнсіанської антиінфляційної політики складає кредитна рестрикція.
16. Дезінфляція ґрунтується на можливості вибору між інфляцією та безробіттям у короткостроковому періоді.
17. В усіх країнах з перехідною економікою відбувся гіперінфляційний спалах.
18. Показники загальної кількості грошей у національній економіці називають грошовими агрегатами.
19. Зі зменшенням номінального ВВП попит на гроші для операцій скорочується.
20. Згідно з трудовою теорією вартості інфляція – це чисто грошовий феномен.
21. Непередбачені зміни рівня інфляції підривають стимули до інвестування.
22. Для національної економіки інфляція завжди має негативні економічні і соціальні наслідки.

III. Оберіть одну правильну відповідь

1. Джерелом інфляції пропозиції є:
  - A. збільшення видатків на споживання;
  - B. збільшення інвестиційних видатків;
  - C. збільшення сукупних видатків;
  - D. зростання видатків на одиницю продукції.
2. Що не спричиняє інфляцію попиту?
  - A. монополізація окремих галузей національної економіки;
  - B. надмірні державні видатки;
  - C. зростання чистого експорту;
  - D. очікування щодо зростання цін у майбутньому;
  - E. стимулююча стабілізаційна політика, спрямована на зниження рівня безробіття.

3. Що не спричиняє інфляцію пропозиції?
  - A. зростання цін на матеріальні ресурси;
  - B. надмірне зростання грошової маси;
  - C. зростання реальних процентних ставок;
  - D. значне зростання номінальної заробітної плати.
4. Згідно з монетарним поглядом, причиною інфляції є:
  - A. структурні особливості національної економіки;
  - B. підвищення процентних ставок;
  - C. надмірний темп приросту грошової маси порівняно з темпами зростання ВВП;
  - D. інфляційні очікування виробників товарів і послуг;
  - E. значне зростання заробітної плати.
5. Непередбачена незбалансована інфляція супроводжується:
  - A. перерозподілом доходів між боржниками і кредиторами;
  - B. зниженням реальної вартості заощаджень;
  - C. падінням ефективності національної економіки;
  - D. посиленням диспропорційності в економіці;
  - E. усі твердження правильні.
6. Від непередбаченої інфляції особливо потерпають:
  - A. працівники галузей, що перебувають на піднесенні;
  - B. уряд, який нагромадив значний державний борг;
  - C. позичальники, котрі взяли в борг великі суми грошей;
  - D. утримувачі фіксованих доходів;
  - E. утримувачі прибутків, якщо ціни на готову продукцію підносяться швидше, ніж ціни на ресурси.
7. Гіперінфляція починається тоді, коли:
  - A. населення і фірми витрачають надто багато грошей;
  - B. уряд друкує значну масу грошей для погашення дефіциту державного бюджету;
  - C. фірми призначають вищі ціни на свої товари і послуги;
  - D. зовнішній борг країни зменшується;
  - E. усі відповіді правильні.
8. Інфляцію пропозиції можна проілюструвати:
  - A. переміщенням кривої сукупної пропозиції вліво;
  - B. переміщенням кривої сукупного попиту вправо;
  - C. переміщенням кривої Філіпса вниз;
  - D. немає правильної відповіді.
9. У короткостроковому періоді форма кривої Філіпса залежить від:
  - A. рівня процентних ставок;
  - B. природної норми безробіття;

- C. очікуваного рівня інфляції;
  - D. рівня оподаткування;
  - E. рівня валютного курсу.
10. Якщо рівень інфляції підвищується з 7 до 9% і жодних інших змін не відбувається, тоді, згідно з ефектом Фішера:
- A. номінальна і реальна процентні ставки зростуть на 2%;
  - B. номінальна процентна ставка збільшиться на 2%, а реальна не зміниться;
  - C. номінальна процентна ставка не зміниться, а реальна зменшиться на 2%;
  - D. ні номінальна, ні реальна процентні ставки не зміняться;
  - E. усі твердження неправильні.
11. Яке твердження не узгоджується з кількісною теорією грошей?
- A. за сталої швидкості обігу грошей їхня кількість у національній економіці визначає рівень цін;
  - B. незалежний центральний банк, який визначає пропозицію грошей, контролює темп інфляції;
  - C. рівень інфляції в країні залежить від кількості грошей в обігу;
  - D. боротьба з інфляцією полягає в регулюванні грошового обігу;
  - E. добуток кількості грошей у національній економіці та швидкості їхнього обігу дорівнює реальному ВВП.
12. Інфляцію, яка викликана надлишковим попитом, можна проілюструвати:
- A. зрушенням кривої сукупної пропозиції вліво;
  - B. зрушенням кривої сукупної пропозиції вправо;
  - C. зрушенням кривої сукупного попиту вправо;
  - D. зрушенням кривої сукупного попиту вліво.
13. Зміни яких показників найбільше сприяють інфляції попиту?
- A. зростання індивідуальних податків;
  - B. зростання доходу кінцевого використання;
  - C. зростання ставки процента;
  - D. зростання граничної схильності до заощаджень.
14. Якщо обсяг сукупного попиту перевищує рівень ВВП в умовах повної зайнятості, то це означає, що в економіці існує:
- A. дефляційний розрив;
  - B. фінансові обмеження;
  - C. бюджетний дефіцит;
  - D. інфляційний розрив.

15. Коли стан економіки відповідає класичному відрізку кривої AS, зростання сукупного попиту призведе до:
  - A. зростання реального ВВП;
  - B. зростання зайнятості;
  - C. інфляційного зростання цін при незмінному реальному ВВП;
  - D. зростання сукупної пропозиції;
  - E. усі відповіді неправильні.
16. Що не відповідає кейнсіанській антиінфляційній політиці?
  - A. дешевий кредит;
  - B. збільшення державних видатків;
  - C. зростання державних займив;
  - D. кредитна експансія;
  - E. реформа конфіскаційного характеру.
17. У чому сутність монетаристського варіанту антиінфляційної політики?
  - A. кредитна рестрикція;
  - B. розширення грошового обігу;
  - C. збільшення бюджетних видатків;
  - D. дешевий кредит;
  - E. мілітаризація.
18. Яке твердження неправильне?
  - A. інфляція знижує стимули до трудової діяльності;
  - B. гіперінфляція справляє руйнівний вплив на обсяг національного виробництва та зайнятість;
  - C. помірна інфляція супроводжується зростанням обсягу національного виробництва;
  - D. у 90-х роках XX ст. у багатьох розвинених країнах спостерігалася дефляція;
  - E. усі твердження правильні.

Задачі

1. Розрахуйте індекс цін, якщо в базовому році рівень цін споживчих товарів та послуг складав 2600 млн грн, в поточному – 3200 млн. За скільки років рівень цін подвоїться, якщо такий індекс цін буде й далі?

2. Визначить, як змінилась грошова маса в країні, якщо швидкість обігу грошей зросла на 10,3%, обсяг виробництва впав на 6%, а рівень цін виріс на 15,2%.

3. Заповніть таблицю:

Рік	Індекс цін	Відсоток зростання номінального доходу порівняно з попереднім роком	Темп інфляції	Відсоток зростання реального доходу
1	100	----	----	----
2	115	13		
3	124	15		
4	133	17		

4. У таблиці наведені гіпотетичні економічні параметри країни:

Рік	Грошова маса (млн грн)	Швидкість обігу грошей (кількість обертів за рік)	Індекс цін, %
1	1000	6,0	100
2	1200	6,2	110
3	1500	6,5	130

Розрахуйте динаміку номінального і реального ВВП:

- у 2-му році порівняно з 1-м;
- у 3-му році порівняно з 2-м.

Тема 12. Економічне зростання

Основні поняття і терміни

Економічне зростання. Цілі економічного зростання. Ефективність економічного зростання. Якість економічного зростання. Фактори пропозиції. Фактори попиту. Фактори розподілу. Екстенсивний тип економічного зростання. Інтенсивний тип економічного зростання. Витрати праці. Продуктивність праці. Виробнича функція. Рівноважне економічне зростання. Модель Солоу. Золоте правило. Модель Харрода-Домара. Економічний розвиток. Фондовіддача. Фондомісткість. Матеріаломісткість. Енергомісткість.

Завдання для самоконтролю

1. Розкрийте сутність економічного зростання.
2. Поясніть, чому різниця між 3% і 3,5% щорічного економічного зростання може бути суттєвою.
3. Які основні фактори економічного зростання? Який між ними зв'язок?
4. Проаналізуйте джерела економічного зростання.
5. Розкрийте зміст екстенсивного типу економічного зростання.
6. Надайте характеристику інтенсивного типу економічного зростання.
7. Яке значення має тип економічного зростання для соціально-економічного прогресу?
8. Який вплив має науково-технічний прогрес на економічне зростання?
9. Що таке виробнича функція?
10. В чому сутність моделі Солоу?
11. Охарактеризуйте «золоте правило».
12. Розкрийте зміст моделі Харрода-Домара?
13. Чим відрізняється економічний розвиток від економічного зростання?
14. Охарактеризуйте систему показників економічного розвитку країни.

Питання для самостійного опрацювання у формі рефератів (доповідей)

1. Економічне зростання і проблеми екології
2. Економічне зростання і соціальна політика держави.
3. Економічне зростання і проблеми сталого розвитку.
4. Посткейнсіанські моделі економічного зростання.
5. Модель економічного зростання Р. Солоу.
6. «Золоте правило» Е. Фелпса та його модифікація під впливом технологічного прогресу.
7. Економічне зростання і проблеми розвитку регіонів України.

Тести

I. Встановіть відповідність у вигляді комбінації букв і цифр

Термін	Визначення (ознаки)
А. Економічне зростання	1. Відсоток приросту національного продукту за рахунок науково-технічного прогресу.
В. Інтенсивний тип економічного зростання	2. Збільшення реального обсягу продукції у країні.
С. Екстенсивний тип економічного зростання	3. Відношення сукупного капіталу країни до сукупної робочої сили.
Д. Капіталоозброєність	4. Аналітичний метод, що приписує зростання обсягу національного продукту трьом чинникам – приросту капіталу, приросту праці та змінам у технології.
Е. Продуктивна сила праці	5. Багатофакторний процес, який відображає зміни в усіх сферах національної економіки в довгостроковому періоді.
Ф. Фондовіддача	6. Модель, що показує вплив заощаджень, зростання населення і науково-технічного прогресу на динаміку рівня життя.
Г. Залишок Солоу	7. Розвиток національної економіки в довгостроковому періоді, за якого зростаючі обсяги сукупного попиту і сукупної пропозиції дорівнюють одне одному.
Н. Золоте правило обсягу капіталу	8. Збільшення обсягу капіталу в національній економіці.
І. Нагромадження капіталу	9. Протилежний показник фондовіддачі.
Ж. Інтенсифікація економіки	10. Зростання національної економіки на основі підвищення ефективності факторів виробництва.
К. Стаціонарний обсяг капіталу	11. Кількість продукції на одного зайнятого робітника.
Л. Продуктивність праці	12. Стаціонарний обсяг капіталу, що максимізує споживання.
М. Фондомісткість	13. Моделі, методологічною основою яких є гіпотези про наявність досконалої конкуренції на ринку факторів виробництва
Н. Витрати праці	14. Моделі, методологічною основою яких є гіпотези щодо необхідності збільшення державних витратків чи приватних інвестицій для досягнення макроекономічної рівноваги за повною зайнятістю.
О. Матеріаломісткість	15. Ефективність робочої сили.

Р. Фактори розподілу	16. Ефективність використання основного капіталу.
Q. Фактори пропозиції	17. Фактори, що сприяють зростанню сукупних витатків.
R. Фактори попиту	18. Відношення вартості матеріальних ресурсів до вартості виготовленої продукції.
S. Модель зростання Солоу	19. Нарощування виробництва на основі збільшення факторів виробництва за попереднього рівня технології.
T. Модель Харрода-Домара	20. Фактори, до яких належить структура виробництва, рівень розвитку інфраструктури, інституціональні чинники.
U. Виробнича функція	21. Модель, основним припущенням якої є пропорційність національного доходу обсягу капіталу.
V. Рівноважне економічне зростання	22. Обсяг капіталу на працівника, за якого інвестиції та амортизація дорівнюють одне одному.
W. Економічний розвиток	23. Фактори, які характеризують фізичну здатність економіки до зростання.
X. Облік економічного зростання	24. Математична залежність, яка показує можливий обсяг виробництва за даних ресурсів і технологій.
Y. Неокласичні моделі	25. Збільшення значення в національній економіці інтенсивного типу економічного зростання.
Z. Неокейнсіанські моделі	26. Кількість людино-годин, яка визначається добуток кількості зайнятих у виробництві на загальну кількість відпрацьованих ними годин.

II. Чи правильні такі твердження?

1. Фактори пропозиції зумовлюють фізичну здатність економіки до зростання.
2. Високі темпи економічного зростання не завжди свідчать про прискорений прогресивний економічний розвиток країни.
3. Економічне зростання – це збільшення номінального обсягу ВВП за певний відтинок часу.
4. Навіть дуже бідні на ресурси країни можуть мати високі темпи економічного зростання і забезпечувати належний рівень життя своїх громадян.
5. Інвестиції збільшують обсяг капіталу на працівника.
6. Економічне зростання графічно зображають переміщенням кривої виробничих можливостей вліво.
7. Економічне зростання послаблює суперечність між безмежними суспільними потребами і обмеженими ресурсами.

8. Взаємодію основних факторів, що впливають на економічне зростання, ілюструє крива виробничих можливостей.

9. Економічне зростання і економічний розвиток – тотожні поняття.

10. Усі фактори, які впливають на економічне зростання, можна звести до витрат праці та продуктивності праці.

11. У ХХ ст. в розвинених країнах затрати праці, виміряні в людино-годинах, зростали повільніше, ніж капітал.

12. Згідно з поглядом Мальтуса, для уповільнення темпів збільшення населення треба досягти вищих темпів економічного зростання.

13. Основу неокласичних моделей економічного зростання складають гіпотези про наявність досконалої конкуренції на ринку факторів виробництва і можливість зведення всіх факторів до двох головних – праці й капіталу.

14. За стаціонарного обсягу капіталу інвестиції на працівника перевищують амортизацію на працівника.

15. Економічне зростання вимірюється тільки у відносних величинах.

16. Підвищення рівня життя в країні має місце лише за такого збільшення обсягу виробництва, яке перевищує зростання населення.

17. У міру підвищення капіталоозброєності крива виробничих можливостей стає положистою.

18. Стабільне економічне зростання передбачає не лише повне використання ресурсів, а й оптимальну структуру виробництва.

19. Рівень економічного розвитку країни визначають на підставі показників рівня життя населення.

20. Для визначення рівня якості життя використовують індекс людського розвитку.

III. Оберіть одну правильну відповідь

1. Економічне зростання графічно можна проілюструвати:
  - A. рухом від однієї точки до іншої по кривій виробничих можливостей;
  - B. рухом від однієї точки до іншої за межами кривої виробничих можливостей;
  - C. переміщенням кривої виробничих можливостей вліво;
  - D. переміщенням кривої виробничих можливостей вправо;
  - E. усі твердження неправильні.
2. Економічне зростання означає:
  - A. забезпечення повної зайнятості;
  - B. збільшення ресурсів та можливостей для виробництва;
  - C. збільшення кількості вироблених товарів і послуг;

- D. збільшення номінального ВВП країни;
  - E. усі твердження правильні.
3. Для визначення рівня економічного розвитку країни використовують низку показників, окрім:
- A. ВВП на душу населення;
  - B. рівня заощаджень у національній економіці;
  - C. показників ефективності функціонування економіки, що обчислюються на підставі ВВП;
  - D. показників рівня та якості життя населення;
  - E. виробництва і споживання ключових видів продукції;
  - F. немає правильної відповіді.
4. Що не є «колесом економічного зростання»?
- A. структура виробництва;
  - B. кількість та якість природних ресурсів;
  - C. кількість та якість трудових ресурсів;
  - D. обсяг капіталу країни;
  - E. технологія.
5. Що не є аргументом прихильників економічного зростання?
- A. економічне зростання є єдиним шляхом до підвищення життєвого рівня населення;
  - B. економічне зростання сприяє покращенню якості життя;
  - C. економічне зростання дає змогу нації зберігати державну незалежність;
  - D. економічне зростання полегшує розв'язання проблеми обмеженості ресурсів;
  - E. економічне зростання забезпечує пряму залежність між збільшенням кількості товарів та послуг і оздоровленням довкілля.
6. Модель Солоу не припускає, що:
- A. обсяг національного доходу є постійним;
  - B. віддача від масштабу є постійною;
  - C. граничні продукти праці і капіталу є спадними;
  - D. обсяг національного продукту залежить від капіталу, праці й технології;
  - E. споживання залежить лише від доходу.
7. За основу зростання в моделі Солоу приймається:
- A. зростання продукту;
  - B. зростання рівня цін;
  - C. зростання зайнятості;
  - D. зростання продуктивності праці;
  - E. усі відповіді неправильні.

8. Найбільш суттєва причина економічного зростання у розвинених країнах:
  - A. зростання кваліфікації робочої сили;
  - B. збільшення обсягу капіталу, що застосовується;
  - C. технологічні зміни у виробництві;
  - D. реалізація грошово-кредитної та фіскальної політики, яка сприяє економічному зростанню;
  - E. зростання зайнятості.
9. Неокейнсіанська модель економічного зростання базується на:
  - A. моделі AD-AS;
  - B. моделі взаємодії мультиплікатора і акселератора;
  - C. моделі Солоу;
  - D. моделі IS-LM;
  - E. усі відповіді неправильні.
10. В економіці, яка характеризується повною зайнятістю, високі темпи економічного зростання вимагають:
  - A. зниження норми заощаджень та інвестицій;
  - B. низької норми заощаджень та високої норми інвестицій;
  - C. високої норми заощаджень і низької норми інвестицій;
  - D. високої норми заощаджень і високої норми інвестицій;
  - E. немає правильної відповіді.
11. Якщо національна економіка перебуває у стаціонарному стані, то, згідно з моделлю Солоу, рівень заощаджень не визначає:
  - A. обсяг продукту на працівника;
  - B. капітал на працівника;
  - C. споживання на працівника;
  - D. приріст продукту на працівника;
  - E. інвестиції на працівника.
12. У національній економіці будь-якої країни обсяг капіталу на працівника:
  - A. менший, ніж за Золотим правилом;
  - B. більший, ніж за Золотим правилом;
  - C. відповідає Золотому правилу;
  - D. усі відповіді неправильні.
13. Яка закономірність не простежувалася в економічному зростанні розвинених країн у XX ст.?
  - A. підвищення продуктивності праці;
  - B. підвищення капіталомісткості продукції;
  - C. зростання реальної заробітної плати;
  - D. збільшення частки капіталу в національному доході;
  - E. підвищення капіталоозброєності праці.

14. До факторів пропозиції не відноситься:
  - A. кількість і якість трудових ресурсів;
  - B. структура виробництва;
  - C. обсяг капіталу країни;
  - D. кількість і якість природних ресурсів;
  - E. технологія.
15. За основу зростання в моделі Солоу приймається:
  - A. зростання продуктивності праці;
  - B. зростання обсягу виробництва;
  - C. зростання рівня цін;
  - D. зростання зайнятості.
16. Для розширення виробничого потенціалу країни необхідно, щоб:
  - A. чистий продукт перевищував національний дохід;
  - B. чисті інвестиції перевищували величину амортизації;
  - C. національний дохід перевищував обсяги споживчих витрат домогосподарств;
  - D. ВВП перевищував чистий продукт на величину амортизації.
17. Стаціонарний обсяг капіталу відповідає Золотому правилу за:
  - A. найвищого рівня заощаджень;
  - B. найвищого рівня доходу;
  - C. найвищого рівня споживання;
  - D. найнижчого рівня амортизації;
  - E. усі відповіді неправильні.
18. Згідно з Золотим правилом, граничний продукт капіталу дорівнює:
  - A. реальній процентній ставці;
  - B. нормі амортизації;
  - C. темпу інфляції;
  - D. рівню заощаджень;
  - E. граничному продукту праці.

Задачі

1. В національному господарстві ВВП збільшився від 857 млрд грн до 985 млрд грн, тоді як ціни зросли на 10,2%. Визначить реальне економічне зростання.

2. Темп приросту національного продукту становить 3%, частка капіталу в національному продукті – 0,3. Чисельність робочої сили зросла на 1%, а обсяг капіталу – на 2%.

Обчисліть залишок Солоу.

3. Припустимо, що єдиними компонентами сукупного попиту в країні є інвестиції та споживання. МРС дорівнює 0,8, капіталомісткість продукції – 2. У вихідному році ВВП країни становив 100 одиниць. Визначить, яким буде ВВП країни через три роки.

4. В моделі закритої економіки без втручання держави обсяг заощаджень в n -му році (S_n) визначається за формулою $S_n = 0,3 Y_{n-1} - 160$. Щорічні автономні інвестиції складають 400 грн. За цих умов встановлюється рівновага при $Y_{n-2} = 1600$. Визначить:

- рівноважний Y_{n-1} (національний дохід);
- темп зростання Y ;
- Y в n -му році, якщо темп зростання не змінюється.

Тема 13. Циклічність економічного розвитку

Основні поняття і терміни

Циклічність. Економічний цикл. Ациклічні змінні. Антициклічні змінні. Проциклічні змінні. Екстернальні теорії. Інтернальні теорії. Малі цикли. Середні цикли. Промисловий цикл. Довгі хвилі. Матеріальна основа циклів. Криза. Депресія. Пожвавлення. Піднесення. Низхідна хвиля довгого циклу. Висхідна хвиля довгого циклу. Структурна криза.

Завдання для самоконтролю

- Поясніть, чому існують суттєві розбіжності щодо пояснення циклічних коливань в економіці.
- Які причини циклічних коливань досліджував К. Маркс?
- Чи є циклічність закономірною ознакою ринкової економіки?
- Наведіть приклади ациклічних, антициклічних та проциклічних змінних.
- На чому ґрунтується класифікація економічних циклів?
- Які причини зумовлюють короткострокові циклічні коливання?
- Порівняйте матеріальну основу середніх та малих циклів.
- Розкрийте зміст малих циклів.
- Розкрийте матеріальну основу та механізм розвитку середніх циклів.

10. Які характерні ознаки притаманні фазам поживлення та підйому?
11. Охарактеризуйте особливості сучасного розвитку промислового циклу.
12. Надайте структуру довгих хвиль в економіці.
13. Яке практичне значення мають довгі хвилі в економічній практиці?
14. Чи можливо позбавити сучасну економіку від циклічності?
15. Розкрийте причини та соціально-економічні наслідки структурних криз.

Питання для самостійного опрацювання у формі рефератів (доповідей)

1. Теорія циклічного розвитку Туган-Барановського та її значущість.
2. Марксова теорія циклічності економіки.
3. Теорія довгих хвиль нововведень Й. Шумпетера.
4. Структурні кризи, їхні наслідки.
5. Взаємозв'язок циклічного розвитку та величини і структури безробіття.
6. Нециклічні коливання економіки та їхній зв'язок з діловими циклами.
7. Системна криза в Україні – реалії і перспективи.

Тести

I. Встановіть відповідність у вигляді комбінації букв і цифр

Термін	Визначення (ознаки)
А. Циклічність	1. Рівень ділової активності впродовж кількох чи кільканадцяти років.
В. Екстернальні теорії економічних коливань	2. Повторюваний період зниження рівнів сукупного випуску, доходу, зайнятості та торгівлі, що триває до одного року і характеризується значним спадом у багатьох секторах економіки.
С. Інтернальні теорії економічних коливань	3. Промислові цикли, строком 7-11 років.
Д. Економічна кон'юнктура	4. Глибокий і тривалий спад.
Е. Діловий цикл	5. Криза, депресія, поживлення, піднесення.
Ф. Малі цикли	6. Кризи у тих видах економічної діяльності, попит на продукцію яких зростає повільніше, ніж динаміка сукупного попиту.

МАКРОЕКОНОМІКА

G. Середні цикли	7. Підвищення або зниження у межах календарного року рівня ділової активності.
H. Великі цикли	8. Ажіотажний бум, експансія.
I. Криза	9. Змінна, що змінюється у напрямі, який не збігається з ходом ділового циклу.
J. Економічна криза	10. Форма розвитку ринкової економіки від однієї макроекономічної рівноваги до другої.
K. Рецесія	11. Період зміни базисних технологій і технологічних структур економічної системи суспільства.
L. Депресія	12. Період тривалого піднесення економічного та науково-технічного розвитку суспільства.
M. Пожвавлення	13. Кризи, коли динаміка попиту на продукцію окремих галузей економіки перевищує темпи зростання сукупного попиту.
N. Піднесення	14. Цикли, періодичність яких становить 40–60 років.
O. Загальні грошові кризи	15. Короткострокові коливання ділової активності, які продовжуються 3–4 роки.
P. Специфічні грошові кризи	16. Криза, яка за своїм характером є нециклічною, і відбиває незбалансованість сфер та секторів національної економіки.
Q. Низхідна фаза великого циклу	17. Криза, яка характеризується глибокою трансформацією всіх сфер суспільного життя.
R. Вихідна фаза економічного циклу	18. Теорії, які пояснюють циклічність зовнішніми причинами, що знаходяться за межами економічної системи.
S. Фази промислового циклу	19. Теорії, які пояснюють циклічність внутрішніми причинами, що знаходяться всередині економічної системи.
T. Структурна криза	20. Початок піднесення після спаду.
U. Структурні кризи перевиробництва	21. Кризи, які пов'язані з виробничим циклом і є елементом загальних економічних криз.
V. Структурні кризи недовиробництва	22. Кризи, що розгортаються на основі суперечностей, внутрішньо притаманних грошовій системі.
W. Системна криза	23. Змінна, динаміка якої упродовж циклу збігається з динамікою обсягу виробництва, доходів та зайнятості.
X. Сезонні коливання	24. Напрямок та ступінь зміни сукупності показників, які характеризують розвиток національної економіки.
Y. Проциклічна змінна	25. Регулярно повторювані тимчасові падіння виробництва, що виникають внаслідок порушення економічної рівноваги.
Z. Ациклічна змінна	26. Рецесія, стискання, падіння.

II. Чи правильні такі твердження?

1. Сезонні коливання охоплюють лише окремі групи галузей або окремі галузі національної економіки.
2. Причиною зміни обсягу національного виробництва не обов'язково є циклічні коливання.
3. Економічні коливання є регулярними і тому їх можна передбачити з високим ступенем точності.
4. Особливістю структурних криз є їх світовий характер.
5. Основною фазою, що формує і визначає характер і тривалість економічного циклу, є криза.
6. У фазі спаду обсяг закупівель споживчих товарів щоденного вжитку не зменшується.
7. Матеріальною основою великих хвиль є оновлення основного капіталу.
8. Згідно з марксовою теорією причиною кризових явищ в економіці є сфера грошового обігу.
9. Особливістю фази пожвавлення є досягнення передкризового стану за макроекономічними показниками.
10. Головними чинниками зміни структури суспільного виробництва під впливом циклічного розвитку економіки є фази кризи і піднесення.
11. Матеріальною основою малих циклів є процеси, що відбуваються у сфері грошових відносин.
12. Під час масового оновлення основного капіталу різко падає попит на кредитно-грошові ресурси.
13. Сучасний економічний цикл характеризується більш тривалими та інтенсивними фазами кризи і депресії, та менш глибокими та тривалими фазами пожвавлення і піднесення.
14. Структурна криза є прямим наслідком диспропорційності в економіці.
15. В основі антициклічного регулювання лежить антикризове регулювання.
16. У фазах кризи і депресії держава знижує ставки оподаткування на прибутки та заробітну плату.
17. Збільшення обсягу прямих державних капіталовкладень має місце під час фази пожвавлення.
18. У період піднесення економіки держава знижує ставку процента і здешевлює кредит.
19. На початку довгої хвилі відбувається значний прогрес у технології, якому передують значні технічні відкриття.

20. П'ятий великий економічний цикл характеризується розвитком наукомістких виробництв на основі електроніки, генної інженерії та біотехнології.

III. Оберіть одну правильну відповідь

1. Матеріальною основою періодичності середніх циклів є:
  - A. оновлення основного капіталу;
  - B. відновлення рівноваги на споживчому ринку;
  - C. оновлення об'єктів інфраструктури;
  - D. оновлення технологічного способу виробництва.
2. Економічний цикл, згідно з кейнсіанською моделлю, пов'язаний з:
  - A. дією внутрішніх і зовнішніх факторів;
  - B. факторами, які переважно впливають на динаміку сукупного попиту;
  - C. дією тільки зовнішніх факторів;
  - D. факторами, які переважно впливають на динаміку пропозиції.
3. У період депресії найбільш скорочується:
  - A. рівень заробітної плати;
  - B. рівень цін;
  - C. величина прибутку;
  - D. державні закупівлі товарів і послуг;
  - E. немає правильної відповіді.
4. Заходи антикризової політики не включають регулювання:
  - A. зовнішньої діяльності;
  - B. заробітної плати;
  - C. податкових ставок;
  - D. процентних ставок.
5. Найбільш сильний вплив на хід економічних циклів здійснює динаміка:
  - A. споживчих витрат;
  - B. державних витрат;
  - C. чистих інвестицій, спрямованих на збільшення товарно-матеріальних запасів;
  - D. інвестиції в житло;
  - E. інвестиції в основний капітал.
6. Значення якого з наведених показників зростає на всіх фазах економічного циклу, окрім фази депресії?
  - A. курсу цінних паперів;
  - B. обсягу ВВП;
  - C. ставки процента;

- D. обсягу інвестицій;
  - E. немає правильної відповіді.
7. Характерна особливість фази пожвавлення:
- A. прискорюється економічне зростання;
  - B. збільшується платоспроможний попит;
  - C. прискорюються процеси у грошовій сфері;
  - D. відновлюється докризовий рівень економічного розвитку.
8. Матеріальною основою великих хвиль Кондратьєва є:
- A. масове оновлення основного капіталу;
  - B. зміна базових технологій і поколінь машин;
  - C. відновлення рівноваги на споживчому ринку;
  - D. встановлення пропорційності у сфері грошових відносин.
9. Що не простежується у фазі спаду?
- A. скорочується попит на споживчі товари;
  - B. спадає попит на робочу силу;
  - C. скорочуються інвестиційні видатки фірм на машини, устаткування;
  - D. зменшуються запаси товарів на складах;
  - E. немає правильної відповіді.
10. Екстернальні теорії шукають основні причини економічних коливань у:
- A. порушенні грошового обігу;
  - B. несправедливості у розподілі багатства суспільства;
  - C. недоспоживанні і бідності;
  - D. недостатності сукупних видатків;
  - E. немає правильної відповіді.
11. Який з економічних параметрів не є проциклічним?
- A. рівень безробіття;
  - B. завантаження виробничих потужностей;
  - C. пропозиція грошей;
  - D. прибуток приватних фірм;
  - E. усі параметри є проциклічними.
12. Можливість криз закладена у простому товарному виробництві в результаті появи грошей, як:
- A. міри вартості;
  - B. засобу обігу і засобу платежу;
  - C. засобу платежу і світових грошей;
  - D. засобу нагромадження;
  - E. усі відповіді правильні.

13. Згідно з теорією Маркса, що відноситься до форм прояву основного протиріччя капіталізму як причини циклічних коливань?
- A. суперечність між працею й капіталом;
  - B. суперечність між виробництвом і сферою обігу;
  - C. протиріччя між виробництвом і споживанням;
  - D. суперечність між планомірною організацією виробництва на окремих підприємствах і відсутністю її на рівні суспільства;
  - E. усі відповіді правильні.
14. Що не простежується у фазі піднесення?
- A. скорочення безробіття;
  - B. підвищення заробітної плати;
  - C. підвищення цін на товари та послуги;
  - D. зменшення ставки кредиту;
  - E. зменшення запасів товарів на складах.
15. Кредитна експансія характерна для фази:
- A. кризи;
  - B. пожвавлення;
  - C. піднесення;
  - D. депресії;
  - E. усі відповіді правильні.
16. Що не відноситься до методів антикризової політики держави у період піднесення?
- A. збільшення ставки судного процента;
  - B. збільшення податкових ставок;
  - C. скорочення державного будівництва;
  - D. продаж державних паперів на відкритому ринку;
  - E. зниження норми обов'язкових банківських резервів.
17. Який чинник економічних коливань не є зовнішнім?
- A. політичний процес;
  - B. наукові відкриття;
  - C. міграція робочої сили;
  - D. сподівання економічних суб'єктів.
18. Економічний цикл згідно з теорією Кейнса пов'язаний з:
- A. Дією тільки внутрішніх чинників;
  - B. Дією тільки зовнішніх чинників;
  - C. Чинниками, що впливають на динаміку сукупного попиту;
  - D. Чинниками, що впливають на динаміку сукупної пропозиції.

Задачі

1. За даними таблиці розрахуйте такі показники: ВВП, споживання, валові приватні інвестиції, ЧНД, чисті інвестиції.

Показники	1-й рік	2-й рік
Вартість нового будівництва	5	5
Вартість виготовленого обладнання	10	10
Вартість виготовлених споживчих товарів	110	90
Вартість спожитих товарів	90	110
Амортизація будівель	10	10
Амортизація обладнання	10	10
Запас товарів на початок року	30	50
Запас товарів на кінець року	50	30

В яку фазу циклу ввійшла економіка країни?

2. Антициклічна фінансово-бюджетна політика держави направлена на те, щоб шляхом регулювання доходів та витрат протидіяти розвитку економічного циклу та забезпечити стабільний економічний процес. Поясніть різницю між стабілізацією, яка регулюється, і стабілізацією, яка автоматично діє.

3. В період депресії за умови відносно стабільних цін Національний банк приймає рішення знизити ставку банківського проценту як одного з засобів своєї монетарної політики. Проаналізуйте вплив дії Національного банку на сукупний споживчий попит.

4. Визначить, до якої з двох фаз економічного циклу – рецесії чи буму відносяться такі процеси:

- зростання державних інвестицій;
- зростання державних видатків;
- зростання інвестицій в приватний сектор;
- скорочення прибутку;
- зростання податкових надходжень;
- зростання попиту на працю;
- зростання рівня інфляції;
- зростання державних трансфертних платежів;
- зростання рівня процентної ставки;
- зростання номінальної заробітної плати;
- падіння курсу акцій.

Тема 14. Фіскальна політика держави

Основні поняття і терміни

Фіскальна політика. Дискреційна фіскальна політика. Не дискреційна фіскальна політика. Державний бюджет. Податки. Крива Лаффера. Акцизи. Мито. Мультиплікатор державних витрат. Податковий мультиплікатор. Профіцит державного бюджету. Дефіцит державного бюджету. Внутрішній державний борг. Зовнішній державний борг. Боргова криза. Дефолт. Реструктуризація. Стабілізаційна політика держави.

Завдання для самоконтролю

1. Що таке фіскальна політика? Які її основні функції?
2. Розкрийте поняття «податок».
3. Сформулюйте основні принципи оптимального оподаткування.
4. Назвіть складові податкової системи.
5. Які економічні закономірності демонструє крива Лаффера?
6. Що представляє собою дефіцит бюджету?
7. Які види бюджетного дефіциту Ви знаєте?
8. Охарактеризуйте причини дефіциту державного бюджету. Які є заходи щодо зниження бюджетного дефіциту?
9. Назвіть основні статті видатків державного бюджету.
10. Перерахуйте основні джерела доходів державного бюджету.
11. Дайте визначення сутності бюджетно-податкової політики та назвіть її основні види.
12. Який взаємозв'язок існує між монетарною та фіскальною політикою держави?
13. До яких варіантів фіскальної політики може вдатися уряд для подолання значної інфляції попиту?
14. Які основні причини виникнення кризи зовнішньої заборгованості?
15. У чому полягає зміст і структура бюджетної політики держави.

Питання для самостійного опрацювання у формі рефератів (доповідей)

1. Роль фіскальної політики в державному регулюванні економіки.
2. Еволюція типів і видів податків.
3. Концепції балансування державного бюджету.
4. Бюджетна система України – проблеми і перспективи.
5. Державний борг України та його вплив на економіку.

Тести

I. Встановіть відповідність у вигляді комбінації букв і цифр

Термін	Визначення (ознаки)
А. Фіскальна (бюджетно-податкова) політика	1. Боргові зобов'язання уряду у формі кредитів, отриманих урядом, державних займів, здійснених за допомогою випуску цінних паперів від імені уряду і за його дорученням.
В. Дискреційна фіскальна політика	2. Торгові зобов'язання фізичним і юридичним особам за кордоном та іноземним державам.
С. Недискреційна (автоматична) фіскальна політика	3. Визнання країни неплатоспроможною.
Д. Автоматичні («вбудовані») стабілізатори	4. Криза зовнішньої заборгованості, яка проявляється в неспроможності країни-боржника обслуговувати зовнішню заборгованість.
Е. Державний бюджет	5. Сукупність державних заходів, спрямованих на пом'якшення економічних коливань у короткостроковому періоді з метою підтримання повної зайнятості та оптимального рівня інфляції.
Ф. Зведений бюджет	6. Показує, наскільки змінився сукупний дохід при зміні державних витрат на одиницю.
Г. Податки	7. Показує, що зростання податків на певну величину зменшує обсяг виробництва на більшу величину.
Н. Прямі податки	8. Перевищення видатків державного бюджету над доходами.
І. Непрямі податки	9. Свідоме обмеження витрат держави, зумовлене існуючими фінансовими можливостями.
Ж. Акцизи	10. Сума дефіцитів державного бюджету за мінусом бюджетних надлишків.
К. Мито	11. Оперування державними видатками, системою оподаткування та підходами до формування державного бюджету.

МАКРОЕКОНОМІКА

L. Податкова ставка	12. Цілеспрямована зміна величини державних податків, видатків і сальдо державного бюджету в результаті зміни законодавства.
M. Крива Лаффера	13. Політика вбудованих стабілізаторів, вона не пов'язана зі зміною законів.
N. Мультиплікатор державних витрат	14. Механізм, який дає змогу зменшити циклічні коливання в економіці без зміни податкового законодавства.
O. Податковий мультиплікатор	15. Фінансовий план видатків держави та джерел їхнього покриття (за рік).
P. Дефіцит державного бюджету	16. Сума всіх бюджетів бюджетної системи.
Q. Державне бюджетне обмеження	17. Обов'язкові платежі (примусові), стягувані державою та місцевою владою з фізичних та юридичних осіб.
R. Державний борг	18. Податки, що стягуються безпосередньо з індивідів та підприємств.
S. Внутрішній державний борг	19. Податки, що встановлюються на товари та послуги і входять у їх ціну.
T. Зовнішній державний борг	20. Непрямі податки, що входять до ціни товарів і стягуються в момент їх придбання.
U. Дефолт	21. Податок на товари, які імпортуються.
V. Боргова криза	22. Величина податку на одиницю оподаткування.
W. Стабілізаційна політика держави	23. Відображає зв'язок між податковою ставкою та обсягом податкових надходжень.
X. Структурний дефіцит	24. Різниця між фактичним і структурним дефіцитом.
Y. Циклічний дефіцит	25. Додаткова емісія грошей для збалансування дефіцитного державного бюджету.
Z. Монетизація дефіциту	26. Різниця між податковими надходженнями за повної зайнятості та за наявних податкових ставок і фактичними видатками.

II. Чи правильні такі твердження?

1. Фіскальна політика може бути реалізована за рахунок перерозподілу національного доходу.
2. Держава регулює сукупний попит і реальний національний дохід нормативними актами.
3. Розрізняють дискреційну та недискреційну фіскальну політику.
4. Дискреційна політика пов'язана з прийняттям законодавчих рішень.

5. Дискреційна фіскальна політика завжди є стимулювальною.
6. Дискреційна фіскальна політика є автоматичною.
7. До автоматичних («вбудованих») стабілізаторів відноситься допомога по безробіттю в період економічних спадів.
8. Основним елементом фіскальної системи є державний бюджет.
9. Завданням державного бюджету є підтримка ринкової рівноваги і стимулювання розвитку окремих сфер та галузей національної економіки.
10. Держбюджет має бути затверджений у законодавчому порядку.
11. Бюджетну систему України складають бюджети усіх юридичних осіб резидентів.
12. Основні функції податків розподільча і фіскальна.
13. Фактично податок на додану вартість сплачують покупці під час купівлі товарів та послуг
14. Податкова ставка буває лише пропорційною.
15. Податкові пільги є інструментом фіскальної політики.
16. Крива Лаффера виявляє податкову ставку, за якої податкові надходження досягають максимум.
17. Дефіцит вважається безпечним, якщо він перебуває на рівні 12–13% від ВВП.
18. Прихований дефіцит бюджету виникає внаслідок завищення обсягів планових доходів і включення до них джерел покриття дефіциту.
19. Активним є бюджетний дефіцит, за якого кошти спрямовуються на інвестиції в економіку.
20. Традиційним методом зменшення державного боргу є його реструктуризація.

III. Оберіть одну правильну відповідь

1. До заходів реалізації фіскальної політики не відносяться:
  - A. вплив на стан господарської кон'юнктури;
  - B. перерозподіл національного доходу;
  - C. нагромадження необхідних ресурсів для фінансування соціальних програм;
  - D. зміна законодавства;
  - E. стимулювання економічного зростання.
2. Метою дискреційною фіскальної політики є:
  - A. створення конкурентного середовища;
  - B. зниження темпів інфляції;
  - C. зниження рівня товарних запасів;
  - D. підвищення якості життя населення;
  - E. досягнення політичної стабільності.

3. Не відносяться до автоматичних стабілізаторів економіки:
  - A. прогресивна податкова система;
  - B. трансфертні платежі;
  - C. зміна ставок оподаткування;
  - D. система участі в прибутку;
  - E. допомога по безробіттю в період економічних спадів.
4. Які основні функції виконують податки?
  - A. розподільчу і фіскальну;
  - B. фіскальну і стимулюючу;
  - C. розподільну і стимулюючу;
  - D. підтримання ринкової рівноваги;
  - E. стимулюючу і стримуючу.
5. Який інститут встановлює перелік зборів та ставку оподаткування?
  - A. Верховна Рада;
  - B. Президент України;
  - C. Кабінет Міністрів;
  - D. органи місцевої влади;
  - E. органи місцевого самоврядування.
6. Який взаємозв'язок відображає крива Лаффера?
  - A. між обсягом виробництва і податковою ставкою;
  - B. між обсягом податкових надходжень і обсягом виробництва;
  - C. між собівартістю та рівнем продуктивності праці;
  - D. між податковою ставкою та обсягом податкових надходжень;
  - E. між рентабельністю продукції та собівартістю.
7. Що показує мультиплікатор державних витрат?
  - A. зростання обсягу податків;
  - B. зниження державних витрат;
  - C. зростання державних витрат;
  - D. зміну сукупного доходу при зниженні обсягу податків;
  - E. наскільки змінився сукупний дохід при зміні державних витрат на одиницю.
8. Профіцит державного бюджету – це:
  - A. перевищення доходів державного бюджету над видатками;
  - B. перевищення видатків державного бюджету над доходами;
  - C. максимальний обсяг податків;
  - D. мінімальний обсяг податків;
  - E. тенденція до зростання видатків держави.
9. Дайте визначення категорії «дефолт»:
  - A. необґрунтоване підвищення ставок податків;
  - B. зростання державних видатків;

- C. визнання країни неплатоспроможною;
  - D. процес формування бюджету;
  - E. зниження державних видатків.
10. Які чинники не впливають на ефективність стабілізаційної політики?
- A. стан національної економіки;
  - B. лаг стабілізаційної політики;
  - C. очікування суб'єктів національної економіки (виробників і споживачів);
  - D. рівень продуктивності праці.
11. До цілей фіскальної політики не відносяться:
- A. боротьба з інфляцією;
  - B. підвищення податкової ставки;
  - C. стабілізація економіки;
  - D. забезпечення економічного зростання.
12. Якого виду фіскальної політики не існує?
- A. дискреційна;
  - B. недискреційна;
  - C. стабілізаційна;
  - D. стимулювальна.
13. Яка частка національного доходу країни розподіляється через державний бюджет?
- A. близько 60%;
  - B. близько 70%;
  - C. близько 80%;
  - D. близько 90%.
14. Завданням державного бюджету є :
- A. підтримка ринкової рівноваги;
  - B. підвищення рівня заробітної плати;
  - C. Підвищення рівня пенсій;
  - D. стимулювання продуктивності праці.
15. Де розглядається і затверджується проект бюджету?
- A. на нарадах у Президента;
  - B. на засіданнях Кабінету Міністрів;
  - C. в адміністрації Президента;
  - D. на сесії Верховної Ради.
16. Яка структура виконує і звітує про виконання державного бюджету?
- A. Адміністрація Президента;
  - B. Кабінет Міністрів;
  - C. місцеві органи самоврядування;
  - D. Верховна Рада.

17. Яка структура займається складанням проекту держбюджету?
 А. Адміністрація Президента;
 В. Кабінет Міністрів;
 С. місцеві органи самоврядування;
 D. Верховна Рада.
18. Які податки стягуються в момент придбання товару?
 А. акцизи;
 В. прямі податки;
 С. мито;
 D. податок на прибуток.

Задачі

Припустимо, що державні закупівлі дорівнюють 500, величину податків визначає залежність $T = 0,4Y$, трансферти складають 0,2Y, рівень цін дорівнює 1. Державний борг становить 800 за процентної ставки 0,1. Фактичний обсяг виробництва дорівнює 2400, природний – 2700.

Визначить:

- надлишок чи дефіцит має державний бюджет;
- величину структурного дефіциту бюджету;
- величину циклічного дефіциту.

2. Уряд країни взяв позику за кордоном у сумі 600 млн дол. за річною ставкою 10%. Ці кошти використано для реалізації інвестиційного проекту, який забезпечує щорічний приріст ВВП на суму 80 млн дол. упродовж кількох років.

Визначить:

- наскільки зросте державний борг;
- чи зросте тягар боргу, який несуть громадяни країни.

3. а) За даними таблиці розрахуйте середні та граничні податкові ставки. Заповніть таблицю;

- Яким є податок – прогресивним, пропорційним чи регресивним?

Поясніть, чому?

Дохід	Величина податку	Середня ставка податку	Гранична податкова ставка
0	0		
50	5		
100	15		
150	30		
200	50		
250	75		

4. Валовий внутрішній продукт за повної зайнятості становить 150 млрд грн. Фактичний ВВП дорівнює 120 млрд грн. Податкові надходження становлять 10% від ВВП. Державні закупівлі товарів і послуг дорівнюють 10,5 млрд грн, а державні трансферти – 2,5 млрд грн.

Визначить:

- а) який надлишок чи дефіцит має державний бюджет;
- б) зміну сальдо державного бюджету за повної зайнятості.

Тема 15. Монетарна політика

Основні поняття і терміни

Грошовий ринок. Грошова маса. Грошова база. Пропозиція грошей. Кількісна теорія грошей. Центральний банк. Активи банку. Пасиви банку. Політика облікової ставки. Політика банківських резервів. Операції на відкритому ринку. Грошовий мультиплікатор. Депозитний мультиплікатор. Політика дешевих грошей. Політика дорогих грошей. Монетарна політика.

Завдання для самоконтролю

1. Розкрийте відмінності між попитом на гроші і попитом на товари і послуги.
2. Які форми готівки вам відомі?
3. Розкрийте особливості готівки і безготівкового обігу.
4. Чому попит на гроші чутливий до номінальної процентної ставки. Що ілюструє низхідна крива функції попиту на гроші?
5. У чому полягають основні завдання Центрального банку країни?
6. Що таке стимулювальна монетарна політика? У якій економічній ситуації Центральний банк проводить таку політику?
7. Що таке стимулювальна монетарна політика? За яких обставин вона проводиться?
8. Розкрийте зміст основних активних і пасивних банківських операцій та послуг.
9. Назвіть джерела формування кредитних ресурсів.

10. Який зв'язок існує між нормою резервування та пропозицією банківських грошей в економіці?
11. Чому «дорогі гроші» зменшують обсяги інвестицій та інших компонентів сукупних видатків?
12. Поясніть, до чого призводить політика «дешевих грошей».
13. Охарактеризуйте особливості монетарної політики України.

Питання для самостійного опрацювання у формі рефератів (доповідей)

1. Особливості формування банківської системи в Україні.
2. Небанківські фінансово-кредитні інститути, їхня роль у формуванні конкурентних фінансових систем.
3. Страховий ринок – його сутність та форми.
4. Монетарна політика в Україні.

Тести

I. Встановіть відповідність у вигляді комбінацій букв і цифр.

Термін	Визначення (ознаки)
A. Грошовий ринок	1. Явище, при якому кількість грошей не впливає на реальні величини, але відображається на коливанні номінальних змінних величин
B. Грошова маса	2. Теорія, яка пов'язує попит на гроші головним чином з реальним доходом
C. Грошова база	3. Крива, яка має вертикальну форму, при допущенні, що центральний банк контролює кількість грошей незалежно від зміни процентної ставки
D. Пропозиція грошей	4. Дисконтна політика, при якій центральний банк надає позики комерційним банкам; пов'язана із зміною облікової ставки
E. «Нейтральність грошей»	5. Сукупність платіжних засобів, які обертаються в країні за певний час; складається з банківських білетів, тобто готівки та безготівкових грошей, тобто депозитів
F. Класична теорія грошей	6. Політика жорсткого грошово-кредитного регулювання, яка виявляється в маніпуляції нормою обов'язкових резервів, які комерційні банки зобов'язані зберігати на рахунках Центрального банку
G. Кейнсіанська теорія грошей	7. Показник, який визначається як відношення грошової маси до грошової бази; показує кількісну зміну обсягу грошової маси із зміною грошової бази

Н. Крива пропозиції грошей	8. Механізм перерозподілу грошових засобів між секторами і суб'єктами економіки; балансує грошові потоки і грошовий обіг в цілому
І. Крива попиту на гроші	9. Готівкові гроші поза банківською системою та депозити, які економічні агенти можуть використовувати для операцій (агрегат M1)
Ж. Політика облікової ставки	10. Теорія, яка пов'язує попит на гроші головним чином із ставкою процента
К. Політика банківських резервів	11. Крива, яка представляє собою спадну функцію ставки процента для заданого рівня доходу
Л. Операції на відкритому ринку	12. Купівля Центральним банком державних боргових зобов'язань
М. Грошовий мультиплікатор	13. Гроші підвищеної потужності, або високої ефективності, до яких відносяться готівкові гроші поза банківською системою та резерви комерційних банків, що зберігаються в Центральному банку
Н. Депозитний мультиплікатор	14. Крива рівноваги на товарному ринку
О. Монетизація бюджетного дефіциту	15. Показник, який показує у скільки разів комерційні банки збільшують розмір грошової маси в обігу; обернено пропорційній нормі мінімальних банківських резервів
Р. Модель IS-LM	16. Крива рівноваги на грошовому ринку
Q. Крива IS	17. Механізм запобігання економічній кризі і зниженню темпів інфляції шляхом обмеження пропозиції грошей
R. Крива LM	18. Механізм збільшення зайнятості і підйому виробництва шляхом збільшення пропозиції грошей
S. Кредитна рестрикція	19. Гнучкий валютно-політичний інструмент, який проявляється в продажу чи купівлі Центральним банком цінних паперів у комерційних банків
T. Кредитна експансія	20. Модель товарно-грошової рівноваги
U. Монетарна політика	21. Заходи, що скорочують чи обмежують зростання пропозиції грошей у національній економіці для досягнення макроекономічної стабільності.
V. Політика «дешевих грошей»	22. Сума обов'язкових та надлишкових резервів.
W. Політика «дорогих грошей»	23. Частина депозитів, яку банки зберігають у центральному банку.
X. Обов'язкові резерви	24. Напрями використання коштів банку.
Y. Фактичні резерви	25. Заходи зі збільшення пропозиції грошей у країні.

Z. Активи банку	26.Заходи зі зменшення або обмеження зростання пропозиції грошей у країні.
-----------------	--

II. Чи правильні такі твердження?

1. Чим менше потреба населення в готівкових грошах у порівнянні з потребою в банківських депозитах, тим менша можливість створення грошей банками.
2. Основною функцією норми обов'язкових резервів є підтримання банківської ліквідності.
3. Дія грошового мультиплікатора базується на двох умовах: всі гроші залишаються на банківських рахунках і банки не мають зайвих резервів.
4. На величину грошового мультиплікатора не впливає сума депозитів банку, яка перевищує норму обов'язкових резервів і використовується банком як засіб страхування від скорочення резервів.
5. Кількісна теорія грошей визначає попит на гроші через такі фактори як швидкість обігу грошей, абсолютний рівень цін та рівень реального обсягу виробництва.
6. Класична теорія пов'язує попит на гроші головним чином з реальним доходом, а кейнсіанська – із ставкою процента.
7. Крива пропозиції грошей має форму горизонтальної прямої, при допущенні, що Центральний банк контролює грошову пропозицію.
8. Попит на гроші представляє собою спадну функцію ставки процента для заданого рівня доходу.
9. Коливання процентної ставки не може утримувати рівновагу грошового ринку.
10. Механізм грошового ринку можна розглянути за допомогою аналізу його моделі, яка поєднує попит і пропозицію грошей.
11. Комерційні банки створюють гроші при погашенні позики.
12. Резерви комерційних банків в Центральному банку – це активи центрального банку.
13. Фактичні резерви комерційних банків дорівнюють сумі обов'язкових і надлишкових резервів.
14. Продаж державних облігацій комерційним банкам збільшує пропозицію грошей.
15. Якщо норма обов'язкових резервів складає 100%, то грошовий мультиплікатор дорівнює нулю.
16. Якщо норма обов'язкових резервів складає 100%, то грошовий мультиплікатор дорівнює одиниці. І це значить, що банківська система не може створювати гроші.

17. Грошовий мультиплікатор представляє собою відношення суми нових депозитів до суми збільшення резервів.

18. Згідно з моделлю «IS-LM» зростання державних витрат призводить до збільшення національного доходу і зростанню процентної ставки.

19. В результаті дії ліквідної ловушки зміна пропозиції грошей призводить до зміни реального національного доходу.

20. Облікова ставка – це ставка процента, за якою Центральний банк надає позику комерційним банкам.

III. Оберіть одну правильну відповідь

1. До грошової бази відносяться:
  - A. банкноти та монети;
  - B. депозити комерційних банків;
  - C. готівкові гроші;
  - D. банкноти, монети та депозити комерційних банків;
  - E. правильні всі відповіді.
2. Попит на гроші прямо пропорційний:
  - A. рівню цін;
  - B. об'єму національного продукту;
  - C. рівню процентної ставки;
  - D. правильні А і В;
  - E. правильні В і С.
3. Що з перерахованого не можна віднести до поняття «майже гроші»?
  - A. нечекові заощаджувальні вклади;
  - B. великі строкові вклади;
  - C. кредитні картки;
  - D. короткострокові державні цінні папери;
  - E. невеликі строкові вклади.
4. Грошовий мультиплікатор показує:
  - A. відношення грошової маси до резервів комерційного банку;
  - B. відношення готівкових грошей до депозитів;
  - C. відношення грошової маси до грошової бази;
  - D. ступень використання готівкових грошей;
  - E. наявність готівкових грошей.
5. Що з перерахованого не включає в себе агрегат M2?
  - A. готівку поза банківською системою;
  - B. невеликі заощаджувальні вклади;
  - C. чекові депозити;

- D. короткострокові державні облігації;
  - E. паперові гроші та монети.
6. Якщо пропозиція грошей і рівень цін постійні, то у випадку збільшення рівня доходу на грошовому ринку:
    - A. збільшиться попит на гроші і ставка проценту;
    - B. збільшиться попит на гроші;
    - C. попит на гроші знизиться, а ставка процента збільшиться;
    - D. попит на гроші і ставка процента знизяться;
    - E. попит на гроші та ставка процента залишаться незмінними.
  7. Пропозиція грошей збільшиться, якщо:
    - A. збільшиться норма резервування;
    - B. збільшиться співвідношення «готівка-депозити»;
    - C. збільшиться грошова база;
    - D. зменшиться грошова база;
    - E. зменшиться грошовий мультиплікатор.
  8. Попит на готівку залежить:
    - A. негативно від динаміки рівня цін;
    - B. негативно від динаміки реального ВВП;
    - C. позитивно від ринкової ставки процента;
    - D. негативно від ринкової ставки процента;
    - E. все перераховане є неправильним.
  9. Якщо номінальна пропозиція грошей збільшиться на 5%, рівень цін зросте на 4%, то при незмінній швидкості обігу грошей, згідно з кількісною теорією, реальний дохід:
    - A. збільшиться на 9%;
    - B. знизиться на 9%;
    - C. збільшиться на 1%;
    - D. знизиться на 1%;
    - E. не зміниться.
  10. Якщо попит на гроші та пропозиція грошей будуть зростати, то:
    - A. рівноважна кількість грошей та рівноважна процентна ставка зростуть;
    - B. рівноважна кількість грошей та рівноважна процентна ставка знизяться;
    - C. рівноважна кількість грошей зросте, а зміну рівноважної процентної ставки передбачити неможливо;
    - D. рівноважна процентна ставка зросте, а зміну кількості грошей передбачити неможливо;
    - E. неможливо передбачити зміну кількості грошей і рівноважної процентної ставки.

11. В період інфляції Центральний банк:
  - A. підвищує резервну норму;
  - B. знижує облікову ставку;
  - C. знижує резервну норму;
  - D. купляє цінні папери на відкритому ринку;
  - E. продає цінні папери на відкритому ринку.
12. Крива IS відображає співвідношення між національним доходом і ставкою процента, при яких:
  - A. товарний ринок знаходиться у стані рівноваги;
  - B. грошовий ринок знаходиться у стані рівноваги;
  - C. у стані рівноваги знаходиться товарний і грошовий ринки;
  - D. відсутня рівновага між товарним і грошовим ринком;
  - E. немає правильної відповіді.
13. В період економічного спаду проводиться:
  - A. політика «дорогих грошей»;
  - B. політика «дешевих грошей»;
  - C. жорстка кредитно-грошова політика;
  - D. масова емісія грошей;
  - E. політика підвищення цін.
14. Трансакційна теорія вважає, що гроші зберігаються економічними суб'єктами тільки як засіб:
  - A. обігу;
  - B. міри вартості;
  - C. накопичення;
  - D. створення багатства;
  - E. платежу.
15. Основне рівняння кількісної теорії грошей було запропоновано:
  - A. М. Фрідменом;
  - B. І. Фішером;
  - C. К. Марксом;
  - D. А. Смітом;
  - E. А. Пігу.
16. Ліквідна ловушка має місце внаслідок того, що крива:
  - A. LM має горизонтальну дільницю;
  - B. IS має горизонтальну дільницю;
  - C. LM має вертикальну дільницю;
  - D. IS має вертикальну дільницю;
  - E. LM має вертикальний відрізок.

17. Яка школа економічної теорії наполягає на дискреційній грошово-кредитній політиці?
- A. монетаризм;
  - B. класична буржуазна політекономія;
  - C. кейнсіанство;
  - D. теорія економії пропозиції;
  - E. теорії раціональних очікувань.
18. Який метод дискретної монетарної політики може потребувати рішень законодавчого органу влади?
- A. зміна облікової ставки;
  - B. зміна резервних норм;
  - C. операції на відкритому ринку;
  - D. усі методи;
  - E. ніякі методи.

Задачі

1. Центральний банк купує державні облігації у комерційних банків на суму 100 млн грн. Як може змінитися пропозиція грошей, якщо комерційні банки повністю використовують свої кредитні можливості за умовою, що норма резервування депозитів складає 0,1 (10%)

2. Норма обов'язкових резервів дорівнює 20%. Комерційні банки зберігають ще 5% від суми депозитів у якості надлишкових резервів. Величина депозитів складає 10000 од. Яку максимальну суму банк може використати для надання позики?

3. У скільки разів збільшиться кожна 1000 грн, яка потрапляє в банківську систему, якщо в системі діє 5 банків, а норма резервування складає 25%.

Тема 16. Макроекономічна політика у відкритій економіці

Основні поняття і терміни

Світове господарство. Відкрита економіка. Закрита економіка. Глобалізація. Міжнародний поділ праці. Інтернаціоналізація. Абсолютна перевага. Порівняльна перевага. Платіжний баланс. Протекціонізм. Лібералізм. Зовнішньоторговельне сальдо. Дефляційний розрив. Інфляційний розрив. Модель Манделла-Флемінга. Абсолютна мобільність капіталу.

Завдання для самоконтролю

1. Дайте визначення відкритої економіки. Який критерій лежить в основі її поділу на велику та малу відкриту економіку?
2. Назвіть передумови побудови моделі Манделла-Флемінга для малої відкритої економіки. Зобразіть модель графічно.
3. Які валютні системи ви знаєте? У чому полягає різниця між ними?
4. Дайте визначення паритету і валютному курсу.
5. Поясніть сутність теорій міжнародної торгівлі?
6. Які ви знаєте режими валютних курсів? Охарактеризуйте їх.
7. Які переваги та недоліки мають плаваючий та фіксований валютні курси?
8. Дайте визначення світового господарства. Охарактеризуйте його особливості на сучасному етапі.
9. Перерахуйте ознаки відкритості економіки.
10. Дайте визначення платіжного балансу. Охарактеризуйте його особливості.
11. Поясніть різницю між політикою протекціонізму та лібералізму.

Питання для самостійного опрацювання у формі рефератів (довідей)

1. Світове господарство – основні тренди і умови розвитку.
2. Концепції регулювання платіжного балансу і валютного курсу.
3. Аналіз платіжного балансу України.

4. Україна і економічні центри світового господарства.
5. Інтеграція України в світове господарство – проблеми і перспективи.

Тести

I. Встановіть відповідність у вигляді комбінації букв і цифр

Термін	Визначення (ознаки)
А. Світове господарство	1. Спеціалізація та кооперація певних країн у виробництві певних товарів та послуг з метою реалізації їх на зовнішньому ринку.
В. Відкрита економіка	2. Процес створення і поглиблення стійких зв'язків між підприємствами різних країн або окремими країнами
С. Закрита економіка	3. Країна має абсолютну перевагу у виробництві певного виду продукції за умов, якщо вона здатна її виробляти з меншими витратами ресурсів, ніж інші країни.
Д. Глобалізація	4. Кожна країна повинна спеціалізуватися на виробництві тих товарів, які мають нижчу відносну ціну порівняно з іншими країнами.
Е. Міжнародний поділ праці	5. Сукупність національних економік, взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою на основі міжнародного поділу праці.
Ф. Інтернаціоналізація	6. Економіка, яка бере участь в економічних відносинах між країнами,
Г. Теорія абсолютних переваг	7. Економіка, усі товари якої виробляються і продаються всередині країни.
Н. Теорія порівняльних переваг	8. Процес обміну товарами, послугами, капіталом та робочою силою, що виходить за межі державних кордонів і з 60-х років ХХ ст. набуває форми перетворення національних економік у єдиний простір
І. Теорія Гекшера-Оліна	9. Політика захисту вітчизняного виробника від іноземних конкурентів.
Ж. Теорія конкурентоспроможності	10. Відкрита зовнішньоторговельна політика без торговельних бар'єрів.
К. Функціонально платіжний баланс	11. Національна економіка, якій притаманні такі ознаки: незначна частка у світовому експорті та імпорті; обмежений вплив на світовий ринок; значна залежність національної відсоткової ставки від світових відсоткових ставок.
Л. Фінансові потоки	12. Національна економіка, експорт та імпорт якої становлять значну частину відповідних світових показників.

M. Реальні потоки	13. Перевищення валютних надходжень від експорту над витратами валюти від імпорту.
N. Баланс автономних операцій	14. Перевищення валютних витрат на імпорт над валютними надходженнями від експорту.
O. Неавтономні операції	15. Державна політика, яка впливає на обсяги зовнішньої торгівлі через податки, субсидії та обмеження на експорт та імпорт.
P. Сальдо платіжного балансу	16. Рух товарів, послуг, матеріальних або інших нефінансових активів.
Q. Активне сальдо платіжного балансу	17. Операції, які здійснюються суб'єктами приватної економіки без участі держави.
R. Дефіцитне сальдо платіжного балансу.	18. Операції, що пов'язані з резервними активами і здійснюються державою.
S. Торговельна політика	19. Країни (кредитом та дебетом), де експорт зараховується зі знаком «+» (кредит), імпорт із знаком «-» (дебет).
T. Протекціонізм	20. Кожна країна прагне спеціалізувати свій експорт на тих товарах, для виготовлення яких вона має достатню кількість дешевих факторів виробництва..
U. Лібералізм	21. Участь країни у міжнародній торгівлі визначається рівнем конкурентоспроможності її підприємств на відповідних світових ринках, які залежать від чотирьох чинників.
V. Мала відкрита економіка	22. Макроекономічна модель, яка охоплює сукупність економічних операцій певної країни з іншими країнами.
W. Велика відкрита економіка	23. Рух вимог та зобов'язань, що виникають у зв'язку з рухом реальних цінностей.
X. Прямі інвестиції	24. Різниця між доходами, отриманими резидентами країни за кордоном, і доходами, які виплачені у країні нерезидентам.
Y. Портфельні інвестиції	25. Такі інвестиції, коли іноземний інвестор володіє десятьма і більше відсотками звичайних акцій акціонерного товариства.
Z. Чистий зовнішній дохід	26. Такі інвестиції, коли іноземний інвестор володіє менш ніж 10% акціонерного капіталу, а також облигаціями та іншими цінними паперами держави та корпорацій.

II. Чи вірні такі твердження?

1. Характерною рисою світового господарства є процес активного переміщення факторів виробництва через кордони.
2. Характерною рисою відкритості економіки для великих країн є відношення зовнішньоторговельного обороту на душу населення у розмірі 55–70%.

3. Процеси глобалізації набувають постійних й неухильних форм з 60-х років ХХ ст.
4. Головним критерієм рівня економічного розвитку країни є розмір ВВП на душу населення.
5. Існують дві основні форми міжнародного поділу праці.
6. Засади теорії міжнародної торгівлі були сформульовані М. Портером.
7. Теорія абсолютних переваг розроблена Е. Хекшером і Б. Оліном.
8. В Україні відповідальність за складання платіжного балансу покладено на Національний банк України.
9. Складання платіжного балансу є обов'язковою вимогою для всіх країн – членів Міжнародного валютного фонду (МВФ).
10. Платіжний баланс не завжди є рівноважним.
11. Кожна країна прагне до нульового сальдо платіжного балансу.
12. Управління платіжним балансом національної економіки знаходить своє відображення в реалізації зовнішньоекономічної політики держави.
13. Негативними наслідками лібералізму є відсутність захисту від демпінгу іноземних виробників.
14. У закритій економіці ВВП та ВВП є тотожними.
15. У відкритій економіці ВВП та ВВП є тотожними.
16. Коли країна перебуває в умовах дефляційного розриву, то зростання чистого експорту чинить негативний вплив на макроекономічне становище національної економіки.
17. Рівновага товарного, грошового та зовнішнього ринків для відкритої економіки в найбільш загальному вигляді була описана моделлю Манделла-Флемінга.
18. Модель Манделла-Флемінга розроблена у 40-х роках ХХ ст.
19. Під «малою» мають на увазі економіку, яка має невелику частку світового ринку і практично не має впливу на світову ставку проценту.
20. Світова відсоткова ставка в моделі Манделла-Флемінга визначається зовнішніми факторами і не залежить від малої відкритої економіки.

III. Оберіть одну правильну відповідь

1. Скільки існує форм міжнародного поділу праці?
  - A. одна: загальна;
  - B. дві: загальна, часткова;
  - C. три: загальна, часткова, одинична;
  - D. дві: часткова, одинична;
  - E. одна: одинична.

2. Міжнародна кооперація не передбачає:
  - A. спільну розробку науково-технічних проблем;
  - B. обмін науково-технічною інформацією;
  - C. продаж і купівлю ліцензій, ноу-хау;
  - D. укладання угод щодо ціни реалізації;
  - E. обмін вченими.
3. Теорія абсолютних переваг запропонована:
  - A. А. Смітом;
  - B. Д. Рікардо;
  - C. Е. Хекшером і Б. Оліном;
  - D. М. Портером;
  - E. В. Леонтєвим.
4. Теорія порівняльних переваг запропонована:
  - A. А. Смітом;
  - B. Д. Рікардо;
  - C. Е. Хекшером і Б. Оліном;
  - D. М. Портером;
  - E. В. Леонтєвим.
5. Теорія конкурентоспроможності запропонована:
  - A. А. Смітом
  - B. Д. Рікардо
  - C. Е. Хекшером і Б. Оліном
  - D. М. Портером.
  - E. В. Леонтєвим.
6. Яка установа складає платіжний баланс в Україні?
  - A. Адміністрація Президента;
  - B. Кабінет Міністрів;
  - C. Національний банк;
  - D. міністерство фінансів;
  - E. міністерство інфраструктури.
7. До елементів структури платіжного балансу не відноситься...
  - A. торговельний баланс;
  - B. платіжні надходження за послуги;
  - C. грошові потоки, пов'язані з рухом капіталу;
  - D. доходи приватних осіб;
  - E. грошові перекази приватних осіб, громадських організацій, державних установ.
8. Зовнішньоторговельне сальдо це:
  - A. обсяги торгових операцій;
  - B. платіжні надходження за товари;

- C. грошові потоки, пов'язані з рухом капіталу;
  - D. витрати приватних осіб на купівлю іноземних товарів;
  - E. різниця між експортом та імпортом.
9. В основі моделі Манделли-Флемінга лежить припущення про:
- A. недостатність інвестицій;
  - B. абсолютну мобільність капіталу;
  - C. повільний рух грошових потоків;
  - D. повну закритість економіки;
  - E. високі темпи інфляції.
10. Які ознаки не є ознаками відкритої економіки?
- A. рівень продуктивності праці;
  - B. обсяг зовнішньоторговельного обороту на душу населення;
  - C. частка зовнішнього торговельного обороту в загальному обсязі виробництва;
  - D. частка експорту в загальному обсязі виробництва;
  - E. частка імпорту в загальному обсязі споживання.
11. Не відносяться до тенденцій глобалізації економіки:
- A. формування світового економічного простору у зв'язку з переходом більшості країн до ринкової економіки;
  - B. розвиток міжнародного поділу праці, що враховує природні, економічні та соціальні фактори країни;
  - C. створення інфраструктури світового масштабу;
  - D. підвищення якості життя населення;
  - E. зростання матеріальної зацікавленості в постійному економічному співробітництві між країнами.
12. Не відноситься до ознак класифікації країн, що входять до світового господарства, наступна ознака:
- A. рівень економічного розвитку;
  - B. стадія розвитку економіки;
  - C. ступінь інтеграції у світове господарство;
  - D. рівень кооперації виробництва.
13. Не відносяться до міжнародних економічних організацій:
- A. ЮНЕСКО;
  - B. МВФ;
  - C. МБРР;
  - D. СОТ.
14. Який фактор не впливає на поглиблення міжнародного поділу праці?
- A. рівень кооперації виробництва;
  - B. дефіцит ресурсів;

- C. можливість знизити витрати виробництва за рахунок дешевої робочої сили;
  - D. загострення конкурентної боротьби на внутрішньому ринку;
  - E. організація виробництва товарів за кордоном.
15. Переваги країни у міжнародній торгівлі за рахунок забезпеченості факторами виробництва розглядаються у теорії:
- A. А. Сміта;
  - B. Д. Рікардо;
  - C. Е. Хекшера і Б. Оліна;
  - D. М. Портера;
  - E. В. Леонтьєва.
16. Переваги країни у міжнародній торгівлі за рахунок відносно нижчої ціни порівняно з іншими країнами розглядаються у теорії:
- A. А. Сміта;
  - B. Д. Рікардо;
  - C. Е. Хекшера і Б. Оліна;
  - D. М. Портера;
  - E. В. Леонтьєва.
17. Переваги країни у міжнародній торгівлі за рахунок менших витрат ресурсів порівняно з іншими країнами розглядаються у теорії:
- A. А. Сміта;
  - B. Д. Рікардо;
  - C. Е. Хекшера і Б. Оліна;
  - D. М. Портера;
  - E. В. Леонтьєва.
18. Які чинники не визначають рівень конкурентоспроможності підприємств країни, відповідно до теорії Портера?
- A. забезпеченість країни факторами виробництва;
  - B. умови внутрішнього попиту;
  - C. конкурентоспроможні на міжнародному рівні галузі, які мають забезпечувати виробництво національної продукції необхідними матеріалами і комплектуючими виробами;
  - D. стратегія підприємств та конкуренція між ними;

Відповіді на тести

I.

	Номер теми / номер відповіді															
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
A	23	3	6	7	22	11	20	3	6	3	8	2	10	11	8	5
B	16	18	8	11	14	5	13	6	3	14	14	10	18	12	5	6
C	18	10	21	5	24	8	10	1	1	24	17	19	19	13	13	7
D	25	25	5	1	12	2	17	7	14	18	6	3	24	14	9	8
E	26	14	12	14	18	10	26	10	22	15	1	15	1	15	1	1
F	5	15	24	18	4	19	22	8	13	11	26	16	15	16	2	2
G	10	11	15	24	13	14	14	2	17	4	12	1	3	17	10	3
H	14	5	18	13	16	17	1	4	18	2	13	12	14	18	3	4
I	20	20	14	12	20	25	23	11	25	23	2	8	26	19	11	20
J	9	9	3	3	17	12	3	5	5	21	5	25	25	20	4	21
K	12	16	4	23	1	7	6	13	4	8	15	22	2	21	6	22
L	17	1	9	21	19	9	15	15	20	9	3	11	4	22	19	23
M	15	2	10	9	21	4	7	12	9	10	23	9	20	23	7	17
N	1	12	13	10	3	3	2	9	10	7	16	26	8	6	15	18
O	23	8	7	4	11	13	5	17	11	6	9	18	21	7	12	19
P	25	21	17	6	6	23	11	20	7	5	18	20	22	8	20	13
Q	2	26	25	16	25	21	9	14	8	19	20	23	11	9	14	14
R	21	6	20	8	2	26	25	19	2	13	11	17	12	10	16	15
S	6	24	26	17	10	22	21	16	12	12	21	6	5	1	17	16
T	7	23	11	26	15	24	12	18	15	25	4	21	16	2	18	9
U	11	4	19	15	8	6	4	26	26	26	19	24	6	3	26	10
V	8	19	1	19	26	1	24	25	19	16	25	7	13	4	25	11
W	19	7	22	2	9	16	8	21	21	1	7	5	17	5	21	12
X	13	22	2	20	23	18	16	22	16	17	22	4	7	26	23	25
Y	3	17	23	22	5	20	18	23	23	20	24	13	23	24	22	26
Z	4	13	16	25	7	15	19	24	24	22	10	14	9	25	24	24

II.

Номер теми	Правильні твердження (номер тесту)	Неправильні твердження (номер тесту)
1	1, 3, 4, 5, 8, 10, 13, 17, 22	2, 6, 7, 9, 11, 12, 14, 15, 16, 19, 20, 21.
2	3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 15, 17, 20.	1, 2, 5, 12, 14, 16, 18, 19.
3	1, 3, 4, 9, 10, 11, 13, 15, 17, 18, 19, 22, 23.	2, 5, 6, 7, 8, 12, 14, 16, 20, 21.
4	2, 3, 5, 7, 8, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20.	1, 4, 6, 9, 10, 12, 19, 21, 22.
5	4, 5, 6, 8, 9, 10, 14, 16, 17, 20.	1, 2, 3, 7, 11, 12, 13, 15, 18, 19.
6	3, 5, 6, 8, 12, 13, 16, 17.	1, 2, 4, 7, 9, 10, 11, 14, 15, 18, 19, 20.
7	1, 2, 5, 7, 11, 15, 18	3, 4, 6, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 16, 17.
8	2, 4, 6, 7, 9, 10, 12, 13, 16, 18, 19, 20.	1, 3, 5, 8, 11, 14, 15, 17.
9	1, 2, 4, 7, 8, 10, 13, 14, 17.	3, 5, 6, 9, 11, 12, 15, 16.
10	1, 3, 4, 6, 9, 11, 12, 15, 18, 19	2, 5, 7, 8, 10, 13, 14, 16, 17, 20
11	2, 4, 5, 9, 10, 12, 13, 16, 18, 19, 21, 22.	1, 3, 6, 7, 8, 11, 14, 15, 17, 20.
12	1, 2, 5, 7, 8, 10, 11, 13, 16, 18, 19.	3, 4, 6, 9, 12, 14, 15, 17, 20.
13	1, 2, 4, 5, 9, 10, 11, 14, 15, 16, 19, 20.	3, 6, 7, 8, 12, 13, 17, 18.
14	1, 3, 4, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 15, 16, 18, 19, 20.	2, 5, 6, 11, 14, 17.
15	2, 3, 5, 6, 8, 10, 13, 16, 17, 18, 20.	1, 4, 7, 9, 11, 12, 14, 15, 19.
16	1, 3, 4, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 19, 20.	2, 5, 6, 7, 10, 15, 18.

III.

Номер тесту	Номер теми / буква відповіді															
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
1	C	A	C	D	C	B	C	D	C	D	D	D	A	D	D	C
2	B	E	D	C	A	D	B	A	D	C	A	C	B	B	D	D
3	E	B	E	B	D	C	D	D	C	E	B	B	C	C	C	A
4	D	C	B	E	E	A	C	C	C	E	C	A	A	A	C	B
5	A	D	E	C	C	B	C	B	A	F	E	E	E	A	D	D
6	C	E	E	D	B	E	C	D	B	D	D	A	C	D	A	C
7	D	C	C	B	C	C	A	A	C	C	B	D	D	E	C	D
8	B	B	A	A	D	D	B	B	A	D	A	C	B	A	E	E
9	F	A	B	C	B	A	A	C	A	A	C	B	D	C	C	B
10	E	D	D	B	C	D	D	B	D	E	B	D	E	D	C	A
11	C	E	B	D	A	B	B	C	A	C	E	D	A	B	A	D
12	E	C	C	A	D	A	D	D	C	A	C	A	B	C	A	D
13	D	E	A	D	C	C	A	B	B	C	B	D	E	B	B	A
14	B	B	D	E	B	D	B	D	B	B	D	B	D	A	E	A
15	C	C	A	A	D	B	C	B	D	B	C	A	C	D	B	C
16	A	B	C	E	A	C	C	D	A	E	E	B	E	B	A	B
17	E	D	B	D	E	E	C	B	C	B	A	C	D	B	C	A
18	C	E	E	C	B	A	D	A	B	A	D	D	C	A	B	E

Розв'язання та відповіді до задач

Тема 2

1. а) Необхідний продукт = 1100.

б) Національний дохід = 1600.

2. Фонд споживання є складовою національного доходу.

$НД = 2100 - 900 = 1200$.

Абсолютна величина фонду нагромадження (ФН) = $(1200 \cdot 8) : 100 = 96$.

Фонд споживання = $НД - ФН = 1200 - 96 = 1104$.

3. Обсяг вироблених предметів споживання – це II підрозділ суспільного виробництва. Згідно з марксовою теорією відтворення друга умова реалізації ССП при простому відтворенні відповідає умові цієї задачі – $I(c + v + m) = I_c + I_v$.

Обсяг предметів споживання = $2700 - 1900 = 800$.

4.

Від \ До	Домогосподарств	Підприємців	Держави	Сектора майна
Домогосподарств	-----	4	1	7
Підприємців	5	-----	2	8
Держави	3	6	-----	10
Сектора майна	12	9	11	-----

5. Обсяг ССП – це сума ССП I та II підрозділів. Згідно з марксовими схемами відтворення для вирішення цієї задачі слід задіяти всі три умови реалізації ССП при простому відтворенні.

ССП II підрозділу = $I(v + m) + II(v + m) = 2000 + 1000 = 3000$.

ССП I підрозділу = $I_c + I_v = 3600 + I(v + m) = 3600 + 2000 = 5600$.

ССП = $3000 + 5600 = 8600$.

Тема 3

1. а) ВВП як сума видатків = $55 + (6 + 12) + 20 + 3 = 96$;

ВВП як сума доходів = $4 + 10 + 12 + 9 + 4 + 42 + 15 = 96$.

б) ВД = $96 + 1 = 97$.

с) НД = $97 - 12 - 4 = 81$;

НД = $4 + 10 + 9 + 42 + 15 + 1 = 81$.

Дані про трансфертні платежі є надлишковими для цієї задачі.

2. а) ВВП = $1500 \cdot 4 + 120 \cdot 10 = 7200$.

б) ЧНД = ВВП - амортизаційні відрахування = $7200 - 30 \cdot 10 = 6900$.

с) Валові інвестиції = $120 \cdot 10 = 1200$.

3. Номінальний ВВП у 2010 р. = 1200 млрд грн.

4. а) Номінальний і реальний ВВП у 2009 р. однакові і дорівнюють:

$1 \cdot 500 + 100 \cdot 6 + 25 \cdot 15 = 1475$ (тис. грн).

Номінальний ВВП у 2010 р. = $2 \cdot 400 + 140 \cdot 8 + 40 \cdot 18 = 2640$ (тис. грн).

Реальний ВВП у 2010 р. = $1 \cdot 400 + 100 \cdot 8 + 25 \cdot 18 = 1650$ (тис. грн).

б) Дефлятор ВВП у 2009 р. = 1. Дефлятор ВВП у 2010 р. = 1,6.

Тема 4

1. НД = $560 + 130 + 180 + 90 - 110 - 20 = 830$.

Дані про дивіденди є надлишковими для цієї задачі.

2. а) Фонд нагромадження = $240 \cdot 9 : 100 = 21,6$.

Фонд споживання = $240 - 21,6 = 218,4$.

б) Рівень продуктивності праці = 9600 грн.

Дані про основні виробничі фонди є надлишковими для цієї задачі.

3. Найбагатший з осіб отримує 40% загального доходу, а найбідніший - 8,4%.

Тема 5

1. $MPC = 2/3$; $MPS = 1/3$.

2. Споживання особи відповідно до кейнсіанської функції споживання становить 36600 грн.

3. Мультиплікатор = 4,5.
ВВП зменшиться на 315 млн грн.

4. а) Доцільний обсяг інвестицій за процентною ставкою 20% становитиме 43 млн грн (4 + 6 + 15 + 8). Інвестиційні проекти Е, F, G є неприбутковими, бо витрати на капітал перевищують щорічний дохід на капітал.

б) Доцільний обсяг інвестицій становитиме 10 млн грн (4 + 6). За цих умов прибутковими є лише проекти А і В.

5. а) Рівноважний рівень доходу: $Y = 600 + 0,8Y + 150$. Звідси: $Y = 3750$.

б) Рівновага досягається за рівності заощаджень та інвестицій. Отже, $S = I = 150$.

Рівноважний рівень споживання дорівнює:

$$C = Y - S = 3750 - 150 = 3600.$$

Рівноважний рівень споживання можна обчислити і на підставі функції споживання: $C = 600 + 0,8 \cdot 3750 = 3600$.

с) Приріст інвестицій становитиме 25 (3775 - 3750).

д) Рівноважний ВВП зросте на 125 (приріст інвестицій · на мультиплікатор = 25 · 5).

Тема 6

1. $Y = C + I = 20 + (1 - 0,3)Y + 160$. Звідси, $Y = 600$.

2. Рівноважний рівень цін = 200 (6000 = 6200 - P).

Новий рівноважний рівень цін = 250 (9000 = 9250 - P).

Рівноважний рівень цін зріс на 25%.

3. Рівноважний обсяг виробництва становить 300 за ціною у 250 грн.

4. а)

AS	T	Y	C	I	G	Nx	AD
1	2	3	4	5	6	7	8
1800	200	1600	1400	200	200	100	1900
2000	200	1800	1550	200	200	100	1050
2200	200	2000	1700	200	200	100	2200
2400	200	2200	1850	200	200	100	2350
2600	200	2400	2000	200	200	100	2500

б) Рівновага має місце при $AS = AD = 2200$.

с) Мультиплікатор інвестицій (M) = $1 : MPS = 1 : 0,25 = 4$.

д) $\Delta Y = \Delta I \cdot M = (150 - 200) \cdot 4 = -200$.

Звідси, нова рівновага = $2200 + (-200) = 2000$.

Тема 7

1. Величина обов'язкових резервів складає 20 млн гр. од., тобто

$$R = 100 \cdot \frac{20}{100} = 20 \text{ (млн гр. од.)}$$

Кількість грошей, які банк може надавати фірмам у якості позик, дорівнює 80 млн гр. од., тобто $M = 100 - 20 = 80$ (млн гр. од.)

2. Відповідь: 1500 млн грн.

3. Величина обов'язкових резервів складає: $100 \cdot 0,2 = 20$ (млн грн)

Надлишкові резерви становлять: $100 \cdot 0,05 = 5$ (млн грн)

Загальні резерви складуть: $20 + 5 = 25$ (млн грн)

Банк може надати у кредит суму у 75 млн грн ($100 - 25$).

4. За норми резервування у 20% сума обов'язкових резервів складає: $950 \cdot 0,2 = 190$ (млн грн).

Надлишкові резерви становлять: $220 - 190 = 30$ (млн грн).

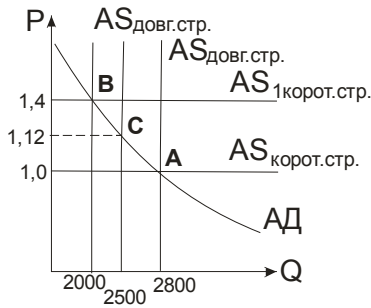
Пропозиція грошей зросте: $30 \cdot 1/0,2 = 150$ (млн грн).

Тема 8

1. Згідно рівняння Фішера $M \cdot V = P \cdot Q$, можна розрахувати рівень середніх цін – $P = M \cdot V / Q$ $P = \frac{1000000 \text{ ум.од.} \cdot 4}{500000} = 8 \text{ ум.од.}$

2. а) Графік А відображає кейнсіанську точку зору, графік В – класичну.
б) Класична

3.

В результаті шоку рівень цін піднявся до 1,4, короткострокова крива сукупної пропозиції змістилася доверху до $AS_{1\text{корот.стр.}}$. Короткострокова рівновага встановилася в точці В на перехресті кривої попиту і нової кривої пропозиції. Координати точки В знаходимо із умови рівноважності попиту і пропозиції в точці короткострокової рівноваги, підставляючи у рівняння кривої АД нове значення рівня цін $P=1,4$. Тоді об'єм випуску складає: $Q = 3,5 \frac{800}{1,4} = 2000$

Ці данні свідчать про спад виробництва. Поступово заробітна плата і ціни почнуть знижуватися, більш низькі витрати дозволять розширити виробництво, і економіка буде рухатися до рівня свого нового потенціалу – $Q=2500$. На графіку це відобразиться зміщенням впродовж кривої АД від точки В до точки С, в якій і встановиться нова довгострокова рівновага.

Рівень цін в т. С знаходимо за рівнянням: $2500 = 3,5 \frac{800}{P}$, звідки $P = 1,12$.

Таким чином, короткострокова рівновага після шоку встановиться в т. В, а довгострокова – в т. С.

Тема 9

1. а) лінія IS зсувається вправо; лінія IS та LM зсувається вправо.

б) лінія LM зсунеться вліво на половину початкової відстані від осі ординат і стане у два рази крутішою.

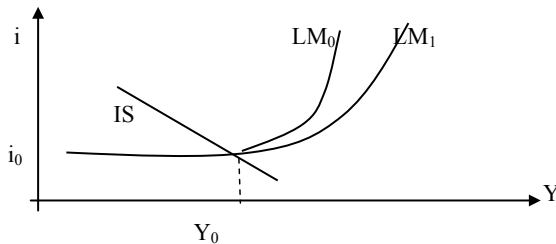
2. Зсув кривої AD буде меншим за зсув лінії IS – частина мультиплікативного ефекту «з’їдається» зростанням рівня цін, тому що ця ситуація спостерігається на проміжному відрізку LM в умовах, які наближаються до повної зайнятості.

3. а) Мультиплікативний ефект додаткових автономних витрат проявляється у повній мірі (тобто приріст доходу $(Y_1 - Y_0)$ практично дорівнює зсуву IS). Початкова рівновага була встановлена за низького рівня національного доходу і близькій до мінімальної ставки процента ($i \sim i^*$). В цій ситуації додаткова потреба у грошах для угод задовольняється за рахунок грошей як майна, що не впливає на рівень процентної ставки (вона стала) і відповідно зростання інвестицій не буде обмежене зростанням процентної ставки.

б) Мультиплікативний ефект частково з’їдається підвищенням ставки процента, яка виникає через нестачу грошей і відповідно зростання пропозиції цінних паперів, що призводить до зниження курсу цінних паперів і, як наслідок, до зростання ставки процента. Національний дохід зростає на меншу величину, ніж зсув IS.

с) Зсув лінії IS на класичному відрізку LM не змінить сукупного попиту на блага в поточному періоду. В цій ситуації немає грошей як майна і нові інвестиційні проекти можуть здійснитися лише шляхом перерозподілу кредитних ресурсів.

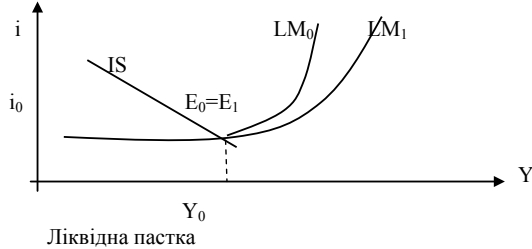
4. «Ліквідна пастка» виникає, коли рівновага на ринках благ, грошей та цінних паперів встановлюється на кейнсіанському відрізку кривої LM_0 .

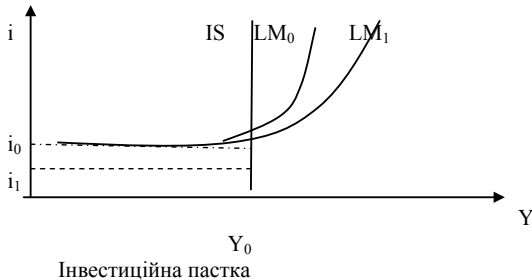
При зсуві кривої LM_0 в LM_1 точка перетину її з IS залишається на місці.

У даному випадку початкова рівновага встановлюється при ставці процента (i_0), яка наближається до мінімальної ставки, і тому навіть при зростанні реальної каси домашні господарства не схочуть купувати додаткового пакета цінних паперів. Ставка процента практично не зміниться, відповідно обсяг інвестицій і національних доход залишаються на початковому рівні.

5. Банківська система збільшила кількість грошей в обігу (LM_0 до LM_1). Сумісна рівновага ринків благ, грошей та цінних паперів представлена точкою E_1 , яка відповідає більш низькій ставці процента (i_1). Така реакція ринку спостерігається тому, що лінія IS перетинає криву LM на її проміжному відрізку. На кейнсіанському відрізку кривої LM зростання кількості грошей не привело б до зростання національного доходу (Y), оскільки економіка знаходиться у стані «ліквідної пастки»:

6. За умовою задачі економіка потрапила в «інвестиційну пастку». Інвестиційна пастка має місце у тому випадку, коли попит на інвестиції зовсім нееластичний відносно ставки процента (i). Тоді графік функції інвестицій стає перпендикулярним до осі абсцис і відповідно до лінії IS . В цьому випадку, в якій би лінії LM не знаходилася початкова рівновага трьох ринків, зсув кривої LM не впливає на величину реального національного доходу.

7. Вертикальне положення AD (сукупного попиту) – відповідає ліквідній або інвестиційній пастці. Горизонтальне положення AS (сукупної пропозиції) відповідає значному недовантаженню виробничих потужностей та високому рівню безробіття. В цих умовах (неповної зайнятості) продуктивність праці та номінальна заробітна плата – константи.

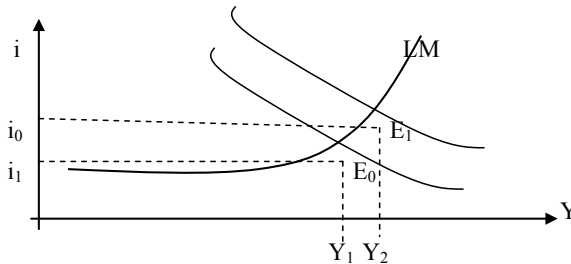
- а) не зміниться;
- б) Y – зросте, при $P = \text{const}$.

8. а) зміни на товарному ринку:

зниження T призводить до збільшення AD, отже запаси підприємства знижуються, I – збільшуються, Y – зростає.

Зміни на грошовому ринку:

Y – зростає, L_2 (попит на гроші для угод) зростає, i збільшується.

Вплив зниження податків (T) на модель IS-LM.

- б) ця ситуація подібна до а), але в зворотньому порядку.

Тема 10

1. Величина робочої сили = $47 - 12 - 13 = 22$ (млн осіб).

Дані про безробітних та зайнятих неповний робочий день є надлишковими.

- 2. а) Кількість зайнятих = $642 \text{ млрд грн} : 21 \text{ тис. грн} = 30,6$ млн осіб.
- б) Кількість безробітних становить 3,2 млн осіб.

3. Відсоток відхилення фактичного рівня безробіття від природного дорівнює 3% ($17 - 14$).

За законом Оукена втрати ВВП в процентах становлять: $3 \cdot 2,5 = 7,5\%$.

Абсолютне значення втрат ВВП ($450 \cdot 7,5$) : $100 = 33,75$ (млрд грн).

4. а) Робоча сила країни становить 32,2 млн осіб.
 Кількість зайнятих = 650 млрд грн : 22 тис. грн = 29,5 млн осіб.
 Кількість безробітних становить 2,7 млн осіб.
 Рівень безробіття = $(2,7 : 32,2) \cdot 100 = 8,4\%$.
 б) Природний ВВП = $(32,2 \cdot 95) \cdot 22 = 673$ (млрд грн).
 Розрив між потенційним і фактичним ВВП становить 23 млрд грн.

5. Робоча сила = 25 млн осіб.
 Зайняті за природної норми безробіття = 23,5 млн осіб.
 Виріток на зайнятого = $470 : 23,5 = 20$ (тис. грн).
 Фактичний ВВП = 423 млрд грн.
 Чисельність зайнятих = $423 : 20 = 21,15$ (млн осіб).
 Кількість безробітних = 3,85 млн осіб.
 Рівень безробіття = $3,85 : 25 \cdot 100 = 15,4\%$

6. а) Абсолютний ВВП-розрив для 2-го року = -95 млрд грн, відносний = $(95 : 3800) \cdot 100 = 2,5\%$;
 б) Рівень безробіття = $2,5 : 2,5 = 1\%$;
 с) Абсолютний ВВП-розрив для 3-го року = -412,5 млрд грн, відносний = $(412,5 : 4125) \cdot 100 = 10\%$.
 Рівень безробіття = $10 : 2,5 = 4\%$.

Тема 11

1. Індекс цін = 123,1%. За 3 роки рівень цін подвоїться.

2. грошова маса в країні зменшиться на 1,8%.

3.

Рік	Індекс цін	Відсоток зростання номінального доходу порівняно з попереднім роком	Темп інфляції	Відсоток зростання реального доходу
1	100	----	----	----
2	115	13	15	- 2
3	124	15	7,8	7,2
4	133	17	7,3	9,7

4. а) У 1-му році номінальний і реальний ВВП збігаються і дорівнюють 6000 млн грн ($1000 \cdot 6,0$).

У 2-му році номінальний ВВП = 7440, реальний ВВП = 6763.

Темп приросту номінального ВВП у 2-му році порівняно з 1-м становить 124% [$(7440 : 6000) \cdot 100\%$]. Темп зростання реального ВВП у 2-му році дорівнює 113%.

б) по аналогії з п. а).

Тема 12

1. Темп зростання ВВП = $(985 - 857) : 857 \cdot 100 = 14,9$ (%).

Реальне зростання = $14,9 - 10,2 = 4,7$ (%).

2. За моделлю Солоу темп економічного зростання складає 1,7%.

3. Згідно з моделлю Харрода-Домара, темп економічного зростання = $b \cdot S_y$ (капіталовіддача $\cdot$ MPS).

Через три роки ВВП країни становитиме 133,1.

4. а) В умовах рівноваги $I = S$. $0,3 Y_{n-1} - 160 = 400$. $Y_{n-1} = 1800$ (грн).

б) Темп зростання: $(Y_{n-1} : Y_{n-2}) \cdot 100\% = (1800 : 1600) \cdot 100\% = 112,5\%$

с) $Y_n = (1800 \cdot 112,5) : 100 = 2025$ (грн).

Тема 13

1. 1-й рік.

ВНП = $90 + 5 + 10 + (50 - 30) = 125$. Споживання = 90.

Валові інвестиції = 35. ЧНП = $125 - (10 + 10) = 105$.

Чисті інвестиції = 15.

2-й рік.

ВНП = 105. Споживання = 110. Валові інвестиції = -5.

ЧНП = 85. Чисті інвестиції = -25.

У країні спостерігається спад виробництва, скорочення запасів та інвестицій. Економіка країни ввійшла у фазу кризи.

Тема 14

1. а) Для визначення стану державного бюджету слід зіставити його доходи і видатки.

Доходи державного бюджету (податкові надходження) =
 $960 (0,4 \cdot 2400)$.

Видатки державного бюджету (державні закупівлі, трансферти, обслуговування державного боргу) = $1060 (500 + 480 + 80)$.

Фактичний дефіцит бюджету = $1060 - 960 = 100$

б) Структурний дефіцит бюджету =
 $(500 + 0,2 \cdot 2700 + 80) - 0,4 \cdot 2700 = 40$

в) Циклічний дефіцит = $100 - 40 = 60$.

2. а) Державний борг зростає на суму взятої позики – на 600 млн дол.

б) Тягар боргу не зростає, бо сума сплати процентів за рік менша від щорічного приросту ВВП. Сплата процентів дорівнює 60 млн дол. ($600 \cdot 0,1$). Щорічний приріст ВВП складає 80 млн дол. Різниця між ними ($80 - 60$) нагромаджується для сплати основної суми боргу

3. а) Середня податкова ставка обчислюється як відношення величини податку на дохід, гранична податкова ставка – як відношення приросту величини податку на приріст доходу.

Дохід	Величина податку	Середня ставка податку	Гранична податкова ставка
0	0	0	0
50	5	10	10
100	15	15	20
150	30	20	30
200	50	25	40
250	75	30	50

б) Податок прогресивний, бо із зростанням доходу середня податкова ставка підвищується.

4. а) Для визначення стану державного бюджету треба визначити його доходи і видатки.

Доходи = $(120 \cdot 10) : 100 = 12$ (млрд грн).

Видатки = $10,5 + 2,5 = 13$ (млрд грн).

Отже, державний бюджет є дефіцитним в 1 млрд грн ($12 - 13$).

б) Доходи державного бюджету за повної зайнятості = 15 млрд грн.
 Видатки = 13 млрд грн.

Державний бюджет за повної зайнятості мав би надлишок у розмірі 2 млрд грн.

Тема 15

1. Купуючи облігації центральний банк збільшує резерви комерційних банків на 100 млн грн. В результаті у комерційних банків виникають залишкові резерви, які можуть бути повністю ними використані для видачі позиків. Максимальне збільшення пропозиції грошей складає:

$$\Delta M = 100 \cdot \frac{1}{R} = 100 \cdot \frac{1}{0,1} = 1000$$

2. Величина обов'язкових резервів складає:

$$R_r = 10000 \cdot 0,2 = 2000 \text{ (од.)}$$

Надлишкові резерви дорівнюють: $R_e = 10000 \cdot 0,05 = 500 \text{ (од.)}$

Тоді сумарні резерви країни будуть:

$$2000 + 500 = 2500, \text{ тобто}$$

$$R = 10000(0,2 + 0,05) = 2500 \text{ (од.)}$$

Отже, зберігаючи у вигляді резервів 2500 од. із суми депозитів, залишкові засоби банк може використати для видачі позик, тобто

$$10000 - 2500 = 7500 \text{ (од.)}$$

3. $M_{\text{банк}} = \frac{1}{25\%} \cdot 100\% = 4$, тобто в 4 рази збільшиться грошова маса.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Базилевич В.Д., Базилевич К.С., Баластрик Л.О. Макроекономіка: Підручник / За ред. В.Д. Базилевича. – Київ : Знання, 2007. – 703 с.
2. Башнянин Г.І., Лазур П.Ю., Медведєв В.С. Політична економія / Г.І. Башнянин, П.Ю. Лазур, В.С. Медведєв. – Київ : Ніка-центр, 2000. – 527 с.
3. Бутук А.И. Макроэкономика: Учеб. пособие / А.И. Бутук. – Київ : Знання, 2004. – 514 с.
4. Бутук О.І., Волкова Н.І. Макроекономіка: тренінг-курс: Навч. посіб. / О.І. Бутук, Н.І. Волкова. – Київ : Знання, 2007. – 235 с.
5. Гринів Л.С. Національна економіка: Навч. посіб. / Л.С. Гринів. – Луцьк: Магнолія 2006, 2010. – 464 с.
6. Економічна теорія: макро-і мікроекономіка: Навч. посіб. / За ред. З.Ватаманюка, С. Панчишина. – Київ : Альтернативи, 2001. – 606 с.
7. Економічна теорія: Політекономія: Підруч. / За ред. В.Д. Базилевича. – Київ : Знання, 2006. – 631 с.
8. Козакова О.М., Волкова Н.І., Окландер Т.О. Макроекономіка: Конспект лекцій для студентів економічних спеціальностей / О.М. Козакова, Н.І. Волкова, Т.О. Окландер. – Одеса : Наука і техніка, 2006. – 240 с.
9. Канцер І.А. Макро-мікроекономіка: від теорії до практики: Навч. посіб. / І.А. Канцер, О.І. Кліпкова, Л.В. Іванець – Львів : «Новий Світ – 2000», 2011. – 443 с.
10. Кондратьєв Н.Д. Проблемы экономической динамики / Н.Д. Кондратьев – М. : Экономика, 1989. – 523 с.
11. Конспект лекцій з дисципліни «Економічна політика» для студентів очної та заочної форм навчання / Укл. Е.М. Забарна. – Одеса : ОНПУ, 2002. – 74 с.
12. Лагутін В.Д. Бюджетна та монетарна політика: координація в трансформаційній економіці / В.Д. Лагутін. – Київ : КНЕУ, 2007. – 247 с.
13. Макконнелл К., Брю С. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. В 2-х т. / К. Макконнелл, С. Брю. – М. : Республика, 1992. – Т. 1. – 399 с.; Т. 2 – 400 с.

14. Макроекономіка та макроекономічна політика: Навч. посіб. / А.Ф. Мельник, Т.Л. Желюк, О.В. Дугопольський, О.В. Панухник. – Київ : Знання, 2008. – 699 с.
15. Манків, Грегори Н. Макроекономіка / Пер. з англ.; Наук. ред. пер. С. Панчишина. – Київ : Основи, 2000. – 588 с.
16. Національна економіка: навч. посіб. / В.І. Мельникова, О.П. Сідлярчук, І.Ю. Тур. – Київ : Центр учбової літ., 2012. – 248 с.
17. Основи економічної теорії: політекономічний аспект: Підруч. / Відп. ред. Г.Н. Климко. – Київ : Знання-Прес, 2002. – 615 с.
18. Поповенко Н.С., Забарная Э.Н., Скорик Н.Л. Макроэкономика и экономическая политика. Учеб. пособ. / Н.С. Поповенко, Э.Н. Забарная, Н.Л. Скорик – Одесса : ТЭС, 2007. – 269 с.
19. Савченко А.Г. Макроекономіка: Підручник / А.Г. Савченко. – Київ : КНЕУ, 2005. – 441 с.
20. Сакс Дж.Д., Ларрен Ф.Б. Макроэкономика. Глобальный подход / Пер. с англ. – М.: Дело, 1996. – 848 с.
21. Самуельсон Пол А., Нордгауз Вільям Д. Макроекономіка / Пер. з англ. – М.: Дело, 1996. – 592 с.
22. Селищев А.С. Макроэкономика / А.С. Селищев. – СПб.: Питер, 2001. – 448 с.
23. Солонінко К.С. Макроекономіка: Навч. посіб. / К.С. Солонінко. – Київ : ЦУЛ, 2002. – 320 с.
24. Тарасевич Л.С., Гребенников П.И., Леусский А.И. Макроэкономика: Учебн. / Л.С. Тарасевич, П.И. Гребенников, А.И. Леусский. – М.: Юрайт-Издат, 2003. – 650 с.
25. Теоретическая экономика. Политэкономия: Учебн. для вузов / Под ред. Г.П. Журавлевой и Н.Н. Мильчаковой. – М. : Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. – 485 с.
26. Экономическая теория: Учебн. / Под ред. В.И. Видяпина, А.И. Добрынина, Г.П. Журавлевой, Л.С. Тарасевича. – М. : ИНФРА, 2000. – 713 с.

НОТАТКИ

ΝΟΤΑΤΚΙ

Навчальне видання

Козакова Олена Миколаївна
Забарна Елеонора Миколаївна

МАКРОЕКОНОМІКА

Підручник

Українською мовою

Верстка – О.С. Данильченко

Підписано до друку 26.10.2018 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Цифровий друк.
Гарнітура Cambria. Умовн. друк. арк. 24.88.
Наклад 300. Замовлення № 1001п-91.

Видавництво та друк: «ОЛДІ-ПЛЮС»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: office@oldiplus.com
Свід. ДК № 6532 від 13.12.2018 р.